

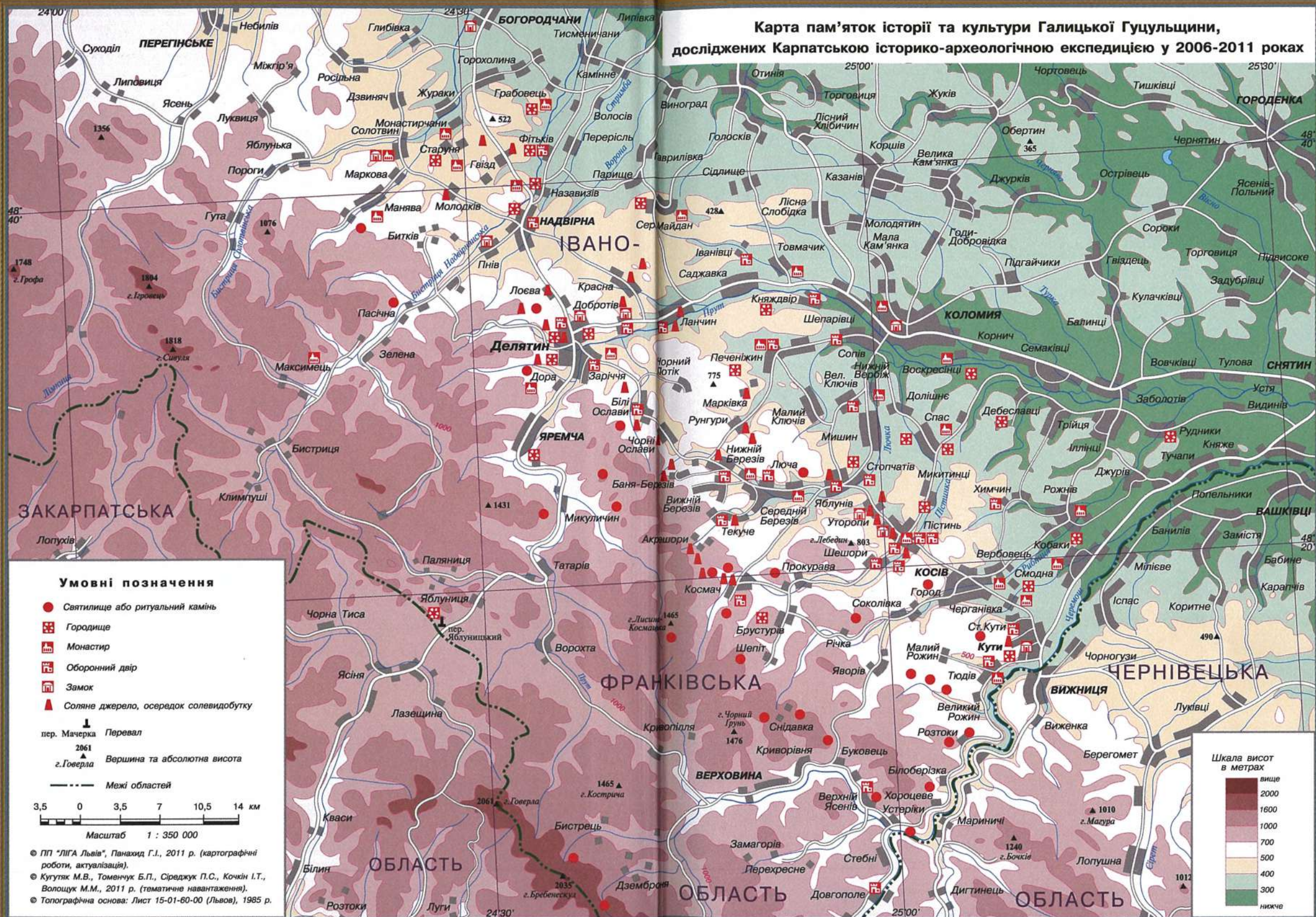
СТАРОЖИТНОСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ

2
том

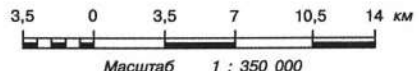
СТАРОЖИТНОСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ

Карта пам'яток історії та культури Галицької Гуцульщини, досліджених Карпатською історико-археологічною експедицією у 2006-2011 роках

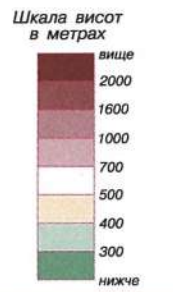

Умовні позначення

- Святинище або ритуальний камінь
- ☒ Городище
- Ⓜ Монастир
- Ⓜ Оборонний двір
- Ⓜ Замок
- ▲ Соляне джерело, осередок солевидобутку
- ⚡ пер. Мачерка Перевал
- ⚡ 2061 г.Говерла Вершина та абсолютна висота
- Межі областей

© ПП "ЛІГА Львів", Панахид Г.І., 2011 р. (картографічні роботи, актуалізація).
 © Кугутяк М.В., Томенчук Б.П., Сіреджук П.С., Кочкін І.Т., Волощук М.М., 2011 р. (тематичне навантаження).
 © Топографічна основа: Лист 15-01-60-00 (Львів), 1985 р.

**ДВАДЦЯТІЙ
РІЧНИЦІ
НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ
ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ**

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ КАРПАТ

СТАРОЖИТНОСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ

ДЖЕРЕЛА
З ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ НАСЕЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

КАТАЛОГ
ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ
ТА КУЛЬТУРИ

У **2**-Х ТОМАХ

ІСТОРИКО-АРХЕОЛОГІЧНЕ ВИДАННЯ

ІВАНО-ФРАНКІВСЬК
2011

The background of the cover is a photograph of three tall, rectangular stone towers, likely remnants of a castle or fortress. The towers are built from dark, weathered stone and are situated on a grassy hill. The sky is a clear, deep blue. The towers are partially ruined, with some sections missing and the remaining walls showing signs of age and decay. The lighting suggests a bright day, with the towers casting shadows on the grass.

БОГДАН ТОМЕНЧУК
МИКОЛА КУГУТЯК
ПЕТРО СІРЕДЖУК
ІГОР КОЧКІН
МИРОСЛАВ ВОЛОЩУК

2 **ТОМ** ГОРОДИЩА, ЗАМКИ,
ОСЕРЕДКИ СОЛЕВИДОБУТКУ,
ДАВНІ ТРАНСКАРПАТСЬКІ
ШЛЯХИ

МАНУСКРИПТ-ЛЬВІВ
2011

РЕКОМЕНДОВАНО
ДО ДРУКУ
ВЧЕНОЮ РАДОЮ
ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
І ПОЛІТОЛОГІЇ
ПРИКАРПАТСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ВАСИЛЯ СТЕФАНИКА

Книга «Старожитності Гуцульщини. Джерела з етнічної історії населення Українських Карпат. Каталог пам'яток історії та культури» підготовлена на основі історико-археологічних досліджень 2006 – 2011 років колективом Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені В. Стефаніка. Каталог уперше вводить у науковий обіг як джерела сотні оригінальних стародавніх, середньовічних і новочасних пам'яток, розкриває етапи цивілізаційного поступу краю, особливості розвитку його етнічної історії, духовної і матеріальної культури.

До першого тому ввійшли пам'ятки сакральної спадщини давнього і середньовічного населення Галицької Гуцульщини, зокрема скельні святилища і ритуальні камені, що супроводжуються унікальними петрогліфічними комплексами. У книжці відображено також християнську монастирську традицію в період середньовіччя і нового часу.

До другого тому включено пам'ятки оборонного характеру – давні городища, середньовічні замки та укріплені двори, які були центрами суспільно-політичного, економічного і культурного життя краю. Досліджено джерела та осередки традиційного солевидобутку. Висвітлено роль і значення давніх транскарпатських, трансєвропейських шляхів.

Для істориків, археологів, етнологів, музейних працівників, краєзнавців, викладачів і студентів, учителів та учнів, а також усіх шанувальників старожитностей Українських Карпат.

**Автор ідеї, головний редактор і керівник авторського колективу
Микола Кугутяк**

РЕДАКЦІЙНА РАДА:
**Михайло Вишиванюк
Микола Кугутяк
Петро Мелень
Іван Миронюк
Богдан Остафійчук
Олександр Сич**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
**Мирослав Волощук
Ігор Кочкін
Микола Кугутяк
Петро Сіреджук
Богдан Томенчук
Борис Хруслів**

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Степан Павлюк –
доктор історичних наук, професор,
академік НАН України (Інститут
народознавства НАН України)

Олександр Моця –
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
(Інститут археології НАН України)

Сергій Пивоваров –
доктор історичних наук, професор
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

ЗМІСТ

розділ **1** | ГОРОДИЩА
ПРУТО-БИСТРИЦЬКОГО
ПІДГІР'Я

6

розділ **2** | ЗАМКИ І ОБОРОННІ ДВОРИ
ГАЛИЦЬКОЇ
ГУЦУЛЬЩИНИ

58

розділ **3** | СОЛЯНІ ДЖЕРЕЛА
ТА ОСЕРЕДКИ
СОЛЕВИДОБУТКУ

152

розділ **4** | ДАВНІ
ТРАНСКАРПАТСЬКІ
ШЛЯХИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

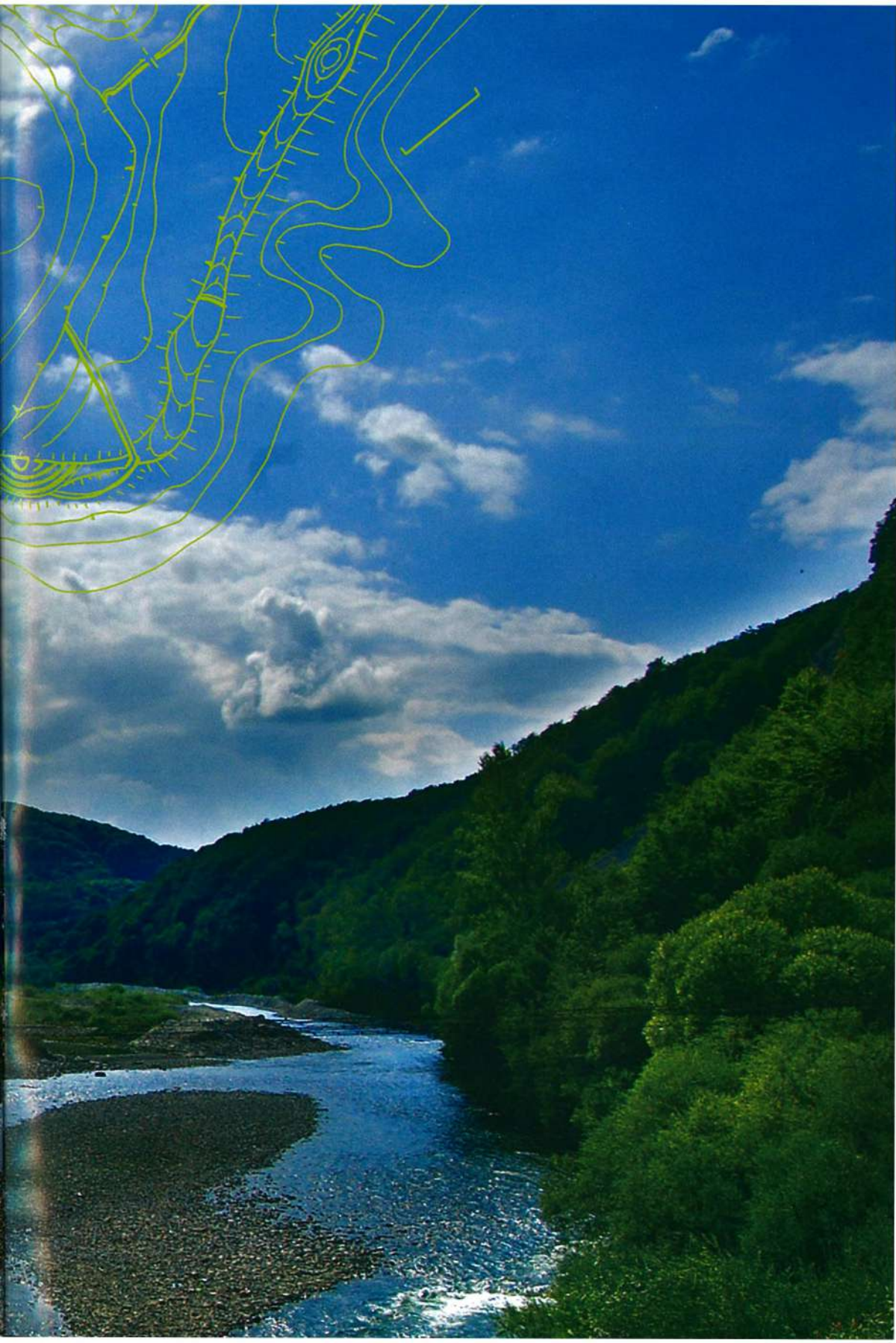
250

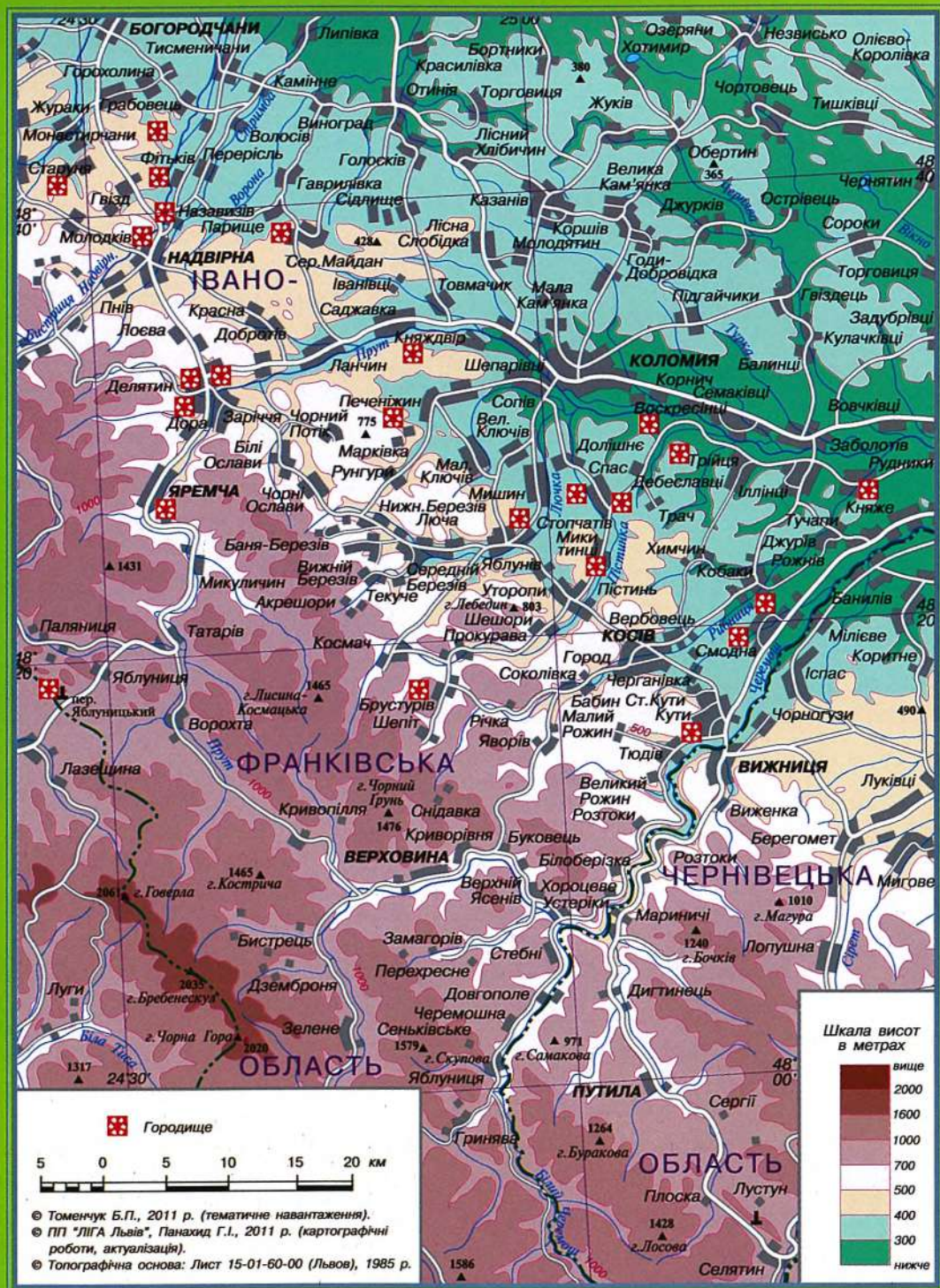
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК 256

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 262

розділ **1** ГОРОДИЩА
ПРУТО-
БИСТРИЦЬКОГО
ПІДГІР'Я

Карта городищ, локалізованих Карпатською археологічною експедицією у 2006 – 2011 роках на території Галицької Гуцульщини

ГОРОДИЩА ПРУТО-БИСТРИЦЬКОГО ПІДГІР'Я

Територія етнографічного району «Гуцульщина», яка географічно розміщена в гірській і передгірській частині України та Румунії (180x80 км), відноситься до надзвичайно своєрідного історико-географічного регіону Центрально-Східної Європи, а саме до Галицько-Буковинського Прикарпаття, де в середньовіччі була розміщена Мала Галицька земля, а потім Покуття і Буковина. В історичному плані він був контактною зоною багатьох євразійських цивілізацій, культур та держав, а в природному був контактною зоною лісостепу, степу і гір. Зокрема, саме тут в передгір'ях північно-східних Карпат закінчувався Великий Євразійський Степ. Він починався від далекосхідних гір Хінгану і закінчувався на Покутті в долинах рік Ворона і Бистриць (Надвірнянської і Солотвинської), де в часи глобальних кліматичних змін (похолодання) утворювалось велике (20x15 км) озеро¹, за яким починався давній праліс («*Silva рієсзунгарум*», тепер «Чорний Ліс»). У Молдові Великий Степ закінчувався в долині р. Серет Карпатський. Цим величезним степовим коридором спочатку рухалися із Заходу на Схід європейські народи (від мезоліту до епохи бронзи), а потім (від ранньозалізного віку до середньовіччя) вторгалися зі Сходу на Захід іраномовні і тюркомовні племена. Останні, в часи аридизації клімату на Сході, перетворювались із степових скотарів у войовничих кочівників, щоб пізніше, вже на Заході, знову стати степовими скотарями.

Не менш складними були в цій контактній зоні й етнополітичні процеси, пов'язані з лісостеповими народами Півночі і Заходу та Карпато-Дунайського (Балканського) Півдня. Представники багатьох з них в різні часи приходили і надовго заселяли ці благодатні землі, де можна було займатись і скотарством, і землеробством. Все ж, необхідно пам'ятати про особливості природно-кліматичних умов у гірській, передгірській і степовій зонах, які визначали відповідний тип господарства і етнокультурний тип населення². В таких контактних природних (лісостепу і степу та гір) і етнічних зонах історики відзначають існування поліетнічних землеробсько-скотарських археологічних культур і племінних об'єднань та їх етнополітичних кордонів.

Гуцульщині (своєрідне продовження Степу), з її численними полонинами (понад 270), був дуже близький степовий етнокультурний і етногосподарський тип населення. Процеси давнього заселення Гуцульщини і розвитку економіки в цьому регіоні, в першу чергу, були пов'язані з відгінним (полонинським) скотарством та з добуванням солі з соляних джерел. У першому процесі було задіяне не лише місцеве населення, але й землеробське та скотарське населення Прикарпаття, Поділля і Молдови. Виробництвом солі також займалися крім місцевого населення численні (невеликі) спеціалізовані артілі, які представляли інтереси різних племінних і ранньодержавних утворень

Карпатського регіону. В цілому, продукція тваринництва і соледобування існували в технологічному зв'язку та займали важливе місце як предмети обміну та торгівлі в давні історичні часи.

До того ж тут проходили і дуже давні трансєвроазійські шляхи, якими здійснювалась міграція, завоювання і колонізація. Вони ж мали і особливо важливе значення в розвитку внутрішньої і зовнішньої торгівлі. Перебуваючи під контролем різних держав, торговельні шляхи завжди мали і військово-політичне значення. Внаслідок складних етнокультурних і етнополітичних процесів у зоні давніх транскарпатських (Дністровського і Серето-Дунайського) шляхів, цей район виділяється і великою кількістю різноманітних пам'яток археології, серед яких особливе місце займають городища – центри суспільно-політичного, економічного і релігійного життя давнього населення.

У цьому виданні (Каталозі) характеризуються лише городища Галицької Гуцульщини (90x45 км) (з перехідною зоною), між річками Черемошем, Прутом і Бистрицею Солотвинською. На цій невеликій території зараз відомо більше 20 городищ, які можна розглядати в історичному плані як периферійну, прикордонну групу, безпосередньо пов'язану з етнополітичними процесами всього Галицького Прикарпаття і Середнього Подністров'я³.

Проведені дослідження дозволяють зробити висновок про те, що найдавніші городища

палеометалічної епохи (мідний, бронзовий і ранньозалізний віки) були побудовані на цих землях з землеробсько-скотарським населенням як городища-сховища (для людей і тварин) у період військової небезпеки. В цей же час з'являються і городища з невеликим військовим гарнізоном, які забезпечували охорону і функціонування транскарпатських шляхів. У пізньослов'янський та києво-руський і давньогалицький періоди городища вже були пов'язані з соціально-економічними та політичними процесами в столичному Галичі і в Галицькій землі. Серед них були замки, святилища, монастирі. Вони, як і в попередній час, в основному розміщувалися в зоні транскарпатських шляхів, які відігравали надзвичайно важливу роль у державотворчих і містотворчих процесах.

Перші городища в північно-східному Карпатському регіоні виникають за доби міді – бронзи, коли з'являлась військова загроза в нестабільні часи міжетнічних конфліктів. Саме тут, у цій природній контактній зоні степу і гір, перетинались перші зустрічні міграційні рухи балкано-дунайських землеробів і східних скотарів. Зокрема, тут зійшлися тоді дві великі історико-етнічно-етнографічні зони: східно-індоевропейська (з основним індоіранським компонентом) і центральноіндоевропейська (з праслов'янським і прафрако-ілірійським компонентами)⁴.

Причиною міграції і переселення, у першу чергу, були глобальні зміни клімату. Зокрема, для епохи міді

характерне різке похолодання з 3500 по 2500 років до н. е. (максимум в 3250 р. до н. е.), а для епохи бронзи – різке потепління (максимум в 2500 і 1750 роки до н. е.). У ранньозалізний час знову прийшло велике похолодання (максимум в 750 р. до н. е.). Холодне I тис. до н. е. під кінець почало теплішати і вже на рубежі тисячоліть нормалізувалось. У I – II ст. н. е. почалось різке потепління, а з III до IV ст. н. е. вже було нове похолодання (максимум 500 р. н. е.). Велике похолодання («велика зима») було в V – початку VI ст. н. е. З середини VII до середини VIII ст. зафіксоване вже різке потепління, яке скоро, з 760-их років змінюється на довге і різке похолодання (до середини X ст.). XIII ст. було перехідною епохою між двома найбільш значними кліматичними змінами II тис. н. е.: середньовічною теплою епохою (IX – XII ст.) і «малим льодовиковим періодом» (XIV – XIX ст.). Похолодання вело до збільшення лісів і зменшення степів, до похолодіння, короткого холодного літа і великих снігів, які закривали перевали і транскарпатські шляхи та полонини. Населення змушене тоді тимчасово покидати гори і переселятись в Подністров'я тощо. Різке потепління вело до збільшення степів, але і скорочення землеробства. Зате відкриваються транскарпатські шляхи і полонини та повертається старе (нове) населення в Карпатський регіон. Стабільні кліматичні умови визначали і стабільний економічний розвиток місцевого населення.

Перша поява городищ на При-

карпатті і, зокрема, на Гуцульщині археологічно відноситься до раннього етапу культури фракійського гальштату (XI – VIII ст. до н. е.) і до фрако-кіммерійського часу (IX – VIII ст. до н. е.). Ці городища-сховища були великі за площею та мали значну житлово-господарську забудову і окремі культові комплекси. В оборонних валах присутні кам'яні конструкції та покриття глиняною обмазкою (обпалені). Окремі з них вже могли бути і військово-політичними центрами міжплемінних союзів. Подібні перші урбаністичні процеси засвідчені в цей гальштатський час в усій Центрально-Східній Європі⁵.

З розпадом первіснообщинних стосунків, почався процес переходу до військової демократії і протодержави. Можливо тут, у північно-східному Карпатському регіоні та на Прикарпатті й було утворене царство агафірсів (за Геродотом), яке проіснувало до приходу сюди бастарнів і до піднесення даків. У скіфський час агафірси, очевидно, були у сфері військово-політичного впливу скіфів, які з VI ст. до н. е. підпорядкували і Карпатський регіон. Свідченням цього є поява скіфських городищ, побудованих на стратегічно важливих шляхах і, зокрема, в Дністровському степовому коридорі з виходом на транскарпатські перевали.

На рубежі III – II ст. до н. е. Східно-карпатський регіон, де перехрещувалися всі трансєвроазійські шляхи, зазнав великого і майже одночасного нашестя трьох народів: із заходу – бастарнів (германців), зі сходу – сарматів і

з півдня – кельтів-галатів. Лише останнім, з їх високоорганізованою фортифікаційною архітектурою, були притаманні городища, побудовані на новопідкорених землях. Кельтські городища (оппідуми) з потужними дерев'яно-кам'яними стінами були важливими військово-політичними, економічними і торговими центрами в зоні транскарпатських шляхів. Даки, організовані Бурібестою, а потім Децебалом, розгромили кельтів і вийшли з-під їх залежності. Дакійські військово-політичні впливи поширились на увесь Карпатський регіон. Вони супроводжувались побудовою цілого ряду нових городищ у підлеглих землях. У степовій зоні Карпатського регіону (Потисся і Подністров'я) панівне становище зайняли сармати, які, осівши тут, займались відгінним (полонинським) скотарством. Невеликі військові загопи бастарнів, які з'явились тут і заснували декілька поселень (колоній), в більшості цікавили трансєвроазійські шляхи з виходом на транскарпатські перевали⁶.

У пізньоримський час Дакія стає римською провінцією (117 – 271 роки н. е.). У Карпатах з'являються десятки фортець уздовж римського лімесу, а територія Гуцульщини стає пограничною зоною з великим варварським світом північних даків, германців і сарматів та слов'ян-венедів. У першій половині I тис. н. е. в історії Подністров'я починається ранньослов'янський (венедський) період. Венеди починають просування на південь і, зокрема, в Карпатський регіон,

а водночас розпочався і процес асиміляції слов'янами гето-дакійського населення, германців і сарматів. Археологічні джерела фіксують зростаючий культурний зв'язок і політичну консолідацію між всіма ранньослов'янськими групами населення Подніпров'я, Волині, Поділля і Прикарпаття⁷.

Поступальний процес формування у Центрально-Східній Європі венедського, ранньослов'янського етносу, який активно проходив і на Прикарпатті, було перервано готами (східними германцями). Вклинившись на територію слов'ян, вони розірвали венедську спільність. Велика частина волинських і подільських племен була змушена мігрувати на Середнє Подністров'я, де вже було етнічно споріднене до них слов'янське населення. Це привело до різкого збільшення тут слов'янського елемента. Захопивши Волинь, готи через Західний Буг і Серет (давнім Східноєвропейським Бурштиновим шляхом) – до Дністра. Тут вони розділились. Одні пішли вниз Дністром до Чорного моря, а інші через Серет Карпатський дійшли до Дунаю. Останні зайняли і Римську (Карпатську) Дакію, яка дістає тепер назву «Готія» (271 – 375 роки н. е.).

Надзвичайно складною залишалась етнополітична ситуація на Прикарпатті. Одне з германських племен – тайфали («народ вершників»), яке прийшло з готами, осіло в північно-східному Карпатському регіоні (за Л. В. Вакуленко). Вони стали одним з компонентів (політичним) своєрідної фрако-слов'янської культури карпатських

курганів, поширеної по обидві сторони Карпат, включаючи Гуцульщину (III – V ст. н. е.)⁸. Готи (вельбарська культура) стали політичним стержнем поліетнічної провінційно-римської черняхівської культури, поширеної на великій території України, Молдови і Румунії. Вони об'єднали в ній слов'ян-венедів (лісостепова зона), дако-гетів (межириччя Дністра і Дунаю) та скіфо-сарматів (північно-західне Причорномор'я). У Верхньому Подністров'ї, де не було готської влади, почав формуватись дулібський військово-політичний союз слов'янських племен. Остаточно цей процес завершився лише в VI – VII ст., але тоді він вже охоплював і Волинь, куди повернулася частина старого венедського населення, вигнаного готами⁹.

В кінці IV ст. у степах України з'явилися гуни, які дали поштовх новому етапу великого переселення народів. Спочатку вони підкорили сарматів, а потім – готів. Слов'яно-готські і гуно-готські війни заставили готів покинути остаточно територію України і Карпатський регіон. Останній зайняли гуни (420 – 454 роки н. е.), а Прикарпаття почали заселяти венеди Верхнього Подністров'я, де почала формуватись ранньосередньовічна слов'янська культура склавинів (празько-корчацька культура). У східній частині українського лісостепу, де була поширена поліетнічна (слов'яно-гото-скіфо-сарматська) черняхівська культура, формується ранньослов'янська культура антів (пеньківська культура)¹⁰.

Найбільш складною і надалі залишалась етнополітична ситуація на Прикарпатті, яка здавна була контактною зоною фракійсько-германського, сарматського і давньослов'янського населення. Тепер тут утворилась нова контактна зона між склавинами і антами. Вже в V ст. н. е. пам'ятки склавинів і антів з'являються на правому березі Дністра, на Пруті, Сереті Карпатському. Причиною їх ранньої появи тут, безперечно, була необхідність взяття під контроль транскарпатських шляхів і найбільше – давнього трансєвропейського Східного Бурштинового шляху в його нижній частині (Дністер – Прут – Серет Карпатський – Дунай). Значення останнього набуло особливої ваги в VI – VIII ст., в епоху Великого переселення слов'ян на Балкани. Склавіни, піднявшись на Середній Дунай, склали основу морав'ян, словаків і чехів. Анти пішли на Балкани, де стали основою болгарської, македонської, сербської, хорватської та інших етнічних груп південних слов'ян. Дністро – Серето – Дунайський шлях став основним у Великому переселенні слов'ян у зв'язку з блокуванням транскарпатських шляхів Аварським Каганатом (568 – 799 роки н. е.). Останній, володіючи Карпатським регіоном, мав значний політичний вплив на склавіно-антське населення Прикарпаття, яке прийняло найбільшу участь у переселенському русі на Дунай і Балкани. Саме тому політичним центром Дулібського союзу стала в цей час Волинь.

Це був час швидкого росту культурно-етнічної самосвідомості

слов'янської спільноти, яка вступила в період воєнної демократії. Проходить процес становлення територіальних кордонів окремих політичних утворень. На їхніх землях закономірно виникають одиничні городища – політичні (економічні) центри союзів племен, де перебували військовий вождь і бойова дружина та ремісники, які обслуговували військо і політичну верхівку. Все ж, нестабільна політична система тогочасного слов'янського ранньосередньовічного суспільства періоду переселень без чітких територіальних (племінних) кордонів, ще не потребувала великої кількості городищ як центрів політичної влади і прикордонних форпостів. Майже всі перші слов'янські городища припинили своє недовге існування уже на початку VII ст. під ударами аварів. Саме авари, очевидно, найбільше стримували інтеграційні процеси в слов'ян Подністров'я і Волині, які все ж на короткий час зуміли створити великий Дулібський племінний союз. Він був закономірним етапом в розвитку державотворчих процесів на території Верхнього Подністров'я і Волині, населення яких входило до однієї історико-культурної зони, яка склалась ще на початку I тис. н. е. Дулібський союз, після склавинів і антів, які ще не позбавились старих рудиментів поліетнічності, можна вважати початковим етапом державності східних слов'ян.

У VIII – IX ст. цей процес почав набувати нової форми організації східнослов'янських племінних союзів, які перетворювались у

племінні княжіння. Саме вони і є в недатованій частині Літопису: поляни, деревляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, дуліби, волиняни, радимичі, в'ятичі, тиверці, уличі, хорвати. Археологічним відповідником полян, деревлян, дулібів, бужан, волинян, уличів, тиверців і хорватів є культура (культури) Луки Райковецької, яка розміщена від Прип'яті до Дніпра та до Серето–Пруто–Дністровського межиріччя¹¹. Такої єдності матеріальної культури не було навіть у рівній їй за масштабами черняхівській культурі. Перша (поліетнічна) була провінційно-римською і політично об'єднана готами. Друга була вже етнічно однорідною і перебувала в зоні провінційно-візантійських впливів. Вражаюча єдність матеріальної культури Луки Райковецької поки що важко піддається археологічному виділенню в ній літописних племен. Все ж, можна вважати, що на Подністров'ї розміщувались уличі (лівобережжя), тиверці (правобережжя) і хорвати (Середнє Подністров'я). Зокрема, стерженевою організуючою основою хорватів був Східноєвропейський Бурштиновий шлях.

Баварський Географ (початок IX ст.) розміщує на лівобережжі Середнього Дністра «область сітці», де було «багато народів і сильно укріплених градів», а на правобережжі (Галицько-Буковинське Прикарпаття) – «стадіці» – «численний народ, який мав 516 міст» (поселень). Костянтин Багрянородний (X ст.) підкреслював, що етнічним «хорвати» з грецької озна-

чає «мешканців великої країни». З давньоіранської «хорвати» означає ще і «охоронців худоби» (пастухів). Етнічний «волохи», які розміщені в сусідньому східному Карпатському регіоні також, очевидно, має господарсько-культурний аспект («пастухів»). Усе це відповідає і надзвичайно великій густоті землеробсько-скотарського (скотарсько-землеробського) населення цих земель та одному з основних типів його господарської системи (відгінне полонинське скотарство). Історично це район пізнішої Теребовлянської і Малої Галицької земель.

У IX ст. хорватські племена були в зоні політичного впливу Першого Болгарського царства, яке підпорядкувало увесь Східнокарпатський регіон (до Тиси). Західнокарпатський регіон був під владою Великої Моравії, яка поширила свій вплив на Верхнє Повісляннє і Верхнє Подністров'я. Таким чином, Велика Болгарія контролювала Східноєвропейський Бурштиновий шлях, а Велика Моравія – Центральноєвропейський (Вісла – Морава – Дунай). Одержавлення Карпатського регіону Великою Болгарією і Великою Моравією супроводжувалось широким будівництвом фортець. Християнізація населення Східнокарпатського регіону за болгарського князя Бориса-Михайла (першого болгарського святого), після 865 р. призвела і до відповідного започаткування тут перших християнських монастирських і церковних комплексів. Подібні заходи щодо християнізації населення Західно-

карпатського регіону (включаючи Верхнє Подністров'я) були здійснені і великоморавською владою. В кінці IX – початку X ст. хорватські землі опинилися в зоні політичного впливу і молодого Київоруської держави, яка почала боротьбу за трансєвропейські (зокрема за Дністровський) і транскарпатські торгові шляхи. За часів Олега і Ігоря східнохорватські землі, як і сусідні тиверські, очевидно, опинились у залежності (номінальній) від Київоруської держави. Незважаючи на таку складну етнополітичну ситуацію в даному регіоні, хорватські племена продовжували формувати свою племінну (общинну) структуру. Археологічним відповідником малих племен (простих вождівств) є гнізда поселень, а їх ядром – общинні центри, які починають набирати з часом вигляду городищ¹².

У кінці IX – на початку X ст. на території Галицько-Буковинського Прикарпаття (включаючи Гуцульщину), з'являються перші пізньослов'янські городища. Проіснувавши більше ста років, більшість з них були знищені в першій половині X ст. під час утворення Великохорватського князівства. За цей час тут сформувалось (еволюціонувало) чотири основні типи городищ, що свідчить про досить організовану соціально-політичну структуру тогочасного суспільства. Зокрема:

1. Общинно-племінні центри з додатковими функціями сховища для людей і тварин. Розміщені в густозаселених районах. Характеризуються великою (2 – 5 га)

площею.

2. Общинно-племінні центри з додатковими функціями торгово-ремісничого характеру. Здебільшого розміщені в зоні трансєвропейських (транскарпатських) шляхів.

3. Прикордонні фортеці. Розміщені в контактній зоні з іншими етносами і державами (культурами). Характеризуються невеликою (1 га) площею.

4. Городища-святинища. Розміщені в зоні заселення общини (племені). Характеризуються невеликою (діаметром 20 – 30 м) площею.

Незважаючи на те, що ці пізньослов'янські городища були першими за довгий «безгородищенський» період, вони мають досить ефективну систему оборони з використанням передових технологічних прийомів європейської фортифікації та традиційного слов'янського житлово-господарського будівництва. Зокрема, основою фортифікації були оборонні стіни бінарної стовпової конструкції (шириною 2 – 3,5 м), розділені на окремі бойові камери. Вони одноповерхові, з бійницями в зовнішній стіні і одноосійним (до оборонного рову) дахом. Перед стіною (до рівня бійниць) були споруджені земляні укоси, які переходили до внутрішньої стінки оборонного рову. Крім стовпової стіни (бінарної і одинарної) використовувалася частокіл та система б'єрм. Біля оборонної стіни, з внутрішньої сторони, частобули розташовані (примикали) і окремі житлово-господарські приміщення.

У середині – другій половині Х ст. в результаті внутрішнього

одержавлення, яке розпочалося на хорватських землях у зв'язку з послабленням великокиївської і великоболгарської влади, було утворене окреме Хорватське князівство, більше відоме під назвою «Велика Біла нехрещена Хорватія» (за Костянтином Багрянородним). Вона була «білою» – західною, відносно Константинополя і «нехрещеною», на відміну від хрещеної Балканської Хорватії. Це було перше справді державне утворення на Прикарпатті, яке виникло, по-перше, як протидія активним спробам зовнішнього одержавлення, яке проводилось сусідніми державами (Велика Моравія, Велика Болгарія, Угорщина). По-друге, цей процес внутрішнього одержавлення був організований новоутвореною великохорватською верхівкою проти общинної (племінної) знаті «малих хорватів». Остання, за відсутності державних структур, особливо швидко збагатилася завдяки контролю над транскарпатськими (трансєвропейськими) шляхами. Цей процес внутрішнього одержавлення супроводжувався знищенням старих общинних (племінних) центрів і окремих представників старої родової знаті. Проводиться реформа всієї старої політико-адміністративної системи і господарської структури малохорватського суспільства¹³. Залишалася незмінною лише язичницька («національна») релігійна система.

На землях Великої Хорватії будується цілий ряд тепер вже державних (князівських) городищ, і в тому числі полісного типу. Ці

перші містотворчі процеси, як у цілому і державотворчі, так і не були завершені. Багато городищ залишились недобудованими і малозаселеними. Найбільше городищ було споруджено в прикордонних землях. Зокрема, на Хотинській височині зі сторони тиверців і Степу та в Карпатському підгір'ї зі сторони Великої Болгарії і Угорщини. Особливу увагу приділялось і ключовим ділянкам транскарпатських шляхів. Все ж, головним завданням великохорватської влади було утворення нових, великих політико-адміністративних центрів, які водночас були і торгово-ремісничими та релігійними центрами. Це був новий тип городищ-полісів, площею 5 – 50 га. В цей час ще продовжують існувати городища-святинища, але вже з'являються нові релігійні центри в структурі самих полісів.

Основою фортифікації великохорватських городищ і надалі залишаються оборонні стіни стовпової конструкції (бінарні і одинарні), частоколи і система б'єрм тощо. Окремі укріплення модернізуються і стають ще більш ефективними. Зокрема, з'являються вже і зрубні бінарні стіни (одно- і двоповерхові), розділені на окремі бойові камери. Вони часто мають і обмазку глиною. Перед стіною споруджуються не лише земляні укоси, але й кам'яні стіни-кріпиди (укоси). Земляні вали також уже часто мають кам'яне облицювання. Фортифікація городищ еволюціонує. Змінюються і вони самі в залежності від політичної і соціальної структури суспільства,

змін у економіці та релігії. Відчувається і значний вплив фортифікаційних прийомів сусідньої Великої Болгарії і в цілому візантійських традицій. Особливо за планувальною структурою, багаторядністю оборонних ліній і у використанні кам'яних конструкцій. Великохорватські городища проіснували недовго (30–45 років) і були знищені в результаті русько-хорватської війни (992–993 років).

Таким чином, у кінці X – на початку XI ст. землі Великої Хорватії в результаті другого зовнішнього одержавлення (за Володимира Святославича), увійшли до складу Київської Русі, а адміністративно, очевидно, були приєднані до Волинської волості¹⁴. Тепер були зайняті не лише зовнішні пограничні райони Великої Хорватії, а й внутрішні. Все ж, державні впливи Київської Русі й надалі залишались слабкими. Вони базувались у основному на військовому забезпеченні данини, що здійснювалось досить невеликою кількістю києворуських дружинних укріплених центрів, які виділяються наявністю біля них курганних дружинних могильників. Ці городища ще досить великі (1,5 – 2 га). На їхній території розміщувалася житлово-господарська забудова та підвальні приміщення (або підкліті). Основою їхньої фортифікації були бінарні стіни (шириною 2,5 м) зрубної конструкції, поділені на окремі бойові камери. До них в окремих місцях примикали житлово-господарські споруди з підклітями.

У середині XI ст. на окраїнах Ки-

ївської Русі помітні ознаки удільної роздробленості. Зміцнілі економічно, князі прагнуть повернути традиції місцевих самостійних політичних об'єднань (союзів), князівств, незалежних від великокиївської влади. У другій половині XI ст. на старих великохорватських землях відновлюється процес нового внутрішнього одержавлення, який завершується в кінці XI ст. створенням Ростиславичами трьох удільних князівств: Перемишльського, Звенигородського і Теробовлянського.

Процес внутрішнього одержавлення галицьких земель проходив у боротьбі з києво-волинським політичним центром і супроводжувався знищенням або підпорядкуванням їхніх військово-адміністративних центрів на цих землях. Відновлюються старі великохорватські столиці (Перемишль, Теробовля, Галич) та будуються багато нових фортець і міст. Збільшується і кількість боярських замків у зв'язку з відродженням великохорватської знаті. З кінця XI ст. на галицьких землях простежується і різке збільшення населення, очевидно, за рахунок тиверців, які покидали Нижнє Подністров'я перед загрозою печенігів, а згодом (XII ст.) і половців. Половці, як і печеніги, зі своїми кочовищами доходили аж до Покуття. Угорський король Бела IV при підтримці папської курії навіть заснував Куманську єпископію з центром у м. Мілково. Таким чином, Галицька земля знову опиняється на пограниччі з номадами та Угорщиною, що змушує будувати тут потужну

систему з прикордонних замків і фортець¹⁵.

У середині – другій половині XII ст. (за Володимирка Володаревича і Ярослава Осмомисла) Галицьке князівство, яке об'єднало Перемишльську, Звенигородську, Теробовлянську і Малу Галицьку землі, досягло найбільшого економічного розквіту та політичної незалежності, що підтверджується і великою кількістю городищ, які виникли в цей час. Саме тоді набула широкого розвитку і християнізація населення, яка супроводжувалась виникненням низки церковних і монастирських комплексів. З кінця XII – початку XIII ст. Галицьке князівство вступає в епоху складних політичних взаємовідносин з сусідніми державами і, особливо, з Угорщиною, коли окремі галицькі князі перебували у васальній залежності від угорських королів. Останні (Бела III, Андрій II, галицький король Коломан, герцог Андрій) і самі вважали себе «королями Галіції і Лодомерії». Галицькими князями на цей період були і окремі представники Волинської, Чернігівської і Новгородської князівських родин. Усе ж, лише волинському князю Роману Мстиславичу і, особливо, його сину Данилу, вдалось утвердитися в Галичі і навіть утворити Галицько-Волинську державу. Всі ці державотворчі процеси, безперечно, впливали і на містотворення, зумовлювали появу нових замків і фортець, побудованих з використанням різних архітектурно-будівельних традицій, часто з різноетнічними гарнізонами. В їхній побудові про-

стежується основний вплив фортифікаційних прийомів Києворуської держави¹⁶.

До основних типів городищ XII – XIII ст. і надалі відносяться прикордонні фортеці (кількість яких збільшується), замки (кількість зменшується) у зв'язку з концентрацією боярства в самому столичному Галичі, монастирі і невеликі міські комплекси. В оборонних конструкціях більшого застосування набувають земляні вали (в тому числі земляні платформи), сформовані як дерев'яно-земляні городні. На них споруджують дерев'яні стіни зрубною конструкції, розділені на окремі бойові камери. Зовнішні стіни інколи обмазані глиною. З внутрішньої сторони валу (городен, шириною 3 – 5 м і висотою до 2 м), розміщувалась житлово-господарська прибудова. Інколи ще застосовувались і старі традиційні фортифікаційні прийоми (частокіл, стіни стовпової конструкції, земляний укіс тощо), але здебільшого вже споруджуються зрубні стіни. Найбільш потужною і складною була фортифікація міських комплексів, де дитинець і посад мали свої окремі укріплення. В їхній забудові присутня житлово-господарська та ремісничча частина. Окремо виділяються в цих міських центрах і церковні та монастирські комплекси¹⁷.

У 1239 р. половці, східні сусіди Галицької землі, після поразки від монголів, мігрують в Угорщину, перейшовши через Карпатські перевали, як колись це зробили, зокрема, сармати, гуни і авари. У 1240 р. монголи займають вже Київ і

війною проходять через волинські і галицькі землі, які з цього часу стали від них залежними. Східний кордон Галицької землі знову був з номадами, але тепер вже з Золотою Ордою. Нижнє Подністрів'я і Пониззя перебували у прямій залежності від монголів і в зоні їх розселення. У середині XIV ст. криза в Монгольській імперії та загострення князівсько-боярського протистояння на галицьких землях призвели до їх завоювання і розчленування Польщею, Литвою, Угорщиною і Молдавією.

1. Востаннє фіксується на картах Європи XV – XVI ст.

2. Природа Івано-Франківської області. – Львів, 1978. – 158 с.; Мандибур М. Полонинське господарство Гуцульщини другої половини XIX – 30-ті рр. XX ст. – К., 1978. – 190 с.; Лаврук М. Гуцули Українських Карпат (етногеографічне дослідження). – Львів, 2005. – 285 с.

3. Археологія Прикарпаття, Вольни и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). – К., 1990. – 190 с.; Ратич О. Древноруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – 96 с.; Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Прута та Середнього Дністра. – Чернівці, 2006. – 300 с.; Карпато-дунайские земли в средние века. – Кишинёв, 1975. – 321 с.; Тимошук Б. Восточные славяне: от общины к городам. – М., 1995. – 261 с.; Возний І. Поселення X – XIV ст. у межиріччі Верхнього Серету та Середнього Дністра. Ч. 1.: Укріплені поселення та давноруські міста. – Чернівці, 2005. – 256 с.; Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976 –

- 2006 років. — Івано-Франківськ, 2008. — 695 с.
4. Толочко П., Козак Д., Моця О., Мурзін В., Отрощенко В., Сегеда С. Етнічна історія давньої України. — К., 2000. — С. 44; Пелешишин М., Конопля В. Східнокарпатський регіон у первісності (кам'яний вік) // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 31-114; Пелешишин М., Крушельницька Л. Етнічна історія Східних Карпат у бронзовому віці // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 115-144.
5. Бандрівський М. Етнокультурна ситуація у північно-східних Карпатах у період раннього заліза // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 145-162; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза. — К., 1982. — 194 с.; Археологія Прикарпаття, Волини и Закарпаття (неолит, бронза и раннее железо). — К., 1990. — 185 с.
6. Козак Д. Особливості етнічної історії східнокарпатського регіону в латенський час і в перших століттях нашої ери // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 163-226.
7. Там само.
8. Вакуленко Л. Населення східних Карпат в пізньоримський час // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 227-262; Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час. — К., 2010. — 310 с.
9. Толочко П., Козак Д., Моця О., Мурзін В., Отрощенко В., Сегеда С. Етнічна історія давньої України. — К., 2000. — С. 153-174.
10. Баран В. Східнокарпатський регіон у V—VII ст. н. е. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 263-308.
11. Приходнюк О. Східні Карпати у VIII—IX ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 309-340; Михайлина Л. Населення Верхнього Попруття VIII—X ст. — Чернівці, 1997. — 144 с.
12. Тимощук Б. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. — К., 1976. — 176 с.; Тимощук Б. Давньоруська Буковина (X—перша половина XIV ст.). — К., 1982. — 206 с.; Тимощук Б. Восточные славяне: от общины к городам. — М., 1995. — 261 с.
13. Майоров А. Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона. — Санкт-Петербург, 2006. — 208 с.; Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація. — Івано-Франківськ, 2006. — 328 с.
14. Моця О. Карпати у X—XIV століттях // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 341-360.
15. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво. Наскельні та оборонні споруди Карпат IX—XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Т. 1. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 361-460.
16. Пивоваров С. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Прута та Середнього Дністра. — Чернівці, 2006. — 300 с.
17. Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976—2006 років. — Івано-Франківськ, 2008. — 695 с.

БРУСУРИ

Село Брустури
Косівського району

Рисунки 2, 3
Брустурівське
городище

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Брустурівське (Шепітське) городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на захід від села (1 км від церкви), на високому пагорбі, в урочищі Кородище

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – укріплений прикордонний общинний (племінний) центр

ДАТУВАННЯ

Епоха раннього заліза (фракійський гальштат. XII – VII ст. до н. е.)

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1981 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

Майданчик городища округлої (овальної) форми (0,3 га), із західної сторони обмежений маловиразним валом та ровом, а з інших сторін його схили ескарповані (рисунки 1, 2, 3).

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження М. Кугутяка, Б. Томенчука (2009 р.).

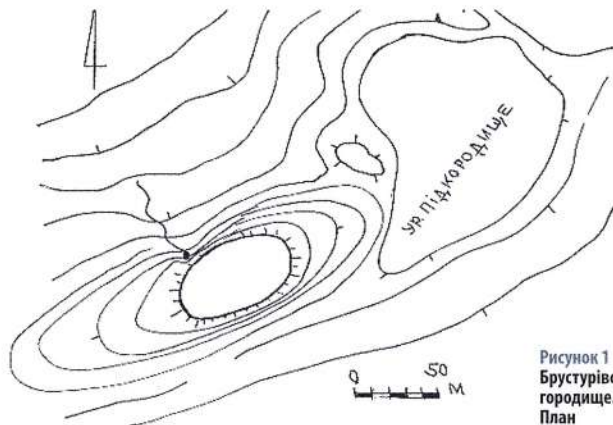
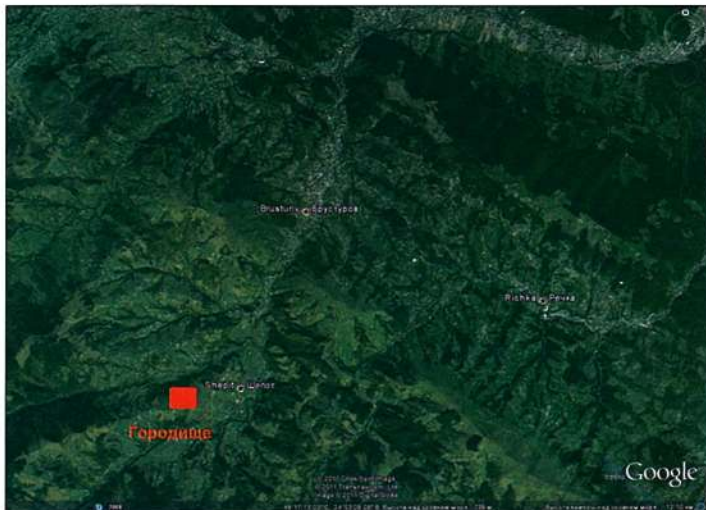

Рисунок 1
Брустурівське
городище.
План

ЛІТЕРАТУРА

1. Specialcorte der Österungarischen reich/Galizen. Zone 12. col. XXII Kuty (ліва сторона внизу)// Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника, ВК, Карта 1655/17.
2. Томенчук Б. Разведки в Северном Прикарпатье // Археологические открытия 1981 года. – М., 1983. – С. 326 – 327.
3. Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

2

3

ГРАБОВЕЦЬ

Село Грабовець
Богородчанського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Грабовецьке городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на південний захід від села (1 км), на мисовидному виступі високого лівого берега р. Бистриця Надвірнянська, в урочищі Городище (Підгородище)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище-святилище

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. X – XI ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

18 жовтня 2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук

ОПИС

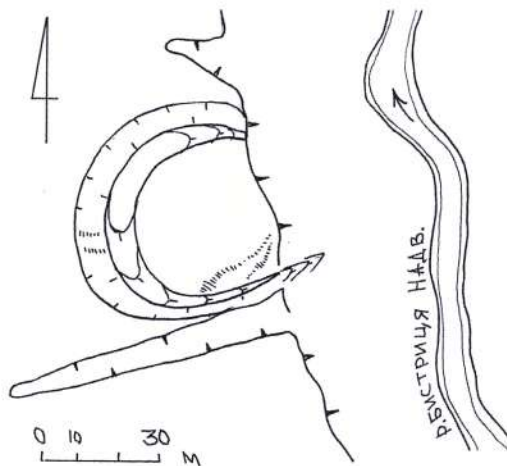
Городище мисового типу. Майданчик округлої форми (30x40 м) (рисунок 1, 2). Заліснений. Культурного шару не виявлено. З усіх сторін, окрім східної (обривистий берег ріки), майданчик обмежений високим (до 2,5 м) валом і ровом (рисунок 3, 4). У південно-західній частині простежено сліди в'їзду (перемичка у рові). На захід від городища розміщена велика рівна долина (до 1 км завдовжки), яка обмежена з півночі і півдня високим пагорбом.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження М. Кугутяка і Б. Томенчука (2008 р.). Проведено зйомку плану і фотографування.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

Рисунок 1
Грабовецьке
городище.
План

Рисунок 2
Грабовецьке
городище. Вигляд
зі сходу

2

Рисунок 3
Грабовецьке
городище. Вигляд з
півдня

3

Рисунок 4
Грабовецьке
городище

4

ДЕБЕСЛАВЦІ

Село Дебеславці
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Дебеславське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в центральній частині села, на високому (325 м) мисовидному виступі правого берега р. Прут, в урочищі Церква (Замкова гора)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – замок

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. X – XIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

3 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

Городище мисовидного типу, майданчик (250x180 м) сильно знівельований забудовою церковного двору і кладовища (рисунок 1). Схили обривисті (рисунок 2). Місце городища надзвичайно стратегічно вигідне.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Обстеження Б. Томенчука, М. Кугутяка. Виготовлено обмірні плани і проведено картографування.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

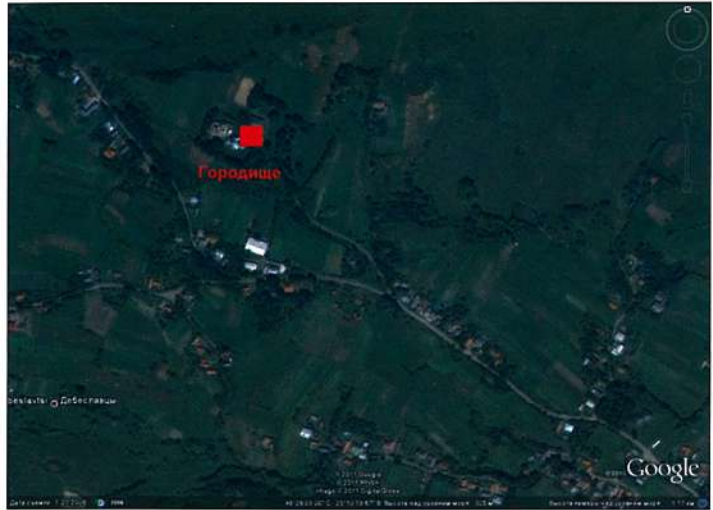

Рисунок 1
Дебеславське
городище. План

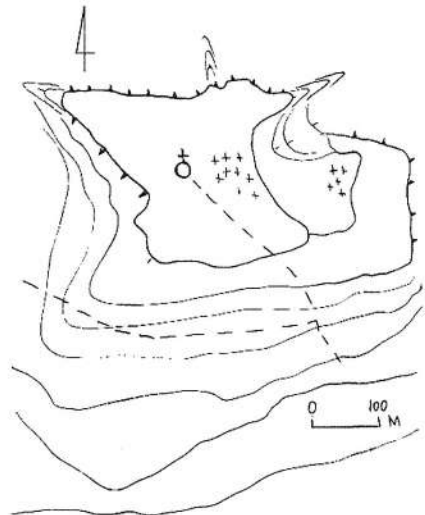

Рисунок 2
Дебеславське
городище.
Оборонний вал

ДЕЛЯТИН І

Селище міського типу Делятин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Делятинське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на північно-східній околиці селища, на високому лівому березі р. Прут, в урочищі Городище

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – укріплений замок

ДАТУВАННЯ

Раннє залізо (XII – VII ст. до н.е.),
Київська Русь (X – XIII ст.)

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

10 травня 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Клапчук, Б. Томенчук, М. Кугутяк,
Б. Хруслов

ОПИС

Городище мисового типу. Складається з двох майданчиків – малого (діаметром 12 м), розміщеного на стрілці мису, і великого (30x80 м) (рисунок 1). З напільної (західної) сторони проходить яр, який, очевидно, був доповнений ровом і валом, що зараз чітко не простежуються (рисунок 2). Культурного шару не виявлено.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Обстеження Б. Томенчука і М. Кугутяка (2009 р.). Виготовлено обмірні плани і здійснено фотографування.

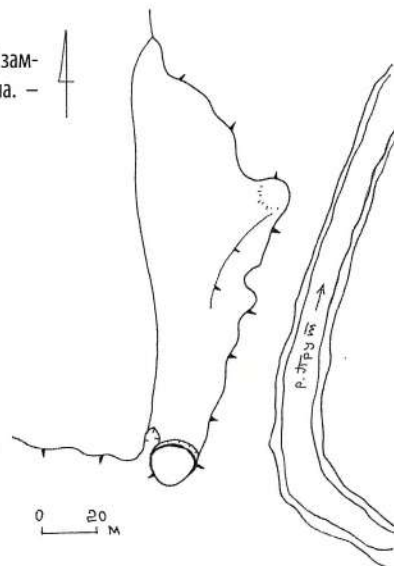

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29–57.

Рисунок 1
Делятинське городище.
План

Рисунок 2
Делятинське городище.
Вал і рів

ДЕЛЯТИН ІІ

Селище міського типу Делятин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ
Делятинське городище (ІІ)

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розміщена в північно-західній частині селища, на високому мисовидному виступі лівого берега р. Прут між потічками Любіжня і Лойовець (ліва притока р. Прут), в урочищі Замчище

ТИП ПАМ'ЯТКИ
Городище – замок

ДАТУВАННЯ
Київська Русь. X – XIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
1 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС
Городище мисового типу (рисунок 1). Майданчик 30x25 м, з напільної (західної і північної) сторони обмежений невисоким валом і ровом, які зараз знищені в результаті терасування поверхні урочища (рисунок 2).

ІСТОРІЯ
Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ
Легенди вказують на існування тут давнього замку.

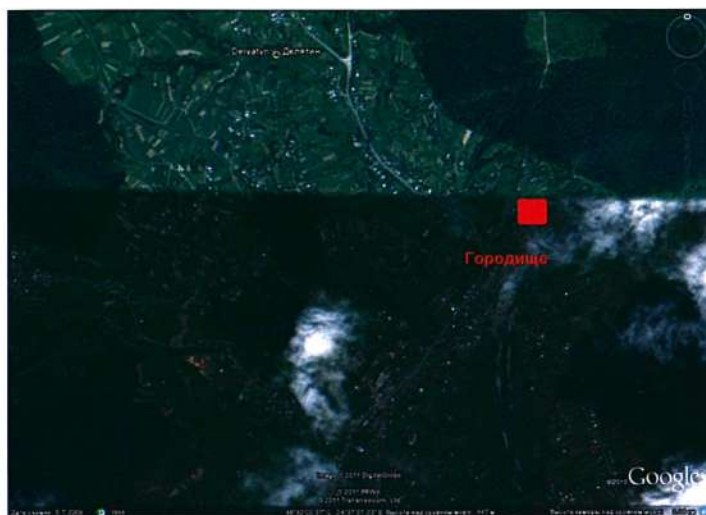
ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ
Обстеження Б. Томенчука і М. Кугутяка (2010 р.), виготовлено обмірні плани і здійснено фотографування.

Рисунок 1
Делятинське
городище. План

Рисунок 2
Делятинське
городище.
Майданчик

ЛІТЕРАТУРА
Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

КОБАКИ I

Село Кобаки
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Кобакське городище (I)

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на захід від села (1,5 км), на невисокому мисовидному виступі правого берега р. Рибниця, в урочищі Городище

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – укріплений общинний центр

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. X – XII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1984 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, Б. Тимощук,
Л. Михайлина

ОПИС

Городище мисового типу. Майданчик під'ятикутної форми (площею біля 2 га). З напільної (східної) сторони обмежений колінчастим (120x120 м) валом та ровом. Ще один невеликий вал (довжиною 100 м) оточує майданчик із заходу. Південний і північний схили ескарповані. Культурний шар (сліди напівземлянкових будівель) простежено в південно-східному куті майданчика городища (рисунок 1).

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження Б. Томенчуком (1984 р.) східного валу (траншея 2) показали наявність двох будівельних горизонтів. До першого (X ст.) належить оборонна дерев'яна бінарна стіна (ширина 2,5 м), яка ззовні зміцнена глиняним укосом (ширина 2 м). Вона складалася з окремих бойових камер з бійницями у зовнішній стіні і односклилим (до рову) дахом. Рів шириною 5–6 м і глибиною 1,5–2 м (рисунок 2).

До другого (XII ст.) будівельного горизонту належить невисокий вал зі стіною стовпової конструкції. З внутрішньої сторони валу була кам'яна доріжка. Подібні оборонні конструкції простежені і під час досліджень західного валу (траншея 1).

Дослідження Б. Тимощука і Л. Михайлини (1986 р.) підтвердили наявність тут таких же укріплень, які датуються ними X–XII ст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі: Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976 – 2006. – Івано-Франківськ, 2008. – 696 с.
2. Томенчук Б. Звіт про охоронні розкопки на давньоруському городищі в с. Олешків та розвідки городищ, проведені в 1984 році// Архів ІА НАНУ. – 1984/169.
3. Михайлина Л. Слов'яни VIII–X ст. між Дніпром і Карпатами. – К., 2007. – С. 64.

Рисунок 1
Кобакське
городище.
Оборонний вал.
Реконструкція

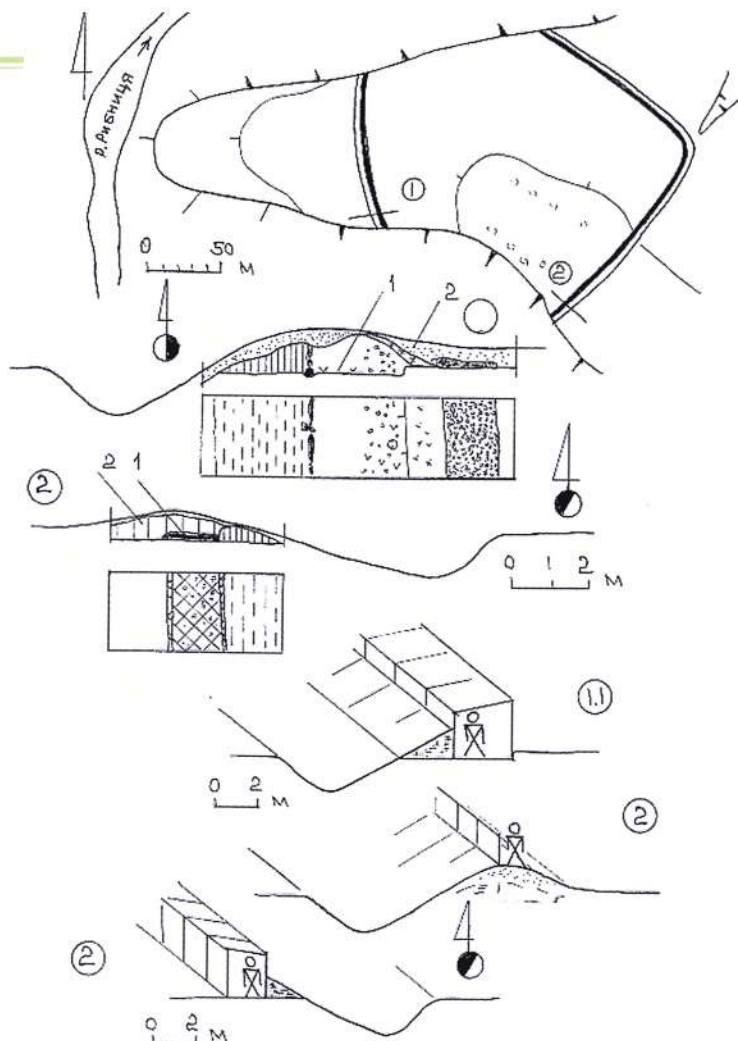

Рисунок 2
Кобакське
городище.
Оборонний рів і вал

КОБАКИ II

Село Кобаки
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ Кобакське городище (II)

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розміщена на південний захід від села (5 км), на правому березі р. Рибниця, в урочищі Городище-Замчище

ТИП ПАМ'ЯТКИ
Городище – укріплений замок

ДАТУВАННЯ
Київська Русь. XII – XIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
1984 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
Б. Томенчук

ОПИС

Городище мисового типу. Розміщене між двома потічками. Майданчик підтрикутної форми (50х40 м). Частково зайнятий кущами верболозу. Культурний шар не простежено. З напільної (східної) сторони обмежений двома валами і ровом між ними. Їхня довжина 45 м, висота 0,5 – 1 м. Рів глибиною 4 м і шириною 10 м. Другий (зовнішній) вал як частина ескарпу. Північні і південні схили ескарповані. У центральній частині валу чітко простежується в'їзд (рис. 1).

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження Б. Томенчуком оборонних валів показали наявність двох будівельних горизонтів. До першого належить зрубна оборонна бінарна стіна (ширина 2 м), яка

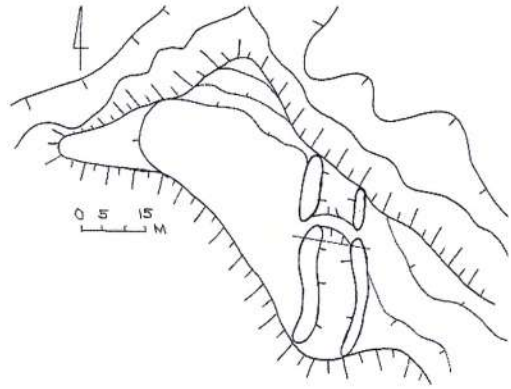
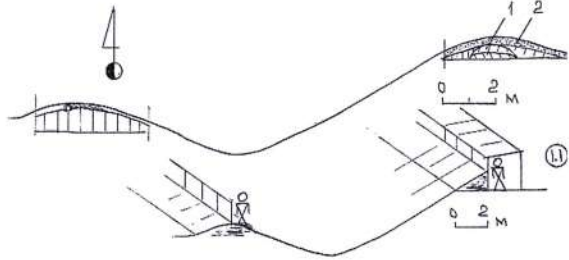

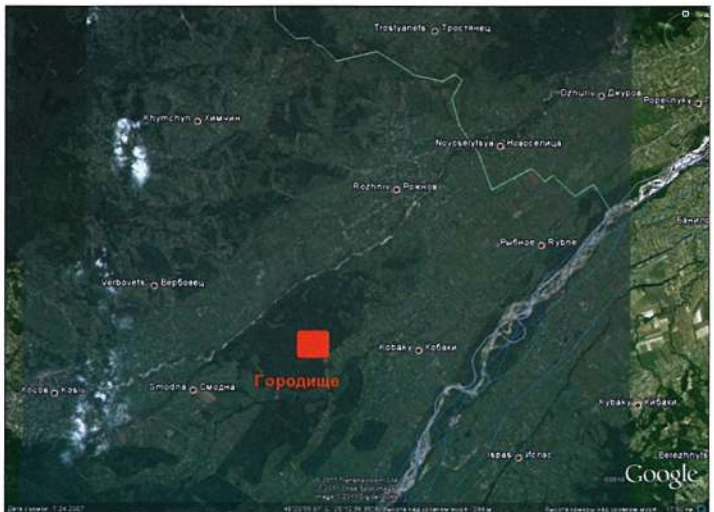
Рисунок 1
Кобакське
городище. План.
Вал.
Реконструкція

із зовнішньої сторони зміцнена земляним укосом (ширина 1 м). Вона складалася з окремих бойових камер, які в зовнішній стіні мали бійниці. Дах односкілий (до рову). До другого горизонту, очевидно, належить стіна стовпової конструкції, споруджена на валу. Дослідження зовнішнього валу показали наявність тут невисокого (до 1 м) валу, по вершині якого проходила стіна стовпової конструкції з невеликою бойовою доріжкою. Перепад висоти між внутрішнім і зовнішнім валами становив 2 – 2,5 м.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б. Звіт про охоронні розкопки на давньоруському городищі в с. Олешків та розвідки городищ, проведені в 1984 році // Архів ІА НАНУ. – 1984/169.

КНЯЖДВІР

Село Княждвір
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Княждвірське (Іванівське) городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на захід від с. Княждвір (3 км), або на південь від с. Іванівці (1 км), на високому мисовидному виступі правого берега р. Прут, в урочищі Городище (тисовий заповідник)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – сховище, сторожовий замок

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. X – XIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1978 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, І. Русанова, Б. Тимошук, М. Кугутяк, Б. Хруслів

ОПИС

Городище мисового типу. Майданчик підпрямокутної форми (170x250x260x50 м) (рисунок 1). Має значний перепад висоти по лінії захід – схід. Всі схили обривисті (рисунок 2). В північно-східному куті, за невеликим ровом простежується вежоподібний майданчик (5x6 м). Ще далі сформовано окремий майданчик овальної форми (8 – 12 м), який може мати культовий характер. З напільної, південної сторони, городище має оборонний вал (висотою до 1,5 м) та рів (рисунок 3, 4, 5, 6). У центральній частині, на проміжку 30 м, він відсутній.

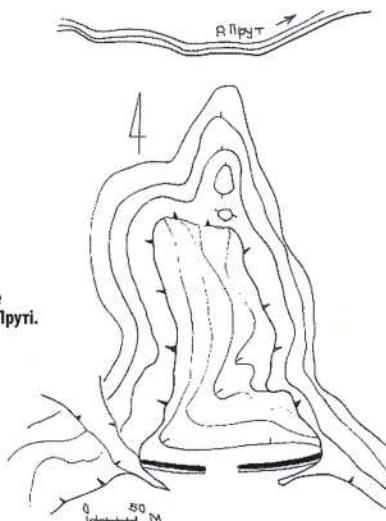

Рисунок 1
Княждвірське
городище на Пруті.
План

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження Б. Томенчуком (1978 р.) оборонного валу показали наявність простого глиняного ущільненого насипу валу (шириною 4 м і висотою 1 м). Ці результати були підтвержені розкопками Б. Томенчука і М. Кугутяка в 2010 р. Вал має два будівельні горизонти. Стіни стовпової конструкції. У 1978 р., в обриві, Б. Томенчуком знайдено великий фрагмент посудини X –

XI ст. Обстеження городища Б. Тимошуком та І. Русановою (1989 р.) уточнили план городища і його розміщення.

В 2010 р. М. Кугутяком і Б. Томенчуком зроблено обміри городища і проведено фотографування.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Клапчук М., Арсенич П. Розвідки на юго-западному пограниччі Русі // Археологические открытия 1978 года. – М., 1979. – С. 413 – 414.

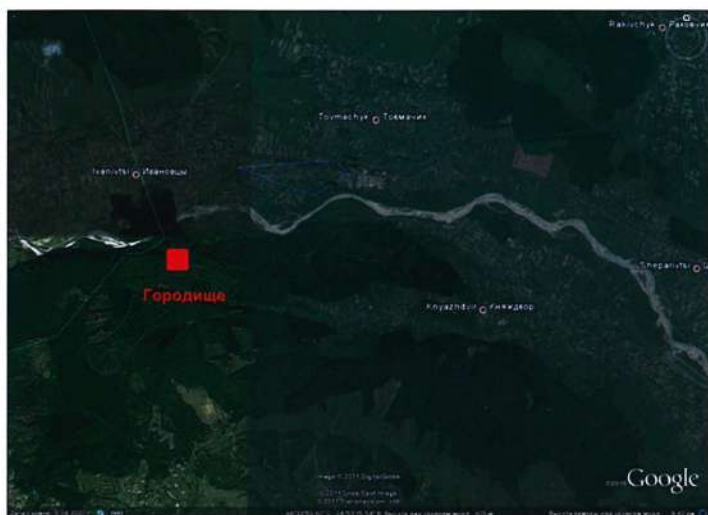

Рисунок 2
Княздвірське
городище.
Оборонний рів

Рисунок 3
Княздвірське
городище.
Оборонний вал

Рисунок 4
Княждвірське
городище. Охоронні
розкопки

Рисунки 5, 6
Княждвірське
городище.
Оборонний вал і рів

Селище міського типу Кути
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Кутське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на захід від селища Кути (2 км). На високому мисовидному відрозі хребта Хоминський, в урочищі Городище (Овідієва гора)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – укріплений сторожовий замок

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. X (XII – XIII) ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1983 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук

ОПИС

Городище мисового типу. Майданчик підтрикутної форми (50х60 м) (рисунок 1). Має значний нахил поверхні по лінії схід захід. Значною мірою поруйнований окопами та бліндажами Першої світової війни. Засаджений лісом. Культурного шару не простежено. З напільної (західної, пониженої) сторони майданчик обмежений невисоким валом та ровом-ескарпом (рисунок 2). Північні і південні схили ескарповані. Сліди ще одного рову-ескарпу простежено на віддалі 25–30 м від основного валу. Тут же знаходиться і стара дорога, яка веде до урочища Баба.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження Б. Томенчука (1983 р.), проведені в південній частині валу (траншея 1), показали наявність оборонної бінарної дерев'яної стіни (шириною 1 м), всередині забутованої дрібним камінням. З внутрішньої сторони сформовано на глиняній підсипці кам'яну бойову доріжку (ширина 1,5 м). Дослідження в центральній частині валу (траншея 2) показали також наявність оборонної дерев'яної бінарної стіни (ширина 1,5 м), всередині забутованої ущільненою глиною з дрібним камінням. З внутрішньої сторони, тут до неї примикали дерев'яні оборонні зрубні приміщення (ширина 2–2,5 м), які стояли на підрізаному схилі майданчика городища. Дах односхилий (до рову). У зовнішній стіні, очевидно, знаходились бійниці. Приміщення служили як бойовими камерами, так і для житлово-господарських цілей. У одному з них знайдено кераміку X ст.

Обстеження Б. Томенчука і М. Кугутяка (2009 р.) дали змогу уточнити план городища.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Клапчук М., Арсенюк П. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М., 1979. – С. 413–414.

Томенчук Б. Звіт про охоронні розкопки і розвідки в 1983 р. // Архів ІА НАНУ. – 1983/100.

Рисунок 1
Кутське городище.
Оборонний рів

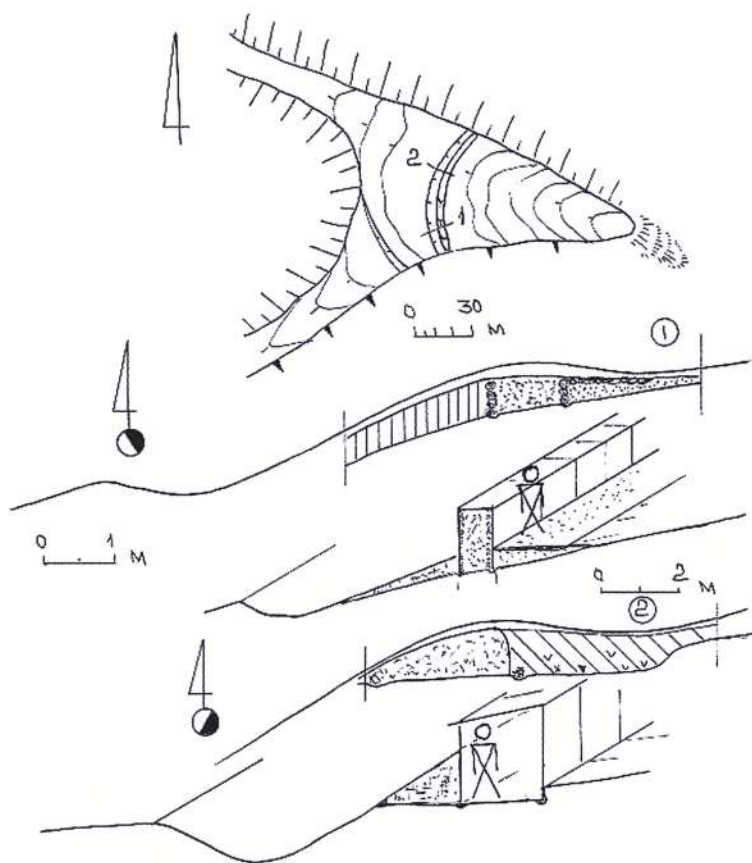

Рисунок 2
Кутське городище.
План. Вал.
Реконструкція

МИКИТИНЦІ

Село Микитинці
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ
Микитинецьке городище

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розміщена на південь від села (0,5 км), на високому мисовидному виступі лівого берега р. Пістинька, в урочищі Городище (Замчище Мале)

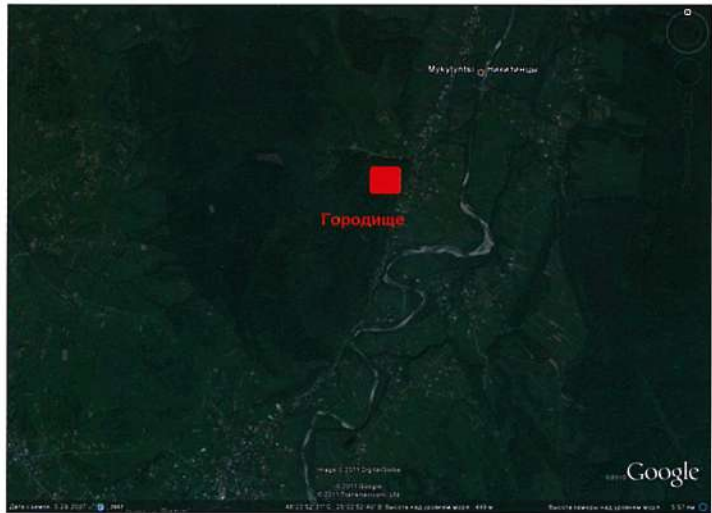
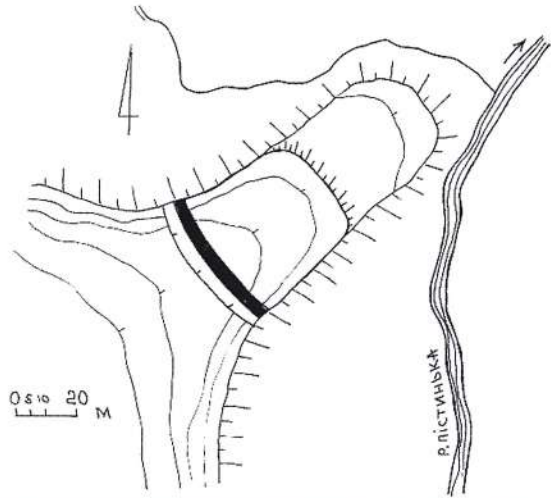
ТИП ПАМ'ЯТКИ
Городище – укріплений обшинний центр і замок

ДАТУВАННЯ
Київська Русь. Х (XII – XIII) ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

Рисунок 1
Микитинецьке городище.
План

ОПИС
Городище мисового типу. Майданчик підпрямокутної форми (50x70 м) (рисунок 1). З напільної (південно-західної) сторони обмежений невисоким (0,5 – 1 м) валом та ровом. З інших сторін схили ескарповано. Культурний шар не простежено. Городище заліснене.

ІСТОРІЯ
Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ
Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ
Обстеження Б. Томенчука і М. Кугутяка (2008 – 2009 рр.). Зроблено обміри і фотографування.

ЛІТЕРАТУРА
Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

НАДВІРНА

Місто Надвірна

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Надвірнянське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на північний захід від міста (1 км), на високому (596 м над рівнем моря) мисовидному виступі (відрозі хребта) лівого берега р. Бистриця Надвірнянська, в урочищі Городище

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – укріплений давній общинний центр і прикордонний замок

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. X (XII – XIII) ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЯ)

XIX ст.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Януш, О. Ратич, Б. Томенчук, М. Кугутяк

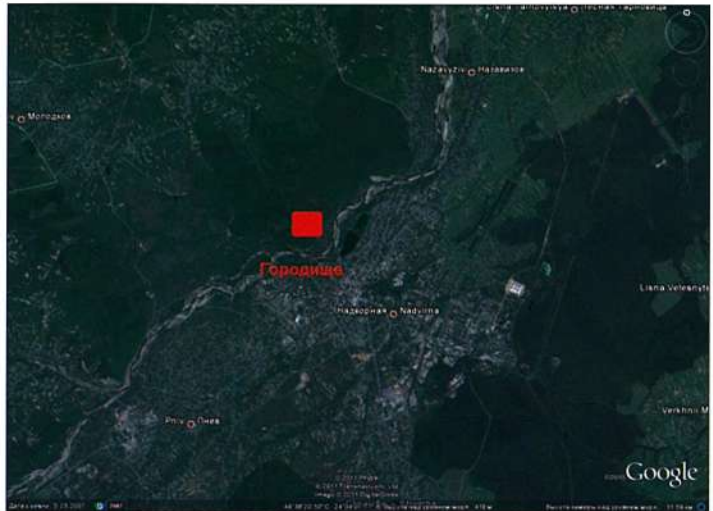
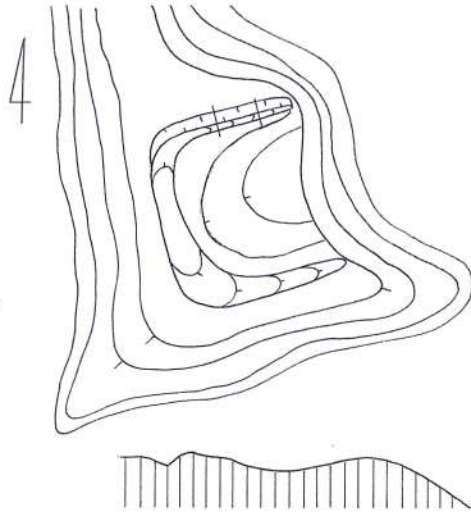
ОПИС

Городище мисового типу (рисунки 1, 2, 3). Майданчик підпрямокутної форми (15x20 м). Культурний шар не простежено. З напільної (північної) сторони майданчик обмежений невеликим валом та ровом (рисунком 4). З західної і південної сторін він обмежений природно сформованими насипами (рисунки 5, 6). Східний схил майданчика городища ескарпований. В'їзд на городище простежується в північно-західному куті. Тут починається і сама ескарпована дорога в напрямку на північ, вздовж східного схилу.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

Рисунок 1
Надвірнянське
городище.
План

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження Б. Томенчуком (1978 р.) оборонного валу показали наявність двох будівельних горизонтів. До першого (X ст.) належить дерев'яна бінарна оборонна стіна (ширина до 2 м), яка з зовнішньої сторони зміцнена земляним укосом (ширина 2–2,3 м). Вона складалася з окремих бойових камер з бійницями в зовнішній стіні і односклилим (до рову) дахом. Оборонна конструкція побудована на широкій глиняній природній платформі, яка розміщена на 2 м вище майданчика городища.

Оборонний рів шириною 4 м і глибиною 1,5–2 м. До другого будівельного горизонту (XII–XIII ст.) належала оборонна стіна стовпкової конструкції на валу. Дослідження в 2009 р. Б. Томенчука і М. Кугутяка дали можливість уточнити структуру пам'ятки і її оборонні конструкції. Зокрема, виявлено поруч (160 м на північ) невелике святилище (діаметром 15 м) і дорогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa: nakł. F. Sulimierskiego, B. Chlebowskiego, W. Walewskiego, 1883. – T. VI. – 963 s.

Рисунок 2
Надвірнянське
городище. Вигляд зі
сходу. Заплава ріки

Рисунок 3
Надвірнянське
городище. Вигляд
зі сходу

2. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej. – Lwow, 1918. – S. 176.

3. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – С. 56.

4. Томенчук Б. Разведки в Северном Прикарпатье // Археологические открытия 1981 года. – М., 1983. – С. 326 – 327.

5. Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

Рисунок 4
Надвірнянське
городище. Вал.
Реконструкція

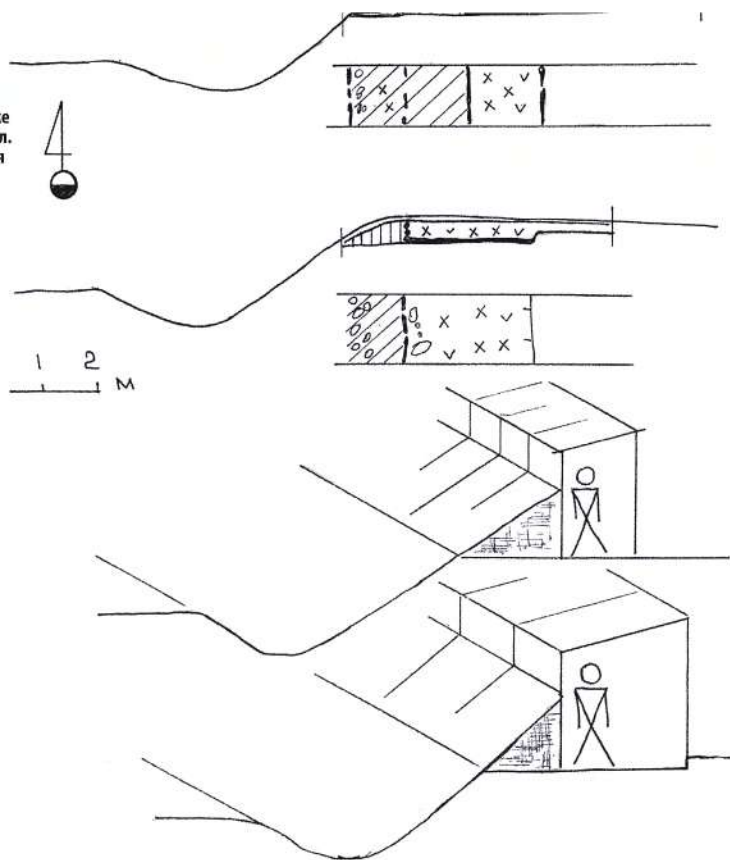

Рисунок 5
Надвірнянське
городище.
Майданчик
городища

Рисунок 6
Надвірнянське
городище.
Майданчик
святилища

5

6

НАЗАВИЗІВ

Село Назавизів
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ
Назавизівське городище

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розміщена в урочищі
Монастирська Гора, що на лівому
березі Бистриці Надвірнянської за
0,3 км на захід від присілка Мирне
села Назавизів

ТИП ПАМ'ЯТКИ
Городище – святилище, пізніше
монастир

ДАТУВАННЯ
Київська Русь. X – XII ст., пізні серед-
ньовіччя

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
23 листопада 2006 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
М. Кугутяк, Б. Томенчук

ОПИС

Майданчик городища (40x20 м), з на-
пільної (північно-західної) сторони об-
межений високим (до 2 м) і широким
(8 – 10 м) валом та ровом (шириною 8 м і
глибиною до 2 м) (рисунки 1, 2, 3). На від-
далі 15 – 20 м від нього розміщений ще
один невеликий зовнішній вал та рів. Май-
данчик городища заліснений. Культурного
шару не виявлено.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут дав-
нього замку і монастиря.

Рисунок 1
Назавизівське
городище-
святилище.
План

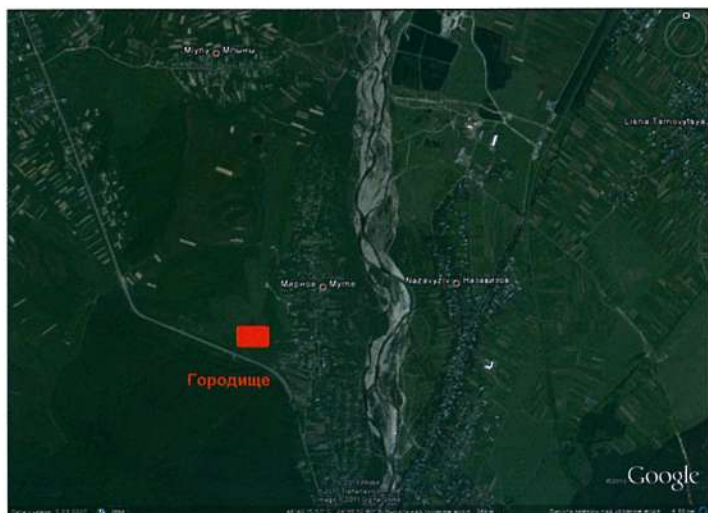
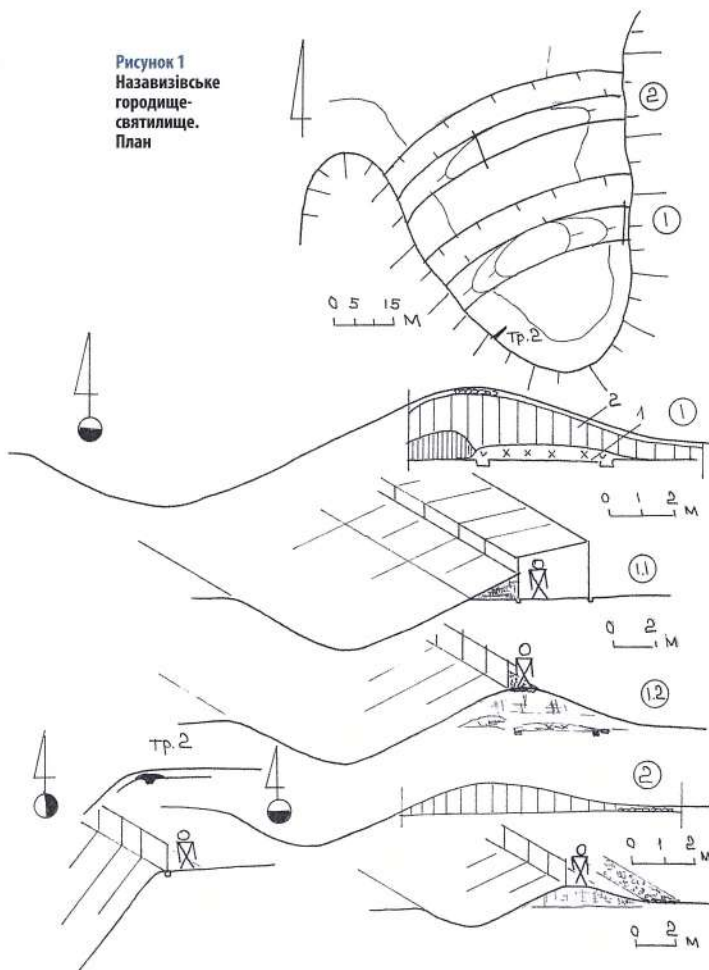

Рисунок 2
Назавизівське
городище.
Вал

Рисунок 3
Назавизівське
городище.
Рів

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідженнями М. Кугутяка та Б. Томенчука (2006 – 2009 роки) внутрішнього валу виявлено два будівельні горизонти (рисунок 4). До першого (X ст.) належать оборонні дерев'яні бінарні стіни (ширина 3,5 – 4 м) зрубної конструкції, які ззовні зміщені земляним укосом (ширина 2,5 м). Стіна складалася з окремих бойових камер, які могли використовуватись і для житлово-господарських цілей. До другого будівельного горизонту належав високий вал зі стіною стовпкової конструкції, вздовж якої проходила кам'яна доріжка. Зовнішній вал, очевидно, відноситься до X ст. і за конструкцією подібний до внутрішнього валу (перший будівельний горизонт).

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

Рисунок 4
Назавизівське
городище.
Дослідження
оборонного валу

ПЕЧЕНІЖИН

Селище міського типу Печеніжин
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Печеніжинське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на південний схід від селища (2 км), на невеликому мисовидному виступі між двома потічками, в урочищі Городище (Монастирок)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – святилище (X – XI ст.),
монастир (середньовіччя)

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. Середньовіччя

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2007 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Вуянко, Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Городище мисового типу (рисунок 1). Майданчик (100х35 м) заліснений. З південної (південної) сторони обмежений невеликим валом (висотою 1 – 1,5 м) і ровом (шириною 6 – 7 м, глибиною 2 – 2,5 м). З інших сторін схили ескарповані. Майданчик має значний перепад висоти по лінії південь – північ. На північ від городища є невеликий старий ставок. У долині потічків простежено сліди невеликих дамб. Культурний шар на майданчику городища не простежено.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього монастиря.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження М. Вуянко (2007 р.) виявили незначний культурний шар, а розкопки Б. Томенчука і М. Кугутяка – два будівельні горизонти у зведених оборонних споруд. Зокрема, до першого горизонту (X – XI ст.) належали зрубні оборонні стіни (ширина 2 м), які із зовнішньої сторони були зміцнені окремою стіною-чостоколом. У пізньосередньовічний період (другий будівельний горизонт) на валу було побудовано прості стіни стовпової конструкції (рисунки 2, 3).

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

Рисунок 2
Печеніжинське
городище. План

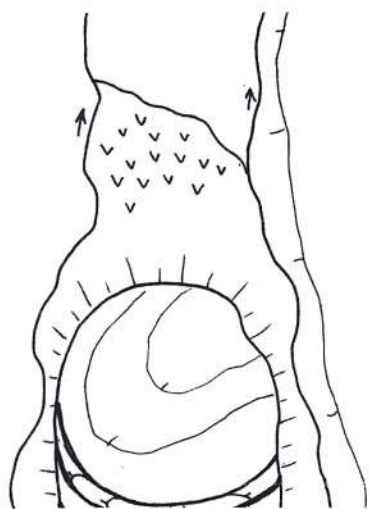

Рисунок 1
Печеніжинське
городище.
Конструкція валу

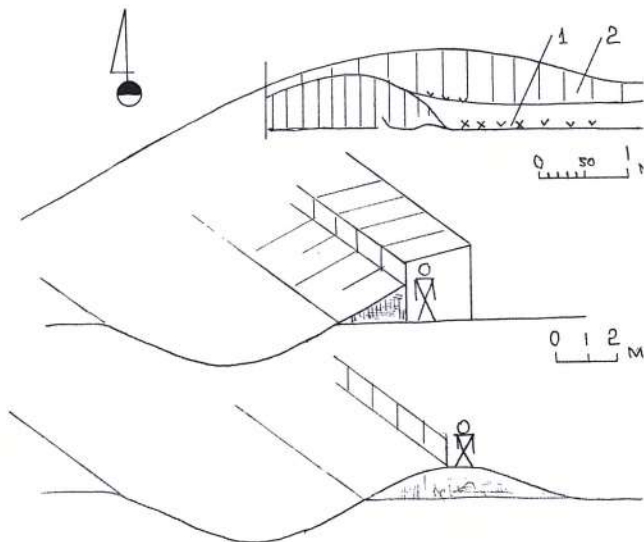

Рисунок 3
Печеніжинське
городище. Вал.
Реконструкція

РУДНИКИ

Село Рудники
Снятинського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Рудницьке городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на східній околиці села, на високому (346 м над рівнем моря) пагорбі в системі правого берега р. Рибниця (права притока р. Прут), в урочищі Городище – Копана Гора

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – пізньослов'янський поліс і святилище

ДАТУВАННЯ

Раннє залізо. Київська Русь. X – XI ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЯ)

1978 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, Б. Тимошук, І. Винокур,
Л. Михайлина, М. Кугутяк

ОПИС

Городище мисового типу. Складається з трьох частин (рисунок 1). На стрілці мису знаходиться невеликий (6х8 м) майданчик, який із західної сторони, по схилу, обмежений трьома (чотирма) концентричними валами і ровами (рисунок 2, 3). Східна сторона обривиста. Ще один вал і рів, довжиною 160 м, знаходиться з напільної (східної) сторони, на віддалі 100 м від першого майданчика. Він утворює другий майданчик підтрикутної форми, розміром 150х150х160 м. Третій майданчик (150х700х450х300 м) з напільної північно-східної сторони, обмежений невисоким (0,5 – 1 м) валом і ровом довжиною 450 м. З південної сторони цей майданчик оточений високим (до 5 – 8 м) і вузьким природним вододільним хреб-

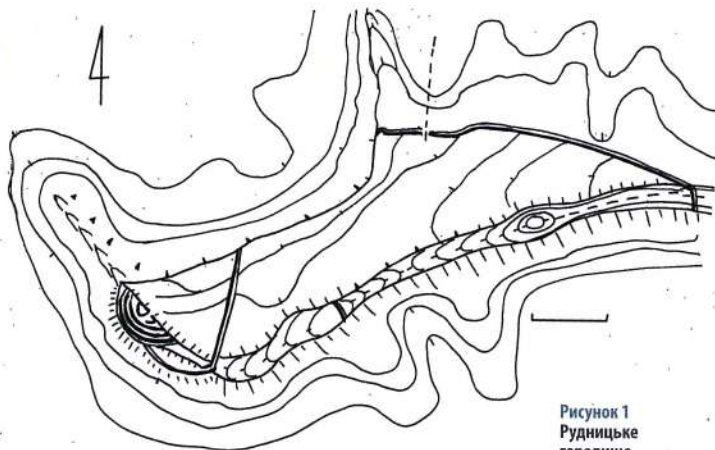

Рисунок 1
Рудницьке городище.
План

том, на якому простежено сліди ще одного невеликого проміжного валу і рову та окремого курганоподібного підвищення. Вздовж цього хребта проходила і дорога до першого майданчика. В'їзд розміщений в північно-східному куті, де є складна система з окремих валів і ескарпів. Культурний шар виявлено на всій території городища, яке в даний час заліснене.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього міста.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Перші обстеження проведені Б. Томенчуком (1978 р.). У 1987 р. Б. Тимошуком на центральному майданчику досліджено залишки згорілого наземного будинку, очевидно, культового характеру. Зафіксовано шар обмазки з відбитками дерев'яних колод, вуглики і кераміку. В західній частині майданчика виявлено сліди великої (70х3,6 м) наземної будівлі, яка була споруджена на місці засипаного рову ранньозалізного часу. У рові, який оточував центральний майданчик, простежено три шари (різночасові) кам'яної вимостки. Найбільше знайодок (кістки тварин, вуглики, кераміка тощо) було на нижній вимостці, каміння якої носило сліди дії

Рисунок 2
Рудницьке
городище.
Напільна, північно-
східна сторона

Рисунок 3
Рудницьке
городище.
Оборонний рів

Рисунок 4
Рудницьке
городище.
Оборонні вали

вогню. Керамічний матеріал відноситься до X – XI ст. В 2010 р. Б. Томенчуком і М. Кугутяком виявлено сліди двох довгих валів, які утворюють два великі майданчики. Це дає можливість говорити про Рудницьке городище як про пізньослов'янський (хорватський) поліс (рисунок 4).

ЛІТЕРАТУРА

1. Томенчук Б., Клапчук М, Арсенич П. Разведки на юго-западном пограничьи Руси // Археологические открытия 1978 года. – М, 1979. – С. 413 – 414.

2. Тимошук Б., Русанова Н. Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута // Славянская археология. – 1983. – № 4. – С. 161 – 173.

3. Михайлина Л. Слов'яни VIII – X ст. між Дніпром і Карпатами. – К., 2007. – С. 219 – 220.

СЕРЕДНІЙ МАЙДАН

Село Середній Майдан
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Середньомайданське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на північний захід від села (1 км), на мисовидному виступі правого берега потічка (права притока р. Велесниця), в урочищі Городище

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – сковище

ДАТУВАННЯ

Епоха раннього заліза (фракійський гальштат. XII – VII ст. до н. е.)

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1978 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

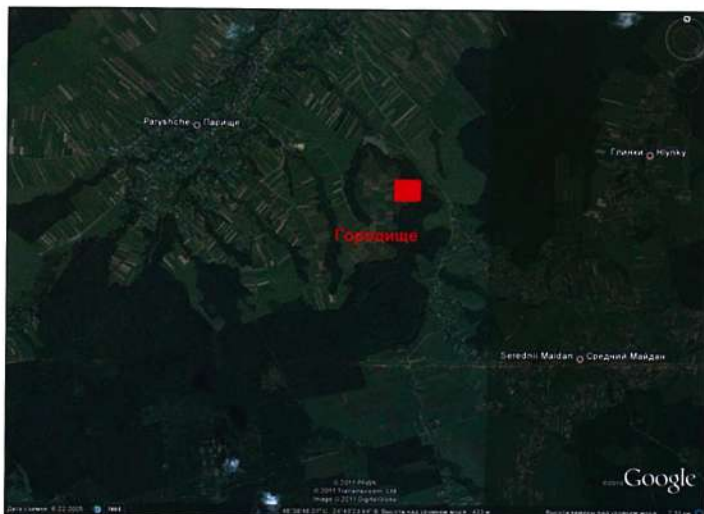
Майданчик мисовидного городища (200x250 м) з напильної (східної) сторони обмежений потужним, але сильно розораним і розсунутим валом та розмитим ровом (рисунки 1, 2). Він найкраще зберігся з обох крайніх кінців. Майданчик має значний перепад поверхні із сходу на захід та на південь. Він задернований і лише в західній частині заліснений. Культурний шар не простежується.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку і монастиря.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Обстеження Б. Томенчука (1978 р.) і М. Кугутяка (2008 р.). Зроблено фотографії і складено плани.

ЛІТЕРАТУРА

1. Томенчук Б. Разведки в Северном Прикарпатье // Археологические открытия 1981 года. – М., 1983. – С. 326 – 327.
2. Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

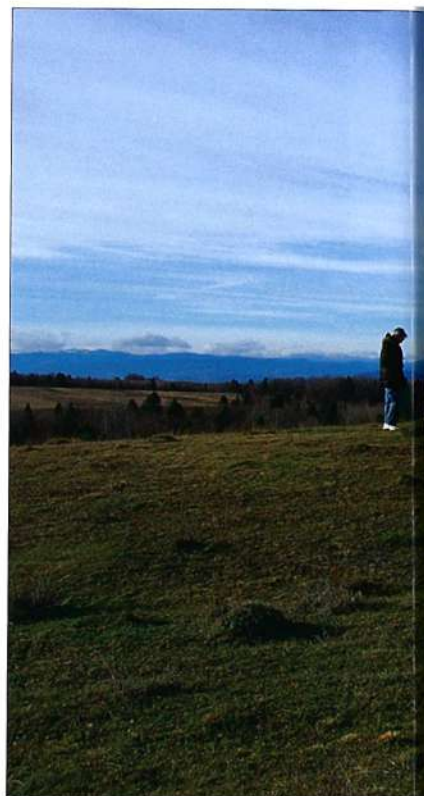

Рисунок 1
Середньомайданське
городище. План

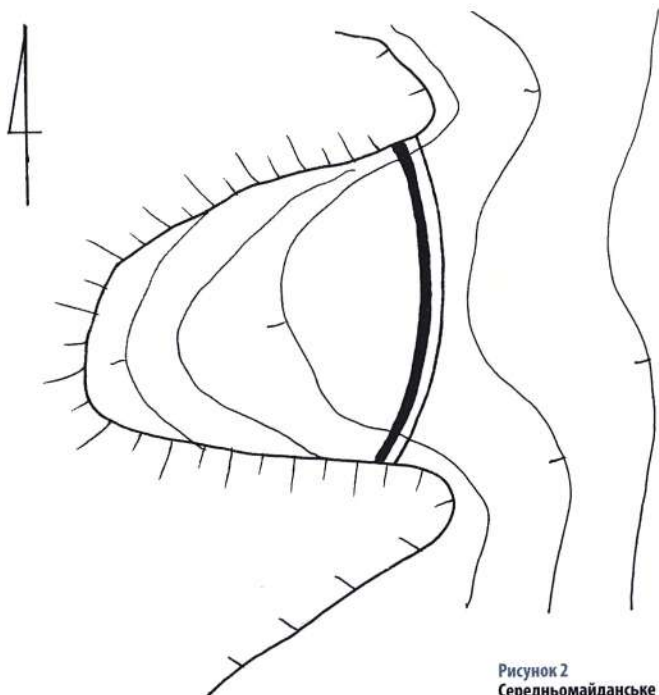

Рисунок 2
Середньомайданське
городище. Розораний
оборонний вал

СПАС

Село Спас
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ Спаське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на південний схід від села (1,5 км), на високому пагорбі в системі правого берега р. Пістинька (права притока р. Прут), в урочищі Городище – Замчище

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – сховище, замок

ДАТУВАННЯ

Епоха раннього заліза (XII – VI ст. до н. е.). Київська Русь (X – XIII ст.)

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1982 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, Л. Крушельницька,
І. Кочкін, М. Вуянко, В. Романець

ОПИС

Майданчик городища підтрикутної форми (20х40 м) (рисунок 1). У південно-західній частині знищений великим зсувом ґрунту. У центральній частині майданчика розташована стара покинута садиба з садом. Один невеликий вал обмежує майданчик з напільної (північно-східної) сторони, другий (більший) – із західної сторони. Культурний шар незначний. Виявлено фрагменти трипільської кераміки ранньозалізного та давньоруського часу.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього міста і замку.

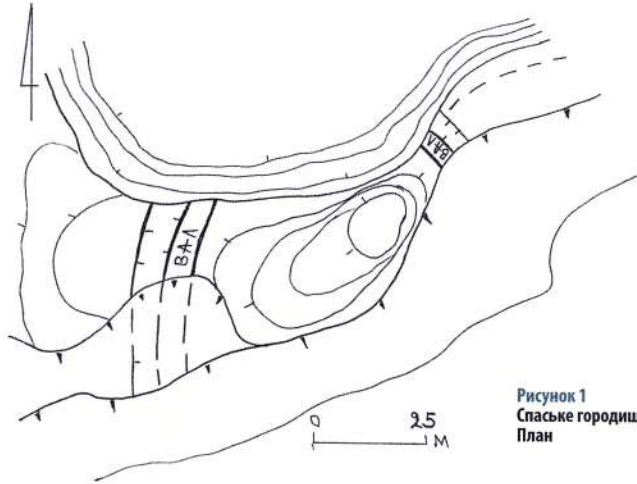
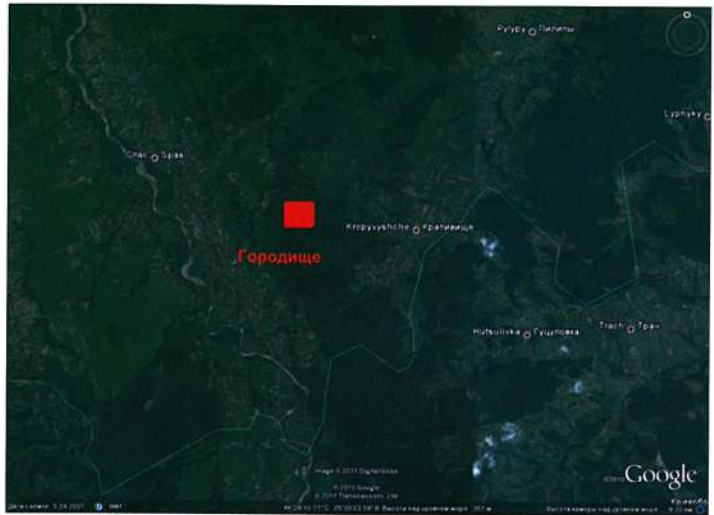

Рисунок 1
Спаське городище.
План

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Обстеженнями Б. Томенчука (1982 р.) виявлено в насипі великого валу сліди перепаленого ґрунту. Інші дослідники підтвердили попередні висновки щодо наявності тут фракійського городища.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

СТАРІ ВОСКРЕСИНЦІ

Село Воскресинці
(хутір Старі Воскресинці)
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ
Воскресинецьке городище

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розміщена на схід від хутора Старі Воскресинці (1 км), на високому мисовидному виступі правого берега р. Прут, в урочищі Замчище

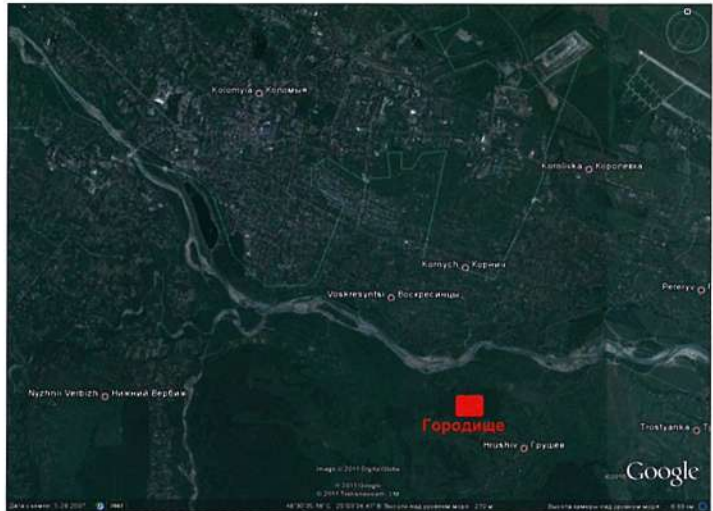
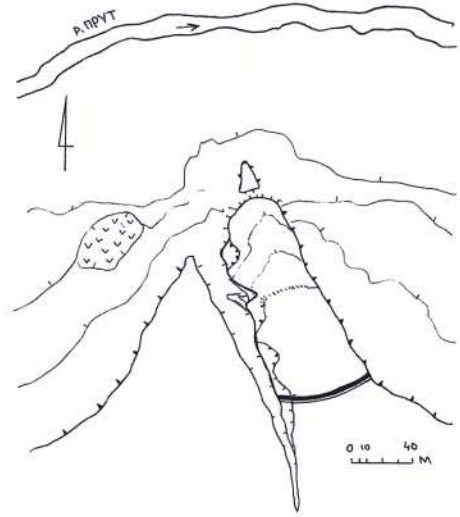
ТИП ПАМ'ЯТКИ
Городище – замок

ДАТУВАННЯ
Київська Русь. X – XIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
1970 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук,
Б. Хруслів

Рисунок 1
Воскресинецьке
городище. План

ОПИС
Городище мисового типу (рисунок 1). Майданчик (70x55 м) з напільної (південно-західної) сторони обмежений невисоким (до 1 м) валом та ровом (рисунок 2, 3). З північно-західної сторони, з боку яру, схил ескарпований. Східна сторона являє собою обривистий схил. На північ від майданчика городища мис продовжується ще на 60 м. В кінці мис перерізано глибоким ровом і тут утворено невеликий (10 – 20 м) майданчик підтрикутної форми. Культурний шар не простежено. На захід від городища є невелика водойма, де за переказами «провалилася під землю церква».

ІСТОРІЯ
Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ
Легенди вказують на існування тут давнього міста і замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ
Обстежувалося Б. Томенчуком (1970 р.) та М. Кугутяком (2010 р.).

ЛІТЕРАТУРА
Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

СТАРІ ВОСКРЕСИНЦІ

Рисунок 2
Воскресинецьке
городище.
Оборонний рів
(північний)

Рисунок 3
Воскресинецьке
городище.
Північний
майданчик

СТАРУНЯ

Село Старуня
Богородчанського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Старунське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на південно-західній околиці села, на високому мисовидному виступі правого берега р. Луковець Великий (права притока р. Бистриця Солотвинська), в урочищі Городище

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – сквище, культовий центр

ДАТУВАННЯ

Епоха раннього заліза. Київська Русь

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

30 травня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук, Б. Хруслів

ОПИС

Майданчик 30x40 м є сідловиною між двома природними невеликими хребтами, які проходять по лінії південний захід – північний схід (рисунки 1, 2). Південний хребет сприймається як потужний вал з напільної сторони (рисунок 3). Культурний шар не простежено.

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку і монастиря.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Обстеженнями М. Кугутяка, Б. Томенчука проведено обміри і фотографування.

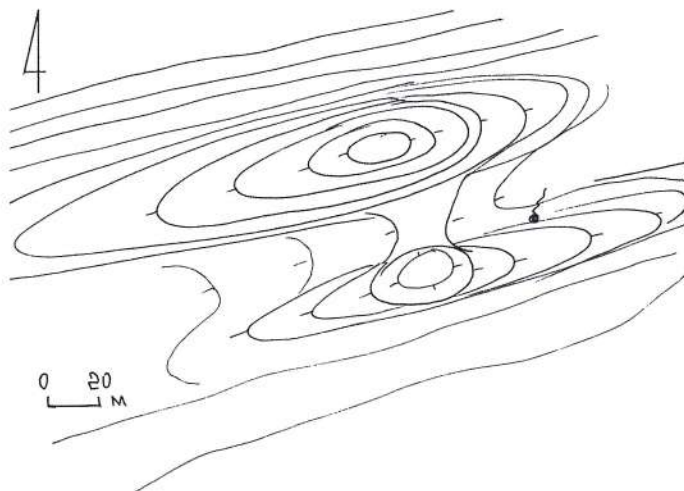
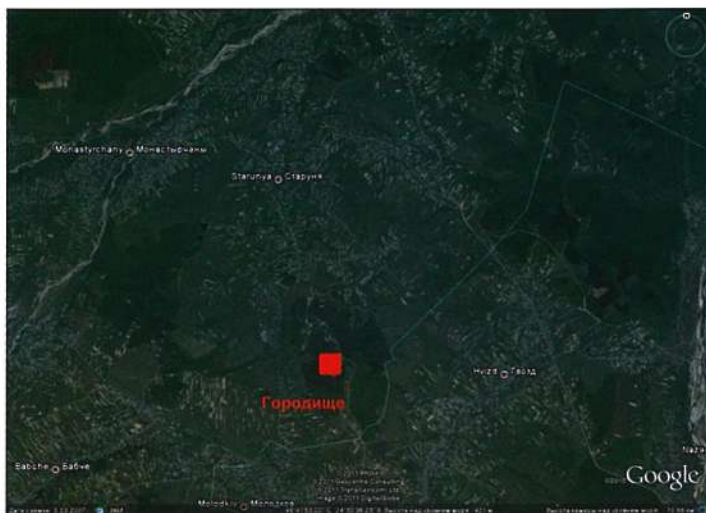

Рисунок 1
Старунське
городище.
План

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

Рисунок 2
Майданчик
Старунського
городища

Рисунок 3
Старунське
городище. Вигляд із
заходу

СТОПЧАТІВ

Село Стопчатів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ Стопчатівське городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в північно-західній околиці села, на високому (438 м) пагорбі (південний схил), який входить до системи високої тераси лівого берега р. Лючка (права притока р. Прут), в урочищі Городець (Городище)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – замок

ДАТУВАННЯ

Київська Русь. Пізнь середньовіччя

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1 травня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук, Б. Хруслів

ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (50x55 м), із західної сторони обмежений ровом-ескарпом, вздовж якого над яром, проходить стара дорога (рисунок 1). З південної і східної сторони схили також ескарповані, але зараз сильно розорані. З напільної (північної) сторони, очевидно, проходить оборонний рів, який засипаний при спорудженні дороги. Нижче майданчика городища, з південно-східної сторони, простежуються сліди двох старих криниць (джерел).

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

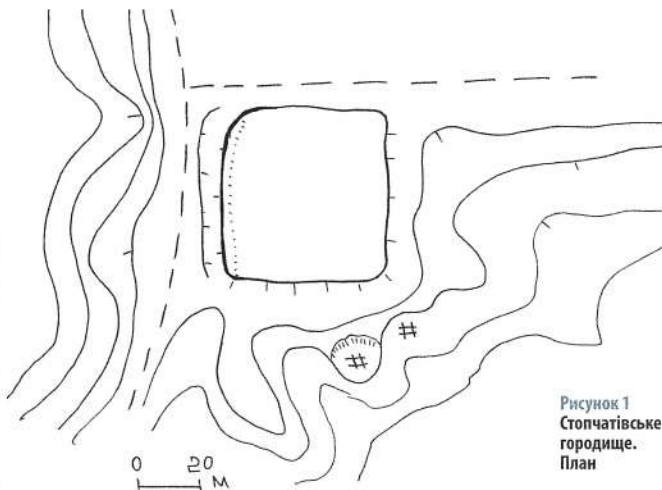

Рисунок 1
Стопчатівське
городище.
План

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Обстеженнями М. Кугутяка і Б. Томенчука (2010 р.) проведені обміри території і картографування.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

ФИТЬКІВ

Село Фитьків
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ Фитьківське городище

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розміщена на захід від села (1 км), на високому мисовидному виступі лівого берега р. Бистриця Надвірнянська, в урочищі Городище

ТИП ПАМ'ЯТКИ
Городище – святилище, общинний центр

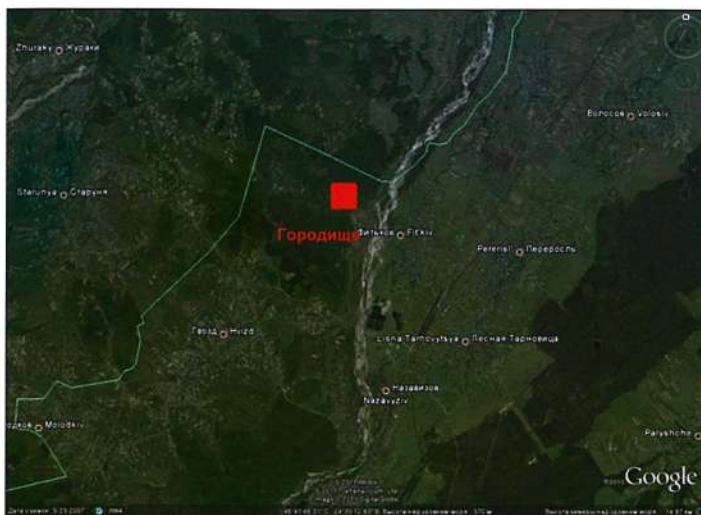
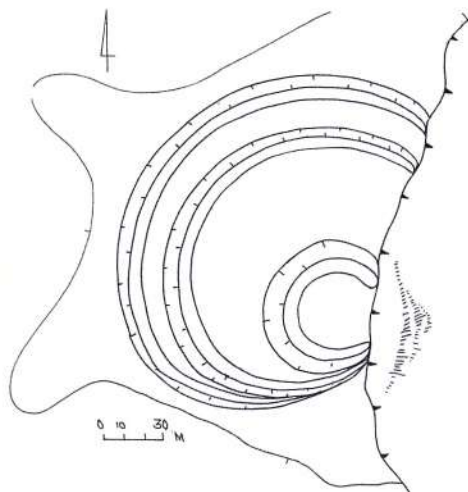
ДАТУВАННЯ
Київська Русь. X – XII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
XIX ст.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
О. Ратич, П. Раппопорт, Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС
Городище мисового типу. Майданчик округлої форми (діаметром 25х30 м) (рисунок 1). Культурний шар не виявлено. З напільної (південної, західної і північної) сторони майданчик обмежений валом (висотою до 2 м і шириною 8 – 10 м) та ровом (шириною 8 м і глибиною до 2 м) (рисунки 2, 3). На віддалі 45 м від нього розміщений зовнішній невисокий (0,6 м) вал та рів (глибиною 1 м). На віддалі 6 – 8 м від нього знаходиться третій зовнішній вал. Другий і третій вали мають однакові розміри. Своїми південними кінцями вони стикаються з внутрішнім валом. Східний схил берега обривистий. Загальна довжина городища 95 м.

Рисунок 1
Фитьківське городище.
План

ІСТОРІЯ
Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ
Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ
Дослідження Б. Томенчука і М. Кугутяка (2008 р.) показали наявність у структурі внутрішнього валу двох будівельних горизонтів. Зовнішні вали насипані з жовтої ущільненої глини. З внутрішньої сторони вздовж цих валів виявлено кам'яні доріжки (рисунок 4). Перші обстеження городища проведені О. Ратичем, П. Раппопортом, Б. Томенчуком.

ЛІТЕРАТУРА
1. Ратич О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. – К., 1957. – С. 58.
2. Раппопорт А., Малевская М. Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья на территории Советского Союза (итоги работ 1962 года) // ААС. – 1963. – №. 5. – С. 63 – 64.
3. Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

Рисунок 2
Фитьківське
городище.
Оборонний вал

Рисунок 3
Фитьківське
городище.
Оборонний рів

Рисунок 4
Фитьківське
городище.
Структура валу

ЯБЛУНИЦЯ

Село Яблуниця
Яремчанської міської ради

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Яблуницьке (Татарівське) городище

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на перевалі (921 м над рівнем моря) на мисовидному виступі гірського перевалу між річками Татаринка (Івано-Франківська область) і Татарський (Закарпатська область)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Городище – сховище, прикордонний замок

ДАТУВАННЯ

Епоха раннього заліза. Київська Русь

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

24 серпня 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук, Б. Хруслов

ОПИС

Майданчик підтрикутної форми (40х30х35 м) з напільної (північно-західної) сторони, очевидно, мав укріплення, які не збереглися (рисунок 1). Схили ескарповані. Культурний шар не простежено (рисунки 2, 3).

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Обстеженнями М. Кугутяка і Б. Томенчука проведено обміри і фотографування.

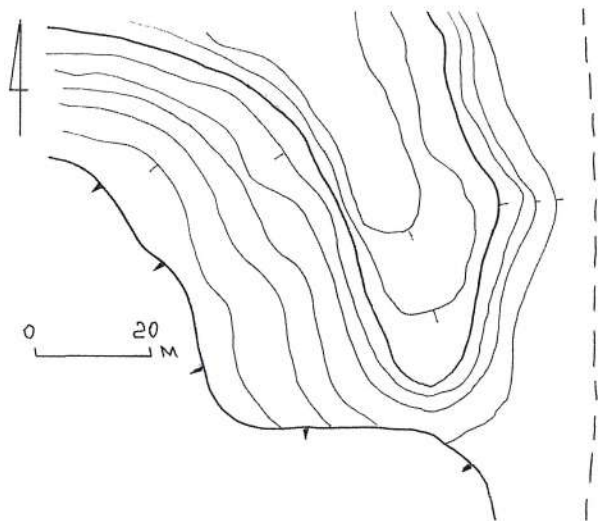

Рисунок 1
Яблуницьке
городище. План

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29–57.

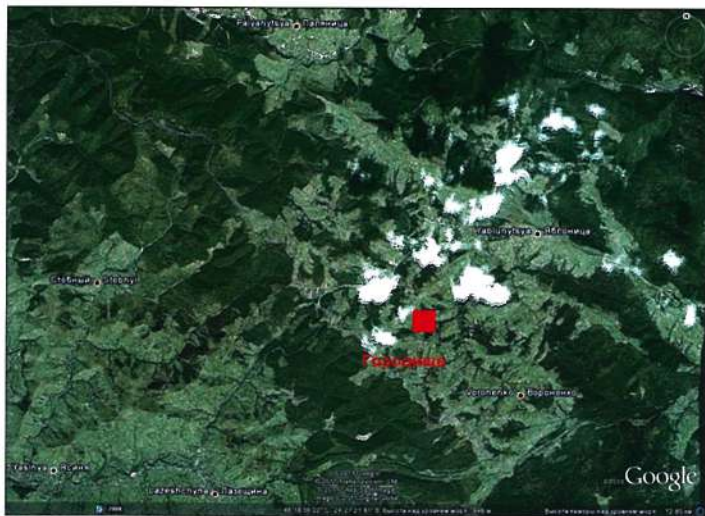
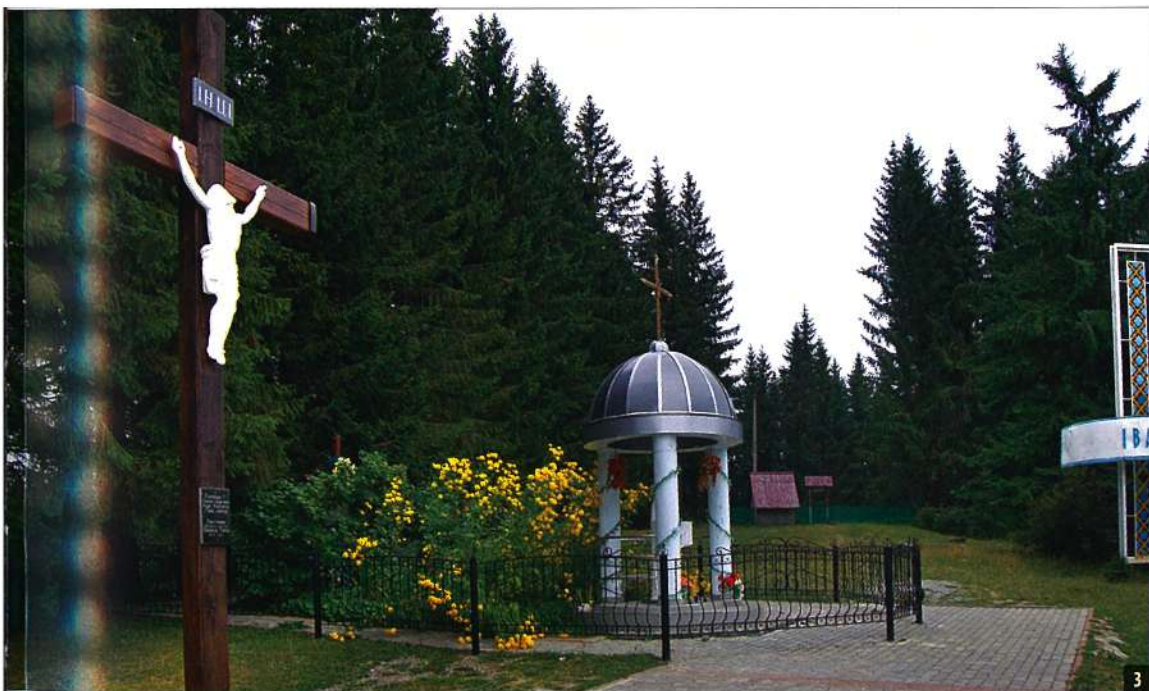

Рисунок 3
Яблуницьке
городище.
Сучасна забудова
майданчика

Рисунок 2
Яблуницьке
городище.
Західний схил

ЯМНА

Село Ямна
Яремчанської міської ради

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ
Ямненське городище

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розташована на південний схід від м. Яремча (2 км) і на північ від присілка Ямна (1 км) на території хутора Городище. Розміщена на невисокому мисовидному виступі, утвореному двома потічками (права притока р. Прут)

ТИП ПАМ'ЯТКИ
Городище – замок

ДАТУВАННЯ
Київська Русь. X – XIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
25 квітня 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
М. Кугутяк, Б. Томенчук

ОПИС

Городище мисового типу (рисунок 1). Майданчик підтрикутної форми (50x60x30 м) з напільної, північної сторони, обмежений масивним валом, який зараз сильно розсунутий, та напівзасипаним ровом (рисунок 2, 3). У східній частині валу простежується проїзд та окреме вежоподібне підвищення. Культурний шар не виявлено. До даного укріпленого комплексу, можливо, відносяться сліди сильно зруйнованого укріплення на сусідньому (1 км на захід) найвищому (862 м) пагорбі (урочище Клева). Якщо перший об'єкт розташований на південних закритих схилах гірського хребта, то другий є стратегічно найвигіднішим в цьому регіоні.

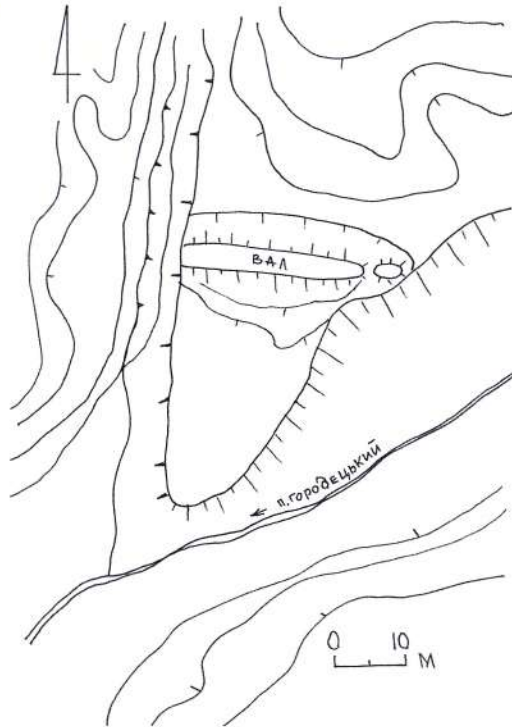
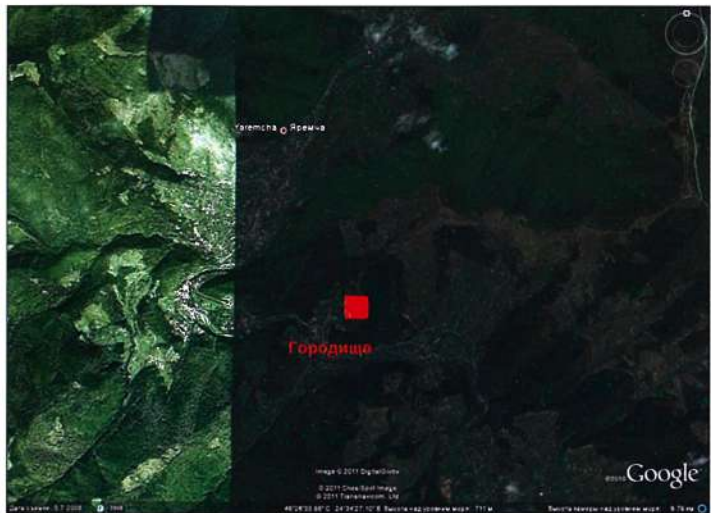

Рисунок 1
Ямненське городище.
План

ІСТОРІЯ

Історичних відомостей немає.

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут давнього замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Виявлене і обстежене М. Кугутяком та Б. Томенчуком (2009 р.). Виготовлено обмірні плани та здійснено картографування.

ЛІТЕРАТУРА

Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини // Галичина. – 2010. – № 17. – С. 29 – 57.

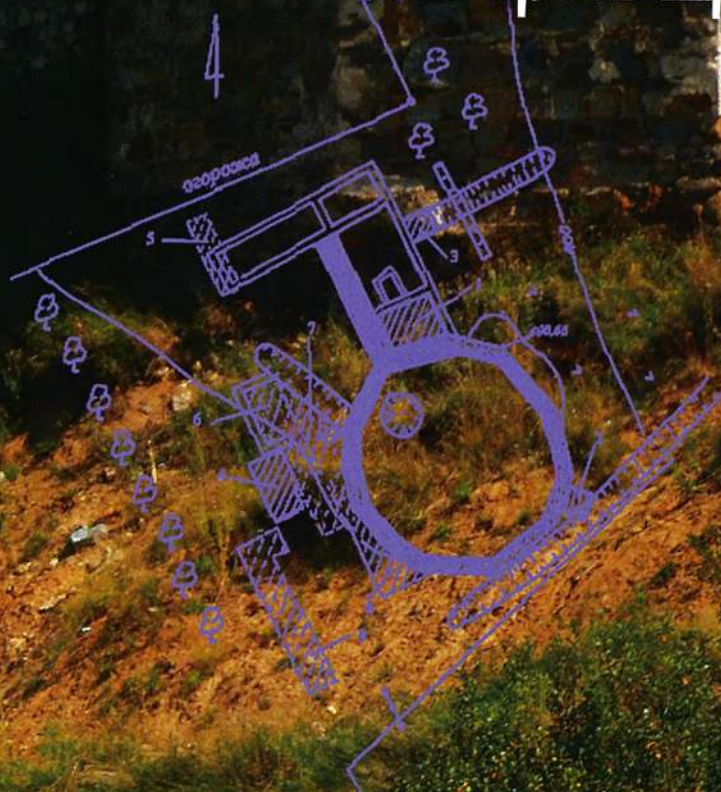
Рисунок 2
Ямненське
городище.
Вигляд з півночі

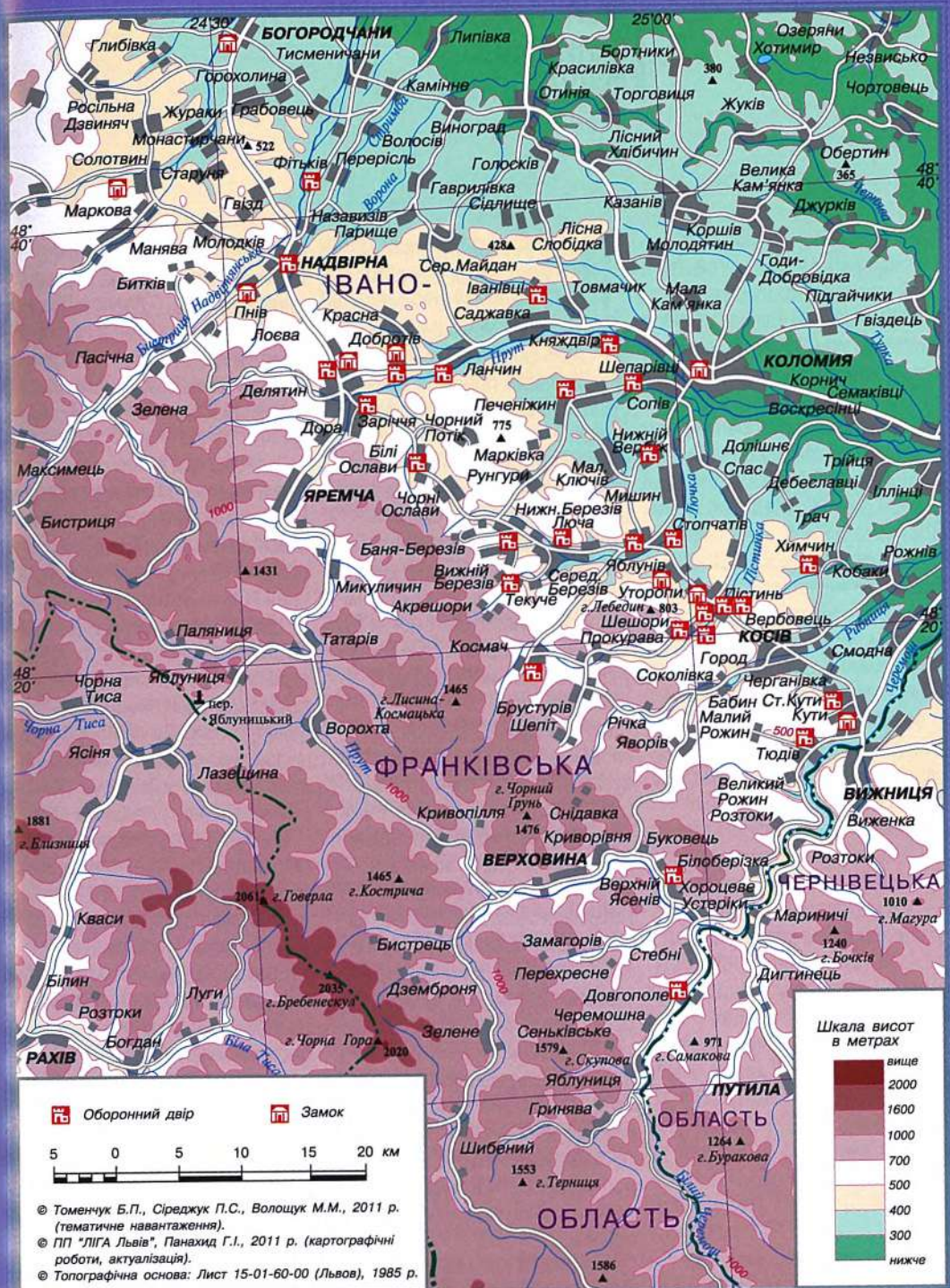

Рисунок 3
Ямненське
городище.
Оборонний рів

розділ **2** **ЗАМКИ І
ОБОРОННІ
ДВОРИ
ГАЛИЦЬКОЇ
ГУЦУЛЬЩИНИ**

Карта замків і оборонних дворів, локалізованих Карпатською історико-археологічною експедицією у 2006 – 2011 роках на території Галицької Гуцульщини

ЗАМКИ І ОБОРОННІ ДВОРИ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Історія фортифікування північно-східної частини Карпатського хребта (сучасна етнографічна Гуцульщина) надзвичайно складна, переповнена суперечливих процесів, які для сучасного дослідника ще більше ускладнюються у зв'язку із браком писемних та речових джерел.

Вивчення процесів озамкування Карпат розпочалося в XIX ст., за умов, коли частина із досліджених на нинішній день пам'яток ще мали добре видимі сліди своїх укріплень і могли бути описані у подорожніх записках учасників різних експедицій, мандрівок та ін.

Ще автори «Географічного словника», який регулярно публікувався, починаючи від 1880 р. (до 1902 р. було видано 15 томів), маючи на меті чітко встановити кількість населених пунктів, що існували в межах колишнього Польського королівства, відзначали давню історію більшості із таких поселень. В основі окремих статей (зокрема, щодо Кут) були свідчення М. Баліньського та Т. Ліпінського, перу яких належало дослідження «Старожитна Польща, описана з історичної, географічної та статистичної точки зору» («Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana» (1846 р.).

Наприкінці XIX – на початку XX ст. А. Чоловським було проведено поверхневе історичне дослідження з історії оборонного будівництва Галичини. У 1892 р. історик написав короткий нарис

про найбільш відомі фортифікаційні споруди, відомі в межах Галицької землі («Давні замки і укріплення в Галицькій Русі»¹⁾), де помітну увагу приділив Пнівському замкові, подавши його опис, короткий історичний нарис, навівши ескіз пам'ятки тощо.

Дослідження А. Чоловського продовжили М. Лозинський, М. Орлович, А. Прохазка, які у власних нарисах, присвячених різним сторінкам минулого Галичини і Гуцульщини в тому числі, не раз звертали увагу на історію фортифікаційної забудови краю у різні періоди його приналежності до Польщі. Ученим належить введення в науковий обіг коротких історичних довідок про оборонні двори й замки у Делятині, Ланчині, Косові, Пневі, Уторопах та ін.

Значний вклад у вивчення старожитностей гуцульського краю внесли вітчизняні історики, які підготували низку наукових праць, у тому числі історико-краєзнавчого характеру. Характерним для останніх є доповнення історичних відомостей про досліджувані нами пам'ятки місцевими переказами, легендами. Одним із перших українських учених свідчення про укріпленні двори та замки почав збирати І. Крип'якевич. Його праці «Жерела з історії України» та «З історії Гуцульщини» містять короткі відомості до історії таких фортифікацій, як Довгополе, Косів, Пнів та ін. Загалом вчений не ставив собі за мету здійснити ґрунтовне описання вказаних пам'яток, а збирав лише загальні відомості про них.

Активізація досліджень з історії краю наступила з кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. Окрім уже відомих станом на ХХ ст. пам'яток оборонного характеру, інформація про які була доповнена новими документальними свідченнями з архівів Варшави та Кракова, історикам вдалося віднайти джерела про існування в межах Галицької Гуцульщини фортифікацій у Білих Ославах, Княздворі, Коломиї, Лючі, Надвірній, Печеніжині, Старих Богородчанах. Однак, дослідження вказаних об'єктів не набуло системності, а самі пам'ятки не були локалізовані. Істориків здебільшого цікавила приватновласницька складова історичного минулого даних форпостів, генеалогія та біографістика їхніх дочасних власників тощо. Відтак вивчення досліджуваних нами пам'яток відбувалося зазвичай у контексті політичної та соціальної історії.

Внаслідок кризи радянського тоталітарного режиму, поступового відходу вчених від засад марксистсько-ленінської методології та демократизації самого процесу історичного дослідження з'явились достатні підґрунтя для цілого комплексу новітніх розробок, активної експедиційної діяльності як старих, так і новостворених науково-дослідних інститутів. Більш ґрунтовно почали вивчатися історії населених пунктів України, в тому числі на Прикарпатті. Для вчених з'явилась можливість працювати не лише у вітчизняних архівах, але й за кордоном, де доступ до

матеріалів набагато відкритіший. Інтенсивнішими стали археологічні дослідження на місцях.

Активну наукову роботу в галузі вивчення історичного минуло Гуцульщини проводив В. Грабовецький, перу якого належить не тільки багато нарисів з історії міст і сіл краю (Іванівці, Коломия, Печеніжин, Уторопи), але багатомне дослідження «Нариси історії Прикарпаття», праці, присвячені опришківському рухові («Олекса Довбуш», «Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI – XIX ст.) в літописі та ілюстраціях») тощо. Саме завдяки праці вченого вдалося конкретизувати не лише обставини спорудження окремих фортець та дворів, як наслідок частих нападів опришків, але й усвідомити тенденції розвитку місцевої оборонної інженерії в контексті військових походів ватажка Мухи, козацького полковника Семена Височана, гетьмана Богдана Хмельницького, а також турецьких військ під час протистояння з Польщею впродовж 1672 – 1676 років.

Автором було опубліковано багато не відомих досі джерел про облогу опришками Пнівського та Богородчанського замків. Історик послуговувався даними місцевої топонімії задля виявлення та локалізації об'єктів та ін.

Значну пошукову і археографічну роботу за останні десятиліття провів П. Сіреджук, автор нарисів не лише з історії окремих населених пунктів, але й публікацій досі не відомих джерел (як правило, інвентарних описів) з минулого

пам'яток оборонного характеру (Космач, Кути, Люча, Надвірна та ін.). Завдяки скрупульозній роботі в архівах Львова (ЦДІАЛ), Варшави (AGAD), Кракова (AP w Krakowie) та ін., вдалося встановити величезну кількість невідомих фактів з історії військової інженерії таких замків і оборонних дворів, як Білі Ослави, Великий Ключів, Кути I, Кути II, Люча I, Надвірна, Пнів, Рожнів, Стопчатів, Хімчин, Шешори, Яблунів та ін. Істориком були реконструйовані важливі елементи побуту місцевих польських та українських залог, детально описаний місцевий бойовий арсенал не одного двору. Відтак, подібні свідчення не лише поглибили конкретні дані про стан розбудови тієї чи іншої пам'ятки, але й допомогли усвідомити відповідну роль вказаних об'єктів у системі військово-політичних подій XVI – XVIII ст.

Окрему групу досліджень з історії фортифікування Галицької Гуцульщини становлять праці краєзнавчого характеру. Серед такого роду робіт на увагу заслуговують нариси з історії Добротова (І. Янко), Косова (В. Стеф'юк), Лючі (М. Рибчанський, М. Лисисин), Надвірної (Р. Гандзюк), Пістиня (автори – В. Гаврилків, Г. Бесюк, Н. Пліхтяк), Пнева (М. Максим'юк та М. Мицан), Шешор (О. Василячук) тощо.

З 90-х років ХХ ст. дослідженням фортифікацій краю займався львівський вчений О. Мацюк. Обстеження ряду пам'яток Косівського району дали можливість у вигляді окремої статті опублі-

кувати результати дослідження експедиції в історичному нарисі «Старожитності Косівщини». Учений встановив факти існування оборонних дворів у Лючі ІІ, Нижньому Березові, Пістині І, Текучому, Тюдові, Уторопах, Шешорах І та ін.

На початку ХХІ ст. вивчення обороноздатності Галицької Гуцульщини набуло системного характеру. Проведення інтенсивних пошукових розвідок працівниками створеного у 2007 р. Інституту історії, етнології та археології Карпат на чолі з М. Кугутяком (Б. Томенчук, П. Сіреджук, М. Волощук) дало змогу виявити низку досі не відомих пам'яток фортифікаційного характеру, які суттєво поглиблюють існуючі знання, як про історію краю загалом, так і значно детальніше окреслюють певні аспекти військово-політичної минувшини, повсякденного життя місцевих мешканців, етнокультурних процесів та ін.

Протягом 2006 – 2011 років учасниками експедицій було виявлено та досліджено на основі архівних матеріалів цілий ряд замків та оборонних дворів у Богородчанському, Верховинському, Коломийському, Косівському та Надвірнянському районах, а саме – Білославський, Богородчанський, Великоключівський, Делятинський, Добротівський, Зарічанський, Іванівський, Княздвірський, Кутський, Ланчинський, Пістинський, Рожнівський, Солотвинський, Стопчатівський, Фитківський, Хімчинський,

Шешорівський та Яблунівський. Виявлено також документи про Верхньоаясенівський, Довгополівський, Космацький, Текученський та Тюдівський оборонні двори. В наукових дослідженнях використовувався міждисциплінарний підхід, залучалися спеціалісти з різних галузей наук. Робота в українських та зарубіжних бібліотеках, архівах дала можливість віднайти багато досі не відомих свідчень з історії оборонного фортифікування Галицької Гуцульщини.

Результати поточних досліджень неодноразово публікувалися вченими на сторінках всеукраїнських наукових періодичних видань («Галичина: Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис», «Карпати: людина, етнос, цивілізація»).

На основі проведених досліджень загалом на території сучасних південно-східних відрогів Карпат можна виокремити кілька найбільш характерних етапів озамкування.

Фортифікаційне будівництво на теренах сучасної Галицької Гуцульщини започатковано ще в добу енеоліту, однак перші добре відомі з археологічних досліджень пам'ятки оборонного характеру належать до періоду так званого фракійського гальштату (Х – VII ст. до н. е.). Найдавнішим і найбільш репрезентативним фортифікаційним об'єктом краю даного періоду є розташоване на високому місці укріплене поселення у с. Спас Косівського ра-

йону, яке займало площу 1,5 га, з напільного боку захищене ровом і валом². До аналогічного типу пам'яток належить городище Грушів І (с. Грушів Коломийського району).

Період пов'язаний із присутністю в сучасній Трансільванії (провінція *Tres Daciae*) та частково Північній Буковині римських легіонів та влади династії Антонінів (І – ІІ ст.); подальші процеси переселення народів, які зачепили Карпати на всій протяжності хребта, більш тривале чи менш успішне тут закріплення впливу різноманітних етносів, створили ряд потужних укріплень, частково підтверджених даними античних писемних джерел і археологічними розкопками. До такого типу фортифікацій належить так званий «Траянів вал».

Держава карпатських хорватів, яка охоплювала більшу частину сучасних українських Карпат³, спричинила до появи мережі укріплень, завойованих київським князем Володимиром (980 – 1015 рр.) у 993 р.: «Иде Володимиръ на Хорваты»⁴. Нагадження ним близько 997 р. добросусідських відносин «...с Болеславомъ Лядьскимъ . и съ Стефаномъ . Оугорскимъ и съ Вндронникомъ Чьшкимъ»⁵) символізувало підпорядкування хорватів.

Археологічні дослідження та топоніміка краю свідчать, що в межах сучасної етнографічної Гуцульщини та Покуття існували десятки ранньослов'янських городищ: Воскресинці, Город, Де-

беславці, Кути, Надвірна, Назавизів, Фитьків та ін.⁶ За свідченнями Б. Тимошука, кордони держави хорватів сягали на півночі до Пліснеська⁷, загалом включаючи в себе в передгір'ях і в самих горах, за різними підрахунками, понад 170 відкритих поселень (городищ⁸). Таким чином, після походу київського князя Карпатський хребет перетворився на природну прикордонну межу володінь кількох центральноєвропейських династій: Рюриковичів, П'ястів і Арпадів. Відповідно, розпочався новий етап і у справі укріплення та розвитку господарської інфраструктури цього регіону.

Значна кількість оборонних об'єктів до нас дійшла з княжої доби. Городища, на думку українських дослідників, були прототипами середньовічних замків. За князівських часів городища функціонували в Городі, Делятині, Кутах, Кобаках, Пістині, Спасі, Надвірній, Назавизові й Шепоті та багатьох інших теренах⁹. Частина з них, на думку М. Рожка, існували ще з хорватських часів, продовжуючи розбудовуватись і розвиватись в XI – XIII ст.¹⁰.

Власне архітектурна забудова городищ даного періоду й лягла в основу зведення на землях досліджуваного ареалу двох нових видів фортифікаційного будівництва – замків і оборонних дворів. Такий поділ є загальноприйнятим у сучасній європейській кастеології.

Подібна практика об'єктивно залежала від загальних процесів

укріплення меж володінь правлячих династій, які контролювали східний та західний схили Карпат – Арпади і Рюриковичі (у Галичині – від кінця XI ст. Ростиславовичі; з кінця XII – до середини XIV ст., з перервами – Романовичі), відповідно. Угорці до другої половини XIII ст. подібній інженерній діяльності приділяли мало уваги. Прослідкувати яку-небудь активність східнослов'янських володарів у даному напрямі важко з огляду на вище приведену причину та використання в якості будівельного матеріалу дерева – нестійкого і швидко знищуваного в часі військових дій.

Літописна спадщина Русі та нарративні джерела сусідніх європейських країн до середини XIV ст. практично не надають чіткої інформації стосовно як урбанізації і фортифікування Східних Карпат, межиріччя Серету і Пруту. У «Списку Руських городів, дальніх і ближніх», датованому близько XIV ст., серед географічно найглибше розташованих у Карпатах чи Передкарпатті згадується лише Коломия і Город на Черемоші, який чернівецькі історики ідентифікують з літописним Хмелевим¹¹. Тим не менше, по сусідству існувало чимало укріплень різної величини і стратегічного призначення. Серед подібних – фортеця Цецина в історичній Шипинській землі (в межах сучасного міста Чернівці), гіпотетично заснована в часі правління в Галичі князя, а згодом – короля Русі Данила Романовича.

Перші систематичні списки населених пунктів сучасної Гуцульщини появляються на сторінках актового матеріалу П'ястів і нової угорської династії Анжу від середини – другої половини XIV ст., що пов'язано з посилення польських та угорських впливів на цій території, передачею у володіння підданам Казимира III (Casimirus, 1333 – 1370 роки, Лайоша Анжуйського (Lodovicus, 1342 – 1382 роки), Владислава Ягайла (Wladislaus, 1386 – 1434 роки) чи Ядвізі (в тому числі – галицької знаті) окремих сіл і міст. Факти анонімного опису Східної Європи XIV століття переконують у контролі угорцями верхів'їв р. Прут (purut), з яких вони сплавляли у Пониззя та, очевидно, Подунав'я сіль «...per totum regnum [Hungariae. – автори] et ad alia regna...» («...через все королівство [Угорщини. – автори] та до інших королівств...»)¹².

Поява оборонних фортифікацій на гуцульських теренах, на нашу думку, зумовлена, перш за все, політичними факторами: потребою польських магнатів і шляхти утвердити своє домінування над горянами-гуцулами та захистити себе й свої маєтки від спустошливих нападів татарських орд. Була ще й внутрішня потреба: захистити своє майно від зазіхань задрісних сусідів, родичів та опришків. Наприклад, у результаті міжусобиць між братами Белзецькими Делятинський замок став купою руїн. Так звані домашні війни були типовим явищем для середньовічної доби.

Серед населених пунктів, згідно із писемними джерелами, визначити фортеці вкрай важко, оскільки абсолютна більшість фігурує в документах як *villa* – село, а не *castrum* – фортеця, чи *fortalitiu* – оборонний двір, малий оборонний об'єкт, комплекс дрібних укріплень. Ключова різниця середньовічного міста та села полягає у відсутності оборонних споруд останніх. Зрозуміло, що більшість укріплень такого типу будувалась із дерева і лише окремі – із каменю.

Компаративне співставлення фактів угорської офіційної і приватної документації зі свідченнями східнослов'янських пам'яток дозволяє встановити, що межиріччя Пруту і Серету зі східної сторони Карпат (у другій половині XIV ст. входило до складу *districti Colomiensi* – Коломийського округу) та комітат Марамарош (*comitatus Maramarosiensis*) із західного не потребували особливої уваги з боку військових інженерів, містобудівничих, фортифікаторів тощо. На сході і на заході Карпат існували внутрішні шляхи сполучення, які забезпечували рух транспорту і військ правлячих династій вздовж хребта.

Третій етап у формуванні фортифікаційної сітки в межах сучасної Гуцульщини об'єктивно припадає на XV – XVIII ст., і був викликаний серією подій міжнародного характеру. Насамперед, від 1387 р., у результаті укладення Кревської унії та військового походу польської знаті на чолі

з королевою Ядвігою в першій половині 1387 р. до Галичини, Королівство Польське на найближчі понад 500 з лишнім років встановило свій контроль над південно-східними межами Карпат, потіснивши звідти угорців. Напружені відносини з останніми в часі правління короля Владислава Ягайла з одного боку та Сигізмунда Люксембурзького (*Sigismundus*, 1387 – 1437 рр.) – з іншого, змушували поляків чи не вперше серйозно подбати про обороноздатність краю, провівши інвентаризацію рухомого і нерухомого майна, облік населених пунктів. Подібного роду заходи слід було провести також унаслідок непевної зовнішньополітичної орієнтації Молдавського господарства, яке від середини XIV ст. почергово перебувало у сферах впливу як Угорщини, так і Польщі, часто намагаючись позбутись такої залежності через прямий військовий опір. Така ситуація мала місце, зокрема, у 1497 р., коли господар Молдавії Стефан Великий (*Ștefan cel Mare și Sfânt*, 1433 – 1504 роки) розбив військо польського короля Яна Ольбрахта (*Jan I Olbracht*, 1492 – 1501 рр.).

Також наприкінці XIV – на початку XV ст. південні відроги Карпат та велика частина нижнього Подунав'я стали об'єктом зовнішньополітичних заходів Оттоманської Порти, яка послідовно, від першої половини XV ст. нав'язала патронат Валахії, у 1475 р. стала сузереном Кримського ханства, в 1526 р. розпочала завоювання

Угорщини, а в 1538 р. встановила протекцію над Молдавським господарством. Подією, яка прямо впливала на необхідність контролю гірських територій, стало завоювання турками у 1541 р. Трансильванії, найближчого сусіда Польщі в цьому регіоні.

Відтак, потреба в укріпленні даної прикордонної ділянки на найближчі 200 років набула стратегічного характеру. Саме XVI століттям, згідно з писемними джерелами, дослідженнями археології та інших спеціальних історичних дисциплін, датується поява перших фортифікацій у межах сучасної Гуцульщини, які споруджувались як з каменю, так і, здебільшого, з дерева. Як правило, такі оборонні споруди не мали однотипної конфігурації, що залежало від конкретного рельєфу місцевості, де вони стояли. Відтворити їх приблизний вигляд можна лише при завершенні археологічних досліджень.

Ці твердині на перших порах були осідком проживання їх власників, а пізніше – адміністрації шляхетських і магнатських родин, таким чином, мали в основному не резидентський, а адміністративний характер. У цьому полягає певна місцева самобутність згаданих фортифікацій, яка їх виокремлювала від аналогічних пам'яток інших регіонів Прикарпаття, зокрема, Покуття, де більшість замків і оборонних дворів були виключно резиденціями власників. У часи татарських нападів у міських замках Галицької Гуцульщини переховувалися

не тільки міщани, а й селяни, сільська адміністрація близьких і віддалених сіл.

Міські замки краю були двох типів: такі, що знаходилися на певній відстані від міста й такі, що були включені в інфраструктуру міста, посилюючи його обороздатність. До першої категорії належать замки в Косові, Пістині, Уторопах і Яблунові, а до другої – у Кутах і Надвірній. Так, Косівський замок був розташований за межами міста й на міській горі підносився над Косовом. За міськими валами й палісадом був і Яблунівський замок. Кутський замок захищав Кути з буковинського боку, а Надвірнянський – Надвірну з напільного боку Покуття.

Оборонні двори, як правило, будували на рівних підвищених майданчиках поблизу потоків і струмків, як уже зазначалося, з добрим оглядом місцевості. Їхніми складовими елементами були шляхетський двір (місце проживання володаря села чи його адміністрації), алкір (сторожова вежа), господарські будівлі (конюшня, хлів, курник, пекарня, стодола, шпіхлер). На перших порах, коли мали місце постійні загрози татарсько-турецьких нападів, вони мали й додаткову замкову систему оборони. У будівництві оборонних дворів краю чітко можна виділити два етапи: ранній і пізній. Ранній двір був вежовим, а пізній – з алкірами. Найкраще вежова система військового захисту простежується на прикладі укріплень села

Заріччя на Надвірнянщині.

Укріплені двори другого етапу на теренах краю появились наприкінці XVII – на початку XVIII ст. Щоправда, у самій Польщі алкіри повсюдно почали будувати з початку XVII ст., оскільки часті татарсько-турецькі набіги на прикордонні українські землі Речі Посполитої не дозволили зразу тут утвердитися цій новій фортифікаційній будівництву.

В цілому, оборонні двори в межах Гуцульщини з архітектурної точки зору докорінно відрізнялися від фортифікацій аналогічного типу, розташованих в інших воєводствах Речі Посполитої. Основна відмінність полягає в тому, що польські двори були мурованими, а гуцульські – дерев'яними. Це означає, що на теренах краю існувала своя давньоруська мілітарна традиція зведення фортифікаційних будівель, а не сліпе запозичення чужої, панівної на той час у Польщі будівельної оборонної архітектури.

Адміністрація власників проживала в іспаському, космацькому, хімчинському дворах. Зокрема, в іспаському й космацькому – адміністратори магнатської родини Яблоновських, а в хімчинському – Дідушицьких. Припускаємо, що в Космачі вони пильнували за виробничим процесом сільської солеварні та були збирачами натуральної і грошової ренти.

Новозбудовані фортифікації мали й багато інших не менш важливих завдань.

Безперечно, одним із найваж-

ливіших було прикриття і оборона транскарпатських шляхів, якими потенційний ворог міг потрапити до володінь Польщі, зокрема Татарського перевалу, що отримав свою назву від спустошливого набігу кочівників на угорські землі в 1593 р. Важливою місією новоспоруджених дрібних і великих оборонних об'єктів того часу була мобілізація людей та ресурсів для потенційно необхідної військової кампанії. Власне, згаданий татарський напад, у ході якого сильно постраждала дялятинсько-надвірнянська околиця, спонукав магнатський рід Куропатвів руками гуцулів збудувати наприкінці XVI ст. муровану фортецю в с. Пнів. Як показав час, Пнівський замок до появи подібного замку в Станіславі був найсильнішою фортецею не лише в Галицькій Гуцульщині, але й на всьому Прикарпатті. Тут доречно зазначити, що муровані замки на цьому етапі фортечного будівництва повсюдно стали зводити й у самій Польщі. Безперечно, їх могли собі дозволити будувати лише найбагатші з багатих – магнати.

Без сумніву, спорудження мережі оборонних форпостів мало й певні соціальні причини. Активізація, в межах утвореної станом на 1569 р. Речі Посполитої, козацьких заворушень, їхніх не санкціонованих польською владою набігів на землі Молдови, Трансильванії, часті походи до воєводства Руського впродовж кінця XVI – першої половини XVII ст., змушували окремо взятих власників сіл, селищ і навіть міст

дбати про власну безпеку, недо-торканність майна та ін. Не випадково спорудження подібних об'єктів, як правило, відбувалося з ініціативи окремо взятого власника його ж коштом, який не покривався із надходжень до бюджету воєводства чи повіту.

Замки краю, як правило, зводилися на підвищеннях: Делятинський, Косівський, Пістинський, Уторопський. Усі вони контролювали стратегічні шляхи, які проходили повз них. Наприклад, Косівський замок обслуговував дорогу, що йшла з Покуття вглиб жаб'євської околиці. Надвірнянський замок наглухо закривав галицьку дорогу на Закарпаття. Шешорівський замок захищав дорогу, котра з Пістиня проходила на Прокураву, а далі роздвоювалася на Брустури та Космач. До речі, зі стратегічної точки зору місце побудови замку в Шешорах вибрано дуже вдало. Він був зведений на стрімкому мисі, який зі східної, південної сторін омивався водами швидкої течії тоді повноводної Пістиньки, а з півночі був захищений стрімкою горою, порослою густим лісом. З нього, як на долоні, добре проглядалася вся рівнинна територія Пістиня аж під косівські ліси.

Фортифікаційна активність у межах краю суттєво посилилась на фоні діяльності гетьмана Війська Запорозького Богдана Хмельницького, його кампаній 1648 – 1649 років на теренах сучасного Прикарпаття. Широкий відголос у середовищі місцевого,

в першу чергу, сільського населення, призвів до швидкої появи абсолютної більшості укріплених дворів (fortalicium), які виникали в межах окремо взятих населених пунктів навіть у найбільш віддалених гірських районах, позбавлених нормальних комунікацій.

Козацькі загони, поповнені селянами з навколишніх поселень та представниками української шляхти*, під керівництвом полковника Семена Височана і його сотників тримали в напрузі польську шляхту, здобули багато важливих укріплень Покуття і сучасної Гуцульщини: Отинію, Обертин, Городенку, Заболотів, Єзупіль та ін. Виняток становили міста Галич, Коломия, Солотвин, де оборону тримали великі загони шляхти.

Загони С. Височана захопили й кілька замків, зокрема Печеніжинський (оборонявся Станіславом Потоцьким) та Пнівський (оборонявся власниками – магнатами Куропатвами), що були зруйновані вщент, а місцеві гарнізони поголовно винищені.

Міжнародна дипломатія козацької верхівки, зокрема співпраця українських гетьманів у другій половині XVII ст. з князями Трансільванії (Дьордь Ракоці, Ференц Ракоці), призводила до організації періодичних походів союзницьких армій на Польщу (зокрема, в 1657 р.) змушувала шляхту, яка володіла нерухомістю в передгір'ях Карпат, постійно перебувати в напрузі, очікуючи чергового нападу. Про загрозливий стан справ свідчить хоча

б інвентарний опис маєностей окремо взятих дворів, де, окрім ручної вогнепальної зброї, були одиниці легкої та середньої потужності, артилерія.

Так, зокрема, лише впродовж 1648 – 1649 років, селяни, як свідчать джерела, без підтримки козаків здобули та пограбували багато укріплених дворів, зокрема в Лючі, Тюдові та ін. У 1670 р. селяни з навколишніх сіл організували напад на Надвірнянський замок. Крім облоги в 1648 р., Пнівський замок штурмувався також у 1676 р. турецькими військами.

Важливою причиною активного укріплення шляхетських будівель і перетворення їх на справжні фортеці стали часті суперечності між окремими представниками польської знаті, їхні судові процеси на предмет, як правило, територіальних переділів, що неодноразово призводило до кровопролиття, сутичок, штурмів дворів та ін. Шешорський fortalicium, локалізований працівниками Інституту в урочищі Замчище, який належав родині Потоцьких, являється типовим тому підтвердженням, оскільки в 1742 р. зазнав подібного нападу вінницького старости – Людвіга Калиновського.

Діяльність опришків, що особливо поширилася в першій половині XVIII ст., будучи найбільше пов'язана з особою Олексі Довбуша та його послідовників, є наступною причиною постсередньовічного інкасталамента пригірських територій. Групи

опришків неодноразово брали участь у масштабних військових діях, як, наприклад, на стороні козацьких військ при облозі та штурмі Кам'янця-Подільського в часі Б. Хмельницького чи на боці Ф. Ракоці під час війни трансільванського князя з Австрією. Загони гуцулів-опришків успішно переходили умовний «державний кордон», що відокремлював Річ Посполиту і австрійські землі, неодноразово завдаючи останнім (особливо – в Трансільванії) неабияких матеріальних збитків. Їм були добре знайомі методи здобуття кам'яних, а тим більше дерев'яних форпостів, тому неодноразово ці знання використовувались на прикладі укріплених дворів польських шляхтичів, що мешкали в межах сучасної Гуцульщини.

Як свідчать документи, бойовий арсенал більшості гуцульських замків був малопотужним. Ним можна було здійснити лише короткочасну вогневу відсіч, розраховану на відбиття кількох атак ворога. У 1724 р. на озброєнні Уторопського замку було шість гаківниць і дванадцять мушкетів. Дещо кращу боездатність мали окремі оборонні двори гуцульського краю. Зокрема, охорона оборонного двору в селі Заріччі на Делятинщині в 1701 р. мала на озброєнні моздир, лонтову гаківницю, одинадцять лонтових мушкетів і кілька кресових мушкетів¹³.

Не дивно, що з таким украй погано оснащеним озброєнням малопотужні гуцульські форти-

фікації ставали легкою здобиччю ворога. У ході польсько-турецької війни 11 жовтня 1673 р. чамбулом турецького війська був здобутий замок у Білих Ославах, який султанські вояки спалили після захоплення.

Серед сільських дерев'яних замків гуцульських теренів найкраще озброєння мав Шешорівський замок. Станом на 22 травня 1724 р., у ньому було таке озброєння: при в'їзній брамі стояли шість великих гармат, дві шмігівниці (легкі гармати), які були на колісних лафетах. У башті лівого боку замку було 14 гаківниць (довгі рушниці з гаками для кріплення на замковій стіні), 14 мушкетів, 14 списів з малими наконечниками, чотири крайцари (шомпольний пристрій із штопором для чищення стволів гармат і гаківниць), бочка пороху (на дві п'яді неповна), чотири півбочки гарматного пороху. У цій башті під курдигардою (в'язницею) зберігалася одна гаківниця, десять різних мушкетів, чотири кайдани та три форми для виливання куль.

За брамою з правого боку в новій башті стояли дві гаківниці, а під курдигардами містилися два гарматних лафети. У цехгаузі (складі, де була зброя) зберігалось 200 великих гарматних ядер, чотири лавери (важелі для підйому великих гармат), два довгих списи (дзиди), десять смоляцьких, п'ять колових (з колісцевим замком), два лонтових ("фітільних") мушкети, дві яничарки (рушниці турецького виробництва), три залізни стемлі (шомполи), довгий

залізний ланцюг від гармати, позолочений буждиган (парадна булава-пернач), турецька шабля з позолоченою рукояткою із слонової кістки й панцир¹⁴.

Звідси не дивно, що взяття окремих фортець практикувалось опришками доволі часто. Багатства гуцульських замків і оборонних дворів були предметом зацікавлень карпатських опришків. З резонансних випадків такого характеру варто згадати напади ватаг Степана Буклашка 1621 р. на Пнівський та Івана Бойчука на Шешорівський замки¹⁵. Діяльність О. Довбуша засвідчує його неодноразово появу у багатьох споруджених для захисту від опришків фортифікаціях місцевого значення, шляхетських будівлях та ін. Практично жодне велике поселення сучасної Гуцульщини не залишилося поза увагою загонів Довбуша наприкінці 30-х – у першій половині 40-х років. XVIII ст. Особливо серйозно постраждав, як свідчать документи, Богородчанський замок, якому в серпні 1744 р. було завдано загоном опришків певних збитків.

Не випадково на даному фоні окремо взяті оборонні укріплення часто виконували і роль в'язниць для особливо непокірних селян, бунтівників, злодіїв та ін. Такого типу «соціальні установи» розміщувались, зокрема, в Надвірній і Пневі, що відомо із інвентарю об'єктів.

Поступовий занепад, занедбання, розкрадання майна призабутих фортечних укріплень

припадає на середину – другу половину XVIII ст., а особливо – першу половину XIX ст. Крах Речі Посполитої, поділ її території між Російською імперією, Австрією та Пруссією у 1772, 1793 та 1795 роках, внутрішньополітична боротьба в самій Польщі, повстання, бунти населення, призвели до частої появи в межах Прикарпаття і сучасної Гуцульщини військових контингентів, які займалися як придушенням подібного роду виступів, так і використовували вказані території з військово-стратегічної і тактичною метою. Солдатське розквартирування часто відбувалося коштом місцевого польського дворянства, було обтяжливим, а відтак – важким для подолання з економічної точки зору. Такі затрати, а також загальний господарський занепад (відсталість польської економіки від більш прогресивної німецької, зокрема), припинення активної діяльності опришків, зміни в тактиці облогової війни, переозброєння європейського війська загалом призвели до втрати досліджуваними об'єктами своєї першочергової ролі. Неодноразово вказані об'єкти піддавались пограбуванню іноземними контингентами.

Із реляції Миколи Прибиславського, власника оборонного двору в Рожневі, довідуємося, що 2 серпня 1739 р. він був пограбований козаками російського війська. У посідача забрано готівки 550 тисяч злотих, чотири шаблі, в тому числі й срібну, одяг, дорогоцінні речі, серед

яких значився перський килим вартістю 80 злотих, сім швабських сорочок, три гданських обруси, три кедрові, окуті залізом, великі скрині. Вартість забраних у нього речей становила 5 825 злотих польських¹⁶.

Важливим чинником, що послабив тенденції озамкування, стала також поразка угорського визвольного руху на чолі з Ф. Ракоці у 1711 р. та поступове руйнування впродовж наступних десятиліть австрійською владою абсолютної більшості угорських фортець, у тому числі – в межах сучасного Закарпаття, як потенційно небезпечних із соціальної точки зору об'єктів, центрів формування руху опору, опозиційних настроїв. Подібні тенденції безперечно спіткали приєднані до Австрії у 1772 р. землі Польщі, в тому числі – етнографічну Гуцульщину. Наслідком господарського запустіння колись добре укріплених районів став відтік частини населення, поступове занедбання фортифікацій, запустіння, руйнація.

Доля фортифікаційних споруд склалася по-різному. Наприклад, Лючанський замок, за яким не доглядали, під впливом часу сам по собі розвалився. Пістинський замок пристосували під тюрму, у якій утримували й страчували опришків. Мури Пнівського замку і його господарських хат розібрали як будівельний матеріал для спорудження нових будинків і броварні в Надвірній. Така ж доля спіткала й надвірнянську фортифікацію. Замок у Яблуніві

переробили під казарми для австрійського гарнізону, який вів боротьбу з опришками. Відомо, що цей гарнізон мав свої пости по всій Галицькій Гуцульщині ще 1820 р., у тому числі й у Космачі аж три – в центрі села, на Буківцю та Завоєлах. Отже, припускаємо, що Яблунівський замок остаточно припинив своє існування десь після 1820 р., коли австрійський гарнізон виїхав з нього. Донині найкраще зберігся Пнівський замок, але й він зазнає нещадної руйнації.

Подальше вивчення історії мілітарної архітектури потребує об'єднаних зусиль фахівців різних галузей: істориків, археологів, архітекторів і кастеологів, а також фінансової підтримки місцевої влади на проведення серйозних наукових пошуків і публікації результатів досліджень. Поява оборонних укріплень Галицької Гуцульщини зумовлена перш за все утвердженням влади іноземної (в першу чергу – польської) знаті над місцевим населенням і потребою захистити свої маєтки й родинні гнізда від ворожих нападів, насамперед від набігів татарських ординців, а також наскоків опришків і недоброзичливих сусідів і родичів.

Мілітарне будівництво краю велось із врахуванням європейського досвіду оборонних споруд. Більшість з них були стінно-вежевого типу. Укріплення бастионного типу були притаманні лише косівській та пнівській твердиням. Оборонні об'єкти на теренах Галицької Гуцульщини будували й утримували

за кошти магнатів Белзецьких, Куропатів, Потоцьких, Яблоновських і середньозаможної шляхти. Часто такі кошти надходили у скарбницю власників за рахунок зібраних у місцевих селян-гуцулів податків. Розвиток військової архітектури в гуцульському краї проходив ті самі етапи, що і європейське оборонне будівництво, у тому числі й польське.

Станом на початок XIX ст. абсолютна більшість фортифікацій, згідно з писемними джерелами та проведеними впродовж 90-х років XX – початку XXI ст. польовими розвідками, очевидно втратила своє першочергове призначення, перебуваючи з цього часу в цілковитому забутті. Інтерес до наукового вивчення вказаних об'єктів упродовж «активного» з точки зору археографічної діяльності та історичних досліджень XIX та першої третини XX ст. був украй слабким. Натомість, перехід у 1939 р. та закріплення у 1944 – 1945 роках західноукраїнських територій у складі СРСР взагалі унеможливили даний процес з огляду на історико-політичну кон'юнктуру та інші чинники. Досліджувані в останній час об'єкти навіть не стали осередками розвитку туризму, пам'ятками, які б сприяли вихованню молоді і т. д. Все це й далі залишалося в забутті, територія передавалась місцевим колгоспам, радгоспам або ж у приватну власність.

Останній фактор сьогодення являється чи не найскладнішим для подолання і вирішення,

оскільки на окремих фортифікаціях унеможлиблює проведення археологічних розкопок задля більш ґрунтовного їх вивчення. Власники будівель перешкоджають навіть поверхневою огляду, фотофіксації, замірюванням, картографуванню слабо збережених решток пам'яток, не кажучи вже про персональний дозвіл на дослідження. Тому роботу, проведеною в напрямі вивчення динаміки озамкування північно-східної смуги Карпатського хребта, етнографічної Гуцульщини, можна вважати серйозною, однак далекою від вирішення всіх чи хоча б більшості завдань.

Зібраний матеріал – унікальний, оскільки вперше постає перед читачем у такій цілісній, комплексній формі із використанням як історичних (у тому числі – архівних, які досі не були опубліковані), археологічних джерел, так і вислідів етнографії, лінгвістики тощо. На сучасний момент працівниками Інституту виявлено і опрацьовано 37 пам'яток (замків та оборонних дворів): Білі Ослави, Великий Ключів, Верхній Ясенів, Делятин, Довгополе, Добротів, Заріччя, Іванівці, Княждвір, Коломия, Косів, Космач, Кути I, Кути II, Ланчин, Люча I, Люча II, Надвірна, Нижній Березів, Печеніжин, Пістинь I, Пістинь II, Пістинь III, Пнів, Рожнів, Солотвино, Сопів, Старі Богородчани, Стопчатів, Текуче, Тюдів, Уторопи, Фитьків, Хімчин, Шешори I, Шешори II, Яблунів.

Кожна пам'ятка чітко локалізована в топографічному сенсі, має детальний план, зафіксована в

численних фотознімках, автентичних рисунках, супроводжується короткими найважливішими історичними даними. При цьому, автори не ставили собі за мету дослідити абсолютно всі перипетії розвитку кожного фортифікаційного об'єкта. У багатьох випадках робота учасників експедицій виявилась новаторською, системною і започаткувала дослідження фортифікаційних споруд даного регіону.

Участь у пошуковій та дослідницькій роботі приймали фахівці різних галузей наук: історії, археології, етнографії, архітектури. Такий міждисциплінарний підхід дозволив максимально повноцінно в рамках роботи Інституту виявити, описати, картографувати абсолютну більшість фортифікаційних споруд Галицької Гуцульщини, здійснити заміри, провести фотофіксацію тощо.

Робота над пошуками здебільшого маловідомих, а назагал – взагалі не відомих досі фортифікаційних споруд велась у складних умовах. Експедиційні групи виїжджали на місця локалізації пам'яток, часто не маючи належних орієнтирів, користуючись лише мікротопонімічними даними. Велику допомогу в таких випадках науковцям надавали студенти Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які склали топонімічні карти сіл, виступали екскурсоводами для учасників експедицій, збирали краєзнавчу інформацію та легенди про

пам'ятки.

Чималу пошукову, археографічну роботу працівники Інституту проводили в архівах та бібліотеках не лише України, але й зарубіжжя, де намагались віднайти невідомі документи до історії фортифікаційного будівництва краю. Багато автентичних джерел виявлено в Центральному державному історичному архіві України у м. Львові, в Науковій бібліотеці імені Василя Стефаника (м. Львів), у Головному архіві давніх актів (м. Варшава, Польща).

Дослідження замків і оборонних дворів краю знаходиться на початковому етапі. До сьогодні, окрім Надвірнянського, Пнівського і Печеніжинського замків, повноцінні археологічні обстеження не проводились на жодному з об'єктів. Брак подібної практики значною мірою пов'язаний з приналежністю території, на якій колись були розташовані оборонні двори чи замки, приватним власникам.

Подальші дослідження створили б умови для перегляду в майбутньому практики роздачі історично важливих територій під приватну забудову, створення відповідних важелів впливу на подібні прецеденти тощо.

Безумовно, важливим і перспективним завданням істориків є пошук втрачених архівів міських магістратів Надвірної, Коломиї та інших міст краю, які в роки Другої світової війни були частково знищені, а частково вивезені за межі України. Сліди цих архівних матеріалів зустрічають-

ся у Австрії, Німеччині, Росії, Чехії.

Виявлені працівниками Інституту пам'ятки є унікальними не лише з історичної, краєзнавчої точки зору. На фоні туристичної привабливості Прикарпаття, Гуцульщини, існує потреба у реконструкції хоча б декількох із найкраще збережених досі об'єктів, зокрема, оборонних дворів у Пістині, Шешорах чи Делятині, зокрема, задля покращення туристичної інфраструктури, залучення вітчизняних та іноземних інвестицій у розвиток краю, відкриття нових робочих місць, покращення туристичних маршрутів та екскурсійних програм. Відновлені пам'ятки могли б стати місцями проведення різноманітних історичних відзнак, проведення фестивалів історичної реконструкції тощо. Такі широкі перспективи на основі конкретних прикладів відновлених пам'яток історії дали б можливість українським школярам та студентам глибше вивчити історію рідного краю.

1. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. — we Lwowie: Nakładem autora, 1892. — 70 s.
2. Крушельницька Л. Нові пам'ятки культури Гва-Голігради // Пам'ятки гальштатського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. — К., 1993. — С. 118 — 121; Її ж. Найдавніше населення Карпатського регіону // Українські Карпати. — К., 1989. — С. 20 — 21; Бандрівський М. Археологія Косівщини і суміжного з нею краю // Старожитності Косівщини: історичні нариси. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. — С. 64 — 65.
3. Войтович Л. "Білі" хорвати чи "карпатські" хорвати? Продовження дискусії // Дрогобицький краєзнавчий збірник / Ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін. — Дрогобич: Коло, 2004. — Вип. 8. — С. 38 — 45; Его же. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н. э. Начальные этапы формирования государственности // *Rossica antiqua*. Исследования и материалы. — СПб.: Изд. Санкт-Петербургского университета, 2006. — С. 6 — 39; Його ж. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя //
- Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.) / За ред. В. Смолія та ін. — К.: Інститут історії України НАНУ, 2004. — Вип. 4. — С. 105 — 132. В більш узагальненому вигляді історія держави карпатських хорватів викладена в монографії О. Майорова (див.: Майоров А. В. Велика Хорватія: етногенез і рання історія славян Прикарпатського регіона / Отв. ред. А. Ю. Дворниченко. — СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2006. — 209 с.)
4. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. — М.: Языки славянской культуры, 2001. — Т. 2. — Изд. 2. — Стб. 106.
5. Там само. — Стб. 111.
6. Вакуленко Л.В., Приходнюк О.П. Слов'янське городище поблизу м. Коломиї // Тези доповідей і повідомлень першої Тернопільської обласної наукової історико-краєзнавчої конференції. — Тернопіль, 1990. — С. 60 — 61; Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. — Івано-Франківськ, 1992. — Т. 1 (з найдавніших часів до кінця XV століття). — С. 28, 31; Приходнюк О. П. Східні Карпати у VIII — IX ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських
- Карпат / Гол. редактор С. Павлюк. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — Т. 1 (Археологія та антропологія). — С. 233, 311 та ін.
7. Тимошук Б.О. Восточные славяне: от общины к городам. — М., 1995. — С.173.
8. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX — XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат / Гол. редактор С. Павлюк. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. — Т. 1 (Археологія та антропологія). — С. 446.
9. Мацюк О. Пам'ятки оборонного будівництва Косівщини: замки і фортеці // Старожитності Косівщини: історичні нариси. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. — С. 84, 85, 87.
10. Рожко М. Вказ. праця. — С. 446.
11. Масан О. М., Возний І. П. Де лежав середньовічний «город» Хмелів? // Археологічні студії / Інститут археології НАНУ, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті імені Ю. Федьковича / Ред. кол. П. П. Толочко та ін. — К. — Чернівці: Прут, 2000. — Вип. 1. — С. 99 — 112.
12. Anonymi Descriptio Europae Orientalis / Ed.
- O. Górka. — Cracoviae: Sumptibus Academiae Litterarum, 1916. — S. 47 — 48.
- * У першу чергу до Семена Височана приєднувалася дрібна українська шляхта, яка відіграла в військових подіях значну роль. Це, зокрема, шляхтичі з Ісакова Матвія Книгицький, Богдан Грабовецький з синями, Петро Везеровський, Дмитро Татомир, а також Андрій Грабовецький-Рошкович, Олександр Голинський-Кагар, Роман Голинський-Гусак, Олександр Голинський-Макогін, Гриць Грабовецький-Дідича, Григорій Угерницький, Лесь Березовський та багато інших Березовських, Грабовецьких і Журавських.
13. ЦДІА України, м. Львів, ф. 7, оп. 1, спр. 81, с. 1293.
14. Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаніка НАН України (ВР), ф. Баваров, спр. 320, арк. 291, 320.
15. Мацюк О. Вказ. праця. — С. 89; Максим'юк М. Пнівська твердиня. — Надвірна, 2008. — С. 8.
16. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 243, с. 1835 — 1836.

БІЛІ ОСЛАВИ

Село Білі Ослави
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Білославський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована на території 30Ш у с. Білі Ослави на високому (8 – 10 м) мисовидному виступі правого берега р. Ославка (права притока р. Прут) в урочищі Замок

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

1 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

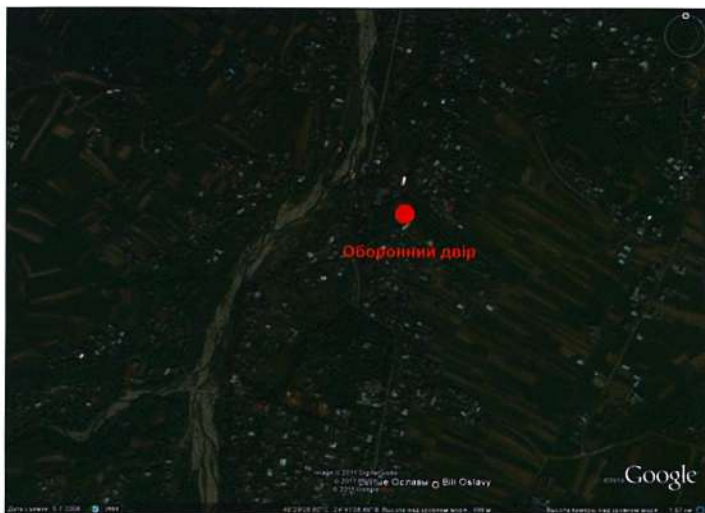
М. Кугутяк, Б. Томенчук

ОПИС

Зберігся майданчик підпрямокутної форми (90х60 м), який із двох сторін має ескарповані схили (рисинок 1). З двох інших, очевидно, був оборонний вал і рів, які не збереглися. В північно-західному куті простежуються залишки кутової вежі бастионного типу. В'їзд був у південно-західній частині мису (рисунок 2). Пам'ятка розташована на перехресті двох доріг. Культурний шар характерний для дерев'яних укріплених дворів.

ІСТОРІЯ

Село виникло над річкою Ославка на початку XVI ст. Звідси первісна назва населеного пункту – Ослава. Перша письмова згадка про Ославу датується 1537 р. Близько 1558 р. поселення розділилося на два села. Більш давня частина отримала назву Білі Ослави, а пізніша – Чорні Ослави¹.

За даними К. Бараньського, у 1645 р. тут був сільський замок². Цей замок 11 жовтня 1673 р. татари і турки в ході польсько-турецької війни спалили, а також 37 селянських хат в Білих та Чорних Ославах. У власника села Казимира Убиша ординці відібрали в Білих Ославах 68 волів, 43 дійних корови, 70 голів великої рогатої худоби, 197 вуликів і 360 овець, а у селян – 52 воли, 237 голів великої рогатої худоби, 900 овець і 200 вуликів, а також полонили 248 осіб. З Чорних Ослав було полонено 48 осіб, забрано 40 панських волів, 130 голів панської худоби, 73 вівці, а в селян – 95 голів худоби, 130 овець та 40 вуликів³.

Очевидно, власник Казимир Убиш не вдовзі відбудував двір, адже повторна згадка про нього є в матеріалах Галицького гродського суду за 1687 р.: позов Олександра Обертинського проти власника села Олександра Убиша. Двір також згадується в інвентарі села 1720 р.⁴.

Місце перебування пам'ятки локалізовано 2010 р. Карпатською археологічною експедицією Інституту історії, етнології і архе-

ології Карпат. Встановлено унікальний для краю факт сотенної системи поділу села.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

К. Бараньський, В. Грабовецький та П. Сіреджук (80 – 90-і роки XX – початок XXI ст.) займалися пошуком документальних свідчень про пам'ятку. Грунтовні наукові обстеження були проведені в жовтні 2010 р. Б. Томенчуком, М. Кугутяком. Дослідники виконали обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис.

Рисунок 1
Село Білі Ослави.
Урочище Замок.
Фрагмент валу
оборонного двору

1. AGAD. ASK, KP, sygn. 18, k. 62 v; ЦДДА України, м. Львів, ф. 6, оп. 1, спр. 44, с. 1008.

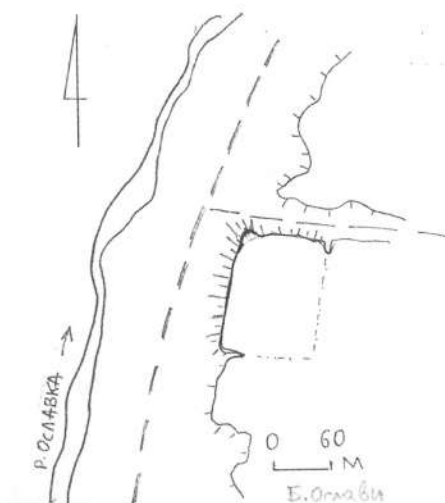
2. Barański K. Przemieñeli, zagoñczycy chiliborobi, chasydzi. Rzecz o ziemie stanisławowsko-kołomyjsko-stryjskiej. — London: Pando Press, 1988. — S. 41.

3. ЦДДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 178, с. 1861 — 1862.

4. Там само, спр. 217, с. 2681.

5. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. — Т. 2 (XVI — перша половина XVII ст.). — Івано-Франківськ, 1993. — С. 112.

Рисунок 2
Село Білі Ослави.
Урочище Замок.
Схема оборонного двору

ВЕЛИКИЙ КЛЮЧІВ

Село Великий Ключів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Великоклучівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в центральній частині села Великий Ключів (біля церкви), на підвищеному (6–8 м) мисовидному виступі правого берега потічка (права притока р. Прут), в урочищі Двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЯ)

З жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук, Б. Хруслів

ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (70х40 м). Південно-східний схил ескарпований. Тут простежуються залишки двох кутових бастионів (рисунок 1). Сліди ескарпування помітні також і на північно-західній і південно-східній сторонах, де, очевидно, був оборонний рів, яким проходить дорога (рисунок 2). На території майданчика зараз розміщена садиба священика, яка продовжує стару традицію плебанії.

ІСТОРІЯ

Перша письмова згадка про село датується 1373 р. (від 1565 р. – Великий Ключів)¹. Тут знаходився оборонний двір Антонія з Рожиць Рушківського. Він відомий з інвентарю села 1716 р., складеного 3 дня по святі святого Домініка з нагоди здачі села в оренду отинійському купцеві (ingola) Дьоді Шломовичу. Згідно з описом, сам двір

перебував у занедбаному стані. Ліворуч дитинця при острозі була ліплена стайня, накрита старою соломою, за нею – старий невеликий ліплений хлів, далі стояв хлів без покрівлі. Праворуч дитинця – старий хлів, за ним – старий дерев'яний гусятник з дощаною покрівлею. Далі був старий стебник з кільканадцятьма порожніми вулицями; ближче до колодязя – дерев'яний шпіхлер, покритий соломою. Посередині дитинця був сам двір, збудований з дерева і накритий дошками, який складався з сіней, малої житлової кімнати, комори. Усі двері були на бігунах. Навпроти двору стояла пекарня, збудована з кругляка, з дверима на бігунах і накрита дошками. На території двору був майданчик з копицею сіна, сім скірт сіна, три коп'яки надгнилого ячменю, нива вівса, нива проса, сімнадцять курей з курчатами, двадцять каплунів (кастрованих півнів) та 38 гусей².

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

П. Сіреджук та М. Савчук (90-і роки ХХ – початок ХХІ ст.) займалися пошуком джерельного матеріалу до історії пам'ятки. М. Волощук у серпні 2010 р. здійснив поверхневе обстеження місця розташування оборонного двору.

У жовтні 2010 р. Б. Томенчук і М. Кугутяк провели ретельні обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис.

1. AGZ. – Lwów, 1875. – Т. V. – S. 39.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 213, арк. 2264 – 2265.

Рисунок 1
Село Великий
Ключів. Урочище
Двір. Земляні
укріплення
оборонного двору

Рисунок 2
Село Великий
Ключів. Урочище
Двір. Схема
оборонного двору

ВЕРХНІЙ ЯСЕНІВ

Село Верхній Ясенів
Верховинського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Верхньоясенівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в селі Верхній Ясенів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII – початок XIX ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Травень 2011 р.

ІСТОРІЯ

Первісна назва села – Ясенів (перша згадка – 1623 р.). Для того, щоб відрізнити від Ясенова на Городенківщині, австрійська адміністрація у 80-х роках XIX ст. назву населеного пункту уточнила на Горішній Ясенів¹. Оборонний двір старости Бахтинського Домініка з Дідушиць Дідушицького був збудований перед 1773 р. До його охорони були залучені Федір Беднарчук, Василь Корсак, Іван Пуряк. Адміністратором укріплення був Йозеф Гержинський².

За даними інвентарю від 19 січня 1811 р. двір ще існував, маючи порядковий №194. Мешканці села, згідно зі встановленою чергою, виходили на його охорону. Кожен мисливець платив власникові двору і села від стрільби (вогнепальної зброї по 12 флоринів, від ведмежої сітки – 12 флоринів, від вовчої сітки – 8 флоринів, від сітки на лисицю, дрібну звірину та таха – 4 флорини). Крім того, селяни були змушені завезти дрова на територію двору та забезпечувати безперебійну роботу винниці, яка продукувала горілку. На кошти громади утримувалось двоє гайдуків, які охороняли мандатора-адміністратора двору Стефана Біліньського.

Станом на 30 березня 1773 р. в селі налічувалось 210 родин, з яких 25 були коморницькими. Жителі населеного пункту на той час мали 197 коней, 28 волів, 450 корів, 127 голів великої рогатої худоби трирічного віку – третяків, 219 голів дволітніх і 323 голів річного віку, 144 свиней та 160 овець³.

У 1811 р. Ясенів належав до найбільш залюднених сіл Галицької Гуцульщини, в якому налічувалось 277 селянських родин. За майновою диференціацією тоді в межах поселення проживало 15 парових, 11 поєдинків або півтяглих, 167 четвертинників, 60 бідняцьких-халупників та 24 коморницьких селянських родини.

З домашніх тварин утримувались 82 лошаки, 255 лошат, 185 коней, 24 воли, 170 бичків і 502 голови великої рогатої худоби, овець і кіз 2292, а молодняка – 1405 голів, 267 свиней і 194 поросят⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Архівні матеріали до історії оборонного двору у Верхньому Ясеніві зібрав П. Сіреджук.

1. ЦДІАЛ, ф. 5, оп. 1, спр. 12, с. 969.

2. Там само, ф. 146, оп. 16, спр. 1446, с. 1 – 5.

3. Там само.

4. Там само, ф. 146, оп. 16, спр. 1447, арж. 56, 59 зв. – 60, 94 зв., 97.

ДЕЛЯТИН

Селище міського типу Делятин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Делятинський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в північній частині селища Делятин на мисовидному виступі правого берега р. Лойовець (права притока р. Прут), в урочищі Погрібич

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок (castrum)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

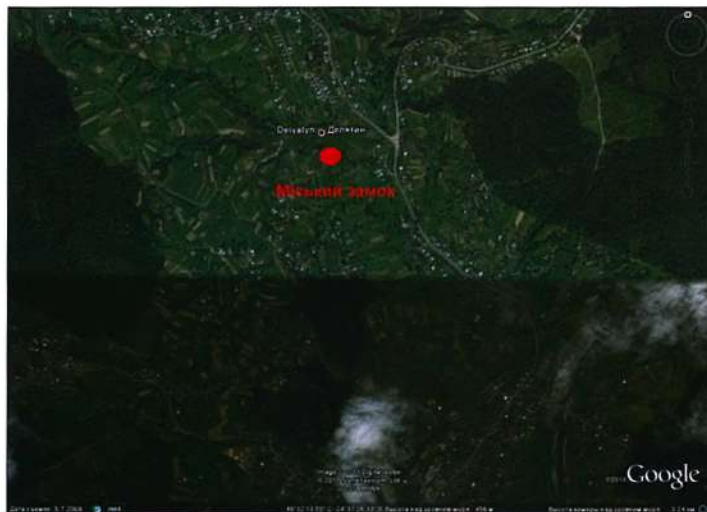
10 травня 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Замок з північної і південної сторін обмежений глибокими ярами, а з західної – широким (10 м) глибоким ровом (рисунок 1). У південно-західній частині зберігся потужний вал. Вони обмежують велику (80х30 м) територію замку, яка зі східної сторони має ескарповані схили берега річки. В його середній частині розміщено окремий підвищений центральний майданчик підпрямокутної форми (30х30 м). Ще один боковий майданчик сформовано в південній частині площі замку. Тут є сліди будівлі й криниці. Залишки ще однієї великої споруди простежуються і на центральному майданчику. Вони супроводжуються культурним шаром (кераміка, кахлі, цегла, каміння) по всій поверхні замку, яка зараз зайнята городами. В центральній частині оборонного рову фіксується старий в'їзд (перемичка), який фланкується двома вежами (збереглися від них дві вежоподібні основи). Вздовж

рову проходить давня дорога зі слідами мощення камінням (рисунок 2, 3).

ІСТОРІЯ

Делятин відомий з 1370 р. У 1554 р. поселення отримало статус містечка¹. В науковій літературі згадка про Делятинський замок міститься в працях Е. Горнової, В. Лозинського та К. Баранського².

На думку істориків, Делятинський замок збудовано на межі XVI – XVII ст., коли місцеві землі перейшли магнатам Белзецьким³. Він був розміщений на горі Погребнич (тепер – урочище Погрібич), яка на той час входила до складу с. Делятин. Відома нам документальна звітка про нього припадає на 1645 р. Потреба у спорудженні замку виникла після руйнівних нападів татар у 1575 р., 1589 р., 1594 р., 1612 – 1633 рр. та особливо – 1621 р.⁴.

У ньому жив його власник Теодор Белзецький разом з братом Бонавертуороу Белзецьким, які мали багату і дуже цінну бібліотеку.

Їхній інший брат, Еверест Белзецький,

невдоволений розподілом спадщини батька, зібрав до 500 селян з Березова, Ганусівців, Добрилова, Ославів та Турки, на вигідному місці навпроти укріплення розставив чотири гармати, два моздири і дванадцять гаківниць і почав обстріл маєтностей Теодора Белзецького.

В ході бомбардування було пошкоджено мурі та зруйновано замкову каплицю. Стрільці-горяни розпочали щільну прицільну стрільбу. Залога замку зазнала

1. ЦДДАЛ, ф. 6, оп. 1, стр. 151, с. 626; Horn M. Miejski ruch osadniczy na Rusi Czerwonej // Zeszyty naukowe wyższej szkoły naukowej pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opole. Seria A. Historia XIII. – Opole, 1975. – S. 32.

2. Łoziński W. Prawem i Lewem. Obyczaje na Rusi Czerwonej w pierwszej połowie XVII wieku. Wyd. czwarte. – Lwów, 1931. – Т. 2. – S. 119 –

120, 124; Hornowa E. Stosunki ekonomiczno-społeczne w miastach ziemie halińskiej 1590 – 1648. – Opole, 1963. – S. 21; Barański K. Op. cit. – S. 41.

3. Кляпчук В. М., Кляпчук М. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин: Фоліант, 2007. – С. 104.

4. Там само. – С. 105.

Рисунок 1
Селище міського
типу Делятин.
Урочище Погрібич.
Майданчик колись
укріпленого
Делятинського
міського замку

втрата. У цій складній обстановці Бонавентура вийшов на башту і звернувся до брата з проханням припинити вогонь, зайти до замку і вирішити конфлікт мирним шляхом. Еверест на пропозицію не пристав і у відповідь тільки посилив вогонь. Наступного дня Еверест послав до братів свого парламентаря з пропозицією здати замок без бою і капітулювати, на що отримав відмову. Тоді Еверест наказав артилеристам і стрільцям відкрити по обложених нищівний вогонь. Опинившись у безвихідному становищі, а також перед загрозою голоду, зморений безсонням Бонавентура Белзецький 7 березня 1646 р. погодився

підписати перемир'я з братом на умовах відмови від прав на Делятинський замок та його покинення⁵.

Згодом Бонавентура Белзецький подав на брата позов у Галицький гродський суд. У відповідь Еверест Белзецький зібрав 300 селян з різних сіл Делятинщини й Коломиїщини і повторно здійснив напад на замок у Делятині. В ході здобуття замку частину оборонців убили, інших було поранено або забрано до села Турки під Коломиєю⁶.

Делятинський замок восени 1648 р. було піддано облозі загонами Семена Височана⁷. Очоловав напад не сам полковник, а колишній парох Делятина А. Намісник.

Серед інших учасників нападу згадувались: Івась Велзський, Федір Смігарів, Пектошин Мигалевич, Федик Кушнір з Добротова, Матій Дерча, Андрій Пігістонів зять, син Гаврилишиної вдови, Тимко Дерчин з Ланчина, Кость Рудий, побережник Михальців з синами, Гринець Попович, Прокіп Дянець та Луцик з Красної і багато інших⁸.

Наступна згадка про замок Делятина датується суботою після свята святого Лаврентія 1650 р. в матеріалах скарги Бонавентури Белзецького проти Андрія Потоцького до Коронного суду в Любліні. Помер позивач 4 травня 1679 р. Він залишив по собі багато золотих і срібних речей. Зокрема, позо-

лочену шкатулку, гусарський позолочений палаш старовіцької роботи, срібний гусарський палаш, ординку, вправлену в золото, ординку, вправлену в срібло, чотири челядничих палаші, панцер з золотим і срібним оздобленням, два позолочені келихи, оксамитовий одяг, розшитий золотими і срібними нитками, дорогий посуд, повну скриню з різними документами, скриню хусток, турецький пояс, срібну чорнильницю, чотири турецьких килими, прикраси з діамантами, срібні й золоті ланцюжки, посріблений буждиган, срібний дзвіночок, три золотих дукати, 60 червоних золотих, 4500 талерів. Стайню: в якій утримували четверо гнідих, четверо вороних, шість тяглових і четверо інших коней. Окрім цього, ще дерев'яну позолочену гданську карету з двома вікнами та гатком по боках, невеличку карету, а також глазурований ридван на четверо коней, кований скарбний віз на шість коней, другий кований віз драбинчастий на шість коней, другий скарбний некований віз на четверо коней, некований кухонний віз на пару коней, кований віз на пару коней. Описане усе добро магната містилося на 11 листах.

Пізніша згадка про пам'ятку датується 18 травня 1675 р. Востаннє замок у Делятині згадується 9 березня 1677 р. у матеріалі Галицького гродського суду. На той час його власником був Іоанн Белзецький⁹.

Після зруйнування на місці об'єкта був город і пасовища, які 1787 р. згадуються в Йосифінській метриці Делятина. За Францисканською метрикою від 1819 р. на Замчиську пасовища вже не було. Очевидно, воно було освоєне під городи або забудову¹⁰.

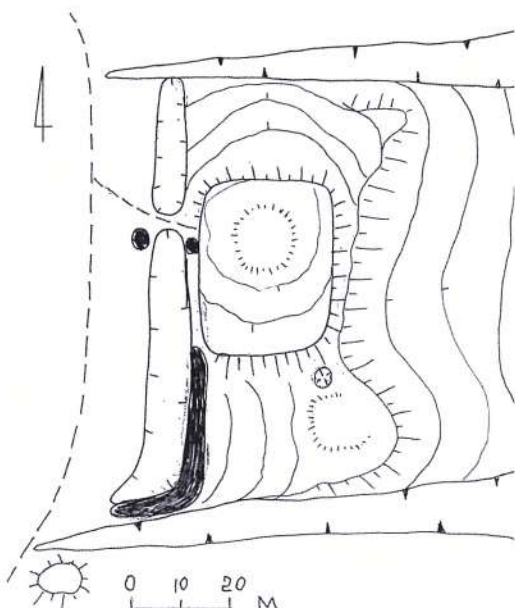

Рисунок 3
Селище міського
типу Делятин.
Урочище Погрібич.
Схема міського
замку

ЛЕГЕНДИ

Легенди вказують на існування тут замку ще за часів приналежності краю до складу Угорського королівства у XIV ст., коли до містечка часто приїжджала мати короля Лайоша I (1342 – 1382 рр.) – Єлизавета.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

П. Сіреджук та М. Клапчук (90-і роки XX – початок XXI ст.) займалися вивченням історії пам'ятки. Зокрема, П. Сіреджук виявив групу не відомих досі джерел. Б. Томенчук та М. Кугутяк (2009 р.) провели обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис (рисунок 3)¹¹.

5. ІДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 140, с. 307 – 316, 356, 358.

6. Там само, спр. 143, с. 1183 – 1184.

7. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст.: історичний нарис. – Львів: Вища школа, 1982. – С. 70; Його ж. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112, 115.

8. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Вказ. праця. – С. 111.

9. ІДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 176, с. 1736, спр. 178, с. 1157.

10. Там само, ф. 19, оп. VI, спр. 66, арк. 37; Там само, ф. 20, оп. VI, спр. 125, арк. 214.

11. Томенчук Б., Кугутяк М. Городища і замки Галицької Гуцульщини. Матеріали досліджень 2006 – 2010 рр. // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – 2010. – Ч. 17. – С. 45.

Рисунок 2
Селище міського
типу Делятин.
Урочище Погрібич.
Дослідження
соляного джерела
біля Делятинського
замку

ДОБРОТІВ

Село Добротів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Добротівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована на території села, на лівому березі р. Прут (1 км від нього)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міські укріплення
(міський замок, castrum)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

24 вересня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук,
М. Вуянко, В. Романець, Б. Хруслів

ОПИС

Міські укріплення обмежували велику територію (9 га) міста. Вони являли собою оборонний вал і рів, який проходив по всьому периметру міста (рисунки 1, 2). Найкраще зберігся північно-східний вал (довжиною 300 м) та південно-східний (300 м). Гіршої збереженості південно-західні невеликі вали (рисунк 3). Зі сторони високої берегової тераси Прута досить добре фіксується й більша частина північно-західного валу. Укріплення мали чітку прямокутну форму. В середині цих укріплень була міська забудова, що включала міський замок і ринкову площу, які фіксуються лише топонімами. Місто стояло на в'їзді в Карпати, контролювало та обслуговувало транскарпатський шлях.

ІСТОРІЯ

Населений пункт відомий з 1448 р.¹. У багатьох джерелах Добротів ще назива-

ють Добріловим. Близько 1623 р. Добротів став містечком, яке було одним із найменших у Коломийському повіті Галицької землі Руського воеводства. Свій статус містечко утримувало до 1753 р., а далі знову значиться селом².

Спорудження замку в Добротіві було обумовлене частими нападами кримських татар та опришків, які здійснювались із періодичністю в кілька років, починаючи від 1575 р. (1589 р., 1594 р., 26 пограбувань з 1612 до 1633 рр.). У 1621 р. майже всі укріплення були знищені³.

Спорудження замкових фортифікацій у поселенні почалось у 1623 р. Населений пункт в 1624 р. отримав магдебурзьке право, яке було забране у 1717 р., хоча чисельність населення за півтора століття майже не змінилась: від 228 осіб станом на 1624 р. до 280 чоловік у 1781 р.⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Краєзнавчий матеріал до історії Добротова впродовж 90-х років ХХ ст. збирав

директор місцевої ЗОШ І. Янко. У вересні 2008 р. Б. Томенчук, В. Романець, М. Волощук, М. Вуянко провели обстеження території Добротівського замку, здійснили його фотофіксацію. Восени 2010 р. М. Кугутяк та Б. Томенчук провели обміри, здійснили картографування об'єкта і його детальний опис (рисунк 4).

1. AGZ. – Lwów, 1887. – Т. XII. – С. 168.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 121, с. 133; спр. 262, с. 1038.

3. Янко І. Добротів. Історія села. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – С. 22.

4. Там само. – С. 34.

Рисунок 1
Село Добротів.
Залишки
оборонного валу

Рисунок 2
Село Добротів.
Фрагменти валів
на території ЗОШ
с. Добротів та
сільської церкви

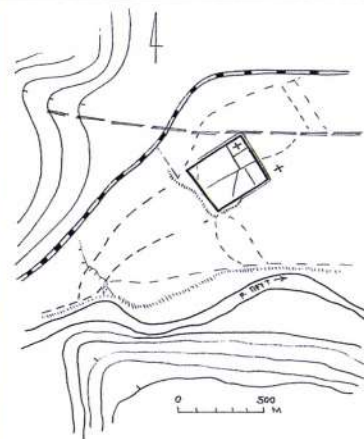

Рисунок 4
Село Добротів.
Схема замку

Рисунок 3
Село Добротів.
Земляні укріплення

ДОВГОПОЛЕ

Село Довгополе
Верховинського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ
Довгопільський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ
Місце пам'ятки не локалізовано

ТИП ПАМ'ЯТКИ
Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ
Друга половина XVIII ст.

ІСТОРІЯ

Село відоме з 1500 р.¹ Довгополе нанесено французьким інженером Г. Бопланом на карту «Покуття». Тут був оборонний двір. Згадка про нього датується 9 липня 1780 р. Відомості про двір у науковий обіг вводяться вперше².

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Інформація про Довгопільський оборонний двір виявлена в земельній книзі села, яка колись зберігалася в канцелярії Кутського замку, а в міжвоєнний часі П. Контним передана до Архіву давніх

актів, де зберігається донині. Архівні дані про пам'ятку введені в науковий обіг П. С-реджуком.

1. Крип'якевич І.
З історії Гуцульщини. –
Львів, 1928. – С. 8.

2. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 166, оп. 1,
спр. 1452, арк. 15.

ЗАРІЧЧЯ

Село Заріччя
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Зарічанський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований на північний схід від села на високій надзаплавній терасі правого берега р. Прут в урочищі Двір панський

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2 вересня 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

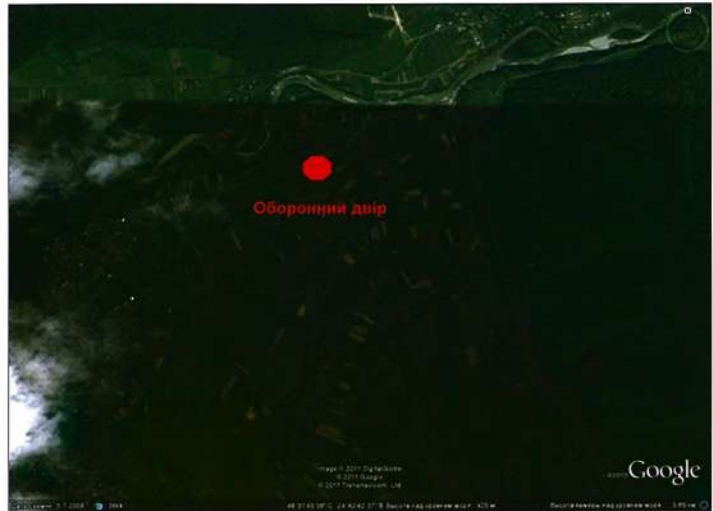
Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

Майданчик фортифікації мав підпрямокутну форму (125x120 м). Добре збереглась північна оборонна стіна у вигляді земляного валу та рову (рисунки 1, 2). У середній його частині простежується в'їзд. Західною стіною об'єкт примикав до обриву берега р. Прут. З двох інших сторін оборонні стіни не фіксуються. З півночі простежуються окремі зовнішні оборонні лінії (рови) (рисунок 3). Село мало сотенну систему поділу, схожу за своїм характером до устрою в с. Білі Ослави.

ІСТОРІЯ

Населений пункт у письмових джерелах вперше згадується 1610 р.¹ Ймовірно, об'єкт обороняв головну дорогу, що вела в Карпати до Татарського (тепер – Яблуницький) перевалу. З інвентарю села, який датується 4 січня 1701 р., відомо, що на присілку Межірїччя був оборонний двір

власника села Олександра Белзецького, який, очевидно, зайняв територію старого замку (XVII ст.). Він мав вигляд хати, яка складалася з двох кімнат, сіней, кухні, прикухні з вікнами, де була проста біла піч. Обабіч було збудовано дерев'яну пивницю. Осторонь стояв другий житловий будинок, що складався з двох кімнат, мав глиняну білу піч з комином. За нею була стайня з підлогою і прибудованою стаєнькою. Двір був обнесений ялиновим палісадом².

Потрапити на подвір'я можна було через в'їзні ворота, які мали хвіртку. В палісаді на подвір'ї була башта невеликих розмірів зі стрільницею, за якою розташовувався курник. Охорона двору мала на озброєнні моздир, лонтову гаківницю, одинадцять лонтових мушкетів і кілька кресових мушкетів³.

Інформація про Зарічанський оборонний двір у науковий обіг вводиться вперше. Розташування пам'ятки локалізовано

2009 р. експедицією Інституту історії, етнології і археології і Карпат.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

П. Сіреджук виявив невідомі документи до історії оборонного двору в Заріччі. М. Кугутяк та Б. Томенчук (2009 р.) провели обміри, здійснили картографування об'єкта і його опис⁴.

1. ЦДДА України, м. Львів, ф. 6, оп. 1, спр. 171, с. 1915.

2. ЦДДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 197, с. 2269.

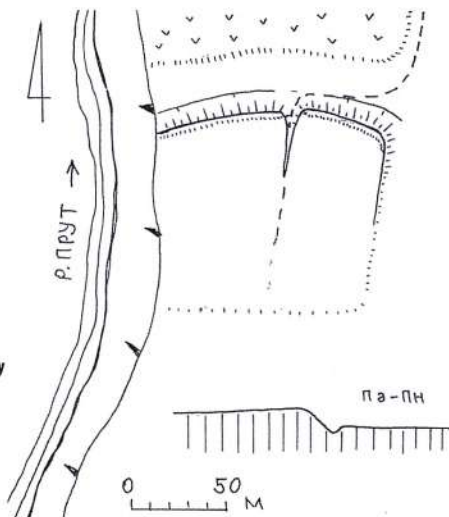
3. ЦДДА України, м. Львів, ф. 7, оп. 1, спр. 81, с. 1293.

4. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 46.

Рисунок 1
Село Заріччя.
Урочище Двір
панський. Місце
розташування
оборонного двору

Рисунок 2
Село Заріччя.
Урочище Двір
панський.
Фрагменти
укріплень

Рисунок 3
Село Заріччя.
Урочище Двір
панський. Схема
оборонного двору

ІВАНІВЦІ

Село Іванівці
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ
Іванівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ
Пам'ятка розташована в південній частині села (біля старої церкви), на підвищеному (6 – 8 м) мисовидному виступі лівого берега (2 тераса) р. Прут, в урочищі Двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ
Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ
XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)
3 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК
Б. Томенчук, М. Кугутяк, А. Королько

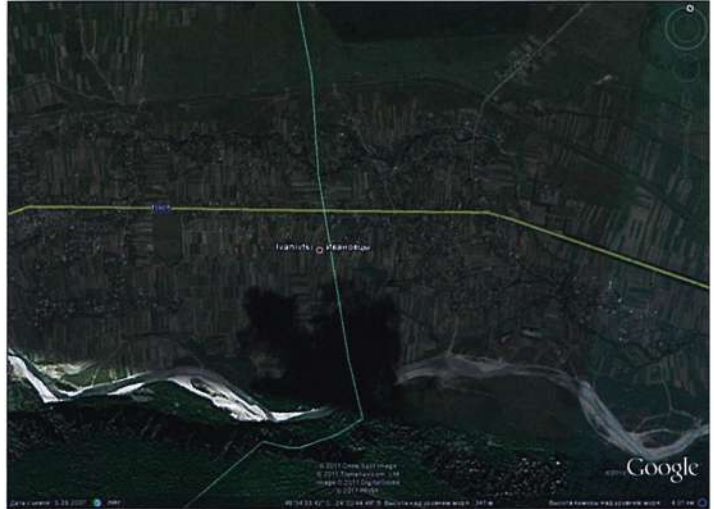
ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (120х60х130 м). Схили ескарповані, а північні і східні ще підсіпані (1,5 – 4 м), що виділяє його серед навколишньої поверхні (рисунки 1, 2). У східній частині майданчика розміщена стара дерев'яна церква та дзвіниця. Вздовж зовнішньої західної сторони фортифікації проходить давня дорога.

ІСТОРІЯ

Село відоме з 1500 р.¹. Через село протікає потічок Іванів, який бере початок з земель села Ланчин. Згадка про Іванів потік у документах значиться за 1627 р. при розмежуванні Ланчина і Саджавки. Від нього і походить назва села.

В інвентарі села, який був складений 29 квітня 1678 р. з нагоди задекларованої в оренду Іванівців власником Бонавентурою Белзецьким орендарю Мартинові Убишу, зазначається, що оборонний двір був спа-

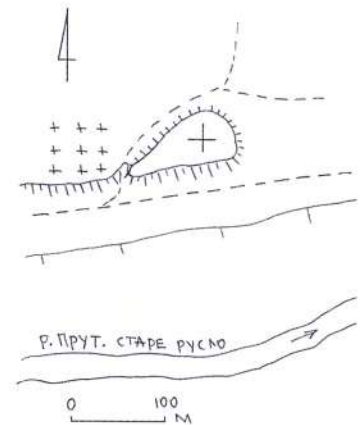

лений, очевидно, турками в жовтні 1673 р. в часі польсько-турецької війни 1672 – 1676 років.²

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

В. Грабовецький у нарисах з історії с. Іванівці залишив короткий коментар щодо існування місцевого оборонного двору³. Нові невідомі документи до історії пам'ятки на початку XXI ст. виявив П. Сіреджук. М. Кугутяк і Б. Томенчук восени 2010 р. локалізували, провели обміри, картографували, здійснили опис оборонного двору.

Рисунок 2
Село Іванівці.
Урочище Двір.
Схема оборонного двору

1. ЦДДА України, м. Львів, ф. 6, оп. 1, спр. 135, с. 50.

2. ЦДДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 183, с. 1757.

3. Грабовецький В. Іванівці: Літопис села над Прутом: До 485-річчя заснування. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2001. – 264 с.

Рисунок 1
Село Іванівці.
Урочище Двір.
Фрагмент валу
оборонного двору

КНЯЖДВІР

Село Княждвір
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Княждвірський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в центральній частині с. Княждвір на невеликому підвищенні лівого берега потічка (права притока р. Прут) в урочищі Двір-Костел

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

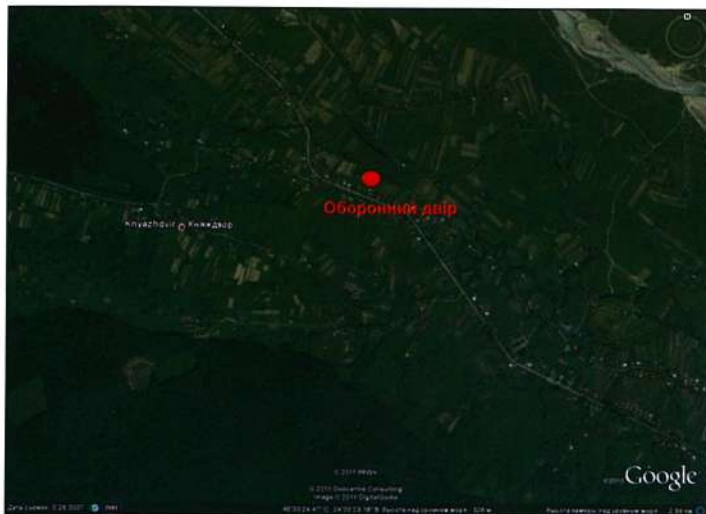
XVI – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

8 жовтня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутя

ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (35x40 м) з трьох сторін має ескарповані скли, а з південної, напільної, очевидно, був вал та рів, які не збереглися (рисунок 1). На південь від залишків цього замку в XIX ст. розміщувався костел, а далі – за дорогою – панський двір. На північ від фортифікації в заплаві потічка був великий став. У околицях об'єкта є залишки млина, солеварень (урочище Баня) і цегельні.

ІСТОРІЯ

Княждвір з писемних джерел знаний з 1419 р.¹, хоча, не виключено, що село існувало раніше, отримавши свою назву у XII чи XIII ст. Оборонний двір «... з резиденцією, а під ним сад і млин Димидецьких...» відомий з документа, що датується 2 дня після свята Діви Марії (не ясно, якого саме – автори) 1596 р. з поділу маєтку між синами Андрієм

і Криштофом по смерті Іллі Димедецького, який окрім Княждвору володів Іванівцями, Іспасом, Димидчем і Джурковом².

К. Баранський твердить, що в 1645 р. у селі вже існував замок (насправді оборонний двір – автори)³. Як свідчить судовий позов Адальберта Насеровського, зареєстрований в Галицькому гродському суді 27 жовтня 1649 р., дану фортифікацію восени 1648 р. було здобуто повсталими селянами з Іванівців, Княждвірки, Товмачика, а тому вона деякий час не функціонувала⁴. Пізніше, на тому ж місці, ймовірно, був збудований новий шляхетський двір типу замку, адже в подальшому часі його в документах ще йменували замочком. 11 квітня 1711 р. у дворі-замочку магнатом Станіславом Яблоновським за присутності економа Франціска Бруницького, адміністратора сіл Іванівці, Княждвірка, Княждвір та Тлума-

чик Альберта Янковського було зачитано рішення Люблінського коронного суду⁵.

21 квітня 1711 р. тут же відбулося укладення договору щодо оренди села за 3000 злотих між орендодавцем Антонієм Барановським та орендарями – подружжям Щавінських, які так і не подбали про ремонт об'єкта. Станом на 30 травня 1729 р., двір-замок перебував у вкрай занедбаному стані: підйомні мости були пошкоджені, ворота зіпсовані, пекарня без вікон, печі, стіни обдерті, волівня зруйнована. Сам двір позбувся стаєнь, хлівів і столод. З усіх будівель залишилися лише один будинок менш-більш придатний для користування⁶.

Чергова згадка про Княждвірський оборонний двір датується 27 травня 1750 р. Повідомлення про нього є в контракті на посесію села, укладеному магнатом Яблоновським і посесором Яном Рущицем⁷.

Наступний опис Княздвірського двору проведено 2 листопада 1754 р. при складанні інвентарю тієї частини поселення, яка належала графу Ігнатію Цетнеру. Згідно з описом, двір був розташований у південній частині села, звідти – і в'їзд до нього. Ворота виготовлені з простих дощок під гонтовим дашком, який потребував ремонту. Вони були в поганому підгнилому стані, нахилені вперед. У воротах була хвіртка. По лівій стороні від воріт була резиденція-двір з гонтовою покрівлею. При вході до сіней був ганок, покритий гонтами. Посеред ганку стояла лавка для сидіння з простого дерева. При вході до сіней розташовувались двері на завісах з засувним дерев'яним замком. З сіней ліворуч був вхід до житлової кімнати, двері якої мали подвійні залізні завіси і замок. Житлова кімната в денний час освітлювалася трьома вікнами зі скляними шибками, деякі з яких були надбиті. Вікна мали кватирки з заціпками, а також віконниці. В житловій кімнаті була зелена поливана кахлева піч з простим комином. З цієї кімнати був вхід до алкіру, підлога в якому була зі звичайного дерева. З алкіру були вхідні двері до сіней. Навпроти нього була друга кімната, яка теж мала три нових вікна. Піч до половини була зроблена з зелених кахлів, а її друга половина побілена. Підлога в кімнаті була дощаною. Всі приміщення двору перебували в занепаді.

Праворуч від резиденції був будинок для підстарости. Його дах був накритий драницями, нахилений до упадку. Він, як і резиденція, мав сіни і дві кімнати. Посередині резиденції розміщувалася кухня, а ліворуч – пекарня з двома малими вікнами з побитими шибками. В пекарні пекарська піч була простої мулярської роботи з бовдуром-комином. Навпроти пекарні

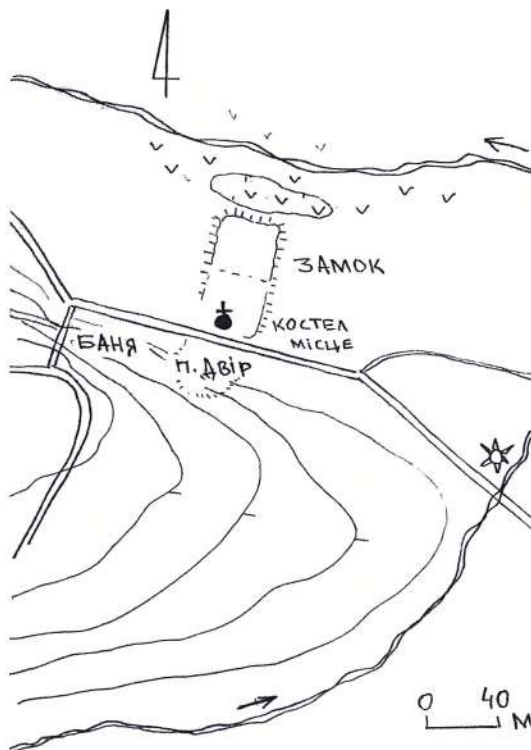

Рисунок 1
Село Княздвир.
Схема оборонного двору

була хатина з трьома повибиваними вікнами і простою кахлевою піччю. Всі будинки на подвір'ї двору збудували з дерева.

З господарських будівель на території двору була стара дерев'яна стайня з двійними воротами, яка мала жолоби і ясла. Дах стайні у верхній частині був покритий соломою, а в нижній – драницями. На другій стороні стояла шопа або возівня з половинними воротами та зі ступами-стовпами. Дах возівні був покритий соломою. Неподальок возівні стояла стара дерев'яна комора. Підлога в ній була дерев'яна, а її дах покритий соломою. Далі за нею теж була невеличка комора-шпіхлер, позаду якої розташовувалась шопа на стовпах, але без стін. При виході з двору на млинівці стояв млин з двома каменями, фолюшем і ступами. По другій стороні млинівки була демня або берейтовня, для розкову черенів, у якій був великий молот, два ковадла, ковальський міх та точило. Поблизу двору був бровар або винниця зі старим малим пивним котлом та солодовнею⁸. Більш пізніх згадок про пам'ятку немає.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

П. Среждук та В. Футулуйчук (90-і роки ХХ – початок ХХІ ст.) займалися вивченням історії пам'ятки, пошуком невідомих джерел. М. Кугутяк та Б. Томенчук весною 2010 р. провели обміри, картографування, здійснили опис оборонного двору.

1. ЦДДАЛ, ф. 5, оп.1, спр. 260, с.1135.
2. ЛННБУ ВР, ф.145, оп.1, спр.19 а, арк. 42.
3. Barański K. Op. cit. – S. 41.
4. ЦДДА України, м. Львів, ф. 5, оп.1, спр.141, с.1819 – 1820.
5. Там само, ф. 5, оп.1, спр. 205, с. 226 – 227, 274.
6. Там само, спр. 230, с. 960.
7. Там само, спр. 260, с. 232 – 237.
8. ЛННБУ ВР, ф. 145, оп.1, спр.19 а, арк. 42.

КОЛОМИЯ

Місто Коломия

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Коломийський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена на лівому березі р. Прут, на важливій стратегічній ділянці трансєвроазійського торгового (міграційного) шляху, який проходить з Північного Причорномор'я до Татарського перевалу в Карпатах і далі в Паннонію. Другий напрям шляху пов'язував район соляних джерел (літописна «коломийська сіль») з Подніпров'ям

ТИП ПАМ'ЯТКИ

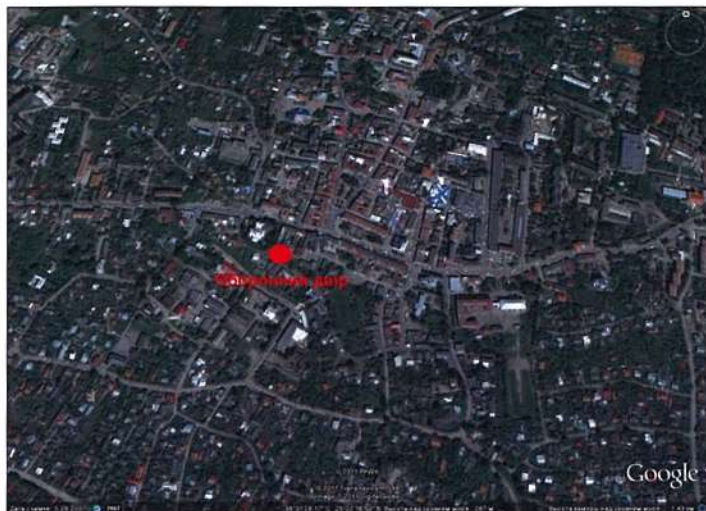
Міський замок

ДАТУВАННЯ

XVI – XVIII ст.

ОПИС

На території міста і ближніх околиць зафіксовано понад 10 пам'яток від епохи неоліту і енеоліту до бронзи і раннього заліза, що свідчить про давню заселеність цього місця і регіону в цілому. Городище XII – XII ст. – дитинець міста, містилось на підвищеному (6 – 8 м) лівому березі р. Чорний Потік (ліва притока р. Прут), в урочищі Старий двір, де виявлено відповідний культурний шар (товщина – 0,6 м). Сліди укріплень не простежуються, оскільки тут у XIV – XVI ст. був міський замок. У XVII ст. дана територія (площею 1,3 га) була передана під єврейське кладовище. Торгово-ремісничий посад міста XII – XIII і XIV – XVI ст. розташовувався на південь від міського замку, на невисокій надзаплавній терасі р. Прут (між ним і р. Чорний Потік). Його площа становила близько 1 км². Крім житлово-господарської забудови тут розміщувалось і декілька культових об'єктів. Зокрема, в крайній південній частині над

Прутом був розташований монастир Діви Марії отців домініканців (з початку XV до XVI ст.). За люстрацією 1565 – 1566 років в межах замку і міста існувало три головні вулиці: Лелова, Снятинська і «За ринком». Ще один монастир Богородиці (з 1530 р.) розміщувався в західній околиці міста (1,6 км від міського замку) при дорозі на Татарський перевал, в місці перехрестя з дорогою до запрутських соляних бань (урочище Монастирок).

За дослідженнями К. Баранського та В. Грабовецького, Коломийський замок (або ж якийсь його фрагмент) міг розташовуватися в центрі міста біля сучасної 30Ш №1, де й досі зберігається топонім Замок¹. Система валів чітко простежується в районі сучасної вул. Міцкевича у південно-східному напрямі при виїзді з міста на с. Воскресинці (рисунки 2, 3, 4).

ІСТОРІЯ

Коломия, починаючи з XIII ст. вважалась важливим центром торгівлі і ремесла Галицького, Галицько-Волинського князівств та Угорського королівства. Літопис

повідомляє про «коломийську сіль», прибутки від ревізії якої перебували у княжій компетенції, йдучи на утримання княжого війська «Даниль [Романович, галицько-волинський князь, 1201 – 1264 рр. – М. В.] же оув давъ . посла Юкова столника своего . с великою жалостью . ко Доброславу [Суддич/Судиславович, держатель Коломийської волості, 1238 (?) – початок 1242 (?) рр. – М. В.] . гля к нимъ . князь ваш азъ есмь . повеления моего не творите землю гравите . Черниговскы воярь не велях ти . Доброславе примати . нъ дати волости Галичкымъ . а Коломийскою сольъ влоучите на мя [] якову же рекшоу емоу [Доброславу. – М. В.] . а како можеша бес повеления князя вдати ю сима [смердам Лазарю Домажирничу й Івору Моливожничу. – М. В.] . ко величин князи держать сню Коломыю на роздавание впроужникомъ². На підставі даних свідчень та цілого ряду дочасних

Рисунок 1
Місто Коломия.
Вулиця Валова.
Фрагмент валу
оборонного двору

Рисунок 2
Місто Коломия.
Вулиця Валова.
Залишки оборонних
укріплень

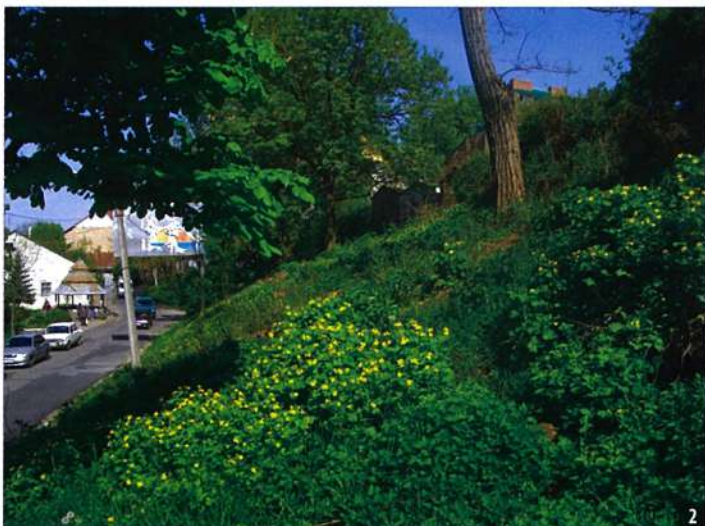

Рисунок 3
Місто Коломия.
Вигляд укріпленого
двору з місцевості
Кляштор

1. Barański K.
Op. cit. — S. 187;
Грабовецький В. Історія
Коломиї. З найдавніших
часів до початку
XX ст. — Коломия: Вік,
1996. — Ч. 1. — С. 32.

наукових досліджень, можна зробити висновок, що замкові укріплення існували на території міста вже з XIII ст.³. Не виключено, що частина з них могла бути збудована в часі угорського контролю над Галицькою землею впродовж першої половини XIII ст. (з перервами)⁴.

Протягом XIV – XVI ст. місто перебувало у складі Польського, Угорського королівств та Молдавського князівства, отримуючи періодично низку різноманітних привілеїв⁵.

Від 1405 р. місто користувалась магдебурзьким правом⁶, хоча існують непрямі свідчення того, що це відбулося ще за правління короля Казимира III (Casimirus, 1333 – 1370 роки)⁷. У 1411 р. Владислав Ягайло віддав міський замок на 25 років у заставу молдавському господареві Олександрові Доброму (1431 – 1436 роки)⁸. Після повернення міста і всіх міських укріплень до складу Польщі у 1448 р., король Казимир Ягеллончик (Casimirus, 1447 – 1492 роки) призначив місцевий замок для проживання своїй тітці Марії – вдові молдавського воеводи Ілляша⁹. У 1490 р. місто разом з усіма фортифікаціями було захоплене загонами Мухи¹⁰. Фортифікація активно функціонувала і в XVI ст., зокрема у 1517 р. міщани відмовлялись відбудувати вали, зруйновані в часі татарських набігів, посилаючись на давні привілеї.

У 1565 р. польський король Сигізмунд Август (Sigismundus, 1520 – 1572 роки) на сеймі в Пйотркові розширив старі і надав нові права місту. В даному привілеї міститься згадка про Коломийський замок та замкову службу¹¹.

У 1589 р. місто разом з усіма укріпленнями в ході одного із нападів було спалене татарами¹².

На початку XVII ст. (в 1616 р.), внаслідок сильних повеней, які затоплювали надпругу частину міста та його незахищеність перед частими нападами татар, Коломию, за наказом старости Петра Корицьського,

було «перенесено» на північ (від міського замку). Новий торгово-ремісничий посад було оточено потужним валом та оборонними стінами. Площа укріплень становила 800x550 м, де розмістилась нова житлово-ремісничая забудова пізньосередньовічної Коломиї¹³.

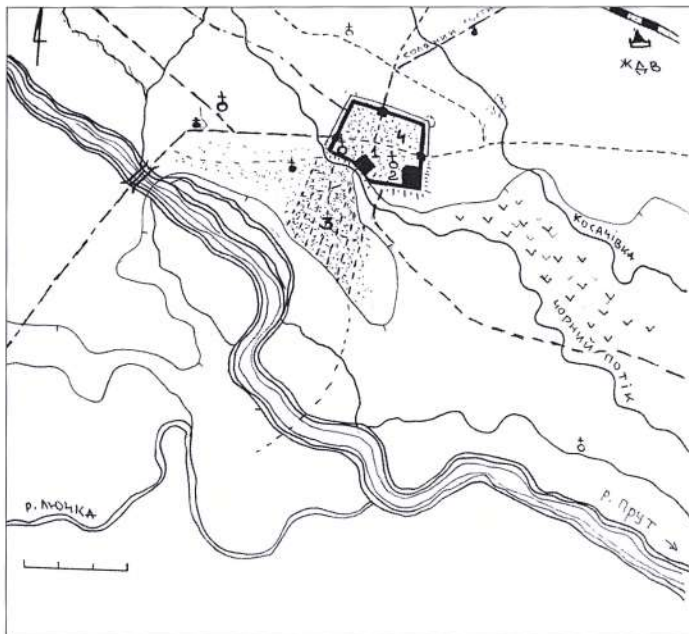
Міський замок (100x150 м) тепер був розташований у південно-східному куті цієї укріпленої міської території. В центральній частині міста була велика ринкова площа з дерев'яною ратушею. З люстрації від 1627 р. відомо, що фортифікація мала потужні вали, вежі і ворота з засувом. Стрільниць у замку не було. Замкові поля мали косити або жати гультяї, що йшли через місто на роботу. Міщани за власний коштом збудували стрільниці та придбали озброєння¹⁴. З інших даних про замок довідуємося, що на його території були: «... замкова стайня і півниця з коморою. Зброї жодної нема. Замкових ланів є два, один на Вовчківцях, а другий між міськими ланами»¹⁵.

Після повені 1865 р. було збудовано нову ратушу в південно-східному куті ринкової площі. На захід від неї розміщувався домініканський монастир, який було перенесено сюди з надпругтя (1627 – 1788). Згодом, у 1855 р. на цьому місці була споруджена церква св. Михаїла. За люстрацією у місті були такі вулиці: Шпитальна, Снятинська, Рин, Козя, Глинська, Двірська, Руський кут. Крім житлово-господарської і ремісничої забудови тут розміщувались і декілька культових споруд (католицьких, православних, єврейських). Західний замський монастир Благівіщення Пресвятої Богородиці було поновлено в 1610 р. (ліквідовано в 1744 р.).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Коломийський замок був предметом зацікавлення істориків з кінця XIX ст. Одним з перших його локалізацією займався професор Коломийської гімназії Л. Вайгель. У другій половині XX ст. на основі писемних джерел пам'ятку активно досліджували В. Грабовецький¹⁶, П. Сіреджук (займався пошуком невідомих архівних документів до історії замку), Б. Томенчук, який локалізував фортифікації міста в топонімічному сенсі (рисунок 1). Окремі короткі розвідки до історії замку провели І. Монолатій та М. Волощук.

Рисунок 4
Місто Коломия.
Схема оборонного
двору

2. Ипатьевская летопись. — Стб. 789 — 790.

3. Грабовецкий В. История Коломии. — С. 14 — 17; Драбчук І. Три портрети найвпливовіших представників галицької знаті кінця XII — початку XIII ст. // Галич і Галицька земля в державотворчих процесах України: матеріали Міжнар. наук. конф. (Галич, 10 — 11 жовт. 2008 р.). — Галич: Інформаційно-видавничий відділ Національного заповідника "Давній Галич", 2008. — С. 146; Петрик А. До історії боярських родин

Кормильчичів, Доброславичів та Дядьковичів // Дрогобицький краєзнавчий збірник. — Дрогобич: Вимір, 2001. — Вип. 5. — С. 37; Мицько І. Генезалогія та геральдика шляхетських родів Кульчицьких та Доброславичів // Статті, написані після вигнання з Інституту українознавства НАН України. — Львів, 2000. — С. 56 — 57; Волощук М. М. Доброслав Судич: спроба біографічного нарису // Карпати: людина, етнос, цивілізація. — Івано-Франківськ: Плай, 2010. — Вип. 2. — С. 20 — 31 та ін.

4. Волощук М. М. Докладно про угорський слід у версії походження назви міста Коломії // Коломия давня і нова: міська цивілізація в історії та культурі / Матеріали регіональної науково-теоретичної конференції, присвяченої 600-річчю надання Коломії магдебурзького права, Коломия, 27 жовтня 2005 р. // За ред. І. Монолатія. — Коломия: Вік, 2005. — С. 38 — 50.

5. Див. зокрема: Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показники М. М. Пешчак. Відповід. ред. В. М. Русанівський. — К.:

Наук. думка, 1974. — С. 125 — 126, 133 — 134.

6. Монолатій І. Шість століть європейського самоврядування // Коломия з минулого в сьогодення / За ред. В. Ковтуна та І. Монолатія. — Коломия: Вік, 2005. — С. 7 — 18.

7. AGZ. — Lwów, 1873. — Т. IV. — S. 125 — 126; MRPS. — 1961. — Т. V. — Cz. 2. — Supl. 585; AGZ. — Lwów, 1871. — Т. III. — S. 110 — 111; AGZ. — Lwów, 1875. — Т. V. — S. 119 — 120 etc.

8. Грабовецкий В. История Коломии. — С. 32.

9. Грабовецкий В. Селянське повстання

на Прикарпатті під проводом Мухи 1490 — 1492 років. — Львів, 1979. — С. 86.

10. Вайгель Л. Нарис про місто Коломию. — Коломия: Вік, 2008. — С. 29 — 30.

11. Там само. — С. 31. Грабовецкий В. История Коломии. — С. 33.

12. Там само. — С. 34 — 35.

13. Там само. — С. 34.

14. Грабовецкий В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. — Т. 2 (XVI — перша половина XVII ст.). — С. 111; Йою ж. История Коломии. — С. 31 — 34.

КОСІВ

Місто Косів

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Косівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований на Миській горі м. Косів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Замок

ДАТУВАННЯ

XVI – XVIII ст.

ОПИС

Замок мав підпрямокутну форму (30x15 м). Південно-східною стороною він примикав до обривистого берега, а з інших мав оборонний вал та рів (рисунки 1, 2). На кутах простежуються сліди бастіонів. Топографія об'єкта складна: розташований на пагорбі (Піскова гора, яку нині називають Миською) у центрі міста замок зі східної та північно-східної сторони захищений скелею вапнякової породи (?), із південної – системою валів, понижених приватною забудовою впродовж останніх десятиліть (рисунк 3).

Завдяки вигідному розміщенню замок домінував над цілим містом. Під'їзд до фортеці порослий деревами, кущами. Залишки кам'яних мурів, які ще можна було побачити за часів СРСР, тепер повністю знівельовані в результаті перебудови об'єкта під ресторан. Автентика не збережена. З північного боку оборонність замку забезпечувалась прямовисним скелястим схилом. З південного, східного і західного боків, де схили були пологі, цей замок обнесено потужними валами висотою 5 м, а також викопаними глибокими і широкими ровами, які були заповнені водою. Вали були укріплені частоколом висотою понад 2 м.

В'їзна брама до замку була розміщена в північно-західному куті оборонної споруди – між двома валами перед якими був глибокий рів. Вона була складним інженерно-фортифікаційним триярусним витвором. Перший для проїзду становив дубові оковані залізом ворота шириною в три метри, які для надійності оперізувалися окутими штабами; другий – зубчаста дубова «борона» (захисні повторні ворота), а третій – перекидний міст, який опускали в разі потреби на рів. Всередині фортифікації знаходився палац, господарські будівлі, шпихлір, комори, конюшня з возівнею та криниця, розташовані на південь від нього у вузькому (30 – 10 м) хребті. З цієї ж сторони знаходився в'їзд до міста, який мав два додаткових укріплення.

Окрім того, замок мав підземні ходи: один виводив до міста, а інший – у пістинський ліс, що дозволяло захисникам непоміченими зайти в тил ворога, зробити засідку чи розвідку, або ж на момент облоги фортеці поповнити запаси харчових продуктів у безпечних місцях.

Уперше залишки фортифікації були ви-

явлені на початку серпня 1934 р. при спорудженні автостанції у м. Косові.

Нині, на місці замку колишнім головою райдержадміністрації Косова І. Підлетейчуком збудовано приватний маєток, що суперечить Земельному кодексові України та Законів України «Про культурну спадщину», де чітко зазначається, що землі культурно-історичного призначення забудові не підлягають. Відтак більша частина автентичної забудови фортифікації знищена.

ІСТОРІЯ

Фортеця у м. Косові була частиною міської інфраструктури, що почала формуватися від 1564 р. на землях села Косова (тепер Старого Косова). Поява міста зумовлена розквітом солеварного промислу. Це було приватне містечко, яке перебувало в руках колонізованого українського роду Язловецьких, а від початку XVII ст. належало до приватних маєтків спольщеного галицького боярсько-магнатського роду Дідушицьких¹.

Спустошливі татарські набіги на укра-

Рисунок 1
Місто Косів. Миська
гора. Оборонний
вал миської
фортифікації

Рисунок 2
Місто Косів.
Миська гора.
Система валів
Косівського
замку

їнські пригірські землі у 20-х рр. XVII ст., в тому числі й на Косів, спонукали можливо-владця міста для його захисту звести до-бrotну оборонну споруду – замок².

Найдавніші письмові відомості про замок сягають 1620 р. За військової загрози тут перехувалися мешканці не тільки з Косова, але й навколишніх сіл. Зокрема, 1623 р. у замку напад ординців пересидів отаман громади села Новоселиця на Покутті. Косівський замок згадується також у 1638 р.

У 1693 р. власницею фортифікації стала Барбара де Горай Чурилівна, яка мала маєтки не лише на Гуцульщині (м. Косів, села Косів, Жаб'є, Криворівню, Рожнів, Хімчин), але й на Покутті (села Антонів, Димидче, Задубрівці, Келехів, Корнів, Кунисівці, Новоселиця, Олешків і Тростянець)³.

Станом на 29 серпня 1718 р., згідно з даними джерел, власником замку був Георгій Дідушицький⁵.

Більше різних згадок про Косівський замок припадає на XVIII ст. Відомо також, що 1768 р., коло нього ксьондз миського костелу мав свій земельний наділ⁶.

Чергова згадка про досліджуваний об'єкт припадає на 25 червня 1783 р. У косівську замкову книгу було внесено запис про те, що власниця міст Косова, Яричева на Львівщині та сіл Рахині на Долинщині і Жукова на Коломийщині Соломія Дідушицька, яка походила з роду Трембіцьких, дала дозвіл Василеві Стринафонові з Москалівки за 108 золотих ринських придбати хату і занедбаний земельний наділ по газді Степанові Масетнику, який з родиною втік на Волощину (Буковину – автори)⁷.

Найпізніший запис про Косівський замок припадає на 21 травня 1785 р.⁸

Подальша доля цього замку нам невідома. О. Мацюк вважав, що наприкінці XVIII ст. він занепав, бо не зміг і надалі відігравати ролі фортеці внаслідок застосування при штурмах важкої артилерії, а тому був розібраний.

1. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. – Lublin, 1989. – S. 286.

2. Horn M. Skutki ekonomiczne najazdów tatarskich z lat 1605 – 1633 na Rusz Czerwoną. – Wrocław – Warszawa – Kraków,

1964. – S.69; Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112.

3. Пилип'юк В., Сіреджук П. Новоселиця над Рибиницею. Нарис історії села. – Львів:

Світло і тінь, 2006. – С. 26.

4. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп.1, спр.191, арк.178 –179.

5. Там само, ф. 5, оп.1, спр. 215, с.1878.

6. Там само, ф. 159, оп. 9, спр. 2412, арк. 8 зв.

7. ЛННБУ. ВР, ф. 45, оп. 3, спр. 119, арк. 11.

8. Там само, спр. 119, арк. 13.

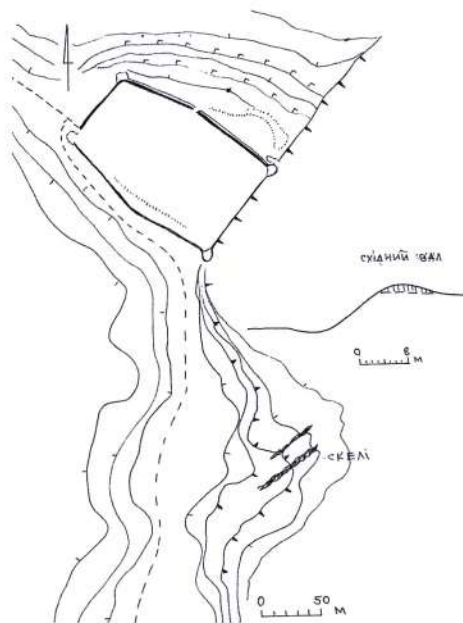
Рисунок 3
Косів. Міська гора.
Панорама околиць
Косова. Вигляд з
міського замку

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Польський історик А. Прохаска, який поклав початок вивченню минулого Косівського замку, стверджував, що 1640 р. у Косові вже існувала фортифікація⁹. Побічні згадки про фортецю містяться в праці М. Орловича та творі Р. Федоріва¹⁰. До проголошення незалежності України ним більше ніхто не цікавився. Перша коротенька розвідка про фортецю зроблена О. Мацюком¹¹.

Більш детально про нього йде мова в урбаністичному нарисі В. Стеф'юка «Косів місто історичне». Щоправда, оповідь про цей замок дослідник запропонував з архітектурної точки зору. Він вважав, що замок у Косові було збудовано в часі виникнення самого міста¹². В серпні 2008 р. обстеження та фотофіксацію залишків оборонних споруд фортифікації здійснив М. Волощук. У

Рисунок 4
Місто Косів. Міська гора.
Схема міського замку

2010 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис фортеці були здійснені М. Кугутяком і Б. Томенчуком¹³ (рисунок 4). Багато невідомих архівних документів про Косівський замок виявив і ввів у науковий обіг П. Сіреджук.

9. Prochaska A. Fragmenty historyczne, zamki kresowe i kresowa szlachta // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Rocznik XLIV. — Lwów, 1918. — S. 1057 — 1083.

10. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Galicyi, Bukowinie, Spiszy, Orawie i Śląsku Cieszyńskim. — Lwów, 1919. — S. 200; Федорів Р. Підкова з Косова // Жовтень. — 1972. — № 3. — С. 80.

11. Мацюк О. Вказ. праця. — С. 84 — 85.

12. Стеф'юк В. Косів місто історичне. (Урбаністичний нарис). — Косів: Писаний камінь, 2002. — С. 50, 52, 53.

13. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. — С. 46.

КОСМАЧ

Село Космач
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Космацький оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований на рівному майданчику гори Діл над Пістинькою. Тепер – це місце турбази заводу «Оболонь» м. Києва

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ІСТОРІЯ

Територія села первісною людиною почала освоюватися в добу верхнього палеоліту. В гальштатській добі тут діяла солеварня. Космач відомий своїми кам'яними старожитностями¹. Перша письмова згадка про село датується 1412 р.². Близько 1668 р. у с. Космач був оборонний двір, який охороняли гайдуки; серед них два були волоського походження – Савул Сухар та Іван Неграй Бікешин³.

ДОСЛІДЖЕННЯ

Документальний матеріал про пам'ятку зібрав П. Сіреджук.

1. Кугутяк М. В. Кам'яні старожитності Космача. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2007. – С. 3 – 98.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 126, с. 12.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 153, с. 532; Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 202, с. 952; Сіреджук П., Фриз В. Чи була волоська колонізація Українських Карпат?...// Жовтень. – 1992. – № 3/4. – С. 146.

КУТИ I

Селище міського типу Кути
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Кутський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в центральній частині селища на лівому березі р. Черемош

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок (castrum)

ДАТУВАННЯ

XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ІСТОРІЯ

Населений пункт виник на землях села Кути (нині – Старі Кути). Він тут появився завдяки солеварінню в середині XVII ст. Первісна назва поселення є Кутська Слобідка. Близько 1688 р. його обрано за подарський центр королівських маєтків на території сучасного Верховинського і Косівського районів. Містечком вперше згадується 1710 р. під назвою Нові Кути. У 1715 р. Нові Кути отримують статус міста з магдебурзьким правом¹.

Перший раз фортифікація згадується в привілеї Й. Потоцького, даному кутським євреям 18 липня 1715 р., де зазначається, що єврей, який провинився, буде сидіти не в міській, а в замковій в'язниці². Вдруге замок у Кутах постає 29 травня 1735 р. в привілеї польського короля, який дозволив вірменам осідати на міському ринку та Снятинському передмісті міста поблизу замку³. Також відомо, що в одній із замкових кімнат зберігалася поточна документація міського магістрату, яка вписувалася в замкові книги на «вічне зберігання»⁴.

Пізніші відомості про Кутський замок містяться в Йосифинській метриці міста, яка датується 3 травня 1787 р. У місті за нумерацією будинків замок мав перший порядковий номер. Зі сторони річки Черемош він був оточений валом. Наприкінці XVIII ст. фортифікація вже частково втратила своє оборонне значення, на її валах подекуди були збудовані хати. Неподалік від замку була мурована вірменська церква з дерев'яною дзвіницею, до якої від фортифікації вела дорога.

До пам'ятки зі старого двору йшла дорога, вірогідно, від ратуші на ринку, яка іменувалася камеральним домом. Вірогідно, він діяв до кінця XVIII ст., бо в 1789 р. його ще охороняли гайдуки зі сталою річною платнею в сумі 50 золотих ринських. З тогочасних замкових гайдуків згадано Якуба Пачошинського⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 1932 р. земельні книги гуцульських сіл Верховинщини, в яких є згадки про фортецю у Кутах, виявлені у кутському міському суді львівським дослідником Петром Контним і ним передані на зберігання до архіву бернардинів, нині – Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (ф. 166). В останній час цей матеріал опрацьовував і ввів у науковий обіг П. Сіреджук⁶. У 2008 – 2010 роках дослідження й обстеження об'єкта проводились науковою експедицією Інституту історії, етнології і археології Карпат Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника під керівництвом М. Кугутяка⁷ (рисунок 1).

Рисунок 1
Селище міського
типу Куті. Місце
розташування
міського замку

1. Baliński M., Lipinski T. Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana. — Warszawa, 1846. — Т. II. — Cz. 2. — S. 749; Kuty // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów

Słowiańskich. — Warszawa, 1884. — Т. V. — S. 6; APKW, TS, sygn. 848, k. 193 r.

2. APKW, TS, sygn. 848, k. 193 r.

3. APKW, TS, sygn. 849, k. 452, 565.

4. ЦДІА України, м. Львів, ф. 166, оп. 1, спр. 1279, арк. 56 зв., 57, 59; спр. 1406, арк. 32; спр. 1452, арк. 40, 42.

5. ЦДІА України, м. Львів, ф. 19, оп. 6, спр. 221, арк. 4 зв., 5 зв., 7 зв., 12 зв., 18 зв., 98 зв.

6. Среджук П. Замок у Кутах // Гражда. — 2009. — № 3/25. — С. 28 — 29.

7. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. — С. 44.

КУТИ ІІ

Селище міського типу Кути
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Кутський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в центральній частині с. Старі Кути біля церкви

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

М. Кугутяк, Б. Томенчук

ІСТОРІЯ

У селі був розташований оборонний двір шляхтича Адама Зембржидовського. Восени 1648 р. цю фортифікацію було взято загонами Семена Височана¹. 1 травня 1649 р. власник вніс до Галицького земського суду скаргу, в якій жалівся на тудівських селян, що пограбували його². Повторна згадка про пам'ятку як посесійну власність Михайла Зембржидовського, що була передана польським корелем Яном Казимиром Домініку Сулятицькому, датується 1650 р.³.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 2009 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис фортеці були здійснені М. Кугутяком і Б. Томенчуком. Групу невідомих джерел до історії оборонного двору ввів у науковий обіг П. Сіреджук. Окремі аспекти історії оборонного двору досліджені О. Німцем⁴.

1. Грабовецький В. В. Нариси історії

Прикарпаття: В 5 т. — Т. 2 (XVI — перша половина XVII ст.). — С. 115.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 141, с. 1454 — 1456.

3. Там само, ф. 6, оп. 1, спр. 199, с. 794 — 795.

4. Німець О. Кути. — Косів: Писаний камінь, 1997. — С. 3.

ЛАНЧИН

Селище міського типу Ланчин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Ланчинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована на лівому березі р. Прут. Територія ЗОШ с. Ланчин

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

24 вересня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, А. Королько

ІСТОРІЯ

Перша письмова згадка про село датується 1370 р.¹. Однак існує легенда, яку активно досліджує С. Пушик, про заснування села наприкінці XI – на початку XII ст. донькою угорського короля Ласло I (Ladislau, 1077 – 1096 роки) – Ланкою, що була видана заміж за одного із перших галицьких князів Ростиславовичів. Факт існування Ланки (між 1092 – 1099 роками) підтверджений угорськими нарративами XIV ст.².

За даними істориків, у селі станом на 1645 р. вже був сільський замок, який належав Теодору Белзецькому³. Влітку того ж року він запросив до себе брата Евереста, який після випивки влаштував дебош, а потім зі своєю челяддю напав на челядь Теодора. Справа дійшла до кривавої бійки. Були поранені з обох сторін. Даний інцидент розглядав трибунал у Любліні⁴. Весною 1646 р. Еверест Белзецький напав з 300-ма своїми підданими на замок брата Теодора і зруйну-

вав його дощенту. Зруйнованим він відомий також з матеріалів Галицького градського суду, датованих 10 жовтня 1647 р. – позовної заяви Станіслава Желіборського до Евереста Белзецького⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У науковий обіг згадку про Ланчинський оборонний двір ввів В. Лозинський⁶. У 2009 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис об'єкта були здійснені Б. Томенчуком та М. Кугутяком (рисунок 1). Місце розташування пам'ятки гіпотетично локалізовано в 2010 р. Групу невідомих джерел до історії оборонного двору ввів у науковий обіг П. Сіреджук.

1. ЦДАЛ, ф. 6, оп. 1, спр. 151, с. 626.

2. Chronici Hungarici compositio saeculi XIV // Praefatus est textum recensuit anno tationibus instruit A. Domanowski // Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum: In 2 v. // Edendo operi praefuit E. Szentpétery. – Budapestini: Academia Litter Hungarica atque Societate Histor. Hungarica in partem impensarum venientibus Typographiae Reg. Universitatis Litter Hung Sumpitibus, 1937. – Vol. 1. – S. 423 – 434.

3. Barański K. Op. cit. – S. 41; Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст. – С. 70; Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112.

4. ЦДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 138, с. 187.

5. Там само, спр. 140, с. 758, 872 – 875.

6. Loziński W. Op. cit. – S. 117 – 118, 120.

Рисунок 1
Селище Ланчин.
Залишки валових
укріплень
оборонного двору

ЛЮЧА І

Село Люча
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Лючанський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині села Люча, на високому лівому березі р. Лючка (ліва притока р. Прут), в урочищі Замок-двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

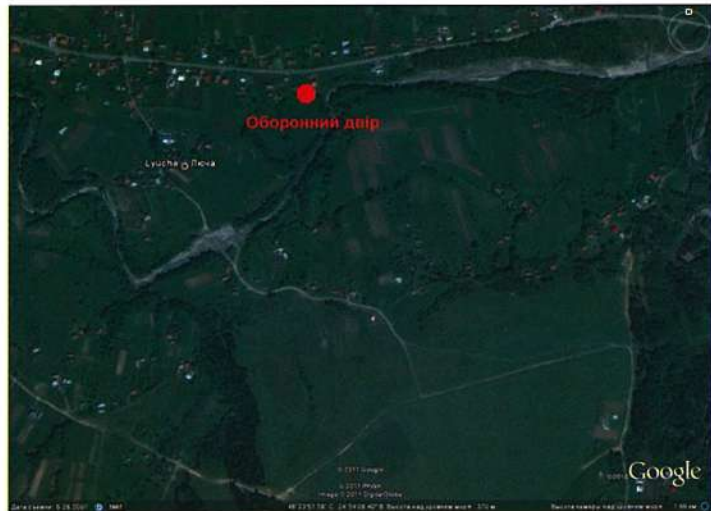
17 травня 2008 р.

ОПИС

Фортифікація мала підпрямокутну форму (160x100 м), південно-західною стороною примикала до обривистого берега ріки. З інших боків об'єкт мав оборонний вал і рів, які зараз збереглися з північної і східної сторін (рисунок 1, 2, 3). У північно-східному та, частково, в південно-східному кутах добре простежуються сліди веж-бастіонів. Поряд із пам'яткою (з півночі) проходила стара дорога з Яблунова на Делятин.

ІСТОРІЯ

Цей населений пункт – один із найдавніших не тільки на Гуцульщині, але й на Прикарпатті. Відомий з 1373 р.¹ Найбільш давній оборонний двір існував перед 1623 р.² Він був власністю Станіслава Лінле, але після його смерті ним заволодів Ян Яблоновський. Лючанська фортифікація вдруге згадується 5 травня 1629 р. у матеріалах Галицького гродського суду, де зазначається, що магнат Ян Яблоновський по святі святого Михаїла наказав своїм підданам, озброєним гарматою і вогнепальною збро-

єю пограбувати двори шляхтичів Степана Арсенича, Хоми Негрича Березовського, Леся (Олексія) та Степана Березовських, а також селян з Нижнього Березова, а їхнє майно (худобу, ліжники, сардаки, коци, сокири, шкури, рушниці) звести до замку в Лючі.

Зокрема, в перших двох було забрано 20 скирт сіна, 105 штук великої рогатої худоби, троє коней, кілька сорочок і 500 злотих готівкою. Обійстя Леся і Степана Березовських нападники спалили. Разом з ними згоріли привілеї на право власності маєтками потерпілих³.

У цьому замку 3 квітня 1634 р. народився відомий державний діяч і полководець польської держави Станіслав Яблоновський (рисунок 4), який пізніше став воєводою Руського воєводства і пільним гетьманом польської держави (з квітня 1676 р.). Вищу освіту здобував у Краківській академії, далі свої знання поглиблював у Празькому університеті, де отримав ґрунтовні знання з математики, рисунку, архітектури і астрономії, а в Паризькому – воєнного мистецтва, фортифікації і інженерії. Учасник Бе-

рестецької (1651 р.), Жванецької (1653 р.), Конотопської (1659 р.), Хотинської (1673 р.) битв. У 1690 р. з польським військом перебував деякий час у Снятині. Відзначився гетьман у боях з турками під Львовом і Теробовлею (1676 р.). 6 жовтня 1694 р. під Устечком на Заліщанщині розбив татарське військо і взяв велику здобич: чотири тисячі возів з продовольством та військовим спорядженням. По смерті Яна Собеського (1696 р.) він був одним з претендентів на польський трон. Заслугою С. Яблоновського є те, що він за кошти зібраних з місцевого населення податків, зміцнив Лючанський оборонний двір, а в Маріямполі над Дністром збудував фортецю. Помер відомий

1. AGZ. – Lwów, 1875. – Т. V. – С. 39.

2. Barański K. Przemienięli... – S. 188–189.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, стр. 125, с. 792, 794, 1010 – 1111.

поляк-полководець 3 квітня 1702 р. Похований у костелі єзуїтів у Львові⁴. За спасіння Львова 1695 р. від знищення татарами і турками вдячні львів'яни поставили йому пам'ятник, який у 1859 р. був відреставрований⁵.

Оборонний двір відіграв і роль в'язниці. Е 1637 р. з наказу Яна Яблоновського у Стопчатові була зупинена чумацька валка, яка прямувала з Утороп на Коломию. Чумаків було пограбовано, а самих ув'язнено в Лючанському замку.

Фортифікацію магната Яблоновського здобув загін повсталих селян Косівщини і Заболотівщини (300 осіб): Глушкова, Димидча, Задубрівців, Залуччя, Іспаса, Космача, Лючі, Любківців, Новоселиці, Олешкова, Перерова, Рожнева, Підгайчиків, Семаківців, Соколівки, Текучі, Трійці, Тулукова, Обертину та містечок Заболотів і Косів. Зокрема, в нападі на цей замок брали участь з Іспаса Матвій Григорців, Матій Копитко, Олекса? зять Лаврів, Іван Онисів, Андрій Макарів, Федір Микитич, з Космача Пилип Білерене, Іван Будзів, Нікора Гаврилишин, Степан Гаврилишин, Олекса Івашин, Шпай, Симота, Степан Стролюк, з Лючі Юрко Ватаман, Онисько Бросмачів, Яків Струк, піп, Федір, його брат Степан, Дмитро Онушко, Семен Мельник та Бартко; з Текучі – піп Григорій, Павло Олчич, Іван Якубович, отаман Івасько Якубович, Василь Пнівський, Іван Гердза, Степан Лесенилів, Ілля, Андрій Делятинський, Ілля Календич, Степан Календич, кушнір Степан Боратковський, Іван Голиш, його брат Михайло Кліш, Кость Коритрук, Степан Коритрук, Карп Боднар, Стась Бойко, Ігнат Дуба, Панько, Гринь Старий, отаман Тринар Федорашиць, Василь Стринка, Григор син Федорашиця, Микита зять Полагнин, Федір Міщишин, а з Обертину – Федір Білоус, Іван Климик, Степан Заболотівський, Гринь Мельник, Федір Чапка та ряд інших.

Відбудову пам'ятки розпочато 1659 р.

Рисунки 1, 2
Село Люча. Урочище
Замок-двір.
Фрагменти валів
оборонного двору

Рисунки 3
Село Люча. Урочище
Замок-двір. Система
земляних укріплень
Лючі

Будівництво на власні кошти вів Станіслав Яблоновський. Станом на 14 січня 1661 р. реконструкція ще продовжувалась, однак, згодом оборонну споруду було занедбано, про що свідчив інвентар села від 1752 р. Наприкінці XVIII ст. фортифікація остаточно припинила своє існування⁶.

На думку місцевих краєзнавців-вихідців із Лючі А. Лисина і М. Рибчанського, замок магнатської родини Яблоновських розташовувався в урочищі Каштани. На цьому місці ще у 1947 р. стояв палац Яблоновських. Останніми його власниками були Левандовські і родина інженера-педагога Василя Фенюка⁷.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Наукова експедиція під керівництвом О. Мацюка у 1993 р. виявила місце розташування пам'ятки⁸. М. Кугутяк та Б. Томенчук у 2008 р. провели ретельне обстеження, зйомку плану, опис та фотофіксацію оборонного двору в Лючі⁹ (рисунки 5). Архівні дані про Лючанський замок зібрав і ввів у науковий обіг П. Сіреджук (рисунки 6, 7).

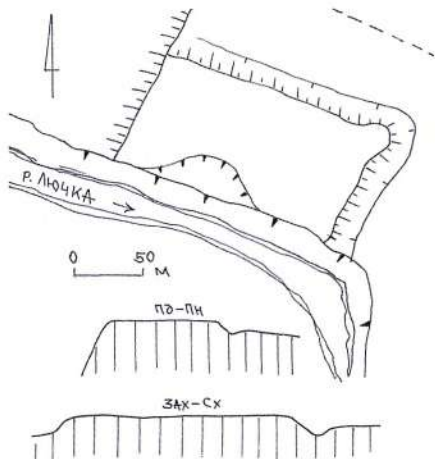

4

Рисунки 1, 2
Село Люча. Урочище
Замок-двір.
Фрагменти валів
оборонного двору

Рисунки 3
Село Люча. Урочище
Замок-двір. Система
земляних укріплень
Лючі

Рисунки 4
Воевода Руський,
польний гетьман
Польщі (з
квітня 1676 р.),
полководець
і державний
діяч – Станіслав
Яблоновський.
Народився в
Лючанському замку
з квітня 1634 р.
Портрет
публікується
вперше.
Зберігається в
королівській
резиденції м. Краків
на Вавелі

4. Nowak T. Jabłonowski Stanisław // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków, 1962 – 1964. – Т. X. – S. 232 – 239.

5. Pomnik Stanisława Jabłonowskiego we Lwowie // Tygodnik ilustrowany. – 1860. – № 39. – S. 356 – 357.

6. ЛННБУ. ВР, ф. 103, оп. 1, спр. 6914 (стара 72/ II а), арк. 44.

7. Рибчанський М., Лисин М. Люча. Історико-краєзнавчий нарис. – Львів – Полтава: Духовна вісь, 2002. – С. 32 – 33.

8. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 86.

9. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 47.

Рисунки 5
Село Люча. Урочище
Замок-двір. Схема
оборонного двору

Рисунки 6
Документ про замок
в Лючі з фонду
Відділу рукописів
Львівської
національної
наукової бібліотеки
ім. В. Стефаника

Рисунки 7
Фрагмент скарги
І. Яблоновського
на селян Космача,
Новоселці,
Рожнева, Соколівки і
м. Косова, які брали
участь у нападі
на його замки у
Дебеславцях і Лючі
восени 1648 р.
(ЦДАЛ, ф. 5, оп. 1,
спр. 141, с. 1678)

6

7

ЛЮЧА II

Село Люча
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Лючанський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у східній частині села Люча, на підвищеному лівому березі р. Лючка в урочищі Двір панський

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ОПИС

Фортифікація мала підпрямокутну форму (50x60 м). Однією стороною вона примикала до берега річки Лючки, а другою (західною) – до яру (ставка). З інших, очевидно, були невисокий вал і рів, які зараз простежуються лише невеликим загальним підвищенням самого майданчика фортифікації. З північної сторони поряд із замком проходила давня дорога («Цісарка»).

ІСТОРІЯ

Власником оборонного двору, збудованого напередодні виступу, Б. Хмельницького, був дрібний шляхтич Григорій Гадомський. Восени 1648 р. повсталі селяни Косівщини збудули цей замок.

Лючанський оборонний двір восени 1648 р. було піддано облозі загонами Семена Височана¹. Очолював напад не сам полковник, а колишній парох Делятина А. Намісник. Серед інших учасників облоги згадувались: Івась Велзський, Федір Смігарів, Пектошин Мигалевиц, Федик Кушнір з Добротова, Матій Дерча, Андрій Пігістонів зять, син Гавриловичіної вдови, Тимко Дерчин з Ланчина, Кость Рудий, побережник Михальців зі синами, Гринєць Попович, Прокіп Дянець та Луцик з Красної і багато інших².

Вони, як свідчить зміст заяви шляхтича Григорія Гадомського до Галицького гродського суду, датованої 16 лютого 1651 р.,

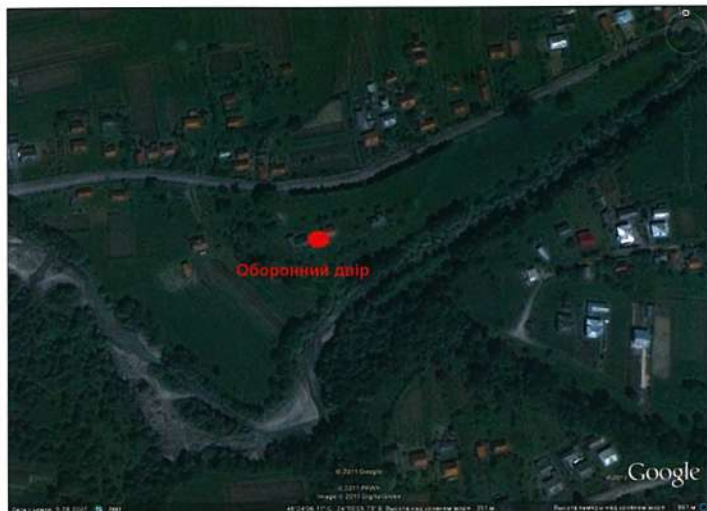

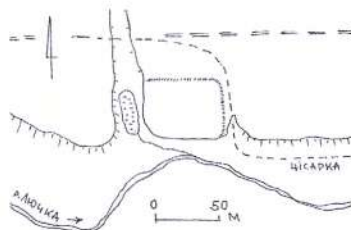
Рисунок 1
Село Люча. Урочище Двір панський. Схема оборонного двору

забрали з замку дві мажі жита з возами, 80 овець, сукна на 90 ліктів, 10 коців, двоє коней з кульбаками, дві бербениці сиру, дві фаски і чотири полці масла, півмацька конопляного насіння, чотири саделі, дві пари жовтого взуття, два кожухи смушкових, два костюми, два паси, шапку за шість злотих, заліза на 12 злотих, пару пістолетів, дві шаблі та інші дрібні речі³.

Оскільки інших відомостей про пам'ятку немає, то вірогідно, її ніхто більше не відновлював. Станом на 1767 р. в інвентарі с. Люча про оборонний двір немає жодних згадок⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Наукова експедиція під керівництвом О. Мацюка у 1993 р. виявила місце розташування пам'ятки⁵. М. Кугутяк та Б. Томенчук у 2009 р. провели ретельне обстеження, зйомку плану, опис та фотофіксацію оборонного двору в Лючі⁶ (рисунок 1). Архівні дані про нього зібрав і ввів у науковий обіг П. Сіреджук. Лючанський оборонний двір був предметом дослідження В. Грабовецького⁷.

1. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст.: історичний нарис. – Львів: Вища школа, 1982. – С. 70; Його ж. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112, 115.

2. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Вказ. праця. – С. 111.

3. ЦДДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 143, с. 1447, 1538.

4. Сіреджук П. Інвентар Лючі 1767 р. // Історико-культурна спадщина

Прикарпаття. Науковий збірник на пошану Петра Арсенича. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 2006. – С. 452 – 455.

5. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 86.

6. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 47.

7. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112; Його ж. Гуцульщина XIII – XIX ст. – С. 66 – 67.

НАДВІРНА

Місто Надвірна

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Надвірнянський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Залишки кам'яної фортеці збереглися в міському парку м. Надвірна

ТИП ПАМ'ЯТКИ

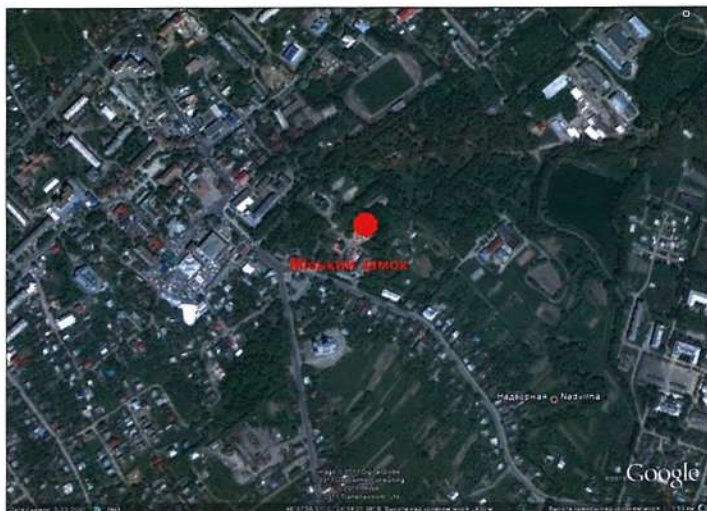
Кам'яна фортеця

ДАТУВАННЯ

Початок XVII ст.

ОПИС

Замок був розташований на рівнинній місцевості на території сучасного парку в центрі міста. Це була потужна оборонна фортеця, про що свідчить ширина стіни до півтора метра напівзруйнованої оборонної вежі з бійницями (рисунки 1, 5). Кладка руїн вежі і залишки стін підтверджують, що цей замок старіший за Пнівську фортецю (рисунок 2). Із західної сторони фортеця омивалася потоком, який тепер протікає через міський парк. З інвентарю міста, датованого 2 березня 1754 р., довідуємося, що замок був обнесений частоколом, з яким межував двірський город з кухнею. До замкових воріт прилягав також другий двірський город, який тягнувся аж до міського пасовища над р. Стримба. На думку П. Сіреджука, Надвірнянський замок є найдавнішим замком Галицької Гуцульщини. Залишки кам'яної фортеці наразі перебувають у незадовільному стані, у зв'язку із недоглянутістю, поганою консервацією, чагарниками, які псують як основу будівлі (коренева система), так і стіни, які засіяні насінням рослин. Площа об'єкта невелика, що засвідчує про відповідні незначні стратегічні завдання, які ставилися військовими інженерами та засновниками із роду Куропатв. Збережені фрагменти стін, за даними археології, датуються XVIII ст.

(рисунки 3, 4). Ведеться подальше дослідження приміщень всередині фортеці (забиті глиною, битою цеглою).

ІСТОРІЯ

Надвірна як населений пункт виникла на землях, які належали магнатському роду Куропатвів. Її первісна назва є Красний-двір. Вперше Надвірна за старою назвою згадується 23 січня 1578 р. в привілеї польського короля Стефана Баторія, який надав мешчанам право проводити в новозаснованім місті торги і ярмарки. За теперішньою назвою Надвірна відома з 1596 р.¹

В історії оборонного будівництва Гуцульщини доля Надвірнянського замку досі була маловідомою. Окремі згадки про нього, починаючи з 1835 р. публікувалися в записках чеського мандрівника К. Заппа (під час подорожі зі Станіславова до Микуличина), польського дослідника К. Баранського, розвідках краєзнавців П. Левицького та М. Максим'юка тощо. Зокрема, К. Баранський стверджує, що замок в Надвірній вже існував 1596 р. і ним опікувалася магнатська родина Куропатв.

На думку М. Рожка, оборонні споруди в межах сучасної Надвірної могли існувати вже станом на XIII – XIV ст., прикриваючи вихід до перевалу². З ним частково погоджуються й місцеві історики-краєзнавці³. Перша достовірно відома письмова згадка про замок в Надвірній датується 20 лютого 1648 р. Того дня в замку між власником Надвірні Пронімом Куропатвою та знатними Іоанном і Людовікією Видзгами укладено угоду про позику на 3 млн. флоринів. Через дев'ять днів її було вписано в актову книгу Галицького гродського суду, як торговий документ, котрий після запису з 29 лютого 1648 р. набрав юридичної сили.

Однак, останні археологічні знахідки на території замку в 2009 р. засвідчують, що він міг бути споруджений не пізніше

1. Szczygiel R. Lokacje miast w Polsce XVI wieku. – Lublin, 1989. – S. 288.

1630 р. Таким артефактом є срібний солід шведського короля Густава Адольфа, карбованого в прибалтійських провінціях Швеції в 1621–1632 роках.

Під 14 квітня 1651 р. відомо, що в Галицькому гродському суді розглядалася справа за позовом якогось Процика проти благородного Валер'яна Жардецького, підданого магната Миколи Потоцького, власника м. Солотвина, що той забрав з Надвірнянського замку три стрільби, полець солонини і жалобний жупан. Чергова згадка про Надвірнянський замок датується 13 червня 1658 р., зокрема, в позові Бонавентури Белзецького проти Станіслава Курдвановського, який розглядався в Галицькому гродському суді. 1670 р. про пам'ятку повідомляється, що селяни Степан Бетчак, Федір Бойко, Євко Ватулин, Онисько Дмитрів, Михайло Долішній, Федко Лещар, Антон Литвин, Кіндрат Ляховецький, Гринь Новиця, Кіндрат Осадця, Гриць Осадчин, Левко Савин, Федко Трицкан, Яремко Труш та багато інших із села Лісна Тарнавиця брали участь у нападі на цей замок. Наступне повідомлення про Надвірнянський замок припадає на 1690 р.

У черговій згадці, датованій п'ятницею по святі святого Бартоломея 1712 р., йде мова про те, що опришки напали на Надвірнянський замок і його пограбували. У трьох спійманих опришків: Василя Дудки, Івана і Петра Гриджуків з Брустур – було вилучено чорний сіряк, два сувої сукна на 15 і 25 ліктів, чотири не вицнені козячачі шкiри, нову українську кармазинову шапку, оздоблену порохівницею, стару гуглю та інші цінні речі, в тому числі готівку в сумі 11 битих талерів та 200 злотих, різної іноземної валюти на 45 злотих, двох осідланих коней зі стременами, а також дві бойові сокири.

Наступна згадка про Надвірнянський замок міститься в інвентарі м. Надвірної, складеному в березні 1754 р. і який нині

зберігається у фонді О. Чоловського Головного архіву давніх актів у Варшаві. В документі повідомляється, що «...перший двірський город знаходиться за кухнею біля замку і межує з частоколом». Далі вказується, що «...другий двірський город доходить до замкових воріт».

Щодо місцевого населення часто застосовували замкову кару, а кожен ремісник повинен був сплачувати по 14 талерів на оплату сторожа – вартового замку або сам періодично виходити на варту згідно зі встановленою чергою. Як засвідчує наведений інвентар, замок був губернаторською адміністративною резиденцією⁵.

Кілька наступних згадок про об'єкт припадає XVIII ст. Мечник Галицької землі, власник замку Юрій Куропатва, 28 лютого 1728 р., надав рабині надвірнянського кагалу Вольві Срулиновичу дозвіл, щоб надвірнянські євреї в школі могли проводити молебні протягом шести років. 20 травня 1728 р. в Надвірнянському замку для своєї дочки, зятя і сина склала заповіт шляхтянка Тереза Олтаревська. 6 липня 1762 р. в межах замку було написано, затверджено і видано грамоту, в якій йшла мова про закріплення ґрунтів для параха надвірнянської греко-католицької громади⁶. Децю пізніше, 22 липня 1766 р., у палаці замку магнат Ігнат Цетнер підписав грамоту про закріплення земель за церквою у с. Назавизові⁷. В замку подібну грамоту 10 листопада 1766 р. було видано пароху села Текуче на Косівщині, яке тоді теж входило до складу маєтностей графської родини Цетнерів⁸.

Діючим Надвірнянський замок був і в останній чверті XVIII ст. Відомо, що 19 серпня 1775 р. власник надвірнянського маєтку Ігнатій Цетнер для парафіяльної церкви в Пасічній на Надвірнянщині видав ерекційну грамоту⁹.

У Йосифінській метриці Надвірної під 1789 р. вказується на наявність двору

графа Цетнера, що підтверджує подальше функціональне застосування Надвірнянського замку, повний занепад якого припав аж на 1801 р.¹⁰. Тоді місцева австрійська адміністрація вивезла з нього всі цінні папери, коштовності і дорогі речі. Фортифікація залишилася без нагляду. Занедбаний замок скоро почав розвалюватися і незабаром став руїною, яка ще в 30-х рр. XIX ст. бовваніла у Надвірній. У 1835 р. крайова галицька газета «Розмаїтості» писала, що він занедбаний і поруйнований¹¹.

2. Рожко М. Міста, дерев'яне будівництво, наскельні та оборонні споруди Карпат IX – XIV ст. // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат / Гол. редактор С. Павлюк. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – Т. 1 (Археологія та антропологія). – С. 458.

3. Гандзюк Р. Надвірна. Історичний нарис. Від найдавніших часів до наших днів. – Івано-Франківськ: Сіверсія, 1999. – С. 25.

4. Романець В., Кугутяк М., Кочкін І. Дослідження Надвірнянського міського замку у 2009 р. // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – 2010. – Вип. 2. – С. 194.

5. Сіреджук П. Інвентар Надвірної 1754 р. // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – Т. V. – С. 72, 73, 82.

6. ЦДІАЛ, ф. 159, оп. 9, спр. 2304, арк. 12.

7. Там само, спр. 2305, арк. 3 зв.

8. Там само, спр. 2317, арк. 6 зв.

9. Там само, спр. 2365, арк. 3.

10. Там само, ф. 19, оп. 6, спр. 56, арк. 20 зв.

11. Rozmaitosci. – 1835. – S. 327.

Рисунок 1
Місто Надвірна.
Міський парк.
Кам'яний
фундамент замку

Рисунок 2
Місто Надвірна.
Міський парк.
Фрагмент стіни
Надвірянської
фортеці

Рисунок 3
Місто Надвірна.
Міський парк.
Внутрішній двір
замку

НАДВІРНА

Рисунок 4
Місто Надвірна.
Міський парк. Бійниці
Надвірянського
замку

Рисунок 5
Місто Надвірна.
Міський парк.
Залишки
фортифікації

У той час у Надвірні побував чеський мандрівник Карл Запп, який зробив аналогічний запис у своєму щоденнику. Руїни замку в 70-х роках XIX ст. бачив також і відомий краєзнавець Галичини Антоній Шнайдер, про що записав у нотатнику. Опис Надвірної нині зберігається на окремому листку в теці «Надвірна» воєводського архіву на Вавелю у Кракові¹². Очевидно, у 80-х роках XIX ст. місцеві жителі його остаточно розібрали на будівельний матеріал для зведення нових будівель у Надвірній.

ЛЕГЕНДИ

За легендою фортеця мала підземний хід до Пнівського замку¹³.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Короткі нариси про замок містяться в публікаціях П. Левицького та М. Максим'юка. К. Баранський стверджував, що фортеця в Надвірній вже існувала 1596 р. і нею опікувалася родина Куропатів¹⁴. Упродовж 2007 – 2009 років тут проводились охоронні археологічні роботи під керівництвом Інституту археології НАНУ (керівник В. Романець), у яких брали участь Б. Томенчук, М. Кугутяк, Ю. Лукомський, М. Филипчук, В. Кочкін (керівник студентської практики) та ін. Територія навколо об'єкта розчищена завдяки роботі студентів Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника¹⁵ (рисунок 6). Невідомі архівні матеріали до історії Надвірнянського замку ввів у науковий обіг П. Среджук.

12. APKW, TS, sygn. 1131, k. 581.

13. Максим'юк М. Пнівська твердиня. Видання 2-е, доповнене. – Надвірна, 2008. – С. 8 – 9.

14. Barański K. Op. cit. – S. 41.

15. Романець В., Кугутяк М., Кочкін І. Вказ. праця. – С. 186 – 196.

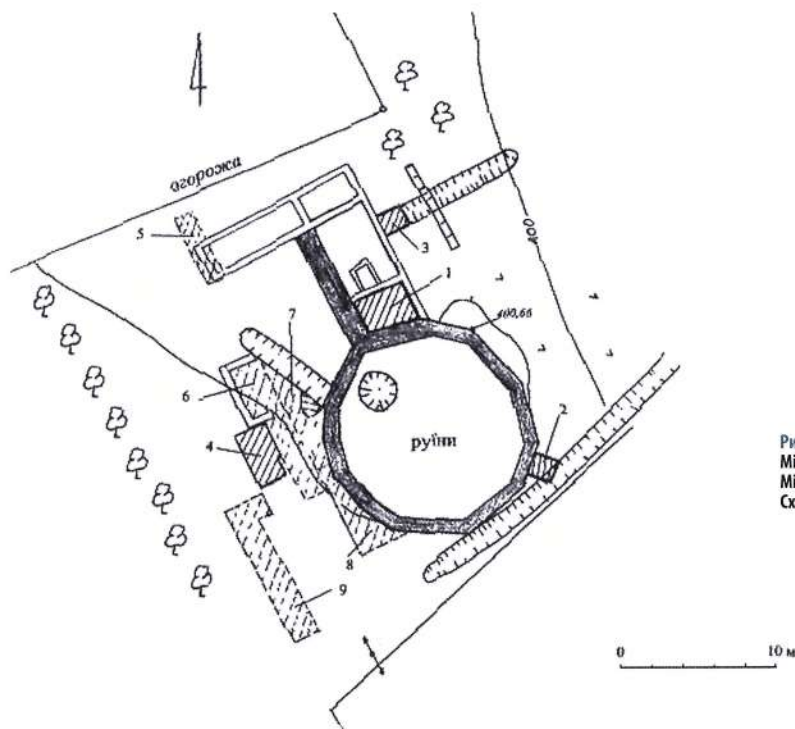

Рисунок 6
Місто Надвірна.
Міський парк.
Схема замку

НИЖНІЙ БЕРЕЗІВ

Село Нижній Березів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Нижньоберезівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована у центральній частині села Нижній Березів на лівому підвищеному березі потічка (права притока р. Лючка) в урочищі Камінь

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

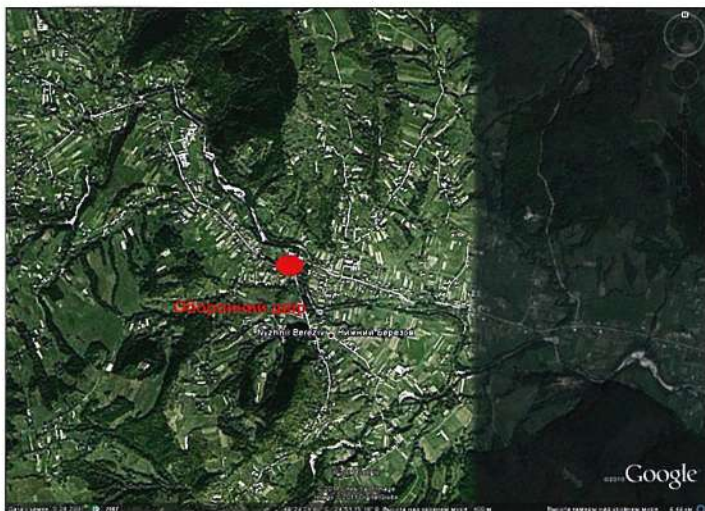
XVIII ст.

ОПИС

Пам'ятка займала мисовидний виступ берега, утвореного двома потічками. Майданчик підпрямокутної форми (60x70 м), три його сторони являють собою ескарповані схили (рисунок 1). На кутах простежуються залишки бастионів. З напільної (західної) сторони, очевидно, був оборонний вал і рів, які зараз знівельовані. В окремих місцях території об'єкта простежуються кам'яні фундаменти (рисунок 2).

ІСТОРІЯ

Первинна назва населеного пункту – Береза. Перша письмова згадка про село датується 1405 р. За теперішньою назвою відоме з 1470 р.¹ Оборонний двір відомий з інвентарю села, датованого 1708 р.² Вдруге пам'ятка згадується 27 липня 1711 р. в інвентарі с. Чорний Потік, де зазначається, що чорнопотоцькі селяни мають відробити 12 днів панщини для двору у Нижньому Березіві³.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ
О. Мацюк у вересні 1993 р. організував і провів пошукову експедицію, яка увінчалась локалізацією місця розташування пам'ятки⁴. П. Сіреджук (90-і рр. XX – початок XXI ст.) займався пошуком докумен-

тів до історії оборонного двору. У жовтні 2010 р. М. Кугутяк та Б. Томенчук провели ретельні обміри, здійснили фотографування об'єкта і його опис (рисунок 3).

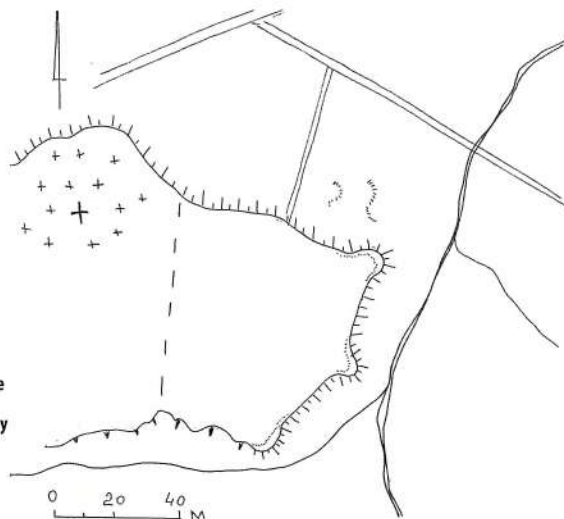

Рисунок 3
Село Нижній
Березів. Урочище
Камінь. Схема
оборонного двору

Рисунки 1, 2
Село Нижній
Березів. Урочище
Камінь. Система
валів оборонного
двору

1. MRPS. — V, 1905. —
Pars 1. — P. 119; AGZ. —
Lwów, 1887. — T. V. —
S. 334.

2. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр. 205, с. 588.

3. Там само, спр. 208,
с. 1048 — 1053.

4. Мацюк О. Пам'ятки
оборонного будівництва
Косівщини: замки і
фортеці // Старожитності
Косівщини. — Івано-
Франківськ : Лілея-НВ,
1997. — С. 83.

ПЕЧЕНІЖИН

Селище міського типу Печеніжин
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Печеніжинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Елементи фортифікації розташовані в північно-західній околиці селища Печеніжин на високому пагорбі, який є мисовидним оформленням лівого берега потічка (ліва притока р. Лючка), в урочищі Замкова Гора

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

Перша половина XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Вуянко, В. Романець,
М. Волощук

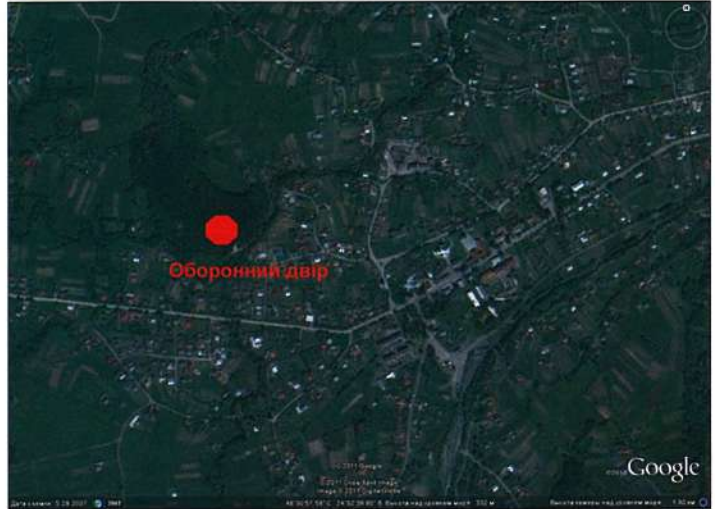
ОПИС

Об'єкт мав чітку прямокутну форму (90х90 м). З усіх сторін оточений оборонним валом та глибоким ровом (рисунки 1, 2). По кутах фіксуються bastiони. В'їзд простежується у південно-східній оборонній стіні. Природне за типом походження узвишшя додатково було оточене кількома системами валів, які наразі порослі лісом (останні насадження виконані в 30-х роках ХХ ст.). Сам пагорб повністю вкритий лісом, чагарниками, рослинністю (рисунок 3).

ІСТОРІЯ

Населений пункт з письмових джерел відомий з 1443 р.¹. Статус містечка Печеніжин отримав близько 1650 р., а магдебурзьке право – аж 1766 р.².

Печеніжинський фортифікаційний пункт

виник біля 1624 р.³. На думку В. Грабовецького, він був збудований місцевими селянами за наказом Станіслава Потоцького⁴. Вдруге він згадується 31 травня 1650 р. У скарзі адміністратора маєтку Печеніжина Каспера Островського зазначається, що міщани Заболотова та селяни сіл Ганьківці, Задубрівці, Підгайчики, Перерів, Слобідки, Слободи і Чортівця восени 1648 р. вчинили напад на замок Станіслава Потоцького. Зокрема, у цьому нападі обвинувачуються: Бебенко, Болован, Брись, Федко Гончар, Демаш, Онишко Динис, Мацько Дівочка, Ясько Дмитрук, Іван Дудкевич, Федько Жук, Іван Захарчук, Заяць, Андрусь Зубатий, Микита Казік, Петро Коник, Малик Коч з синами, Іван Кліфас, Олекса Клюфас, Крашевський, Івась Макович, Манник, отаман Микита, Панько, Томас Радуш, Савка Свинярський з Ганьківців; Дмитрій Бабій, Лесь Бенчак, Василь Беньків, Бішата, Гриць Богуш, Маць Бородикович, Гавриш Будилович, Який Будзий, Луць Буків, син Василюшина, Іван Гелетка, Текля Гобошанка з сином, Федько Гончар, Андрій Гречинин, Грицько, Юсько Гурко, Яць Дуків, Михайло

Засенчуків, Мись Засенчуків, Кость Ігнашко, Каспер, син Івана Климова, Ясько Костишин, Васько Кушнір, Іван Кучерський, Лисичка, Дмитро Литвинів, Гаврило Луцик, Максим, Максимко, Малик, Мартин, Мацько Миций, Іван Мацьків, Микола Мельник, піп Олекса, Яким Олексин, Тома Пасічник, Гавриш Печенізький, Пилип, Стефан Ручка, Лесь Сніцер, Петро Тесля, Мись Ткач, Собко Ткач, Мись Третяк, піп Федорів, старий Микола Швець, Юрій, Юсип, Тимофій Якимів, Пилип Яцьків з Заболотова; Адам, Дмитро Бейко, Бішата, Маць Бородикович, Гаврилко з двома синами, Петро Гадків, Федір Гадків, Дмитро Галушко, Горинь, Грицько, Федько Зварич, Іван Криж, старий Мазиброда, Максимко, Яць Миша, Яць Плетенець, Івась Полеєнко, Іван Полтак, Пукшій, Ілько Сава, Савка, Прокіп Самберка, Сапик, Семен, Тесляк, син Чернякевича з Задубрівців; Андрій Варварця, Іваниха з синами Нестером, Прусиком і Яремою, Івась Мельник, Роман, отаман, Ямниха з Перерова; Андрій Баран, Григій, піп Михалко, Поташиник, отаман Треп'ятка з Підгайчиків; Ясько з Слобідки; Олекса Батьків,

Рисунки 1, 2, 3
Печеніжин.
Урочище
Замкова Гора.
Оборонний
вал і рів

1. Среджук П.
Першовитоки
Прикарпаття //
Красназничий збірник
на пошану Богдана
Гаврилів. — Івано-
Франківськ: Тіповіт,
2003. — С. 43.

2. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр. 143, с. 1102.

3. Норм М. Оп. cit. —
С. 81.

4. Грабовецький В. В.
Нариси історії
Прикарпаття: В 5 т. —
Т. 2 (XVI — перша
половина XVII ст.). —
С. 112, 177.

Береза, Григор Демянів, Федько Дяк, Савка Клуник, Гаврило Косевський, волошин Павло Коста, Гаврило Костинець, Іван Кравець, Матвій, Василь Мацькович, Василь Мисько, Матей Мициків, кравець Гриць Осадця, Григор Пашко, Гаврило Присяжний, швагер Олексин Петрик, Олекса Присяжний, Ясько Ратаїв, Семанко, Семен, Лесько Тисменецький, Лучка Яцків, Ясько Чорний з Слободи; Бедюк, Петро Валько, Гіщак, Головата Юрчиха, Горбуля, Гуща, Кіндрат Головач, Луць Дволіжний, Данило Демидич, Петро Дуца, Жилиха, Іван Золин, Клим, Луцик Кожан, Гурко Левкович, Григор Луляк, Курч, Маць, Гавриш Медуля, Микитич, Данило Місевят, Мучило, отаман Остап, піп, Сениця, Сулек, Цина, Чар, Гаврило Чачко і Яхнів, Яцовчик з Чортівця⁵.

Повстанці завдали С. Потоцькому значної шкоди: захопили дорогоцінні вироби з срібла і золота, гроші, худобу, збіжжя, продукти, домашні речі на суму понад сорок тисяч золотих.

Дані про Печеніжинський замок вперше в науковий обіг введено 1901 р.⁶

На території об'єкта проводились розвідувальні археологічні дослідження прикарпатських вчених (рисунок 1).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Влітку 2008 р. археологічна експедиція під керівництвом М. Вуянко провела дослідження пам'ятки; було встановлено факт пожежі на об'єкті, умовно датований серединою XVII ст. У вересні 2009 р. М. Вуянко, Б. Томенчук, В. Романець, М. Волошук провели обстеження пам'ятки та її фотофіксацію (рисунок 4). Не відомі раніше архівні дані про Печеніжинський оборонний двір зібрав П. Сіреджук⁷. Дослідженням пам'ятки в 90-х рр. XX ст. займався В. Грабовецький⁸.

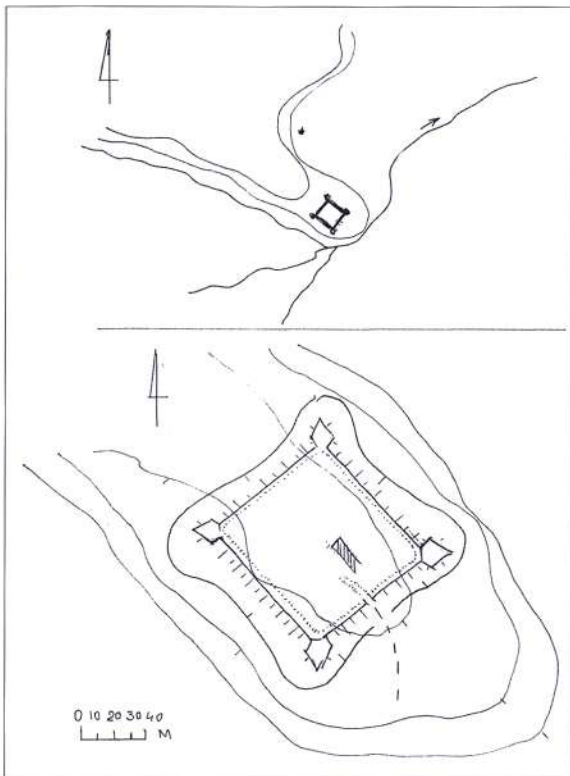

Рисунок 4
Печеніжин.
Урочище
Замкова Гора.
Оборонний
двір

5. ЦДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 142, с. 769 – 772.

6. Жерела до України-Руси. – Львів, 1901. – Т. V. – С. 121 – 122.

7. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 48.

8. Грабовецький В. В. Історія Печеніжина. – Коломия: Світ, 1993.

ПІСТИНЬ І

Село Пістись
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пістиський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в південно-східній частині села, на правому високому березі р. Пістиська (права притока р. Прут), в урочищі Штурбак

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

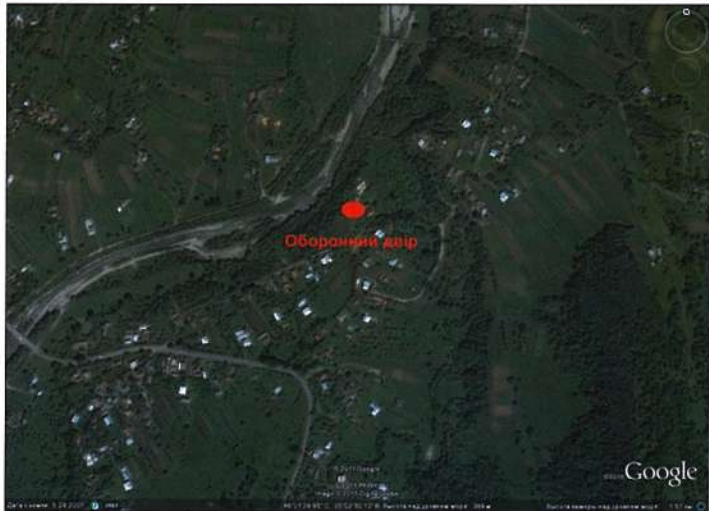
Кінець XVII – початок XIX ст.

ОПИС

Фортифікація складалася з двох прямокутних майданчиків: великого (50x40 м) південного та малого (30x30 м) північного. Північна сторона примикала до високого обриву берега. З південно-західної сторони проходив глибокий оборонний рів, який і зараз добре зберігся. Північно-східні стіни являють собою ескарповані схили мису, утвореного р. Пістиською і потічком Штурбак (колись – Шкрабан)¹. Північно-східна стіна малого майданчика має сліди кутових веж-бастионів (рисунк 1). В'їзд був у кути, утвореному південно-східною стіною малого і північно-східною стіною великого майданчиків. Тут було побудовано додатковий зовнішній вал з вежею, вздовж яких і проходила в'їзна дорога (рисунки 2, 3). Дана територія наразі є приватною власністю.

ІСТОРІЯ

Перша письмова згадка про Пістись датується 1373 р.² Близько 1750 р. село отримало міський статус, який зберігало до Першої світової війни³. Об'єкт проіснував до початку XIX ст. Згодом австрійська влада його освободила під в'язницю. План цієї тюрми 1803 р. зберігся до наших днів⁴. Площа двору є на

1. Гаврилків В., Бесюк Г., Пліхтяк Н. Віхи історії. Краєзнавча розвідка про Пістись. – Косів: Писаний камінь, 2000. – С. 6.

2. AGZ. – Lwów, 1875. – T. V. – S. 39.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 260, с. 420.

Рисунок 1
Село Пістись.
Урочище Штурбак.
Місце розташування
оборонного двору

ПІСТИНЬ І

Рисунки 2, 3
Село Пістинь.
Урочище Штурбак.
Фрагменти валових
укріплень

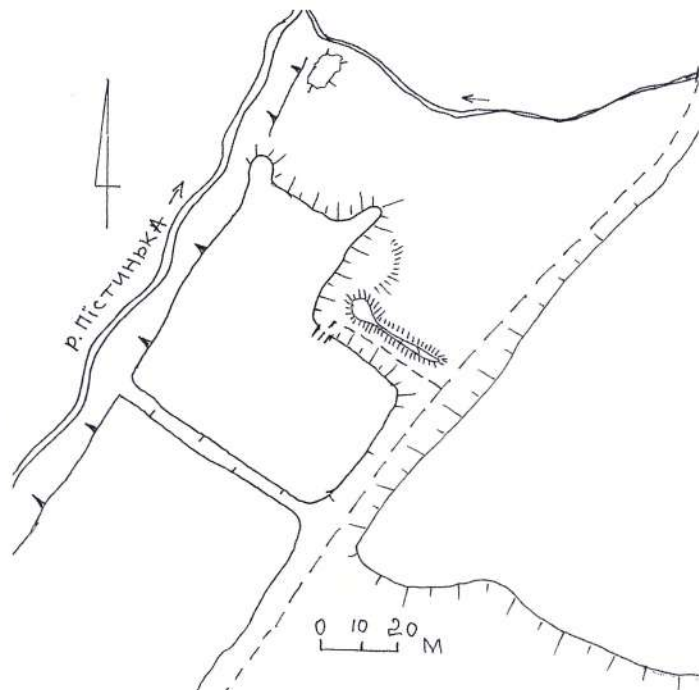
фотознімки об'єкта⁸ (рисунок 4). Невідомі архівні дані про Пістинський оборонний двір зібрав П. Сіреджук.

кадастрових картах 1859 і 1926 років.⁵ З письмових джерел, які вдалося відшукати, встановлено, що він уже існував у 1675 р. Зокрема, в матеріалах Галицького градського суду, датованих 29 квітня 1675 р., зазначається, що Богуслав Потоцький заставив гвіздецьких євреїв відвезти награвоване добро у міщан Гвіздця і селян Сорок і Росохача до замку у Пістині⁶. Факти з минулого оборонного двору в науковий обіг вводяться вперше.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Перші поверхневі обстеження пам'ятки були виконані у 80-их роках ХХ ст. вчителем географії ЗОШ с. Пістинь В. Гаврилківим. Експедиція на чолі з О. Мацюком 25 вересня 1993 р. провела перше наукове обстеження місця розташування фортифікації⁷. Пам'ятка була внесена до реєстру оборонних споруд Косівщини. Повторно оборонний двір досліджувався впродовж 2008 р. науковою експедицією Інституту історії, етнології і археології Карпат під керівництвом М. Кугутяка (Б. Томенчук, М. Волощук). Було проведено обстеження, зйомку плану, опис та зроблено

Рисунок 4
Село Пістинь.
Урочище Штурбак.
Схема оборонного
двору

4. Там само, ф. 726, оп.1,
спр.165, арк.1.

5. Там само, ф. 186,
оп. 7, спр. 59 – 63.

6. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр.176, с. 1626.

7. Мацюк О. Вказ.
праця. – С. 87.

8. Томенчук Б.,
Кугутяк М. Вказ.
праця. – С. 49.

ПІСТИНЬ ІІ

Село Пістинь
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пістинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у південно-західній частині села Пістинь, на лівому високому березі р. Пістинька (права притока р. Прут) в урочищі Вали

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Липень 2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хрулов

ОПИС

Об'єкт підпрямокутної форми (100x150 м). Споруджений на високому мисовидному виступі берега, у зв'язку з чим три його сторони є ескарпованими скилами (рисунок 1). У даний момент вони обривисті. З напільної північно-західної сторони пам'ятка обмежена потужним (довжиною 40 м) оборонним валом (висотою 6 м) та ровом (ширина 6 – 8 м, глибина 3 – 4 м). На його кінцях (флангах) простежуються сліди кутових веж (бастіонів). В'їзд фіксується в центральній частині валу невеликим розривом. В'їзна дорога, очевидно, проходила по дну рову. На протилежному березі річки розташовувався давній монастирський комплекс.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 2008 р. ґрунтовні дослідження і опис фортеці були здійснені М. Кугутяком та Б. Томенчуком¹.

Рисунок 1
Село Пістинь.
Урочище Вали.
Схема оборонного двору

¹ Томенчук Б.,
Кугутяк М.
Вказ. праця. – С. 49.

ПІСТИНЬ ІІІ

Село Пістинь
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пістинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині с. Пістинь, на лівому підвищеному березі р. Пістинька (права притока р. Прут) в урочищі Центр

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслов

ОПИС

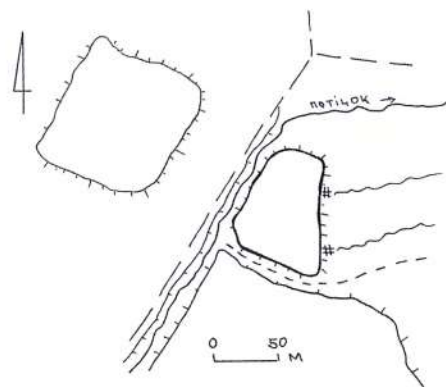
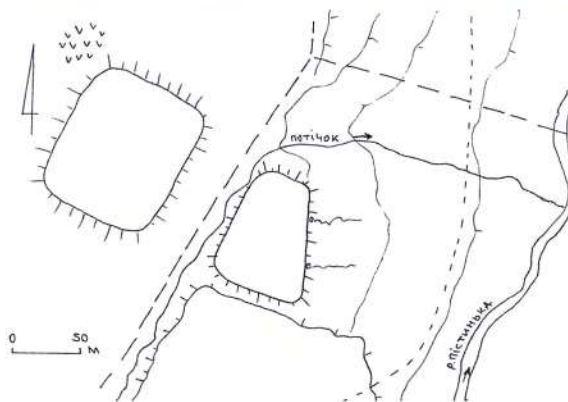
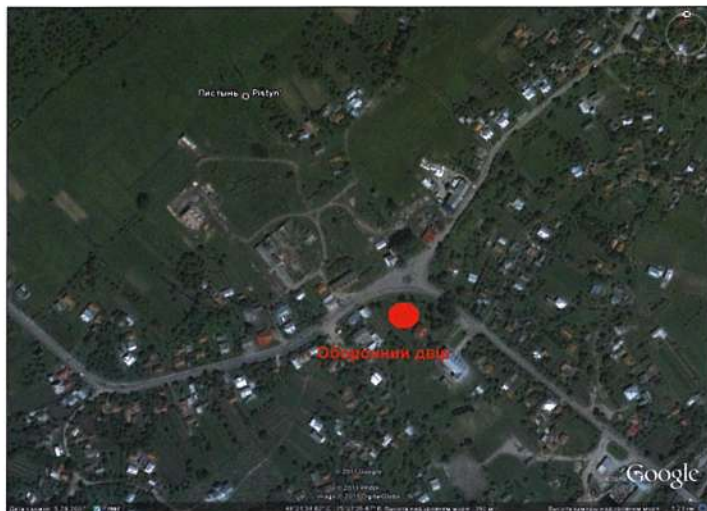
Оборонний двір підпрямокутної форми (70x80 м) простежується незначним підвищенням у центральній частині невеликого плато лівого берега р. Пістинька. Навпроти нього, на правому березі невеликого потічка, зафіксовано ще один майданчик підтрикутної форми (60x70 м), який має ескарповані схили.

З напільної південно-західної сторони, очевидно, знаходився рів, яким тепер проходить дорога. В підніжжі його східного схилу розміщені два давніх джерела (криниці). Між цими двома майданчиками є стара дорога (рисунки 1, 2, 3).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У 2008 р. ґрунтовні дослідження, картографування і опис пам'ятки були здійснені Б. Томенчуком та М. Кугутяком¹.

¹ Томенчук Б., Кугутяк М.
Вказ. праця. — С. 50.

Рисунки 1, 2
Село Пістинь.
Урочище Центр.
Схема оборонного
двору

Рисунок 3
Село Пістинь.
Урочище Центр.
Фрагмент валу
оборонного
двору

ПНІВ

Село Пнів
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Пнівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

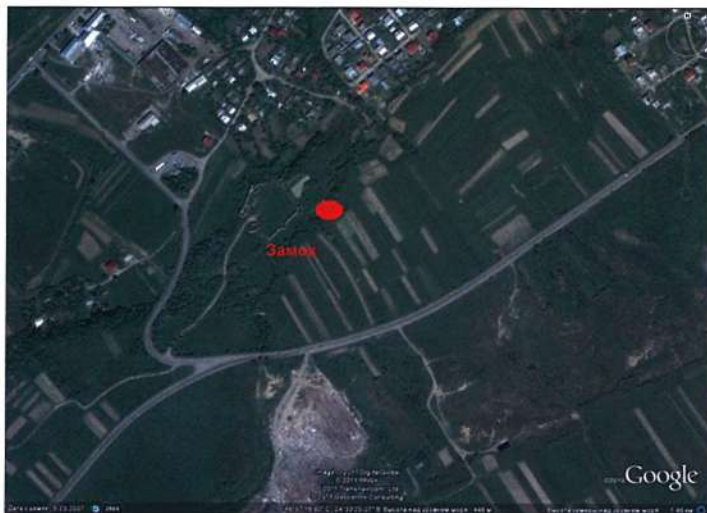
Об'єкт розташований у с. Пнів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Кам'яна фортеця

ДАТУВАННЯ

1582 р. – початок XIX ст.

ОПИС

Пнівська фортеця зведена на невеликому природному підвищенні Забережжя, яке в XV–XVI ст. було правим берегом Чорної Бистриці, яку нині називають Надвірнянською Бистрицею (рисунок 1). Східну сторону замку обороняв досить глибокий яр. Від заходу замок захищав крутий схил пагорба. Північна і південна сторони були більш доступними для штурму, адже до них прилягала відкрита рівнина (рисунок 2). В стратегічному плані замок являв собою п'ятикутник з чотирма кутовими різної конфігурації вежами, що виступають за лінію сторін. У південно-східній стіні були влаштовані дві навісні стрільниці: одна – біля Круглої вежі, друга – біля вежі з контрфорсом, яка не збереглася до наших днів. Обороноздатність фортеці підсилював трикутний виступ, що виконував роль вежі у південно-східній стіні, та в'їзна вежа (рисунок 3). Зовнішні вежі і мури замку збудовані з великих тесаних блоків гірського та річкового каменю. В місцях пізнього ремонту є кладки цегли. Товщина мурів стін і веж не однакова і доходила до 2 м. Висота мурів сягала висоти 9 – 10 м.

Оборонні вежі були дво-триярусними з дерев'яними перекриттями (рисунок 4). У стінах веж добре збереглися гнізда, куди вкладалися дерев'яні перекриття. Зовнішні стіни і трикутний виступ мали два яруси стрільниць. До стрільниць другого ярусу з внутрішнього боку були прилаштовані дерев'яні галереї, на яких в час загрози оборонці займали задалегідь визначені місця. Вежі замку виступають за лінію стін, а це дозволяло вести вогонь по всій довжині і контролювати підступи до них. Вони на другому і третьому поверхах мали віконця, з яких в години облоги також вівся обстріл ворога. Під вежами замку розміщувалися підвальні приміщення (рисунок 5). В'їзна брама була у вежі (посередині південної стіни). Перед нею був глибокий рів, через який перекинуто підйомний міст, що в разі небезпеки піднімало при допомозі спеціальних механізмів. Брама була триярусною з численними стрільницями: нижні – для гармат, що виходять до рову, верхні – для ручної вогнепальної зброї. На другому і третьому ярусах розміщувалися вікна. В холод-

ну погоду варта грілася біля вогнища, яке розклали в стіні надбрамного простору. Оборону в'їзду підсилював неправильної форми чотирикутник, який гострим кутом виступав за межу оборонної стіни. Загальна площа пнівської фортеці досить значна і становить 0,4 га. На території замку розміщувалася палац родини Куропатів, конюшня, інші господарські будівлі і колодязь. Палац на дитинці примикав до південно-східної стіни. Під житло використовували другий і третій поверхи. В гранчастій вежі містилася каплиця.

ІСТОРІЯ

Уперше замок у Пневі згадується 1582 р., хоча, на думку частини істориків (зокрема, В.Гравовцевого¹), міг виникнути ще до XIV ст. або ж у другій половині XVI ст. Найбільш резонансною з подій найближчого до часу виникнення періоду є напад опришківської ватаги Степана Буклашки та Гриня Кардаша в 1621 р. У штурмі взяло участь 48 осіб². Основний мотив нападу – розправа над магнатом за визиск поневолених селян та

Рисунок 1
Село Пнів. Руїни
замку

Рисунок 2
Село Пнів.
Вигляд
на фортецю

пограбування їхнього майна. Вони діяли за розробленим заздалегідь планом. Від слуги замку Прокопа Ючева ватаг довідався, де можна зробити підкоп, щоб безперешкодно проникнути в замок. По ньому і пробралися на територію замку. Сторож, який помітив опришків, з невідомих причин не піднімав шуму, тому їм вдалося поранити власника замку Олександра Куропатву і забрати з собою деякі дорожочинності. Щоправда, шляхті

вдалося схопити 24 опришків³.

Другою важливою подією в долі замку була облога в середині листопада 1648 р. повстанцями Семена Височана. Останній під тиском польських військ був змушений відступити на Брацлавщину, де зі своїм загоном влився в полк Івана Богуня. В 1649 р. замок облягали козаки Білоцерківського, Корсунського, Черкаського, Чигиринського, Канівського і Уманського полків⁴. Тоді фортеця зазнала великих руйнувань і на її віднов-

лення сейм Галицької землі 1668 р. виділив 1000 злотих.

Чергова облога замку відбулася у вересні 1676 р., коли під його стіни підійшло багатотисячне військо турецької армії під командуванням Ібрагім-паші. Обложені гідно оборонялися, дочекавшись підтримки військ з-під Журавно (тепер населений пункт Львівської області). Турки, відчувачи загрозу, зняли облогу. Під 1680 р. Пнівський замок (разом зі Станіславовом) згадується

як оплот і захист усього Покуття. 20 грудня 1697 р., у результаті переділу родинного спадку фортеця опинилася в руках Гелени Куропатви, дружини власника Делятина і цілого ключа Адама Станіслава Белзецького⁵.

У замку концентрувалися величезні багатства магнатської родини Куропатвів, нагороджених через стягнення податків з місцевих селян. Зокрема, в інвентарі речей, складеному в замку 29 листопада 1658 р., по смерті дружини Петра Куропатви, записано

Рисунок 4
Село Пнів. Оплот
родини Куропатів

552 золоті і срібні речі на суму понад 200 тис. злотих, у тому числі срібна коновка, невеликий срібний котел, три срібні ліхтарі та ін.⁶

У 1745 р. припинив існування рід Куропатів, Пнівський замок відійшов до магнатів Сенявських, а відтак – до Цетнерів. Згодом фортеця стала державною власністю, поступово занепадаючи⁷.

Відомо, що в замку власником регулярно велося підписання грамот, адресованих церковним громадам багатьох гуцульських сіл. Документи затверджували право на користування землями, які були закріплені за тією чи іншою церквою Косівщини, Коломиїщини і Надвірнянщини. Сьогодні вони є важливим джерелом до історії церков краю⁸.

ЛЕГЕНДИ

За легендою фортеця мала підземний хід до Надвірнянського замку.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Одним з перших Пнівський замок був введений до реєстру фортифікаційних споруд Галичини польським істориком О. Чоловським⁹. У XIX – на початку XX ст. були здійснені перші фотознімки пам'ятки (рису-

Рисунок 3
Село Пнів. Фрагмент
бастіону

1. Грабовецький В. В. Гуцульщина XIII – XIX ст. – С. 66 – 67.

2. Грабовецький В. В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI – XIX ст.) в літописі та ілюстраціях. Видання 2-ге, доповнене. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2008. – С. 36; Украинские Карпаты. История / Ред. колл. Ю. Ю. Сливка и др. – К.: Наукова думка, 1989. – С. 66.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 120, с. 164 – 169.

4. Там само, спр. 141, с. 1819 – 1821, 1864 – 1868, 1492; Жерела до історії України-Руси. – Львів, 1901. – Т. V. – С. 85 – 86, 118.

5. Там само, спр. 188, с. 193–204, спр. 197, с. 1400 – 1404; спр. 198, с. 1402; спр. 230, с. 826 – 830; ф. 6, оп. 1, спр. 199, с. 834.

6. Там само, спр. 149, с. 1478 – 1479.

7. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2. – С. 113.

8. ЛННБУ. ВР, спр. 778, арк. 340 зв., 833 зв. – 834.

9. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej. – Lwów, 1892. – S. 33 – 34.

10. Prochaska A. Fragmenty historyczne, zamki kresowe i kresowa szlachta // Przewodnik Naukowy i Literacki. Rocznik XLIV. – Lwów,

Рисунок 5
Село Пнів.
Вигляд на фортецю

Рисунок 7
Село Пнів.
Поштова листівка
із зображенням
фортеці. Підпис
«Руїни замку
Куропатівів
(пам'ятка XVI ст.)»

нок 7). Пізніше короткі нариси про замок залишили А. Прохазка, І. Крип'якевич та ін.¹⁰

Ґрунтовніше вивчення Пнівської фортифікації розпочалось наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., коли за результатами досліджень В. Вечерський, М. Мицан та М. Максим'юк опублікували спеціальні історичні нариси, присвячені замку¹¹. Неодноразово пнівська твердиня була предметом зацікавлення краєзнавців та журналістів, які залишали короткі повідомлення до історії замку в газетних чи журнальних статтях, нарисах з історії населених пунктів¹². Упродовж 2006–2010 років Пнівський замок активно досліджувався працівниками Інституту історії, етнології і археології Карпат під керівництвом М. Кугутяка (П. Сіреджук, Б. Томенчук та ін.) (рисунком 6). Невідомі архівні джерела до історії пам'ятки в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. зібрав П. Сіреджук. Загалом, Пнівський за-

мок є найвизначнішою і найбільшою за розмірами пам'яткою кам'яного фортифікаційного будівництва Галицької Гуцульщини.

1918. – С. 1076.
11. Вечерський В. Замки і крепости України. – К., 2005. – С.112; Максим'юк М. Вказ. праця. – С. 1 – 50; Мицан М. Пнівський замок: збереження чи забуття // Прикарпатський туризм. – 2005. – 28 березня; Максим'юк М. Твердиня

у передгір'ї Карпат [Пнівський замок (Надвірнянського району)] // Галичина. – 2008. – 20 лист. (№175-176). – С.17; Палков Т. Замки Карпат. Історія і легенди. Путівник. – Львів. Ладекс, 2009. – С. 54–58.

12. Гандзюк Р. Вказ. праця. – С. 28 – 36.

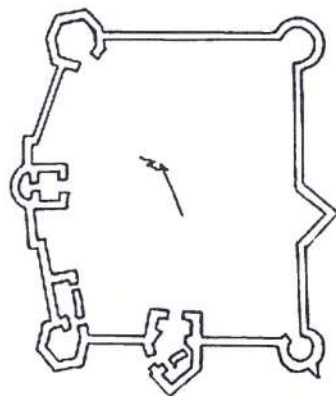

Рисунок 6
Село Пнів. Схема замку

РОЖНІВ

Село Рожнів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Рожнівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в північній частині села Рожнів, на підвищеному правому березі р. Гнилиця (ліва притока р. Рибниці), в урочищі Старий двір

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

Перша половина XVIII – початок XIX ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

10 травня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

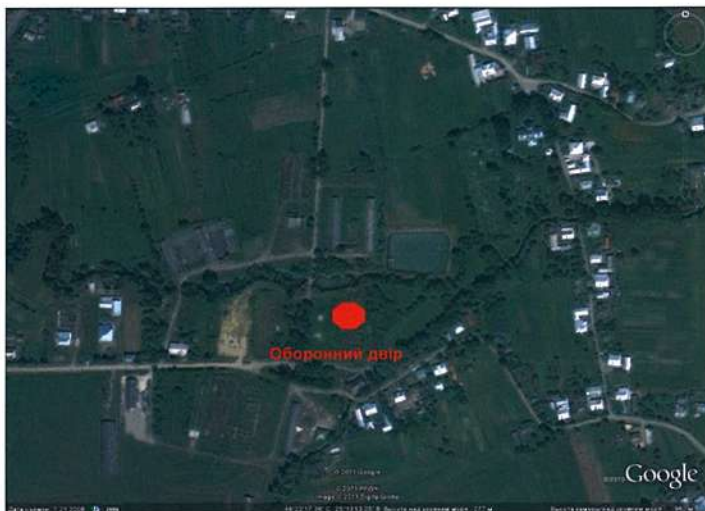
ОПИС

Пам'ятка мала чітку прямокутну форму (90x80 м). З двох сторін (північна і південна) її оборонні стіни омивалися двома потічками, між якими розміщувався оборонний двір. Із західної сторони, очевидно, був оборонний вал і рів (рисунок 1). Сліди окремих фортифікаційних елементів присутні і зі східної оборонної стіни (рисунок 2, 3). Біля південної стіни на березі ріки був млин. Біля замку (0,4 км на північний схід) розміщувався монастир з церквою Пресвятої Діви Марії¹.

ІСТОРІЯ

Населений пункт, вірогідно, існував у княжій добі, адже в часі Речі Посполитої був королівським селом. Перша письмова згадка про Рожнів датується 1408, друга – 1424, а третя – 1427 рр.².

Про оборонний двір Миколи Прибиславського, що був у Рожневі, маємо небагато

відомостей. Зокрема, 2 серпня 1739 р. він був пограбований російськими козаками. У шляхтича забрано готівки 550 тисяч злотих, чотири шаблі, в тому числі й срібну, одяг, дорогоцінні речі, серед яких значився перський килим вартістю 80 злотих, 7 швабських сорочок, три гданських обруси, три великих окутих кедрових скрині. Вартість забраних у нього речей становила 5825 злотих польських³. Панський двір у селі ще функціонував у 1803 р. Згадка про нього є в описі нерухомого майна, яке належало церкві Святого Василя⁴. В науковий обіг відомості про цей двір введено вперше.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Б. Томенчук та М. Кугутяк весною 2010 р. провели обстеження території двору, здійснили картографування пам'ятки та виконали її опис. Архівні дані до історії оборонного двору в Рожневі зібрав П. Сіреджук.

1. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 50.

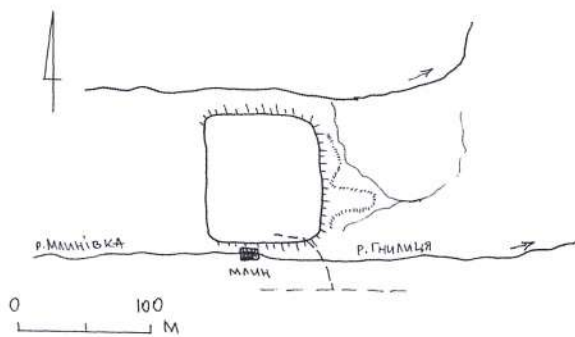
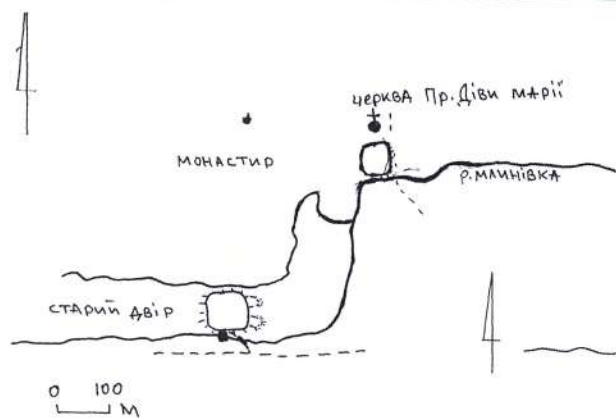
2. Сіреджук П. Рожнів у XV – XX століттях. Нариси історії села. – Львів: СПОЛОМ, 2010. – С. 24.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 243, с. 1835 – 1836.

4. Там само, ф. 159, оп. 9, спр. 2345, арк. 25.

РОЖНІВ

Рисунок 1
Село Рожнів.
Урочище Старий
двір. Залишки
валових укріплень
оборонного двору

Рисунки 2, 3
Село Рожнів.
Урочище Старий
двір. Схема
оборонного двору

СОЛОТВИН

Селище міського типу Солотвин
Богородчанського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Солотвинський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розміщена в південно-західній частині селища на високому мисовидному виступі, утвореному двома потічками, в урочищі Вали

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок (castrum)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

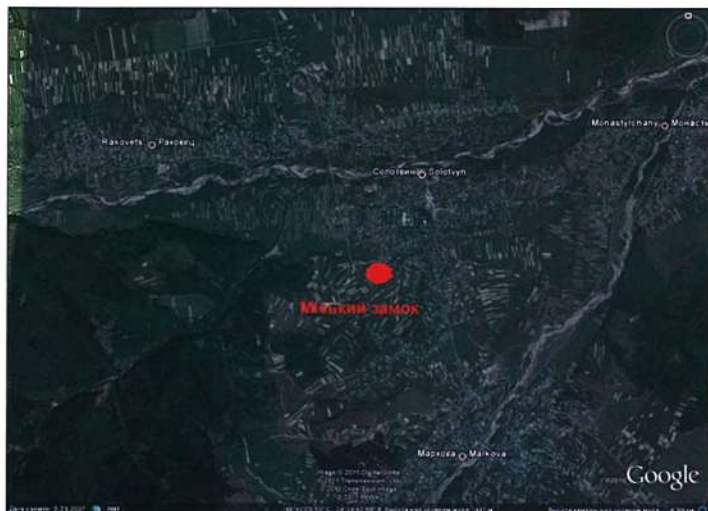
30 травня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслів

ОПИС

Майданчик підпрямокутної форми (100x100 м), займає верхнє, найвище плато цього мису. З усіх чотирьох сторін майданчик мав вал і рів, який зараз зберігся лише у південно-східному куті, де є залишки в'їзду та окремого вежоподібного майданчика (5x4 м) (рисунки 1, 2). На момент існування фортифікації, за даними Мирона Степановича Лучицького 1931 р. н., чия хата розташована на території колишнього замку, який омивався потічком Солонець. Територія оборонної споруди тепер зайнята садибами. За даними респондента, вали пам'ятки колись сягали 5 – 6 м висоти, створюючи периметр 300x300 м (як у Добровоті, Кутах та інших містечках краю). У 90-х роках ХХ ст. вони були зруйновані екскаватором у ході будівельних робіт. Під час копання криниці в межах колишньої оборонної споруди на глибині 1 м було знайдено кубічний камінь.

ІСТОРІЯ

Первісна назва поселення – Краснополе. Населений пункт виник у першій половині ХVІІ ст. Вперше згадується в письмових дже-релах 1634 р.¹. Протягом 1634 – 1641 років у документах Краснополе значиться ново-заснованим містечком. За теперішньою назвою Солотвин відомий з 1645 р.². За часів Речі Посполитої належав до королів-ського домену. Солотвин був господарсько-адміністративним центром однойменного старства.

Вірогідно, з виникненням містечка в ньому й збудували фортифікацію. Станом на 1662 р. замок уже існував, адже на його потреби піддані села Раковець від гос-подарства давали по возові дерева³. Повторно пам'ятка згадується 1670 р. в угоді, складеній між братами Якубом і Домініком Потоцькими. У ній зазначалося, що піддані Якуба Потоцького мають право рубати ліс для потреб замку і солеварень у Солотвині тільки два рази в тиждень: по понеділках і вівторках.

Чергова згадка про Солотвинський замок датується 22 січня 1692 р. Адміністратор Солотвина Іоанн Вільчинський скаржився до Галицького гродського суду, що у драган-ській в'язниці Солотвинського замку неза-конно утримували єврея Лейзора⁴.

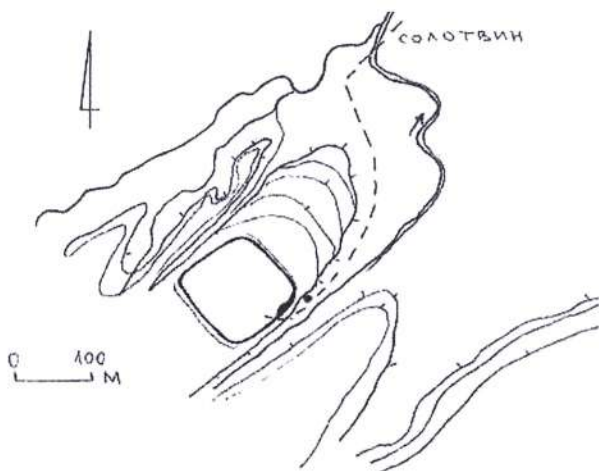
Остання письмова згадка про Солотвин-ський замок датується 2 березня 1762 р.⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дані про пам'ятку в 1901 р. першим у науковий обіг ввів С. Томашівський. Б. Томен-чук та М. Кугутяк в 2010 р. здійснили обміри, опис замку, провели його фотографування (рисунок 3).

Матеріали до історії солотвинської фор-тифікації зібрав П. Сіреджук. Пам'ятка була предметом дослідження В. Грабовецького.

СОЛОТВИН

Рисунки 1, 2
Селище міського типу
Солотвин. Урочище
Вали. Система
оборонних укріплень

Рисунок 3
Селище міського типу
Солотвин. Урочище
Вали. Схема оборонного
двору

1. Томенчук Б.,
Кугутяк М. Вказ.
праця. — С. 50.

2. ЦДІА України,
м. Львів, ф. 6, оп. 1,
спр. 197, с. 1867.

3. Там само, ф. 5, оп. 1,
спр. 243, с. 1835 — 1836.

4. Там само, ф. 159,
оп. 9, спр. 2345, арк. 25.

СОПІВ

Село Сопів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Сопівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у південно-західній частині села Сопів, на лівому заплавному березі потічка Бутьковець (права притока р. Сопівка (Лючка)), в урочищі Підзамчисько

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Пам'ятка мала чітку прямокутну форму (20х20 м). Північною стороною він примикав до берега. Тут простежуються цегляні підвальні приміщення. З інших сторін, очевидно, був невеликий вал та рів, які зараз знівельовані (рисунки 1, 2).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Б. Томенчук, М. Кугутяк восени 2009 р. здійснили обміри, опис і фотозйомку пам'ятки¹.

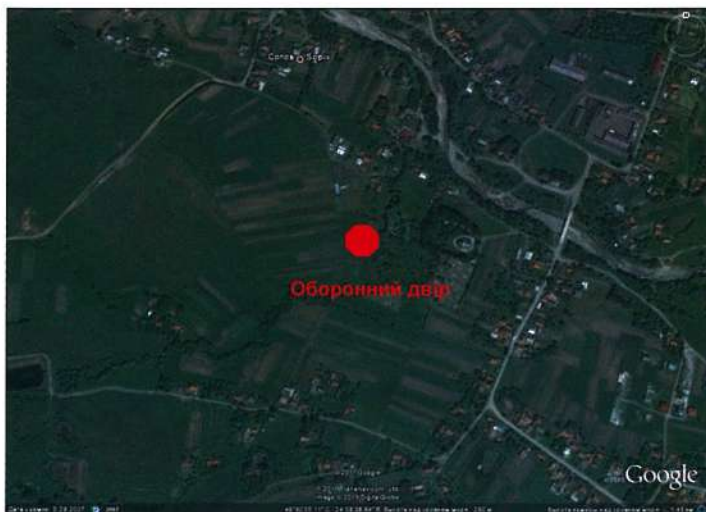

Рисунок 1
Село Сопів. Урочище Підзамчисько.
Місце розташування оборонного двору

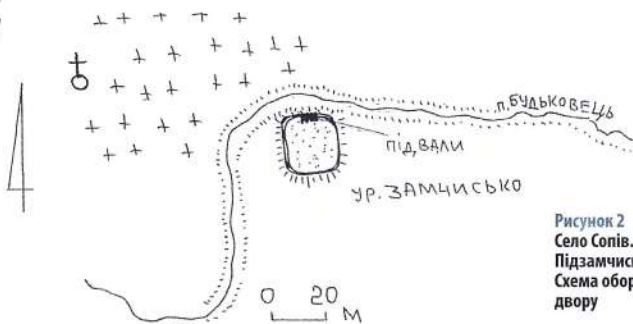

Рисунок 2
Село Сопів. Урочище Підзамчисько.
Схема оборонного двору

1. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 51.

СТАРІ БОГОРОДЧАНИ

Село Старі Богородчани
Богородчанського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Богородчанський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в західній частині міста на високому мисоподібному пагорбі берега р. Бистриця Солотвинська в урочищі Підзамчисько

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЯ)

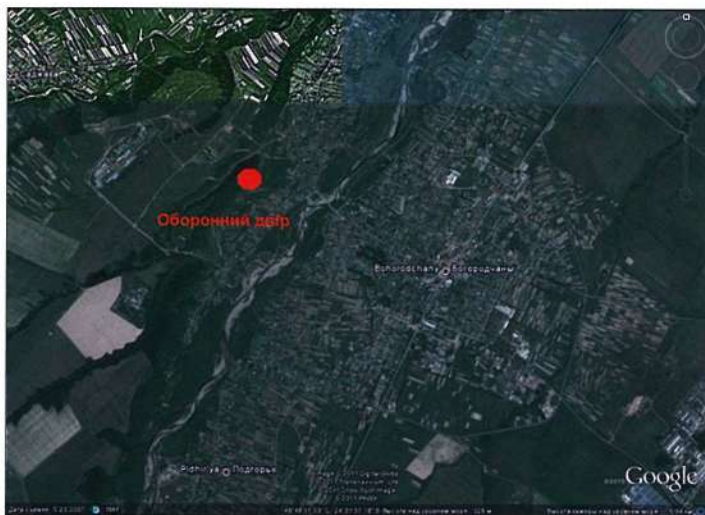
6 червня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, Б. Хруслів

ОПИС

Городище мисовидного типу (рисунок 1). Розміщене між двома потічками. Складається з чотирьох майданчиків. Перший (північний) 30х35 м оточений по периметру невисоким валом (рисунок 2). У південно-західному куті фіксуються сліди вежі-бастіону. Другий майданчик (35х30 м) також оточений по периметру невисоким валом. Між цими двома майданчиками розміщені два рови і вал між ними. Третій майданчик (50х30 м) найбільший. Він також має по периметру невисокий вал, а в південно-західному куті – вежу-бастіон. Між другим і третім майданчиком – широкий і глибокий рів. Четвертий майданчик (10х15 м) розміщений з напільної сторони. Від третього його відокремлюють два глибокі рови і вал. Схили городища ескарповані, а в південній частині обривисті (рисунок 3). Даний опис, а також виявлена кераміка, відповідають фортифікаціям, характерним для XVII ст. На карті австрійського картографа Міга ви-

глядає могутньою фортецею краю. Такої ж думки дотримується К. Баранський, дослідник історії Богородчан¹. У X – XIII ст. тут було укріплення, знищене згодом пізньосередньовічними забудовами.

ІСТОРІЯ

Первісна назва населеного пункту – Богородчани. Вона вперше згадується 1441 р.². Перша письмова згадка про замок датується 1646 р.³.

У цьому замку його власники писали листи, надавали грамоти, складали контракти на оренду поселень, розглядали суперечки конфліктних сторін тощо. Зокрема, в Богородчанському замку 15 травня 1715 р., власниця Богородчан, кастиелянша Київська Олександра з Косаковських Потоцька, своїм листом, датованим 15 березня 1715 р. дозволила єпископу Львівському, Галицькому і Кам'янець-Подільському та архімандриту Унівському Варлааму Шептицькому закріпити за Богородчанською міською церквою Святої Трійці земельний маєток. Місце для резиденції парохи і декану Богородчанського деканату Василю Білявському на-

дано грамотою, написаною О. Потоцькою в замку 21 червня 1716 р. Власниця полковини Заболотова, с. Олешкова та шостої частини села Тростянець О. Косаковська з Габрієлем Янським 2 січня 1718 р. уклала в Богородчанському замку договір на оренду вищеназваного свого маєтку терміном два роки за 15 тисяч злотих. Тут 1 липня 1721 р. слухалася облята (внесення змісту оригіналу документа в новий текст) між якимось Янським та двома євреями: Абрамком і Лейбою Здиковежами⁴. 10 квітня 1724 р. власники Богородчан Домінік Косаковський та його дружина Софія Косаковська написали ординацію для функціонування шпиталю – лікарняного притулку при костелі для перестарілих одиноких жінок у Богородчанах, в якій зобов'язали адміністрацію Богородчанського замку щоквартально з продовольчого складу видавати йому півтори осьмачки

1. Barański K. PrzemieŃli... – S. 276.

2. AGZ. – Lwów, 1887. – T. XII. – S. 93.

3. ЦДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 139, с. 1012.

4. Там само, спр. 231, с. 1372 – 1373.

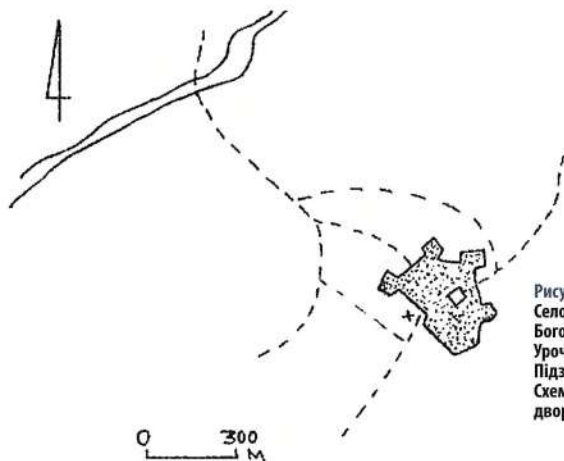

Рисунок 4
Село Старі
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Схема оборонного
двору

жита, півчетвертки пшениці, один четверик вівса, один четверик ячмінної крупи, четверик моркви, пів фаски масла, пів бочки солі, півчетверика гороху, 50 головок капусти, один полець солонини, на великий піст три гарнці олії, три бочки пива, п'ять возів дров на літню пору і десять фір дров на зимню пору, шість злотих на м'ясо, півкопи сира та копу соленої риби – оселедців⁵.

У 1744 р. замок здобули опришки під керівництвом Олекси Довбуша, про що залишився акт від 25 серпня 1744 р.⁶ За результатами нападу було здійснено ревізію майна: «У тій скарбниці і покоях і скринь і 24 столиків порубаних... Дві шкірою оправлені валізи порубано, одна скриня з книгами і паперами зверху полупана, дві інші скрині, з яких багато паперів на середині скарбниці попалено; полум'ям і вогнем килими поспалено, а скарбниця була майже спалена. У скрині порцеляна і скло потовчене. Всі три дзеркала на друзки потовчені, столики кийтайські порубані; з чорного сейфу економічні книги і папери порозкидані. Столик з паперами різними порубаний, папери порозкидані. Тут вельможного панства Романовського речі також порубані. Контуш білий з багатого матеріалу, горностаями підшитий і обкладений соболями, білдозелений з турецької матерії у золоті квіти чорними хутрами підшитий знищили... Забрано будзиган срібний, оздоблений камінням, патронташ із срібної бляхою. У скарбниці добрий контуш гданський, великий, пана Романовського, в якому гудзики повідривані, через що сукні попсовано, а також порізані, потоптані і воском скапані. Із скрині дві шапки добрих і поясів кілько взятих. Дерев'яні скрині з хутрами і різними кавалками розрубані. Великі скрині, просто оковані, пошкоджені. У тій же скрині вчинено шкоди за звітом на тисячу злотих. У тій же самій скрині пообрізані великі срібні позолочені сагайдаки, залишилося рушниць, як визначено дві, і дві пари паризьких пістолів. Це саме їх

милолюбне панство Романовські визнали про той грабів скарбниці. Посуд знищено і шкатулки, всі скрині потовчені, жодна цілою не залишилась. У покоях багато речей порубано, потовчено, а решта забрано. Інший столик у тому ж покої порубано, папери порозкидані... В інших покоях скриньки пані Комісарової порубані, потовчені на шматки, а деякі речі забрані. В тому ж будинку три вікна розбиті, віконниці порубані, 4 людини, з них двоє жовнірів, вдарено топірцями по плечах, голові, шиї, порубано на смерть. Конвентецького чоловіка, який підняв тривогу, на дзвіниці застрілили. Швеця в груди прострілено, жида топірцем на передмісті порубано. Вікна повибивано, тут же замкового ключника тятю у голову кілька разів сокирами і по плечах жорстоко збито. Тут же слугу міського сокирами по руках, плечах збито...»⁷. Відомо, що сам Олекса Довбуш зі скарбу цього замку забрав дорогоцінний діамантовий хрест, який у нього був вилучений в день смерті⁸.

31 березня 1757 р. власник міста Богородчани Станіслав Коссаковський в Богородчанському замку написав презенту міському пароху Андрію Старожинському, в якій зазначалося, що за парафією зберігаються всі її попередні надання. Загалом пам'ятка проіснувала до кінця XVIII ст.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Б. Томенчук та М. Кугутяк впродовж 2009 – 2010 років провели обміри, опис замку, фотографування⁹ (рисунок 4). Архівні матеріали до історії пам'ятки зібрані П. Сіреджук та В. Грабовецький.

5. AALw, Av. 18, sygn.15, s. 10.

6. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 250, с. 1778.

7. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш. – Львів: Світ, 1994. – С. 255;

Грабовецький В. В. Легендарні опришки – лицарі Карпат (XVI – XIX ст.). – С. 123 – 124.

8. Грабовецький В. В. Олекса Довбуш. – С. 229.

9. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 44.

СТАРІ БОГОРОДЧАНИ

Рисунок 1
Село Старі
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Місце розташування
оборонного двору

Рисунок 2
Село Старі
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Місце розташування
оборонного двору

Рисунок 3
Село Старі
Богородчани.
Урочище
Підзамчисько.
Валові укріплення

СТОПЧАТІВ

Село Стопчатів
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Стопчатівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у південно-західній околиці села Стопчатів, на правому високому березі р. Лючка (права притока р. Прут), в урочищі Фабрика

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Червень 2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук

ОПИС

Об'єкт має чітку п'ятикутну форму (80x80x60x60x80 м). Споруджений на деякій віддалі (60 м) від високого берега, між двома глибокими ярами. По периметру насапано потужні (високі і широкі) оборонні вали, з внутрішньої сторони яких простежено окремі фрагменти цегляних казематів (рисунки 1, 2). В'їзд фіксується розривом у північному валу (рисунок 3). Біля пам'ятки проходить стара дорога, яка веде вздовж берега р. Кошелівка до с. Уторопи.

ІСТОРІЯ

Первісна назва населеного пункту – Стопчате. Перша письмова згадка про Стопчатів датується 1373 р.¹ Оборонний двір належав посесору власника села.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У червні 2008 р. ґрунтовні дослідження (фотозйомка, обміри і опис) пам'ятки виконані Б. Томенчуком М. Кугутяком² та М. Волощуком (рисунок 4).

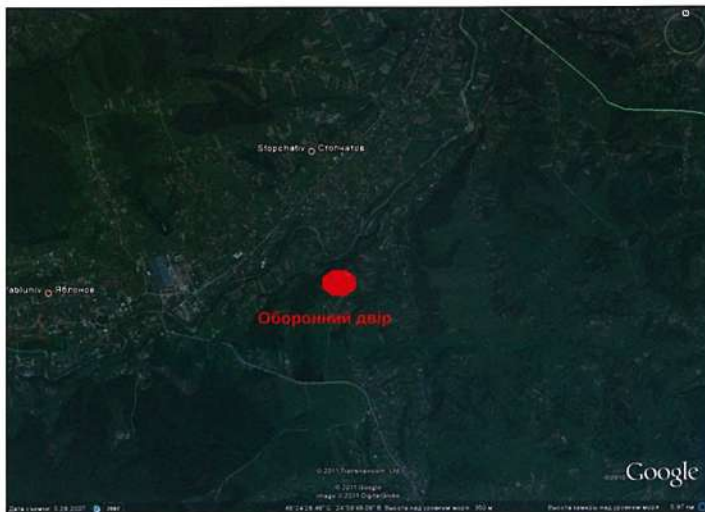

Рисунок 1
Село Стопчатів.
Урочище Фабрика.
Фрагмент цегляної
стіни

Рисунок 2
Село Стопчатів. Урочище
Фабрика. Оборонний вал

Рисунок 4
Село Стопчатів.
Урочище Фабрика.
Схема оборонного двору

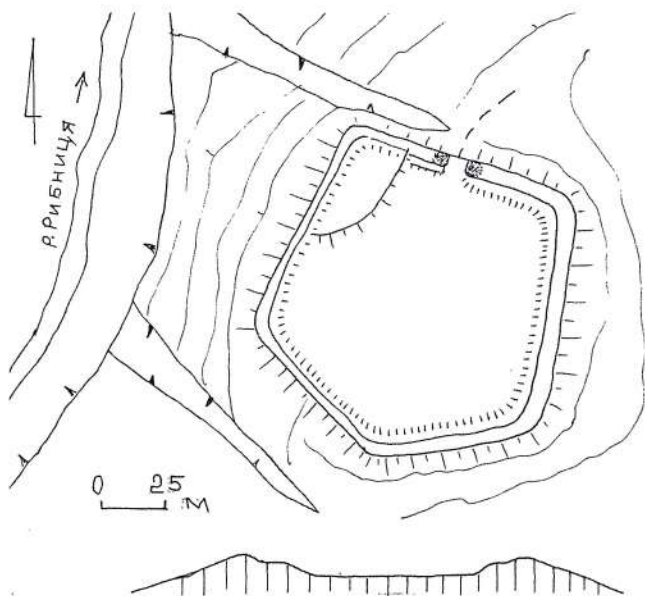

Рисунок 3
Село Стопчатів.
Урочище Фабрика.
Місце розташування
в'їзду до
оборонного двору

1. AGZ. — Lwów, 1875. —
T. V. — S. 39.

2. Томенчук Б.,
Кугутяк М. Вказ.
праця. — С. 51.

ТЕКУЧЕ

Село Текуче
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Текученський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у с. Текуче

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ІСТОРІЯ

Село виникло наприкінці XVI ст. Достеменно воно відоме з 1620 р.¹ Тут був розміщений оборонний двір Матвія Раковського. Повстали селяни Яблунівського ключа магната Станіслава Яблонівського та села Сопова восени 1648 р. пограбували його, забрали 2 кобили, 2 жеребців, 12 голів великої рогатої худоби та іншого майна².

Повторно цей двір зазнав руйнування 1673 р., коли був понищений турецько-татарським військом у часі польсько-турецької війни 1672 – 1676 років. Деякий час стояв у руїнах. В інвентарі села, датованому 29 квітня 1678 р., зазначається, що помешкання двору було без печі і вікон з двома коморами. Навпроти нього була пекарня з волоською піччю. Комора була без вікон, але з дверима. Вона була накрита дошками тільки на четверту частину. Город біля двору був пустий і без плотів. Винниця і бровар значилися спалені ворогом³.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У вересні 1993 р. наукова експедиція під керівництвом О. Мацюка виявила місце розташування пам'ятки⁴. Архівні дані про оборонний двір у с. Текуче на початку XXI ст. зібрав П. Сіреджук. У 2009 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис фортифікації були здійснені Б. Томенчуком і М. Кугутяком.

1. APKW, TS, sygn. 80, k. 50.

2. ЦДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 141, с. 1448.

3. Там само, спр. 183, с. 1756.

4. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 87.

ТЮДІВ

Село Тюдів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Тюдівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у с. Тюдів

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ОПИС

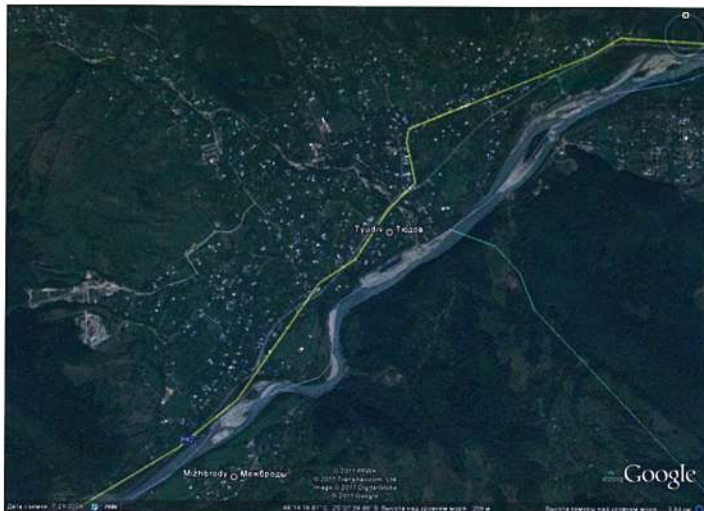
Пам'ятка мала прямокутну форму. З усіх сторін оточена валами і ровами.

ІСТОРІЯ

Населений пункт виник на землях села Старі Кути. Тюдів відомий з 1593 р.¹. У селі розміщувався оборонний двір-замок. Він датується 1651 р.². Повторна згадка про нього відома з 1662 р.³. Черговий раз Тюдівський двір згадується 1668 р.⁴ У матеріалах Галицького гродського суду повідомляється, що в серпні того року корогва жовнірів під командуванням воєводи Белзьського, магната Іоанна Чарторийського грабувала жителів Кутського ключа: Кобак, Кут, Рибного, Тюдова і гірських сіл, завдавши їм шкоди на 4332 польських злотих. У ході безчинств двір і його укріплення було зруйновано. На відновні роботи потребувалося кілька сот злотих⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

О. Мацюк (вересень 1993 р.) виявив незначні сліди колишніх укріплень⁶. Архівні дані про пам'ятку збирав П. Сіреджук.

1. ЦДДА України, м. Львів, ф. 134, оп. 2, стр. 44, арж. 114.

2. Там само, ф. 5, оп. 1, стр. 141, с. 1448.

3. Там само, стр. 166, с. 613 – 614.

4. Там само, ф. 6, оп. 1, стр. 89, с. 61.

5. Там само, ф. 6, оп. 1, стр. 199, с. 795.

6. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88.

УТОРОПИ

Село Уторопи
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Уторопський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт був розташований у центральній частині села Уторопи на високому березі р. Кошелівка, в урочищі Замок

ТИП ПАМ'ЯТКИ

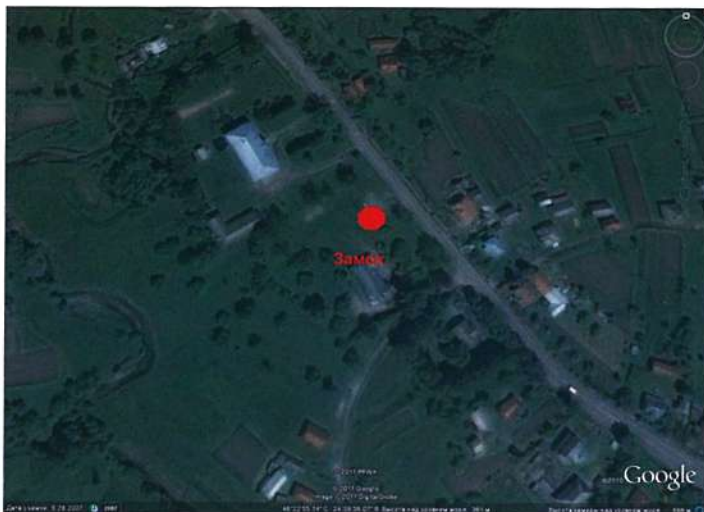
Міський замок (castrum)

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ОПИС

Пам'ятка мала прямокутну форму (100х90 м). Південно-західною стороною фортифікація примикала до високого ескарпованого берега ріки, а з протилежного – до бокового яру. З двох інших сторін об'єкт мав оборонний вал та рів, які збереглися лише частково (рисунки 1, 2). На кутах простежуються сліди веж-бастионів. Уздовж північно-східної стіни проходила давня дорога. Тут же був і в'їзд до фортифікації. На території фіксуються старі фундаменти. Біля об'єкта, на північ від нього, на мисі, очевидно, була окрема господарська зона. Нижче фортифікації, вздовж річки, розміщувалася виробнича зона з окремих солеварних комплексів (бань). Населений пункт у південному напрямі перетинається дорогою регіонального державного значення Р-24, яка сполучає міста Коломию та Косів.

ІСТОРІЯ

Уторопи – одне з найдавніших сіл Галицької Гуцульщини. Перша письмова згадка про нього датується 1367 р. (villa Utrop)¹. Завдяки розвинутому солеварному промислу 1527 р. Уторопи стали першим на теренах краю містом з магдебурзьким правом² (В. Грабовецький вважає, що це сталося 1524 р.³). Як кожне тогочасне місто чи містечко, мало своє оборонне укріплення, про що містяться згадки за 1614 р. На той час серед його озброєння числилась лише одна гармата⁴. Замок належав родині Потоцьких⁵. Пізніші згадки про нього датуються 1663 та 1680 роками. З опису замку 1724 р. відомо, що він мав на озброєнні 6 гаківниць та 12 мушкетів⁶.

1. MRPS. – V. 1910. – Vol. II. – Pars. V. – P. 105.

2. MRPS. – V. 1910. – Vol. I. – Pars. IV. – P. 267.

3. Грабовецький В. В. Уторопи: сторінки історії. До 630-річчя першої письмової згадки. – Івано-Франківськ: Крок, 1997. – С. 31.

4. ЦДІАЛ, ф. 5, т. 134, с. 683.

5. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2 (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 112; Його ж. Уторопи: сторінки історії. – С. 56.

6. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 134, с. 683; спр. 222, с. 1591; ЛННБУ. ВР, ф. 141, оп. 1 спр. 1043/II, арк. 8.

Рисунки 1, 2
Село Уторопи.
Урочище Замок.
Місце розташування
в'їзду до фортеці

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Першими фортифікаційні споруди Уторопів у своїх працях згадували польські історики кінця XIX – першої половини XX ст. В. Лозінський та О. Чоловський. У міжвоєнний період коротку замітку про оборонні споруди села залишив А. Прохазка⁷. Наукова експедиція на чолі із О. Мацюком у вересні 1993 р. виявила пам'ятку та провела її поверхневе обстеження⁸. У серпні 2008 р. додаткове обстеження та фотофіксацію зробив М. Волощук (рисунок 4). У квітні 2010 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомку і опис фортеці здійснили Б. Томенчук і М. Кугутяк⁹ (рисунок 3). Джерела до історії замку в Уторопах зібрали П. Сіреджук та В. Грабовецький.

7. Loziński W. Op. cit. – S. 98; Prochaska A. Op. cit. – S. 1074.

8. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88.

9. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 52.

2

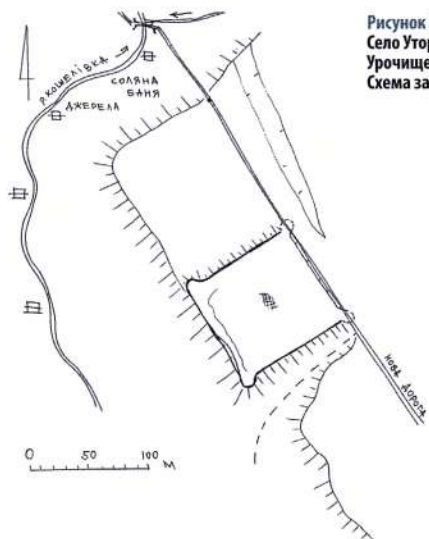

Рисунок 3
Село Уторопи.
Урочище Замок.
Схема замку

Рисунок 4
Пам'ятний хрест
в с. Уторопи з
нагоди скасування
кріпосного права в
Галичині (1848 р.)

4

ФИТЬКІВ

Село Фитьків
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Фитьківський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка міститься біля сучасної каплиці, розташованої на місці старого невеликого костелу (рисунки 1, 2)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII – початок XIX ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЯ)

2010 р.

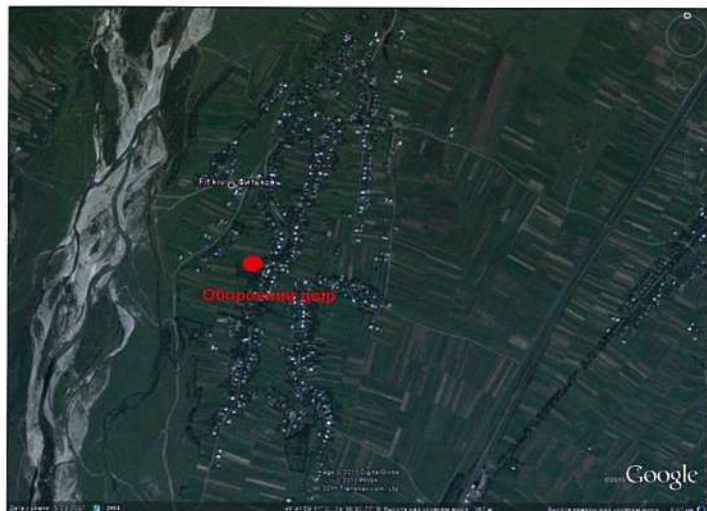
АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ІСТОРІЯ

Населений пункт у письмових джерелах датується 1433 р.¹ Оборонний двір у Фитькові було збудовано близько 1721 р. з ініціативи ксьондза сільського костелику Ігнація Францішека Борима на місці невеликого замочку, який був осідком шляхтича Сокольницького. Двір мав оборонний характер. Характерним його атрибутом була наявність башт. Припускаємо, що отець його продав власнику села, бо сам не прижився у Фитькові через брак пастви.²

Протягом наступних десятиліть фортифікацію підтримували в належному стані. Не дивно, що про пам'ятку збереглися згадки в пізніших документах, зокрема – в Йо-сифінській метриці села, яка датується 19 грудня 1787 р. Тоді у дворі проживав Антон Борковський, котрий орендував село у Станіславської капітули, а також ще був власником села Лісна Тарнавиця. У цій метриці двір повторно згадується 18 серпня 1789 р. Згідно з документом, до двору належали такі сільськогосподарські угіддя: орного

поля 21 морг і 1145 сажнів, городів і лук – 104 морги і 1451 сажень, пасовищ і лісів – 362 морги і 655 сажнів, ставів – 21 морг і 1145 сажнів³.

Пам'ятка ще існувала в належному стані в 1820 р., оскільки згадується в Францісканській метриці села.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Восени 2010 р. ґрунтовні дослідження, фотозйомка і опис пам'ятки були здійснені Б. Томенчуком і М. Кугутяком. Архівні дані до історії Фитьківського оборонного двору зібрав П. Сіреджук⁴.

1. Пташицкий С. Описание книг и актов Литовской метрики. – СПб., 1897. – С. 226.

2. AALw., AV. 1, sygn. 1, к. 59.

3. ЦДДА України, м. Львів, ф. 19, оп. VI, спр. 32, арк. 1 зв., 73 зв. – 74, 83 зв.

4. Там само, ф. 20, оп. VI, спр. 36, арк. 1 зв.

Рисунок 1
Село Фитьків.
Пам'ятні хрести з
нагоди скасування
кріпосного права у
Галичині (1848 р.)

Рисунок 2
Село Фитьків.
Каплиця. Місце
знаходження
оборонного двору

ХІМЧИН

Село Хімчин
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Хімчинський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у північно-західній околиці села Хімчин на високому березі потічка в урочищі Замчиська

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

Червень 2008 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук

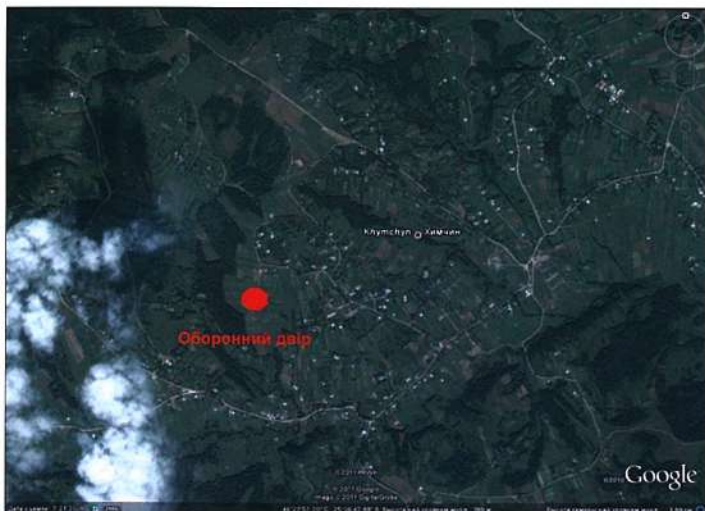
ОПИС

Ледь помітні сліди оборонної споруди фіксуються на мисовидному виступі берега потічка Хомчин (рисунок 1).

ІСТОРІЯ

Згадане село виникло близько 1592 р. на землях села Рожнева. Первісна назва Хомчин. Вона, ймовірно, пішла від річки Хомчин, на берегах якої воно виникло¹. Повторна згадка про Хімчин датується 1594 р.².

Тут був оборонний двір, який згадується в матеріалах Галицького Гродського суду за 1739 р., пізніше – 1743 р.³. Є документальне свідчення про нього 5 квітня 1744 р., коли власниця села Юстина Дідушицька терміном на три роки за 35 тисяч злотих здала село в оренду чернігівському стольнику пану Туркулу. Для обслуги двору власниця села виділила чотири селянських родини: дві піших і дві тяглих. Орендна угода між обома сторонами, укладена в цій дворі, вступила в силу з 5 квітня 1744 р.⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

У червні 2008 р. дослідження, фотозйомка і опис пам'ятки були здійснені Б. Томенчуком, М. Кугутяком та М. Волощуком (рисунок 2). Архівні дані до історії Хімчинського оборонного двору зібрав П. Сіреджук⁵.

1. Акты, издаваемые Виленскою Археологическою Комиссією. – К. – Вильна, 1887. – Т. XIV. – С. 421.

2. ЦДІА України, м. Львів, ф. 9, оп. 1, спр. 602, с. 681.

3. ЦДІА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, спр. 249, с. 1781.

4. Там само, спр. 250, с. 2136 – 2139.

5. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 53.

Рисунок 1
Село Хімчин.
Урочище Замчиська.
Місце розташування
оборонного двору

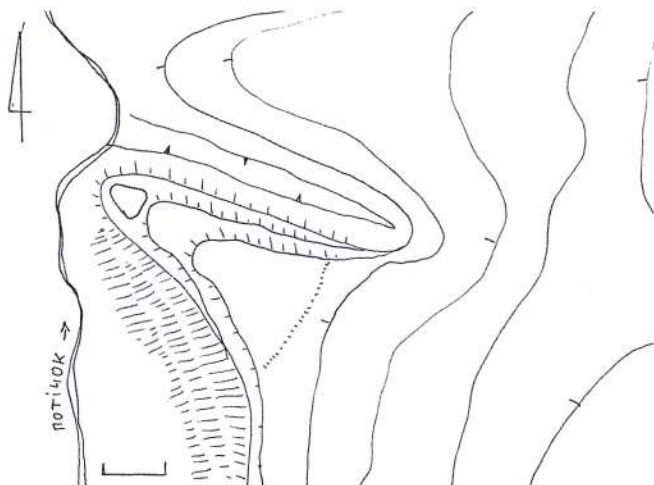

Рисунок 2
Село Хімчин.
Урочище Замчиська.
Схема оборонного
двору

ШЕШОРИ І

Село Шешори
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Шешорівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у північно-східній околиці села Шешори (біля г. Кернична), на правому високому березі р. Пістинька (права притока р. Прут) в урочищі Замчисько

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Королівський замок

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ОПИС

Замок підпрямокутної форми (50х30 м). Споруджений на високому мисовидному виступі берега. Три сторони, обривисті, а напільна (східна) – ескарпований схил (висотою до 2 м). На кутах чітко простежуються сліди веж бастионного типу. На майданчику, в південній частині, фіксуються окремі фрагменти кам'яних фундаментів (рисунки 1, 2). В'їзд, очевидно, проходив уздовж північного берега до північно-східної вежі. Довжина близько 40 м. На початку дороги в'їзду в місці повороту, біля обриву берега простежується основа зовнішньої вежі. Зі східної, напільної сторони, перед об'єктом, облаштовано невеликий (20х25 м) майданчик, який, очевидно, мав господарське призначення. Він оточений невеликим валом та глибоким (3 – 4 м) і широким (6 – 8 м) ровом. Останній захищав увесь замковий комплекс. Сьогодні це обійстя мешканця села М. Боринського.

ІСТОРІЯ

Шешори належать до найдавніших сіл Галицької Гуцульщини. Перша письмова згадка про село датується 1427 р. Вдруге Шешори згадуються 1445 р. Третя згадка про село припадає на 1456 р. На шешорських землях виникли чотири поселення: Рівне (1591 – 1641),

Брустури (1609), Прокурава (1633) та Шеніт (1820)¹.

Місцевий замок мав стратегічне значення, оскільки він перекривав єдину дорогу, що вела вглиб гір у найвужчому місці села – біля теперішнього Шешорівського лісництва. Звідси добре простежується рух по дорозі Яблунів – Косів. З точки зору військової стратегії – це ідеальне місце. Отже, при виборі місця під замок дуже вдало вибрано географічний рельєф та геологічну будову. Найбільш ранні дані про Шешорівський замок припадають на 1644 р.².

З 1665 р. він перебував у руках магнатської родини Потоцьких, зокрема галицького старости Теодора Потоцького, який мав маєтки не тільки на Гуцульщині, але й на Покутті: в селах Брустури, Вербівці, Сороки, Торговиця, Уторопи і Шешори³.

Цей замок, вірогідно, був резиденцією Т. Потоцького. Відомо, що 1 березня 1672 р. в ньому Христофор Потоцький віддав дві з 17 тисяч злотих, позичених ним під заставу села Шешори у Лукаша Дзеватовського. Цю суму 14 січня 1672 р. було позичено і оформлено в Кам'янці-Подільському. Гроші К. Потоцьким виддані Л. Дзівановському в присутності свідків: Софії, дружини позичальника, писаря Теревовлянського гродського суду Станіслава Рабаровського та Петра Хратовського. Повернення зазначеної суми боргу скріплено підписами обох сторін та свідків. Чергова згадка про нього є в скарзі власника с. Шешори Христофора Потоцького, датованій 19 вересня 1678 р., на неправомірні дії і кривди, завдані брустурівським і шешорівським селянам

шляхтичем Міхалем Каковським в часі оренди (1676 – 1677 рр.), незаконне утримування у замковій в'язниці уторопчанина Петровчика. Подальші відомості про нього збереглися за 1682, 1692, 1724, 1742 і 1759 рр.⁴.

З інвентарного опису замку 1724 р., який нині зберігається в фонді Баваровських рукописного відділу Національної наукової бібліотеки АН України у Львові ім. В. Стефаніка, він був дерев'яним і обнесений частоколом з вежами. Станом на 22 травня 1724 р., Шешорівський замок мав таке озброєння: у в'язній брамі стояли 6 великих гармат, 2 шмігволиці (легкі гармати), які були на колісних лафетах⁵.

У башті лівої сторони замку було 14 гаківниць (довгі рушниці з гаками для кріплення на замковій стіні), 14 мушкетів, 14 списів з малими наконечниками, 4 крайцари (шомпольний пристрій зі штопором для чищення стволів гармат і гаківниць), бочка пороху (на дві п'яді неповна), 4 півбочки гарматного пороху. В цій башті під курдигардою (в'язницею) зберігалася одна гаківниця, 10 різних мушкетів, 4 кайдани та три форми для виливання куль. За брамою по правому боці у новій башті стояли дві гаківниці, а під курдигардами містилися два гарматні лафети. У цехгаузі (складі, де зберігалася зброя), зберігалася 200 великих гарматних ядер, 4 лавери (важелі для підйому великих гармат), два довгих списи (дзиди), 10 смоляцьких, п'ять колових (з колісцевим замком), два льонтових (фітильних) мушкети, дві яничарки (рушниці турецького виробництва), три залізни стемлі (шомполи), довгий залізний ланцюг від гармати, позолочений буждиган (парадна булава-пернач),

Рисунки 1, 2
Село Шешори.
Урочище Замчисько.
Фрагмент кам'яних
укріплень
королівського замку

1. AGZ. — Lwów, 1887. —
Т. XII. — S. 135, 137; Zbiór
Dokumentów Małopolskich. —
Warszawa, 1976. — Cz. VII. —
S. 226.

2. Prochaska A.
Fragmenty historyczne.
Zamki kresowe i kresowa
szlachta // Przewodnik
Naukowy i Literacki.
Rocznik XLIV. — Lwów,
1918. — S. 1058.

3. ЦДДА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр. 185, с. 1266.

4. ЦДДА України,
м. Львів, ф. 5, оп. 1,
спр. 185, с. 1266;
спр. 205, с. 887.

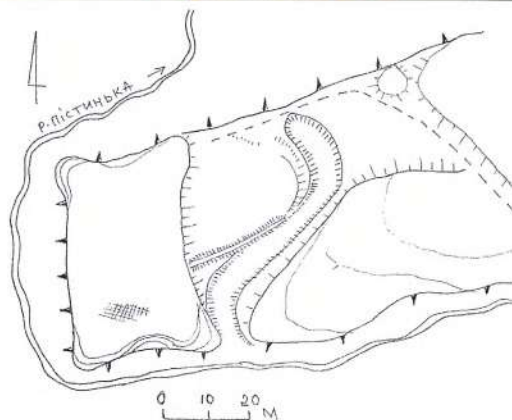

Рисунок 3
Село Шешори.
Урочище Замчисько.
Схема замку

турецька шабля з позолоченою рукояткою із слонової кістки, панцир. В описі ще зазначаються і матеріальні цінності, які зберігалися в замку⁶.

За цекгаузом у башті зберігалася бочка селітри, старий мідний котел, фляги. У курдигарді замку зберігалися також господарські знаряддя: пила для розпилювання дерева на дрова, сокира для коління дров, дві шатківниці для шаткування капусти, чотири сікачі, великий алембик та ін. У замковій пивниці берегли 711 кварт горілки, бочку вишневого вина, дві бочки малинику, дві з половиною бочки питного меду.

В описі ще зазначаються і матеріальні цінності, які зберігалися в замку: меблі, столовий посуд, чоловічий і жіночий одяг, постіль, гданські обруси, малі шкатулки, велика шкатулка з шухлядами, в яких зберігалися документи, дев'ять різних скринь, запаси зерна: ячменю, проса, пшона, гороху, пшениці, жита, вівса, конопляного насіння, два полці солонини тощо. З домашніх тварин тут було 20 різної масті коней, 33 корови. З засобів пересування на території замку було дві старі карети, чотири мажі, продуктивний віз⁷.

Якщо порівняти озброєння Шешорівського замку з тогочасним озброєнням сусідніх замків, то воно було досить потужним. Для прикладу, озброєння замку в Уторопах складалося з шести гаківниць та 12 мушкетів. Зі скарги губернатора шешорівського маєтку пана Бернацького до Галицького гродського суду довідуємося, що другого дня після свята Апостола Бартоломея (в понеділок 25 серпня) 1742 р. озброєний шляхетський загін вінницького старости Людвіга Калиновського, вірогідно, через зраду варті, вдерся на територію замку і вчинив погром. Нападники пограбували цінності двох спалень і забрали зі собою кілька десятків одиниць стрілецької зброї для піхоти (очевидно, рушниць і мушкетів).

Кривдники вивезли пограбоване до резиденції Л. Калиновського – замку в містечку Гвіздець на Покутті. Вдруге Шешорівський

замок здобули влітку 1759 р. 29 карпатських опришків загону побратима Олексія Довбуша – Івана Бойчука, який був родом з Верхнього Ясенова на Верховинщині. Після смерті О. Довбуша його загін наводив жах на польську шляхту і євреїв-орендарів, які визискували місцевих гуцулів не лише на Гуцульщині, але й далеко за її межами. Повертаючись із вдалого походу на Болахів, Іван Бойчук повів опришків до містечка Пістинь. По дорозі зайшли до корчми у Шешорах, де єврей-корчмар розповів І. Бойчуку про коштовності Шешорівського замку.

У Шешорах І. Бойчук до цього бував не раз і серед населення мав своїх прихильників. Зокрема, відомо, що він тричі гостював у сільського отамана Мачішака та відпочивав у місцевого шляхтича. Можливо, завдяки допомозі їй за сприяння шешорівчан, опришки вночі легко і без втрат захопили цей замок. У нападі брали участь Іван Бойчук і Степан Зеленчук з Космача, Іван Барчук з Соколівки, Семен Данилюк з Ясенова та ін. Дальша доля замку невідома. З приходом австрійської влади Шешори стали державним селом⁸. Гадаємо, що, залишившись без опіки власника, замок поступово руйнувався і з часом сам по собі розвалився. Тепер збереглися лише рештки фундаменту замкового палацу, порослого травою та глибокий рів, який зараз не прослідковується.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Шешорівським замком першим зацікавився український історик, етнограф і філолог А. Петрушевич. В історичній довідці, присвяченій селу, він повідомляв про сліди замку поблизу гори Керничної. Сьогодні вказаний документ зберігається у рукописному відділі Національної бібліотеки АН України у Львові імені В. Стефаніка. Дослідник також подав про нього відомості в «Топонімічному описі окремих церков»⁹. Дослідження Шешорівського замку продовжив польський історик

А. Прохаска, який у 1918 р. у розвідці про галицькі замки зазначив, що він міг бути споруджений 1644 р., будучи приналежним Теодору Потоцькому¹⁰. На початку 90-х років ХХ ст. краєзнавчий матеріал про Шешорівський замок збирала вчителька Шешорівської ЗОШ О. Василяшук¹¹. П. Сіреджук відшукав місцерозташування Шешорівського замку та весною 1993 р. у районній газеті «Гуцульський край» опублікував краєзнавчу статтю¹². У вересні 1993 р. з ініціативи П. Сіреджука група львівських дослідників замків України на чолі з О. Мацюком прибула на місце і зробила перше професійне обстеження колишньої оборонної споруди. Результати польових досліджень та нових архівних пошуків викладені у колективній праці «Старожитності Косівщини»¹³. Ще одне дослідження залишків замку в серпні 2008 р. провів М. Волощук, а в 2009 р. Б. Томенчук і М. Кугутяк здійснили найповніше обстеження замку, опис та фотофіксацію¹⁴ (рисунок 3). Історичне минуле пам'ятки цікавило В. Грабовецького¹⁵.

5. ЛННБУ, ВР, ф. 4, спр. 320, арк. 291, 320.

6. ЦДДА України, м. Львів, ф. 5, оп. 1, стр. 222, с. 1590.

7. Там само, с. 1591.

8. АРКВ, Т5, sygn. 656, к. 449 – 457.

9. ЛННБУ, ВР, ф. 141, спр. 1043// II, арк. 8.

10. Prochaska A. Op. cit. – S. 1058.

11. Василяшук О. Шешори: на терезах часу. – Косів, 1993. – С. 16.

12. Сіреджук П. Шешорівський замок // Гуцульський край. – 1993. – 27 травня.

13. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88 – 89.

14. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 53.

15. Грабовецький В. В. Нариси історії Прикарпаття: В 5 т. – Т. 2. (XVI – перша половина XVII ст.). – С. 111.

ШЕШОРИ II

Село Шешори
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Шешорівський оборонний двір

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині села, на лівому березі р. Пістинька (урочище "Біля Гука") (рисунок 1)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Оборонний двір (Fortalicium)

ДАТУВАННЯ

XVII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

6 листопада 2009 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк

ОПИС

Оборонний двір розміщений на мисовидному виступі високого берега ріки, що вплинуло на його підтрикутну форму (60х60х60 м). Схили ескарповані, а зараз більше обривисті. З напільної (західної) сторони простежується фрагмент глибокого оборонного рову. Поверхня двору має значні перепади висот по лінії схід – захід. Найвищим є невеликий майданчик, розміщений у самому куті мису, над водоспадом.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

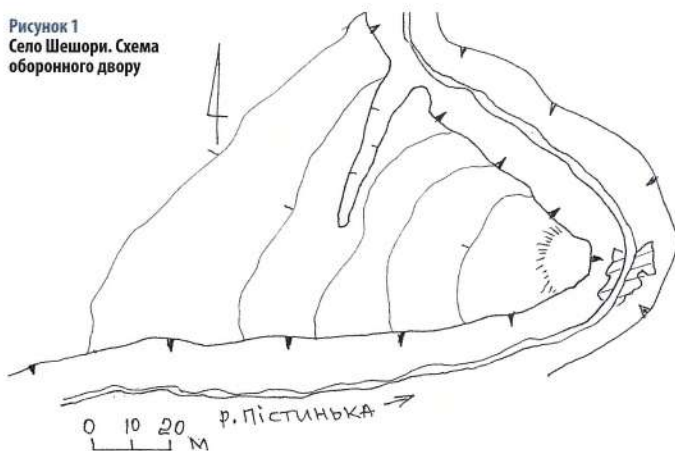
У 2008 р. дослідження пам'ятки, картографування і опис здійснили Б. Томенчук і М. Кугутяк (рисунок 2)¹.

1. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 52.

Рисунок 2
Село Шешори.
Урочище
Замчисько.
Вали

Рисунок 1
Село Шешори. Схема
оборонного двору

ЯБЛУНІВ

Селище міського типу Яблунів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Яблунівський замок

РОЗТАШУВАННЯ

Об'єкт розташований у центральній частині селища Яблунів на підвищеному лівому березі р. Лючка (права притока р. Прут), в урочищі Ратуша-Базар

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Міський замок

ДАТУВАННЯ

XVII – XVIII ст.

ЧАС ВІДКРИТТЯ (ЛОКАЛІЗАЦІЇ)

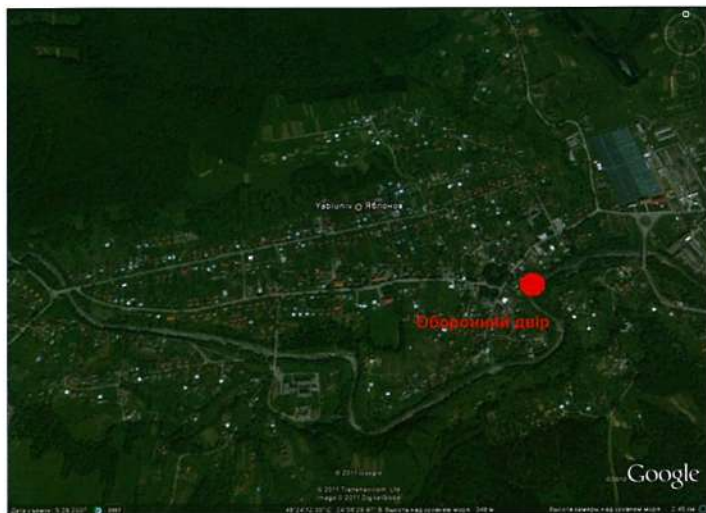
25 квітня 2010 р.

АВТОР АБО ДОСЛІДНИК

Б. Томенчук, М. Кугутяк, М. Волощук

ОПИС

З опису цього замку від 4 травня 1752 р., який нині зберігається у фонді Олександра Чоловського Головного архіву давніх актів у Варшаві (AGAD), відомо, що фортеця являла собою невелику дерев'яну споруду, що містилася в центрі міста, бо з неї можна було потрапити до соляних бань та ратуші. Замок був обнесений валами з частоколом. В'їзна брама з вежею була накрита дахом і збудована з круглого дерева; ворота були дощаними, але окуті залізом. При тій брамі була в'язниця, що являла собою дім з двома ґратованими вікнами, які потребували ремонту. Під з великим запічком-бовдуром, двома залізними підпорами, трьома штабами, колода для арештантів і дві лавки. Недалеко брами стояла губернаторська стайня, збудована з дерева. По одній стороні в стайні були ясла і жолоб, а по другій – стійла. На дитинці була резиденція з ганком губернатора Яблунівського ключа Павла Беное з кухнею, льохом для

зберігання молока, кімнатою, коморою. У губернаторському залі стояла сіра кахлева піч, новий стіл столярної роботи, дві лавки, мала шафа. Дах губернаторського будинку на кроквах був накритий дошками. У приміщенні була комора з одним вікном з віконницею. Сама будівля була старою і підпиралася опорами. До неї прибудували хату з двома вікнами та шпіхлер. Неподальк був садж – крита дерев'яна загорода на трьох кабанів, далі – стайня з двома хлівами для фільваркового дробу, льох для зберігання ярини. З дитинця був вихід-ворота з дерев'яним засувом до міських солеварень. Другі подвійні двері дитинця відкривались в разі потреби виходу на город, який був огорожений терасовим плотом. Тут же за стайнею був невеликий сад. Замок охоронявся загонем смоляків¹.

Обстеження 2010 р. показали, що замок мав підпрямокутну форму (25x30 м) (рисунок 1). На його чотирьох кутах роз-

міщувались bastiони. Оборонні стіни були дерев'яними. Слідів пам'ятки наразі на поверхні не простежується (рисунок 2).

ІСТОРІЯ

Первісна назва містечка – Влодків. Його розбудова була зумовлена розвитком солеварного промислу у Стопчатові. Початки містечка сягають в останнє десятиліття XVI ст. Зокрема, в одному з документів, який датується 1593 р., зазначається про нове містечко Стопчатів. Своє ім'я цьому населеному пункту надано 2 квітня 1602 р. старостою Галицького староства Станіславом Влодеком, який в першому своєму привілеї (сьогодні зберігається в рукописному відділі Національної бібліотеки АН України у Львові) зазначив, що новозасноване містечко на Гуцульщині повинно називатися його прізвищем – Влодків².

У окремий населений пункт Влодків відділившись від Стопчатова 28 квітня 1609 р., коли

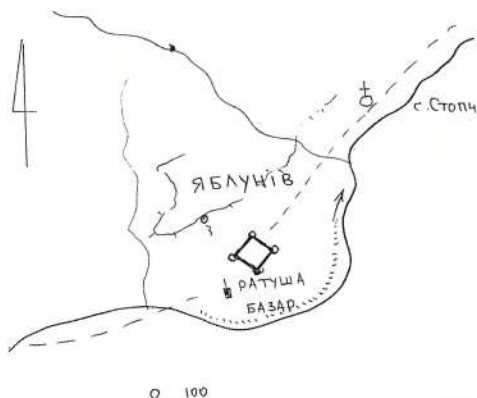

Рисунок 1
Селище міського
типу Яблунів.
Урочище Ратуша-
Базар. Схема замку

Рисунок 2
Селище міського типу
Яблунів. Урочище
Ратуша-Базар.
Місце розташування
фортифікації

було проведено розмежування між обома населеними пунктами. Близько 1620 р. Влодків перейшов у приватну власність шляхтича Матія Яблоновського, який дав початок могутньому роду Яблоновських не лише на Гуцульщині, але й на Прикарпатті. Його син Іоанн близько 1640 р. перейменував Влодків на Яблунів. З тих пір населений пункт носить ім'я Яблунів на честь родини Яблоновських, яка у свій час панувала у цій околиці Гуцульщини. Припускаємо, що будівництво замку в містечку розпочалося не пізніше 1605 р., адже в привілеї Станіслава Влодка зазначається, що він має бути обнесений валами і частоколом, а сам власник зобов'язується придбати для оборони гармату і вогнепальну зброю. Повторна згадка про яблунівську фортифікацію припадає на 28 квітня 1609 р. У документі наголошується, що власник містечка Станіслав Влодек зобов'язується для неї купити важке озброєння, а міщани повинні за свій раху-

нок утримувати фортифікацію в належному стані. Відомо також, що селяни Лючі, замість сторожування, за свій рахунок повинні були найняти для охорони замку одну особу³.

З інвентарного опису Яблунівського ключа 1780 р., який уцілів у Центральному державному історичному архіві України у Львові, відомо, що замок-двір губернатора Яблунівського ключа був у доброму стані. Востаннє фортифікація в Яблуніві згадується 28 червня 1787 р., коли її було перероблено на казарми для австрійського військового гарнізону⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Дослідження минулого цього замку започатковано А. Шнайдером в 70-х роках XIX ст., який збирав джерельний матеріал, що до наших днів дійшов у вигляді двох документів за 1787 р.⁵ Спроби відшукати сліди замку були зроблені в вересні 1993 р. під керівництвом О. Мацюка, але вони не

увінчалися успіхом⁶. Системні обстеження місця розташування пам'ятки здійснили впродовж 2008 – 2010 років Б. Томенчук, М. Кугутяк⁷ та М. Волощук. Восени 2010 р. Б. Томенчук та М. Кугутяк провели ретельний опис та фотофіксацію слабо помітних решток колишнього Яблунівського замку.

1. AGAD, Zesp, czol, sygn. 235, k. 6 – 8, 11, 27.

2. Сіреджук П. Облята містечка Яблунів // Старожитності Косівщини. – Івано-Франківськ: Пілея-НВ, 1997. – С. 41 – 45.

3. ЛІННБУ, ВР, ф. 103, оп. 1, арк. 36 – 37.

4. APKW, TS, sygn. 656, k. 457.

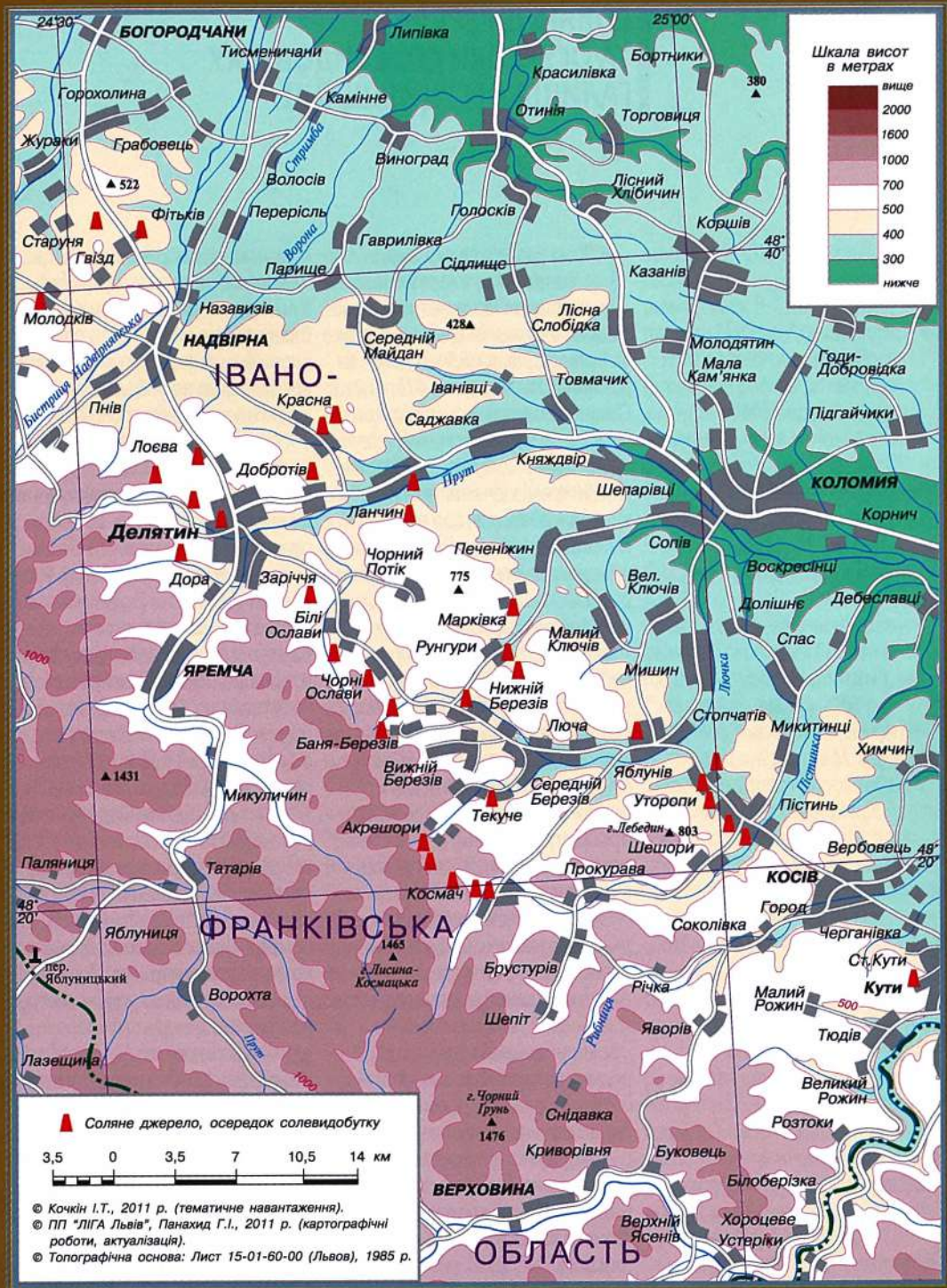
5. APKW, TS, sygn. 656, k. 457.

6. Мацюк О. Вказ. праця. – С. 88.

7. Томенчук Б., Кугутяк М. Вказ. праця. – С. 44.

розділ **3** СОЛЯНІ
ДЖЕРЕЛА
ТА ОСЕРЕДКИ
СОЛЕВИДОБУТКУ

Карта соляних джерел та осередків солевидобутку, локалізованих Карпатською історико-археологічною експедицією у 2009 – 2011 роках на території Галицької Гуцульщини

СОЛЯНІ ДЖЕРЕЛА ТА ОСЕРЕДКИ СОЛЕВИДОБУТКУ ГАЛИЦЬКОЇ ГУЦУЛЬЩИНИ

Сіль необхідна для щоденно-го здорового харчування людини. Річна потреба однієї людини у кухонній солі за даними Ф. Буяка дорівнює 5,5 – 7,75 кг¹, за даними В. Шайнохи – 5,475 – 7,3 кг². Сіль потрібна також і для годівлі свійських тварин. Зокрема, щоденна потреба в солі для коней дорівнює 10 грамів, для великої рогатої худоби – 20 грамів, для овець, кіз, свиней – 4 грами³. Сіль також використовується у виробничій діяльності (соління шкір худоби, консервація харчових продуктів тощо). Потреба у харчовій солі в господарстві існувала з епохи первісності, особливо у землеробсько-скотарських спільнотах. На думку німецького дослідника К. Бакса, мисливським племенам для підтримання сольового балансу організму достатньо солі, що міститься у м'ясі видобутої здобичі, а за умов харчування рослинною їжею з'являється необхідність додавати до неї сіль. Для підтримання нормального стану здоров'я, за даними згаданого автора, потрібно хоча б 2,5 – 3 кг солі на рік⁴.

Використання населенням природних ресурсів Карпат (сіль, руди металів, інші корисні копалини) – одна з важливих проблем, яка розглядається цілим комплексом гуманітарних (археологія, етнологія, історія України) та природничих дисциплін (геологія, гідрологія, геохімія).

Гірські і передгірські зони Прикарпаття багаті на поклади кам'яної солі, яка у вигляді соляного розчину (ропи, «соровиці», «сорвиці» або «сировиці») ви-

ходить на поверхню, або залягає на невеликій глибині, що робить її доступною для людини. На особливу увагу заслуговують розсоли хлоридно-натрієвого складу з мінералізацією до 300 г/л, пов'язані з гіпсово-глинистою покрівлею воротищенської свити. Залягають розсоли неглибоко, а в понижених місцях рельєфу у вигляді висхідних джерел вони витікають на денну поверхню⁵. За даними Ю. Г. Гошка соляні джерела зафіксовані у 500 населених пунктах Прикарпаття⁶.

Проблема видобутку солі в Карпатах цікавила дослідників ще наприкінці XVIII ст. – саме в цей час з'являється робота Балтазара Гакета. Проблема знайшла своє відображення в роботах І. Верхратського⁷, А. Садовського⁸. Член «Руської трійці» Яків Федорович Голловацький писав: «Соляні джерела, які так рясно б'ють на північному схилі гір, без зусиль доставляючи сіль, напевне, ще з давніх часів приваблювали до себе жителів, котрі, поселившись тут, дорожили цим даром природи, однаково необхідним для дикого кочовика і для більш освіченого хлібороба»⁹. Наприкінці XIX ст. з'являються значні роботи польського дослідника В. Шайнохи¹⁰, який розглядає історію солеваріння та проблеми його розвитку у XIX ст. У першій половині XX ст. проблеми солеви-додобутку досліджували З. Камінські¹¹, Ф. Пієстрак¹², Й. Дікер¹³, Я. Рутковські¹⁴, В. Оссуховські¹⁵, Я. Турська¹⁶. У другій половині XX – на початку XXI ст. посилюється увага до цієї проблеми серед істориків та етнологів Західної України. Одним

із перших у цей період розпочав дослідження проблеми професор Я. Д. Ісаєвич¹⁷. Історичні аспекти розвитку солеваріння відображені в роботах академіка Академії наук Вищої школи, професора В. В. Грабовецького¹⁸ Проблемі розвитку солеваріння на Прикарпатті як дрібнотоварного і мануфактурного виробництва у XVI – XVIII ст. була присвячена кандидатська дисертація Б. В. Грабовецького¹⁹, а також низка його статей²⁰ і монографія, в якій автор на основі аналізу письмових та інших джерел глибоко і аргументовано розглядає історію солеваріння на Прикарпатті в XI–VIII ст.²¹ Наприкінці XX ст. з'явилися роботи узагальнюючого характеру, зокрема праця Ю. Г. Гошка²², присвячена розвитку промислів і торгівлі в Українських Карпатах XV–XIX ст. На початку XXI ст. вийшли у світ монографічні дослідження М. М. Клапчука і В. М. Клапчука²³, в центрі уваги яких історико-географічний та економічний аналіз розвитку Гуцульщини, її окремих регіонів, у тому числі й питання солевидобутку, а також стаття І. Янка²⁴, де розглядається історія солевидобутку долини річки Прут. Природно-географічні особливості освоєння мінеральних ресурсів Прикарпаття і соляних джерел, зокрема, вивчає львівський дослідник Є. А. Іванов²⁵.

У згаданих роботах на основі аналізу письмових джерел розглядаються проблеми соціально-економічного розвитку солеварної індустрії у період XV – XX ст. Історія розвитку солеваріння у киево-руську добу базується виключно

на літописних джерелах, також недостатньо уваги приділено доісторичному етапу солевидобутку та етнографічному аспекту проблеми.

Одним із перших дослідників, хто підняв питання про час початку експлуатації карпатських соляних джерел, був польський учений кінця XIX ст. В. Шайноха, який повідомляв, що в районі соляних шахт в Ланчині та поблизу виступаючої на поверхню соляної скелі в Уторопах знайдені кам'яні знаряддя²⁶ доісторичної людини. Науковий інтерес до проблеми солевидобутку в доісторичний період та киево-руську добу сформувався в останній чверті XX ст. Унаслідок археологічних розвідок, проведених у 1978 р. прикарпатським археологом Б. Томенчуком²⁷, введено в науковий обіг соляні джерела в 35 населених пунктах у Карпатах (Мала Кам'янка, Іванівці, Саджавка, Ланчин, Красна, Лоева, Делятин, Шелелівка, Гориш, Заріччя, Білі і Чорні Ослави, Лючки, Баня-Березів, Текуча, Баня-Свірська, Акрешори, Космач, Княздівр-Баня, Сопів, Печеніжин, Молодятин, Марківка, Рунгури, Ключів, Мишин, Люча, Яблунів, Іванівка, Стопчатів, Уторопи, Пістинь, Монастирище, Косів, Кути). Це було перше археологічне обстеження соляних джерел. За повідомленням Б. Томенчука на території більшості з них зібрана давньоруська кераміка та кераміка XIV–XVIII ст.²⁸ На жаль, результати цих робіт, які представляють великий науковий інтерес, до цього часу повністю не опубліковані.

Наступним етапом дослідження доісторичних солевидобувних

комплексів стали розкопки львівської дослідниці, доктора історичних наук Л. І. Крушельницької, проведені в селі Лоевій Надвірнянського району (пам'ятка Лоева І). Проведені роботи дозволили віднести найбільш ранній етап солевидобутку в регіоні до часів енеоліту або ранньої бронзи²⁹. Багато об'єктів віднесені до доби бронзи і раннього заліза (Гірське, Княздівр, Лоева I–II, Текуча I–III). Підсумки досліджень цієї пам'ятки Л. І. Крушельницька підвела у статті «Пам'ятка солеваріння рубежу ранньої і середньої бронзи в північно-східних Карпатах»³⁰, яка була опублікована у 2002 р.

У 1999 р. з'являються дві статті Л. Крушельницької та М. Бандрівського, присвячені проблемам солевидобутку на території Гуцульщини в доісторичні часи³¹. У цих працях підводяться підсумки археологічних досліджень солеварних пам'яток на території Гуцульщини (Лоева, Космач, Текуче), розглядаються дані етнографічних спостережень за процесом солеваріння, подаються результати експериментального відтворення солеварництва шляхом випаровування. Автори на основі існуючих публікацій та власних спостережень, експериментального відтворення реконструюють солевидобувний процес доби раннього металу, а також періоду XII – XIII ст.

Проблема видобутку солі та торгівлі цим продуктом в Українських Карпатах у римський час розглядається в монографії Л. Вакулєнко, яка вийшла у світ у 2010 р.³²

Новий етап обстеження соля-

них джерел пов'язаний з діяльністю Науково-дослідного (нині навчально-наукового) Інституту історії, етнології і археології Карпат. У 2008 – 2010 роках у Інституті реалізувався етноархеологічний проєкт з дослідження соляних джерел Галицької Гуцульщини, в ході якого було обстежено понад 30 місцевостей із соляними джерелами та слідами солеваріння, виявлено новий осередок солевидобутку киево-руської доби (Рунгури I). Також були обстежені рештки виробничих об'єктів солевидобувної промисловості нового і новітнього часу. Проєкт передбачає такі завдання, як пошук соляних джерел, локалізацію їх за допомогою GPS – навігації, картографування, обстеження соляного джерела, просторовий аналіз навколишньої території для виявлення слідів солевиробництва. Під час виконання цього проєкту проводилися й етнологічні спостереження: вивчення мікротопонімів і гідронімів, пов'язаних із сіллю та солевидобутком; збір інформації про експлуатацію місцевим населенням соляних джерел, використання сировиці в побуті, збір інформації про місце і роль соляного розчину та солі у традиційних віруваннях і обрядах місцевого населення.

Обстеження близько 35 місць солевидобутку дало можливість систематизувати ці об'єкти. Виділено такі групи солевидобувних об'єктів: природні виходи соляного розчину на поверхню; природні соляні джерела з незначним втручанням людини (резервуари-збірники, викопані у ґрунті); соляні джерела

відкритого типу з дерев'яним цямринням; криниці з природним соляним розчином відкритого і закритого типу; шахти з використанням способу лугування (промислової споруди).

Під час обстеження соленосних районів Гуцульщини нами були виявлені місця з природними виходами соляних розчинів на поверхню. На берегах річок помітні місця, де сочиться соляний розчин і кристалізується під дією сонця і вивітрювання. Такі прояви зафіксовані в селах Уторопи, Делятин, Бая-Березів та ін. Ці факти засвідчують доступність соляних розчинів і природно кристалізованої з них солі для первісної людини.

Для пошуку місць вклинювання солоної води давні добувачі солі могли використовувати спостереження за особливостями рельєфу та розподілом рослинного покриву. Як правило, солоні води трапляються в гірських районах Карпат у місцевостях, які мають висоти у межах 400–500 м над рівнем моря, на схилах ярів та у річищах. У таких умовах на наявність солі можуть вказувати деякі види рослин – галофітів (покісниця розставлена, стелюшок морський, осока розсунута, лобода китицевидна, ситник Жерара, а також такі, що витримують засолення – тризубець болотний)³³. Такі ознаки давали можливість знайти соляні джерела навіть без їх безпосередніх проявів на поверхні.

Для більш повного уявлення про місце і значення соляних джерел Гуцульщини необхідно висвітлити й джерела на сусідніх територіях,

тому в цьому дослідженні ми покажемо й місцевості, які є перехідними зонами до інших етнографічних територій. У етнографічних межах Гуцульщини знаходиться лише частина соляних джерел Карпат, оскільки соленосна смуга шириною близько 25 км тільки в межах України простягнулася майже на 250 км³⁴.

В. Шайноха в роботі «Kopalne i warzelnie soli w Galicyi» (Lwów, 1893) називає досить велику кількість відомих йому соляних джерел. У межах Гуцульщини між ріками Лімниця і Бистриця Надвірнянська соляні джерела розміщені в селах Солотвино, Дзвиняч, Жураки, Старуня, Маркова, Манява, Кричка, Гвізд, Бабче, Молодків, Битків. У всіх названих населених пунктах, крім Дзвиняча, Жураків, Бабчого і Биткова, В. Шайноха згадає давні солеварні³⁵. У межиріччі Бистриці Надвірнянської і Пруту зафіксовані такі пункти з соляними джерелами – Надвірна, Пнів, Делятин, Гориш, Шевелівка, Лоева, Ланчин, Красна, Саджавка, Іванівці, Отинія, Опрашина біля Отинії, Кам'янка Мала. Давні солеварні В. Шайноха називає в Пневі, Гориші, Шевелівці біля Делятина, Лоевій, Опрашині та Кам'янці Малій. З усіх згаданих місць станом на 1892 р. виробництво солі продовжувалося тільки в Делятині й Ланчині³⁶. Між Прутом і границею Буковини В. Шайноха відмічає такі пункти із соляними джерелами: Заріччя, Білі Ослави, Чорні Ослави, Печеніжин, Молодятин, Марківка, Рунгури, Княждвір, Сопів, Яблунів, Ключів Малий і Ключів Великий,

Мишин, Стопчатів, Іванівка, Люча, Березів Вижній, Баня-Березів, Лючки, Текуче, Косів, Старий Косів, Пістинь, Уторопи, Монастирсько, Космач, Акрешори, Кути. У більшості з цих пунктів за В. Шайнохою були давні солеварні³⁷.

З огляду на проблему власності і організації солевидобутку Гуцульщини І. Янко виділив три етапи видобутку і переробки солі. Перший етап дослідник окреслив відрізком від найдавніших часів до 1772 року, коли солеварні перебували у приватній власності. Другий етап (1772–1918 рр.) характеризується монополізацією солевидобутку з боку австрійської держави, нарешті, період 1919–1939 років відзначається державним контролем Польської держави³⁸.

Державна монополія на виготовлення солі призвела до серйозних наслідків для населення Карпатського регіону. На Гуцульщині, де була велика кількість соляних джерел іноді у важкодоступних місцях, навіть за наявності суворого державного контролю австрійської і польської влади, місцеве населення потайки добувало сировицю для власних потреб, а також виварювало сіль для продажу та обміну³⁹. Громаді Княждвора внаслідок діяльності українських депутатів у австрійському парламенті вдалося отримати привілей на користування соляною криницею⁴⁰. У Старих Кутах «солянкою відала громада і щомісяця розподіляла ту солянку між мешканцями села»⁴¹. У період польського володарювання (1919–1939 рр.) «поліція з лісниками та іншими помічниками часто напада-

ла на ті доми, де виварювали сіль і нищили посуд, в якому була сировиця й вимішували з болотом»⁴². На порушників соляної монополії накладали штрафи або ж карали тюремним ув'язненням. Трагічний випадок, пов'язаний з нелегальним солеварінням, стався в селі Текуче у 1934 р. За словами Стефана Григорчука: «Два брати Петруки з Текучі, бідні хлопці, окрім хати та маленького городчика не мали нічого, але жили досить розкішно, виварюючи сіль та вимінюючи за збіжжя на Поділлі. Текуцькій вїйт, що був заздрісний їм, заставши при виварюванні соли, поламав їм котел. Петруки роззлочені замордували вїйта і їх заарештованих привели до в'язниці»⁴³.

Мешканці населених пунктів Гуцульщини, поряд з якими є джерела із соляним розчином, використовують його у власному господарстві. Внутрішні потреби сільського населення можуть бути забезпечені і соляним розчином, який добре зберігається і є вже готовим засобом для підсолення їжі, консервації м'яса, овочів, підгодівлі худоби. Навіть тепер, як правило, мешканці сіл не займаються виварюванням солі, а використовують для цих потреб безпосередньо сировицю. Переважна більшість респондентів пояснює, що «сировицею кроплять сіно або соломі, яку дають в їжу коровам». Виварювання солі, очевидно, пов'язано з переміщеннями її на певні відстані, що викликано розвитком обміну і торгівлі. Мешканець села Уторопи Петро Ількович Филишук, 1944 року народження, час від часу для

власних потреб виварює з «соровиці» сіль. «Соровицю» він бере з джерела, що витікає з покинутого «шибу», шахти. Для виварювання Петро Ількович використовує «черін» з жерсті прямокутної форми розмірами 80x40 см і висотою стінок близько 10 см (рисунок 1). Для того, щоб видалити різні природні домішки у соляному розчині Петро Ількович додає 50 г молока на 30 літрів «соровиці». У процесі нагрівання на поверхні рідини збирається «осуґа», яку потрібно збирати. За словами П. І. Филищука, «соровиця», яку він використовує, має дуже високу концентрацію солі – 35%. Для виварювання потрібні сухі дрова, треба стежити за вогнем, щоб сіль не пригоріла. Коли завершується процес виварювання, сіль ще достатньо волога, тому її з «чериня» перекладають у плетений кошик з дрібними отворами і підвішують для стікання води (рисунок 2). Після видалення води сіль фасують за допомогою конічної форми у топки, які виставляють у сухому закритому місці для подальшого просушування (рисунок 3, 4).

Топки солі, враховуючи виключно важливе значення цього продукту для розвитку населених пунктів, нерідко вміщують на їх гербах. Добре відомі такі зображення на гербах Болехова, Долини, Калуша інших міст. На печатці села Манява також зображено топки солі.

Виключна цінність солі як важливого харчового продукту, засобу консервації не могла не знайти відбитку у фольклорі, обрядах місцевого населення. У багатьох

народів солі надавали надприродних властивостей. У слов'ян сіль виступає важливою складовою багатьох обрядів. У лужицьких сербів бризкають в обличчя соляним розчином від переляку, у болгар, оберігаючи новонародженого від злих духів, натирають його сіллю. В Німеччині з такою ж метою сіль кладуть біля новонародженого, в Баварії молода кладе освячену сіль в їжу, щоб остерегтися блискавки й хвороби. Також, на думку М. Ф. Сумцова, сіль набула значення оберігаючого засобу від чародійства, стала символом домашнього добробуту і тісно злилася з хлібом у тих випадках, коли він означає багатство⁴⁴. В. Шухевич повідомляє, що «сіль дається вівцям, коровам з певними примовами, проти уроків»⁴⁵. Сіль також є складовою певних обрядів під час календарних свят. Зокрема, у процесі святкування Різдва Христового з кожної спожитої на вечері страви відкладається потрохи до дійниці і в перший день, додавши «солі або суровиці дають худобі»⁴⁶. Шматок хліба із сіллю дають худобі після повернення з церкви у перший день Великодніх свят⁴⁷.

Сировиця використовується місцевим населенням для лікування різних захворювань.

Природний соляний розчин використовують у процесі виготовлення фігурок із сиру. М. Рибачук з села Брустури Косівського району кладе виліплені фігурки у сировицю для «загартування». «Чим більше насичений розчин, тим твердіший буде виріб та довше збережеться. Добре вимочену в си-

ровиці фігурку можна з'їсти і через п'ять років. Треба тільки кинути його у гарячу воду, щоб розм'як»⁴⁸.

Із соляними джерелами та солевидобутком у Карпатах пов'язаний цілий ряд топонімів та гідронімів, які описав прикарпатський дослідник М. Габорака. Як правило, місця, де видобували сіль мають назву Баня (соляне джерело або ж солеварний комплекс). Наприклад, Баня-Березів – село, Баня Свірська, Княздівір-баня – присілки тощо. Від цієї назви також сформовано назви місцевостей (урочищ) та потічків, річок (Банний потік, Банська – річка, Банське – озеро, Банський потік, Банянка – потік, Баня-Соляна – соляна криниця)⁴⁹. Трапляються назви, що походять від слова «жупа» (місце, де варять сіль, соляна копальня)⁵⁰, від слова «сіль» – Солонець (потік), Солоне джерело⁵¹.

У розділі наводяться дані про понад 30 соляних джерел, криниць і шахт, а також пов'язаних з ними виробничих комплексів, обстежених в гірських і передгірських районах Галицької Гуцульщини. Зокрема, встановлені їхні географічні координати, що дало можливість вперше їх картографувати, визначені особливості їх розташування, зовнішній вигляд, наявність соляного розчину, його хімічний склад, факт використання сучасним населенням. Подається історія дослідження соляних джерел і об'єктів солевидобутку, аналізується пов'язана з ними топоніміка, наводяться легенди, повідомлення респондентів про способи використання соляного

розчину в побуті та технологічні прийоми виварювання солі. Розділ ілюстрований картами і схемами розташування об'єктів («Карта розташування соляних джерел та об'єктів солевидобутку Галицької Гуцульщини», схеми розташування соляних джерел та осередків солевидобутку відносно населених пунктів, фотографії криниць, джерел, загального вигляду місцевості, фотографії і рисунки археологічних знахідок з місць солевидобутку, історичні документи і фотографії тощо).

Висловлюємо щиру подяку всім, хто долучився до підготовки цього розділу! Це: Володимир Грабовецький, Олександр Ситник, Лариса Крушельницька, Микола Бандрівський, Петро Сіреджук, Богдан Томенчук, Василь Левицький, Микола Козловський, Іван Янко, Роман Глодан, Наталя Беседовська, Лілія Грицюк, Іван Грицюк, Ганна Ковалюк, Іван Сіреджук, Петро Филищук, Ганна Романовська, Тарас Бейсюк, Ганна Гринюк, Ярослав Мельник, Василь Климко, Юрій Плосконос, Василь Пиндорак, Богдан Клим'юк, Палагна Клим'юк, Михайло Вацик, Олександр Марущенко, Ярема Кваснюк, Іван Кіт, Федір Кухарчук, Михайло Варвадюк, Микола Поп'юк, Ганна Пилип'юк, Марія Несторак, Іван Уторопчук, Василь Габорака, Марія Кушнірчук, Василь Гуменюк, Василь Бігун, Василь Лесишин, Степан Цикаляк, Василь Табахарнюк, Василь Слюсарчук, Василь Добровольський, Юрій Кошевко.

1. Bujak F. Galicya. T. II. Leśnictwo, górnictwo, przemysł. — Lwów, 1910. — S. 66.
2. Szajnocha W. Kopalne i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1893. — S. 1106.
3. Ibidem. — S. 1107.
4. Бакс К. Богатства земных недр. — М.: Прогресс, 1986. — С. 42.
5. Природа Івано-Франківської області // Під ред. Геренчука К.І. — Львів: Вища школа, 1973. — С. 35.
6. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV — XIX ст. — К., 1991. — С. 15.
7. Верхратський І. Камінна сіль і опис жуп Дрогобицької і Стебницької // Літературний збірник Галицької Русської Матиці. — Львів, 1871.
8. Sadowski A. Die Handelsstrassen der Griechen und Romer durch das Flussgebiet der oder Weichsel, der Dnieper und Niemen. — Jena, 1877.
9. Головацький Я.Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. — М., 1878. — С. 617.
10. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicyi. — Krakow, 1891; Szajnocha W. Kopalne i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1893.
11. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1911. — T. 39.
12. Piestrak F. Scic monograficzny salin Dolinskih. — Lwów, 1907.
13. Dieker J. Gornictwo na Rusi Halickej w XV i pierwszej polowie XVI wieku. — Przemysł, 1924.
14. Rutkowski J. Podzial dochodow w zapach ruskich za Zigmunta Augusta. Prace komisji historycznej. — Poznan, 1928.
15. Ossuchowski W. Gospodarka solna na Rusi Halickej (od XVI do XVIII wieku). — Lwów, 1930.
16. Turska J. Przemysł solny w woj. Ruskim w XVI w. // Spr. Tow. Nauk. w Lwowie. — T. 8. — 1928.
17. Ісаєвич Я. Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму // Нариси історії техніки. — К., 1961. — С. 99 — 100.
18. Грабовацький В. Гуцульщина XIII — XIX ст. — Львів: Вища школа, 1982; Грабовацький В. Солеварні промисли Гуцульщини // Нариси історії Прикарпаття. — Т. II. — Івано-Франківськ, 1993. — С. 57 — 63.
19. Грабовацький Б. Мелкое товарное производство и становление мануфактуры на Прикарпатье в XVI — XVIII вв.: автореф. дисс.
- на соискание учен. степени канд. истор. наук: спец. 07.00.025 «История СССР». — К., 1984. — 25 с.
20. Грабовацький Б. Прикарпатська сіль // Жовтень. — 1981. — №12. — С. 116 — 121; Грабовацький Б. В., Сіреджук П. С. Солеварні промисли Прикарпаття // Народна творчість і етнографія. — 1985. — №4. — С. 44 — 47; Грабовацький Б. В. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі // Київська Русь: культура, традиції. Збірник наукових праць. — К.: Наук. думка, 1982. — С. 35 — 38.
21. Грабовацький Б. Нариси історії виробничої культури і торгівлі в Україні. Підкарпатська сіль в XI — XVIII ст. — Львів: Логос, 2000. — 184 с.
22. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV — XIX ст. — К., 1991. — С. 256 с.
23. Кляпчук В. М., Кляпчук М. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. — Делятин, 2007; Кляпчук В. М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX — перша третина XX ст.). — Івано-Франківськ, 2009.
24. Янко І. Солеварні комплекси долини річки Прут // Обрії. — 2007. — №1 (24). — С. 82 — 88.
25. Іванов Є. А. Природно-географічні особливості освоєння мінеральних ресурсів Львівської області у до промислового періоду // Фізична географія та геоморфологія. — К.: ВПЛ «Обрії», 2009. — Вип. 55. — С. 170 — 181.
26. Szajnocha W. Kopalne. — S. 602.
27. Томенчук Б. П., Кляпчук М. Н., Аргеньчук П. І. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.
28. Там само.
29. Крушельницька Л. І., Конопля В. М. Раскопки и разведки в Карпатах // Археологические открытия 1981 года. — М.: Наука, 1983. — С. 279; Крушельницька Л. І., Павлів Д. Ю. Работы в Ивано-Франковской области // Археологические открытия 1985 года. — М.: Наука, 1987. — С. 354 — 355.
30. Крушельницька Л. Пам'ятка солеваріння рубежу ранньої і середньої бронзи в північно-східних Карпатах // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. — Т. ССXLIV. — Праці археологічної комісії. — Львів, 2002. — С. 140—154.
31. Крушельницька Л., Бандрівський М. Солеварні комплекси долини річки Прут // Обрії. — 2007. — №1 (24). — С. 82 — 88.
32. Історія Гуцульщини. — Львів: Логос, 1999. — Т. 4. — С. 196 — 210;
33. Крушельницька Л., Бандрівський М. Солеварні комплекси долини річки Прут // Обрії. — 2007. — №1 (24). — С. 82.
34. Заренко Є. К., Габінет М. П., Сливко О. П. Мінералогія осадочних утворень Прикарпаття. — Львів, 1962. — С. 387.
35. Szajnocha W. Op. cit. — S. 976.
36. Ibidem. — S. 976.
37. Ibidem. — S. 978.
38. Янко І. Солеварні комплекси долини річки Прут // Обрії. — 2007. — №1 (24). — С. 82.
39. Генік-Березовський С. Березовий перед II Світовою війною // Коломия ... — С. 583.
40. Бакай О. Село Княздів // Коломия ... — С. 651.
41. Близнюк В. Старі Кути // Гуцулія. — 1972. — Ч. 3 — 4 (23 — 24). — С. 18.
42. Слободян В. Село Княздів // Коломия ... — С. 663.
43. Григорчук С. Арешти в Баян-Березів в 1934 році // Гуцулія. — 1982 — 1983. — Ч. 1 (64 — 65). — XVI — XVII. — С. 17.
44. Сумцов Н. Ф. Симовлика славянских обрядов: Избранные труды. — М., 1996. — С. 116 — 117.
45. Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне відтворення видання 1899 року. — Верховина, 1997. — С. 224.
46. Falkowski J. Zachodnie pogranicze Huculszczyzny: Dolinami Prutu, Bystrycy Nadworniańskiej, Bystrycy Sohotwińskiej i Łomnicy. — Lwów, 1937. — S. 123.
47. Ibidem. — S. 125.
48. Плугатор Г. Майстрині з Косова зберегли давню рецептуру виготовлення оригінальних істівних іграшок із ... сиру // Експрес. — 2005. — 2 вересня.
49. Габорах М. Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник. — Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. — С. 22 — 24.
50. Там само. — С. 165.
51. Там само. — С. 431 — 432.

Рисунок 1
Село Уторопи,
мешканець села
Петро Филішук на
власному подвір'ї
біля жерстяного
черія для
виварювання солі

Рисунок 2
Село Уторопи,
процес видалення
зайвої вологи з
солі за допомогою
вивішування в
кошику

Рисунок 3
Село Уторопи,
сформовані топки
солі

Рисунок 4
Село Уторопи,
процес сушіння
топок солі

АКРЕШОРИ I

Село Акрешори
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в урочищі Гнилиця

РОЗТАШУВАННЯ

В західній частині села (рисунок 1), в урочищі Гнилиця, на схилі яру, де бере початок безіменний струмок (рисунок 2).

Географічні координати:

48° 22' 06,0" Пн. ш.

24° 48' 21,3" Сх. д.

Висота – 523,2 м

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело, місце видобутку сировиці

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий² і новітній час

ОПИС

Соляне джерело (рисунок 3, 4) обкладене плоскими каменями (пісковик). На майданчику поруч із джерелом простежуються елементи дерев'яних конструкцій споруд (рисунок 5, 6), вірогідно, пов'язаних із солевидобутком. Зокрема, на схилі яру, біля стежки, що веде від сільської садиби до джерела, зафіксований кут зрубу, складеного з дерев'яних колод (рисунок 5). Вірогідно, що початки солевидобутку на цій території можуть сягати доісторичного періоду. Село Акрешори межує з селом Текуче, де знайдено виробничі об'єкти гальштатського часу, які були пов'язані із солеварінням³. Крім того, цю територію у пізньоримську добу заселяли носії культури карпатських курганів (знахідки у с. Текуче римських монет I – II ст. н. е., вірогідно, скарбу)⁴. Івано-Франківський археолог, доцент Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Б. Томенчук вважає, що солевидобуток на території цього села також існував у киево-

Рисунок 1
Село Акрешори,
місце розташування
соляних джерел:
1 – соляне джерело
в урочищі Гнилиця;
2 – соляне джерело
в урочищі Суроп

руську добу⁵. Польський дослідник солевидобутку в Карпатах XIX століття В. Шайноха повідомляє, що солеваріння в «Акрешорах біля Космача» припинилося у 1790 р.⁶ Сировицю з цього джерела і тепер постійно використовують мешканці сіл Акрешори та Текуче (рисунок 7).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування пам'ятки, 2010 р.

1. Томенчук Б. П., Кляпчук М. Н., Арсеньєв П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

2. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV – XIX ст. – К., 1991. – С. 14.

3. Крушельницькая Л. И. Павлив Д. Ю. Работы в Ивано-Франковской области // Археологические открытия 1985 года. – М.: Наука, 1987. – С. 354 – 355.

4. Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). – К.: ІА НАН України, 2010. – С. 27, рис. 3; с. 178 – 179.

5. Томенчук Б. П., Кляпчук М. Н., Арсеньєв П. И. Там само.

6. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicyi. – Krakow, 1891. – С. 21.

АКРЕШОРИ I

Рисунок 2
Село Акрешори,
урочище Гнилиця,
скил яру і потік

Рисунки 3, 4
Село Акрешори,
урочище Гнилиця,
соляне джерело

Рисунок 5
Село Акрешори,
урочище Гнилиця,
соляне джерело.
Залишки дерев'яних
конструкцій,
пов'язаних із
солевидобутком

Рисунок 6
Село Акрешори,
урочище Гнилиця,
соляне джерело.
Залишки дерев'яних
конструкцій,
пов'язаних із
солевидобутком

Рисунок 7
Село Акрешори,
урочище Гнилиця,
соляне джерело.
Мешканець села
Акрешори набирає
сировицю із
соляного джерела
для домашнього
вжитку

АКРЕШОРИ ІІ

Село Акрешори
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в урочищі Суруп

РОЗТАШУВАННЯ

Знаходиться між селами Текуче, Нижній Березів і Акрешори, на схилі глибокого яру в урочищі Суруп (рисунок 1). Дном яру тече потік, який впадає північніше в річку Акра. Соляне джерело знаходиться на правому березі потоку (рисунок 2).

Географічні координати:

48° 22' 52,3" Пн. ш.

24° 50' 12,7" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя, новий і новітній час

ОПИС

Джерело обрамлене дерев'яним дощаним цямринням з прямокутних брусів розмірами 1x1 м (рисунок 3, 4). Дно джерела викладене кам'яними уламками (рисунок 5). Глибина до рівня кам'яного дна складає один метр. Джерело закривається дерев'яною кришкою (рисунок 4). На віддалі 3 м від згаданого джерела знаходиться ще одне, покинуте, яким уже не користуються (рисунок 6). Біля першого і другого джерела спостерігаються дерев'яні колоди, які, вірогідно, склали більш ранні конструкції цямриння соляного джерела або були пов'язані з приміщенням для виварювання солі.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування пам'ятки, 2010 р.

Рисунок 1
Село Акрешори,
соляне джерело
в урочищі Суруп.
Місце розташування
солевидобувного
об'єкта.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 2
Село Акрешори,
соляне джерело
в урочищі Суруп.
Вигляд місця
розташування
джерела з боку
потіку

Рисунок 3
Село Акрешори,
соляне джерело
в урочищі Суруп.
Перше джерело

Рисунок 4
Село Акрешори,
соляне джерело
в урочищі Суруп.
Перше джерело

Рисунок 5
Село Акрешори,
соляне джерело
в урочищі Суруп.
Перше джерело

Рисунок 6
Село Акрешори,
соляне джерело
в урочищі Суруп.
Друге джерело

БАНЯ-БЕРЕЗІВ I

Село Баня-Березів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Джерело з природним соляним розчином (сировицею) в урочищі Старе Село

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело розташоване в заплаві річки Ратундзева, в урочищі Старе Село (рисунки 1, 2).

Географічні координати:

48° 25' 6,7" Пн. ш.

24° 45' 39,3" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий² і новітній час

ОПИС

Соляне джерело розташоване в руслі річки Ратундзева у 130 м на південь від церкви Петра і Павла (рисунк 5). Нині використовується джерело з дерев'яним дощаним цямринням розмірами 0,57x0,74 м (рисунки 3, 4). Глибина резервуара, утвореного цямринням, досягає 0,5 м. На віддалі близько 10 м від нового цямриння на березі річки є дерев'яне цямриння джерела у вигляді кадуба діаметром близько 40 см (рисунки 6, 7). Це джерело тепер не функціонує.

ІСТОРІЯ

З соляними джерелами та солеварінням пов'язано виникнення села Баня-Березів³. У Баня-Березові сіль варили до 1799 року⁴. Дерев'яні чумацькі вози XVIII ст. з цього села зберігаються в експозиціях Коломийського музею народного мистецтва Гуцульщини імені Йосафата Кобринського та Львівського історичного музею. В умовах державної монополії на виробництво солі місцеві жителі не тільки вживали у побуті «сировицю», але

Рисунк 1

Село Баня-Березів, місце розташування соляних джерел: 1 – соляне джерело в урочищі Старе Село; 2 – соляне джерело в урочищі Суровичинка. Супутниковий знімок Google Планета Земля

Рисунк 2

Село Баня-Березів, місце розташування соляного джерела в урочищі Старе Село (1). Супутниковий знімок Google Планета Земля

1. Томенчук Б. П., Клапчук М. Н., Арсеньч П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

2. Szajnocha W. Kopalne i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy

I Literacki. — Lwów, 1893. — S. 978; Kamin-ski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy I Literacki. — Lwów, 1911. — T. 39. — S. 262.

3. Грабовецький Б.В., Сіреджук П.С. Солеварні промисли Прикарпаття // Народна творчість та етнографія. — 1985. — №4. — С. 46.

4. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicyi. — Krakow, 1891. — S. 20.

Рисунок 3
Село Бая-Березів,
урочище Старе Село,
русло р. Ратундзєва,
соляне джерело

Рисунок 4
Село Бая-Березів,
урочище Старе Село,
русло р. Ратундзєва,
соляне джерело

й потайки виварювали сіль, «возили або носили в бєсагах на Поділля, щоб помінати на збіжжя»⁵.

В селі нами обстежено два джерела, над одним із яких споруджено колодязь.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування пам'ятки, 2010 р.

5. Березовський С.
Березови перед II
Світовою війною
// Коломия й
Коломийщина: Збірник
споминів і статей про
недавнє минуле. —
Філадельфія: Видання
Комітету Коломлян,
1988. — С. 583.

Рисунок 5
Село Бая-Березів,
урочище Старе Село,
русло р. Ратундзєва,
природна
кристалізація солі
із соляного розчину
під дією сонячних
променів

БАНЯ-БЕРЕЗІВ I

Рисунок 6
Село Баня-Березів,
урочище Старе Село,
соляне джерело.
Залишки дерев'яних
конструкцій (кадуб),
пов'язаних із
солевидобутком

Рисунок 7
Село Баня-Березів,
урочище Старе Село,
соляне джерело.
Залишки дерев'яних
конструкцій (кадуб),
пов'язаних із
солевидобутком

БАНЯ-БЕРЕЗІВ II

Село Баня-Березів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Джерело з природним соляним розчином (сировицею) в урочищі Суровичинка

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело розташоване в урочищі Суровичинка в нижній частині пологого схилу на віддалі 0,35 км на північний схід від дороги та за 0,87 км на північний схід від солоного джерела в урочищі Старе Село (рисунки 1, 2). Географічні координати: 48° 25' 34" Пн. ш. 24° 45' 50" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця, місце видобутку сировиці

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело-криниця, знаходиться в дерев'яній споруді зрубного типу (рисунки 3, 4). В останні роки ця споруда зазнала перебудови. У 2006 році дах зрубною споруди над колодязем був укритий гонтом (рисунком 5), що, на нашу думку, краще характеризує народну архітектуру Гуцульщини. Над рівнем підлоги – 5 вінець дерев'яного цямриння колодязя. Шахта колодязя також викладена дерев'яними колодами. На верхньому вінці цямриння змонтовано дерев'яний ворот (рисунки 6, 7, 8) для підняття сировиці.

ІСТОРІЯ

Соляні джерела в селі Баня-Березів згадують польські дослідники В. Шайноха, З. Камінські². У Баня-Березові виробництво солі припинене 1799 року³.

Рисунок 1
Село Баня-Березів,
місце розташування
соляного джерела
в урочищі
Суровичинка (2).
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ
Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування пам'ятки, 2010 р.

Рисунок 2
Село Баня-Березів,
урочище
Суровичинка,
дерев'яний
будиночок з
соляним джерелом-
криницею. Видляд з
південного заходу

БАНЯ-БЕРЕЗІВ II

Рисунок 3
Село Баня-Березів, урочище Суровичинка, дерев'яний будиночок з соляним джерелом-криницею (фото 2006 року)

1. Томенчук Б. П., Клапчук М. Н., Арсенюк П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

2. Szajnocha W. Kopalne i warzelnie soli w Galicyi //

Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1893. — S. 978; Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1911. — T. 39. — S. 262.

3. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicyi. — Krakow, 1891. — S.20.

Рисунок 4
Село Баня-Березів, урочище Суровичинка, дерев'яний будиночок з соляним джерелом-криницею. Сучасний вигляд

Рисунок 5
Село Баня-Березів, урочище Суровичинка, дерев'яний будиночок з соляним джерелом-криницею. Сучасний вигляд

5

Рисунок 6
Село Баня-Березів, урочище Суровичинка, дерев'яний будиночок з соляним джерелом-криницею. Інтер'єр будинку. Криниця (фото 2006 року)

6

Рисунок 7
Село Баня-Березів, урочище Суровичинка, дерев'яний будиночок з соляним джерелом-криницею. Інтер'єр будинку. Криниця

7

Рисунок 8
Село Баня-Березів, урочище Суровичинка, дерев'яний будиночок з соляним джерелом-криницею. Інтер'єр будинку. Криниця

8

БЕРЕЗІВ ВИЖНІЙ

Село Березів Вижній
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело на березі р. Лунга

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело розташоване в південно-західній частині села Вижній Березів, на лівому березі р. Лунга в місці виходу сіро-синіх глин (рисунок 1).

Географічні координати:

48° 24' 09,7" Пн. ш.

24° 45' 51,6" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий² і новітній час

ОПИС

Соляне джерело, відкривається безпосередньо біля урізу води в р. Лунга (рисунок 2). Виходи соляного розчину періодично руйнуються паводковими водами, місцеве населення щороку після зниження рівня води в ріці відновлює їх шляхом викопування у глині невеликого резервуару діаметром від 0,5 м до 1 м, по краях обкладає кам'яною галькою (рисунки 3, 4, 5). Як правило, біля джерела селяни залишають ємкості для набирання сировиці. Доступ до місця виходу соляного розчину дещо ускладнений особливостями рельєфу.

Неподалік від місця виходу соляного розчину зафіксовано рештки дерев'яних споруд (рисунки 6, 7). Нижче за течією, на лівому березі з берегової стінки, виступають 5 вінець дерев'яного зрубу. Для його спорудження використано колоди діаметром близько 15 см, які з'єднувалися способом «в лапу». Торцева частина чотирьох колод вкрита шаром кристалізованої солі. За повідомленням мешканця цього села М. Пог'юка, тут міг бути водяний млин.

Рисунок 1
Село Вижній Березів, соляне джерело. Місце розташування солевидобувного об'єкта. Спутниковий знімок Google Планета Земля

ІСТОРІЯ

Соляне джерело у Вижньому Березові згадують дослідники З. Камінські, Ю. Г. Гошко, В. М. Клапчук та інші. В новий час у селі функціонувала солеварня, яка припинила свою діяльність у 1799 р. У наш час місцеві жителі використовують розсіл з цього джерела для власних господарських потреб.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

1. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy I Literacki. — Lwów, 1911. — Т. 39. — С. 262.

2. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV — XIX ст. — К., 1991. — С. 14.

3. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX — перша третина XX ст.). — Івано-Франківськ, 2009. — С. 227.

4. Szajnocha W. Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy I Literacki. — Lwów, 1893. — С. 981.

Рисунок 2
Село Вижній
Березів, соляне
джерело. Схил
лівого берега
р. Луга.
Вигляд з північного
заходу

Рисунок 3
Село Вижній
Березів, соляне
джерело.
Вигляд з півдня

БЕРЕЗІВ ВИЖНІЙ

Рисунок 4
Село Вижній
Березів, соляне
джерело, основний
збірник сировиці.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 5
Село Вижній
Березів, соляне
джерело, другий
збірник сировиці.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 6
Село Вижній
Березів, лівий берег
р. Лунга. Рештки
дерев'яного зрубу
поблизу соляного
джерела. Вигляд з
південного сходу

Рисунок 7
Село Вижній
Березів, лівий
берег р. Лунга.
Рештки дерев'яного
зрубу із слідами
кристалізованої солі
на поверхні колод.
Вигляд з південного
сходу

БІЛІ ОСЛАВИ

Село Білі Ослави
Надвірнянського району

Рисунок 1
Село Білі Ослави,
місце розташування
соляного джерела.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в селі Білі Ослави

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело розташоване (рисунок 1) на околиці села в урочищі Водишній на відстані 1,77 км на південний захід від середньої школи села Білі Ослави. Біля мосту через річку Ославка або Водишнянка – ліву притоку р. Біла Ослава (рисунок 2). Ця річка також має назву Водична Баня¹, що пов'язано із об'єктами солевидобутку.

Географічні координати:

48° 28' 42" Пн. ш.

24° 40' 47" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя², новий і новітній час

ОПИС

Над джерелом було споруджено дерев'яне цямриння розмірами 1,6 x 1,7 м, виготовлене з тесаних колод. Глибина криниці складає 3 метри. Джерело внесено у реєстр природно-заповідних територій та об'єктів Івано-Франківщини, є гідрологічною пам'яткою природи³.

ІСТОРІЯ

Соляне джерело і видобуток солі в селі Білі Ослави згадуються в цілому ряді досліджень⁴. В. М. Клапчук повідомляє, що в Білих Ославах станом на 2007 р. існувало 2 соляних джерела⁵. За повідомленням В. Левицького, вірогідно, друге згадане джерело розташоване в урочищі Ластівка, яке мешканці Заріччя вважають своїм.

У 1969 р. після великої повені мисливець

Іван Тирський в урочищі Водишній знайшов кам'яну сокиру і крем'яний ніж (передані у Львівський історичний музей)⁶. У 1978 р. джерело і навколишня територія оглянуті Б. Томенчуком⁷.

У селі працювала солеварня, яка мала 5 черунів⁸. Австрійська адміністрація закрила білоославську солеварню у 1791 р.⁹ А на початку ХХ ст. в селі існував тільки колодязь із соляним розчином. Над криницею коштами Білоославського лісництва Делятинського держлісгоспу було споруджено дерев'яний дощаний будиночок (рисунки 3, 4, 5). До початку ХХІ ст. сировиця активно використовувалася місцевим населенням для господарських потреб¹⁰. За повідомленням краєзнавця, наукового співробітника музею Марії Підгірянки В. Левицького, після 2004 р. соляний розчин через невідомі причини перестав поступати у криницю, з того часу місцеве населення її не використовує (рисунок 5).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження соляного джерела-криниці, картографування пам'ятки, 2010 р.

1. Габорак М. Гідронімія Івано-Франківщини: Етимологічний словник-довідник. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2010. – С. 94.

2. Томенчук Б. П., Клапчук М. Н., Арсеньч П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

3. Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 249.

4. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах ХV – ХІХ ст. – К.: Наук. думка. – С. 25;

Левицький В. Білі Ослави. Село моє – колиська моя. – Білі Ослави – Надвірна, 2000. – С. 26, 36 – 37; Клапчук В. М., Клапчук М. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин, 2007. – С. 35; Томенчук Б. П., Клапчук М. Н., Арсеньч П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

5. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Вказ. праця. – С. 35.

6. Левицький В. – С. 26.

Рисунок 2
Село Білі Ослави,
річка Ославка або
Водишнянка біля
соляного джерела.
Вигляд з півдня

Рисунок 3
Село Білі Ослави,
дерев'яна споруда
над соляним
джерелом-
криницею

7. Томенчук Б. П.,
Клапчук М.Н.,
Арсенюч П. И. Указ.
соч. — С. 414.

8. Левицький В. — С. 36.

9. Kamiński Z. O
wytwórczości soli.
Przyczynek do dziejów żup
galicyjskich // Przewodnik
naukowy i literacki. —
Lwów, 1911. — Rocznik
XXXIX. — S. 261.

10. Левицький В. — С. 37.

Рисунок 4
Село Білі Ослави,
дерев'яна споруда
над соляним
джерелом-
криницею

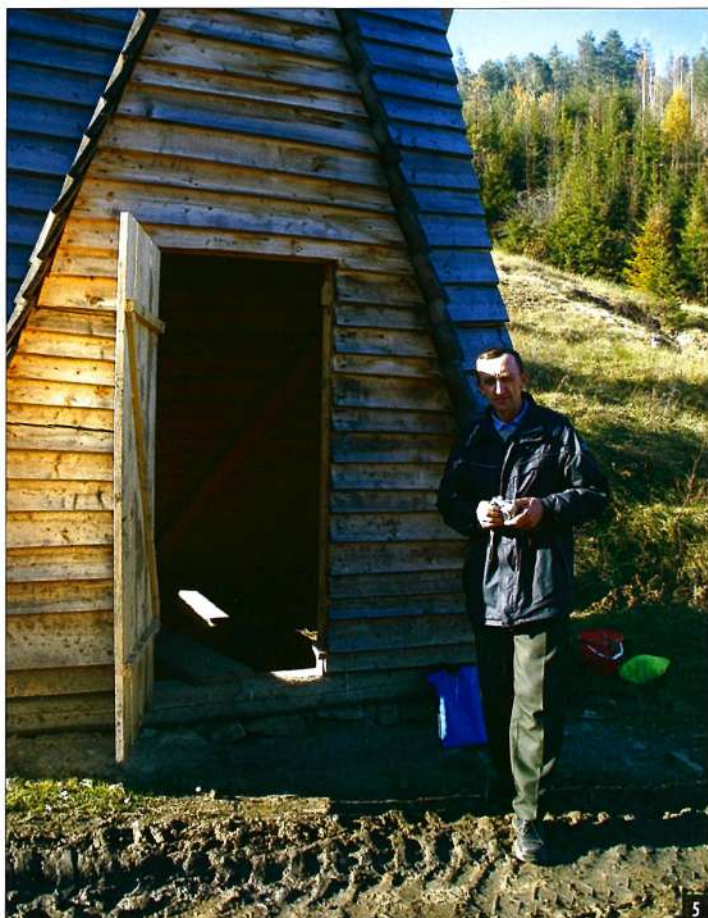

Рисунок 5
Село Білі Ослави,
дерев'яна споруда
над соляним
джерелом-
криницею. Біля входу –
красзнавець,
науковий
співробітник музею
Марії Підгірянки
В. Левицький

ГВІЗД

Село Гвізд
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в урочищі Бані

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело-криниця розташоване в північній частині села Гвізд (рисунок 1), на віддалі близько 350 м на північний схід від дороги Надвірна – Богородчани в урочищі Бані.

Географічні координати:

48° 41' 41,8" Пн. ш.

24° 32' 59,2" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело-криниця розміщене в урочищі Бані на городній ділянці Ю. Гуменюка поблизу садиби на вулиці Визвольній, 28 (рисунок 4). В урочищі Бані збереглася криниця з соляним розчином. Збереглася тільки шахта колодязя і дерев'яне цямриння нижче сучасної поверхні (рисунок 2). За повідомленням мешканки села Г. Ф. Пилип'юк, ще до Другої світової війни тут видавали соровицю селянам з Гвозду у визначені дні. У роки Другої світової війни та повоєнний період шахта колодязя була закидана матеріалами різного походження. Південніше від криниці біля огорожі садиби М. В. Несторак є природний вихід соляного джерела (рисунок 3), соляний розчин зволожує дерев'яний паркан та кристалізується на його поверхні.

Рисунок 1
Село Гвізд, урочище Бані. Місце розташування соляного джерела-криниці. Супутниковий знімок Google Планета Земля

ІСТОРІЯ

Про соляне джерело і осередок солеваріння у Гвозді повідомляє В. Шайноха¹. За даними того ж автора солевиробництво тут було припинено в 1798 р.² У наш час місцеві жителі не використовують розсіл з цього джерела, а для власних і господарських потреб беруть його з криниць в Старуні і Молдокві.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

1. Szajnocha W. Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1893. – S. 976.

2. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicyi. – Krakow, 1891 – S. 20; Szajnocha W. Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1893. – S. 981.

Рисунок 2
Село Гвізд, урочище
Бані, соляне
джерело-криниця.
Вигляд з півдня

2

Рисунок 3
Село Гвізд, урочище
Бані. Вулиця
Визволення,
природне соляне
джерело на
території садиби
М. Несторак

3

Рисунок 4
Село Гвізд,
урочище Бані,
город Ю. Гуменюка,
соляне джерело-
криниця. Вигляд з
південного заходу

4

ДЕЛЯТИН І

Селище міського типу Делятин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в присілку Шевелівка

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване в північно-західній частині селища (рисунок 1), біля південного берега яру (рисунок 2), що тягнеться із заходу на схід, на віддалі 0,5 км на захід від розвилки доріг на Івано-Франківськ, Коломию, Делятин.

Географічні координати:

48° 32' 32" Пн. ш.

24° 37' 11" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело має вихід на правому березі струмка (рисунок 2, 3), який тече у східному напрямку, у шарі галогенних глин. Резервуар для накопичення соляного розчину (рисунок 4, 5) створено з використанням тонких дощок та жердин, які вертикально вкопані в ґрунт і складають каркас цямриння. Резервуар має тимчасовий характер у зв'язку із особливостями розташування джерела у руслі струмка, що призводить до щорічного zalivanja і замулювання його паводковими водами. З-під дерев'яного цямриння до струмка відбувається витікання сировиці, яка в сухий період року кристалізується (рисунок 4). Навколо цямриння поверхня викладена пласкими каменями. Вище по течії струмка, на його правому березі, видно оголення галогенних глин із виходами соляного розчину, сіль кристалізується (рисунок 6).

ІСТОРІЯ

Солевидобуток у Делятині відомий з XVI ст., а солеварня була побудована у 1783 р.² Делятинська солеварня виробляла від 5,2 до 6,4 тис. т солі у 1871–1873 роках.³ В роки Першої світової війни солеварня в Делятині була зруйнована і пізніше не відновлювала своєї діяльності⁴. В. М. Клапчук повідомляє, що станом на 2007 р. в Делятині нараховувалося 9 соляних джерел⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б., археологічна розвідка, 1978 р.
Томенчук Б., Романець В., Кочкін І., детальне обстеження, 2008 р.
Кочкін І., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

1. Томенчук Б.П., Клапчук М.Н., Арсенюк П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

2. Там само. — С. 217.

3. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина XIX — перша третина XX ст.). — Івано-Франківськ, 2009. — С. 224.

4. Клапчук В. М., Клапчук М.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. — Делятин, 2007. — С. 214.

Рисунок 1
Селище Делятин, соляне джерело в місцевості Шевелівка. Місце розташування солевидобувного об'єкта. Супутниковий знімок Google Планета Земля

5. Клапчук В.М., Клапчук М.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. — Делятин, 2007. — С. 35.

Рисунок 2
Селище Делятин,
яр із струмком
в місцевості
Шевелівка.
Вигляд зі сходу

Рисунок 3
Селище Делятин,
тальвег яру, струмок
і соляне джерело
в місцевості
Шевелівка.
Вигляд із заходу

Рисунок 4
Селище Делятин,
соляне джерело
в місцевості
Шевелівка.
Вигляд з півночі

Рисунок 5
Селище Делятин,
соляне джерело
в місцевості
Шевелівка.
Учасники
обстеження
Б. Томенчук і
В. Романець

Рисунок 6
Селище Делятин,
місцевість
Шевелівка.
Природний вихід
соляного розчину
на правому березі
струмка.
Вигляд з півночі

ДЕЛЯТИН ІІ

Селище міського типу Делятин
Надвірнянського району

Рисунок 1
Селище Делятин,
соляне джерело в
місцевості Посіч.
Місце розташування
солевидобувного
об'єкта.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в селищі
Делятин в місцевості Посіч

РОЗТАШУВАННЯ

Джерело-криниця розташоване в
південно-західній частині Делятина
в місцевості Посіч (рисунок 1) на
віддалі 0,6 км на захід від стадіону.
Джерело розташоване в нижній
частині глибокого яру в руслі струмка
(рисунок 2). Біля соляного джерела
проходить лінія електропередач.
Географічні координати:
48° 31' 29" Пн. ш.
24° 37' 06" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹

ОПИС

Дерев'яне цямриння квадратної у плані
форми створено з вертикально укріплених
дошок (рисунок 3, 4). Розміри цямриння
близько 0,4х0,4 м, висота над ґрунтом
близько 0,5 м. Джерело-криниця накрива-
ється дерев'яною покрिशкою (рисунок 3).
Місцеві жителі використовують соляний
розчин з цього джерела для власного хар-
чування і свійських тварин.

ІСТОРІЯ

Дивись статтю Делятин І.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка,
1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, карто-
графування 2010 р.

Рисунок 2
Селище Делятин,
яр із струмком в
місцевості Посіч.
Вигляд із заходу

1. Томенчук Б.П.,
Клалчук М.Н.,
Арсенюк П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. –
М.: Наука, 1979. – С. 414.

Рисунок 3
Селище Делятин,
тальвег яру, струмок
і соляне джерело
в місцевості Посіч.
Вигляд із заходу

Рисунок 4
Селище Делятин,
мешканець селища
набирає сировицю з
соляного джерела.
Вигляд із заходу

ДЕЛЯТИН ІІІ

Селище міського типу Делятин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в селищі
Делятин на березі р. Любіжня

РОЗТАШУВАННЯ

В центрі Делятина біля базару, на
віддалі 220 м на північний схід від
мосту через р. Любіжня у місці виходу
соляного розчину (рисунки 1, 2).

Географічні координати:

48° 31' 49" Пн. ш.

24° 37' 44" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

У розмитій стінці берега ріки помітна ділянка виходу соляного розчину, який висихає і залишає плями білого кольору (рисунки 1, 2). Підняття рівня води в р. Любіжня у 2008 та 2010 рр. знищило попередні резервуари-збірники природного соляного розчину в цьому місці. Сучасні резервуари-збірники викопані у шарі синьої глини з річковою галькою. Зафіксовано два резервуари, які мають вигляд заглиблень напівсферичної форми (рисунки 3). Від попадання річкової води у резервуари їх захищає невисокий насип з глини і дрібної річкової гальки (рисунки 3). Місцеве населення користується соляним розчином з цього джерела.

ІСТОРІЯ

Дивись статтю Делятин І.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка,
1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, карто-
графування 2010 р.

Рисунок 1
Селище Делятин,
соляне джерело в
руслі р. Любіжня.
Місце розташування
солевидобувного
об'єкта.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 2
Селище Делятин,
берег р. Любіжня
з виходами
природного
соляного розчину.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 3
Селище Делятин,
резервуари-
збірники
природного
соляного розчину
в руслі р. Любіжня.
Вигляд з південного
сходу

1. Томенчук Б. П.,
Клапчук М. Н.,
Арсенюк П. И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. — С. 414.

ДОБРОТІВ

Село Добротів
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в урочищі Солонці

РОЗТАШУВАННЯ

За 1,52 км на північний захід від залізничного переїзду у селі Добротів, у низинній заплаві річки Слобожниця, в урочищі Солонці (рисунки 1, 2).

Географічні координати:

48° 33' 43" Пн. ш.

24° 41' 24" Сх. д.

Висота – 426 м над рівнем моря

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело, місце видобутку сировиці

ДАТУВАННЯ

Новий¹ і новітній час

ОПИС

Під час обстеження місце розташування солевидобувного об'єкта було вказано істориком І. Янком (рисунок 3). Соляна криниця не збереглася. Вона була засипана у часи Другої світової війни і в повоєнний час. Нині можна помітити вирвоподібну западину, залиту водою, частково зарослу чагарником (рисунок 4). У западині спостерігаються уламки дерев'яного цямриння шахти колодязя. Рельєф заплави річки Слобожниця дозволяє припустити розташування в цьому місці споруд, пов'язаних із солеварінням.

ІСТОРІЯ

Добротівські джерела згадує польський дослідник З. Камінський³. За даними І. Янка у Добротіві кілька солевидобувних споруд були біля річки Слобожниця в урочищі Солонці. Одна з них діяла до 40-х років ХХ ст.³

Рисунок 1
Село Добротів,
місце розташування
соляної криниці.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування пам'ятки, 2010 р.

1. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV – XIX ст. – К., 1991. – С. 14.

2. Kaminski Z. O wytwor-zosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1911. – Т. 39. – С. 261.

3. Янко І. Солеварні комплекси долини річки Прут // Обрії. – 2007. – №1 (24). – С. 82 – 88.

Рисунок 2
Село Добротів,
місце розташування
соляної криниці.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 3
Село Добротів,
місце розташування
соляної криниці.
Вигляд з північного
сходу

Рисунок 4
Село Добротів,
місце, де раніше
була соляна
криниця. Вигляд з
південного сходу

ЗАРІЧЧЯ

Село Заріччя
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в урочищі
Ластівка

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело-криниця знаходиться між селами Заріччя і Чорні Ослави на віддалі 1,5 км на південний захід від АЗС в селі Білі Ослави (рисунок 1, 9).

Географічні координати:

48° 29' 50,3" Пн. ш.

24° 40' 26,9" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело, розташоване на схилі яру (рисунок 2). Обрамлене дерев'яним цямринням (рисунок 3, 4, 5) з тесаних колод, прямокутних в перетині, шириною до 20 см. Проміряна в 2010 р. глибина шахти колодязя становить 4 м. Рівень сировиці в колодязі на момент обстеження був на висоті сучасної поверхні. Біля цямриння колодязя спостерігаються частини дерев'яної споруди (рисунок 6, 7, 8), вірогідно, пов'язаної з солеварінням. Грунт навколо колодязя має включення деревного вугілля.

ІСТОРІЯ

В селі Заріччя діяла солеварня, яка була закрита у 1788 р.² В. М. Клапчук повідомляє, що станом на 2007 р. в Заріччі було 3 соляних джерел³. Наше обстеження показало, що експлуатуються переважно одне – в урочищі Ластівка. За повідомленням Палагни Андріївни Клим'юк, мешканки села Заріччя, в селі природний соляний розчин називають «сорвиця». У часи Другої світової війни з неї варили сіль і на Городенківщині міняли на продукти. В селі також була традиція на Великдень робити топки солі, які мали стояти на святковому столі.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, нанесення на карту, 2010 р.

Рисунок 1

Село Заріччя, соляне джерело в урочищі Ластівка. Місце розташування солевидобувного об'єкта.

Супутниковий знімок Google Планета Земля

1. Томенчук Б. П., Клапчук М. Н., Арсенчук П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

2. Там само. – С. 211; Szajnoch W. Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1893. – S. 981.

3. Клапчук В. М., Клапчук М. М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин, 2007. – С. 35.

Рисунок 2
Село Заріччя, соляне
джерело в урочищі
Ластівка. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Вигляд із
заходу

Рисунок 3
Село Заріччя, соляне
джерело в урочищі
Ластівка. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Колодязь із
природним соляним
розчином. Вигляд
з північного заходу

Рисунок 4
Село Заріччя, соляне
джерело в урочищі
Ластівка. Колодязь
із природним
соляним розчином.
Вигляд з півночі

Рисунок 5
Село Заріччя, соляне
джерело в урочищі
Ластівка. Колодязь
із природним
соляним розчином.
Вигляд з північного
сходу

Рисунок 6
Село Заріччя, соляне джерело в урочищі Ластівка. Колодязь із природним соляним розчином. Дерев'яне цямриння. Вигляд зі сходу

Рисунок 7
Село Заріччя, соляне джерело в урочищі Ластівка. Територія на північ від колодязя. Залишки дерев'яних конструкцій, пов'язаних із солевидобутком. Вигляд зі сходу

Рисунок 9
Село Заріччя, урочище Ластівка. Вигляд з північного сходу

Рисунок 8
Село Заріччя, соляне джерело в урочищі Ластівка. Територія на північ від колодязя. Залишки дерев'яних конструкцій, пов'язаних із солевидобутком. Дерев'яна колода. Вигляд зі сходу

КОСМАЧ І

Село Космач
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця «Соровиця в Медвежім» в селі Космач

РОЗТАШУВАННЯ

В урочищі "Томчуччина", що на присілку Медвежий (також згадується місцевим населенням як Бані), що на правому високому березі річки Баненки (рисунки 1, 2).

Географічні координати джерела-криниці:

48° 20' 26.1" Пн. ш.

24° 47' 28.5" Сх. д.

Географічні координати місця солевиробничого комплексу:

48° 28' 25.8" Пн. ш.

24° 47' 29.9" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця та солевиробничий комплекс

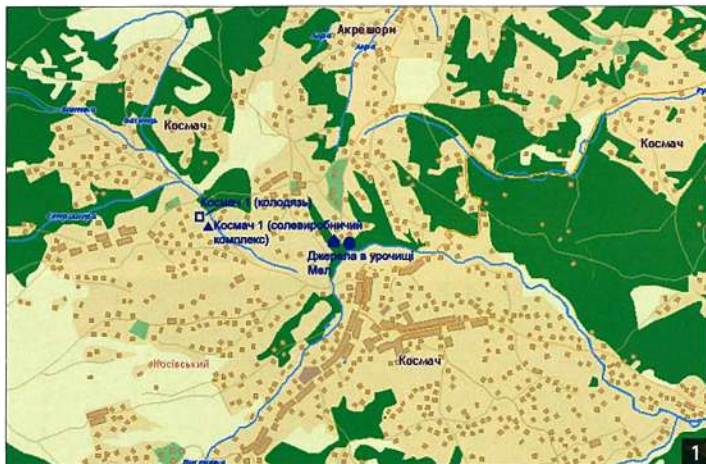
ДАТУВАННЯ

Пізній етап бронзового віку,
культура фракійського гальштату.
Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Криниця обрамлена дерев'яним цямринням, виготовленим з тесаних прямокутних у перетині колод. Вікно колодязя накрите кришкою, яка складається з двох частин – нерухомої і рухомої, яка з'єднана з першою дерев'яним шарніром (рисунок 4). Навколо колодязя споруджено дерев'яну чотиристовпову альтанку (рисунок 3), додаткові два стовпи виділяють вхід до приміщення з дерев'яною підлогою. Соляний розчин з цього джерела використовується місцевим населенням.

Рисунок 1
Село Космач,
соляне джерело-
криниця «Соровиця
в Медвежім» і
солевиробничий
комплекс. Місце
розташування
солевидобувних
об'єктів. Карта
Візіком – Україна

ІСТОРІЯ

Соляні джерела в селі Космач згадує польський дослідник З. Камінський². У 1978 р. пам'ятку обстежив Б. Томенчук³. Пам'ятка, пов'язана із солевидобутком, знайдена на початку 90-х років ХХ ст. під час дорожніх робіт.

У 1994 р. львівські археологи за участю історика П. Сіреджука провели дослідження солевиробничого осередку. Цей об'єкт розташований на віддалі близько 20 м від соляного джерела «Соровиця в Медвежім» (рисунок 5). Під час поверхневих досліджень знайдено бронзове знаряддя типу наверхшя, численні уламки горщиків, корчаг, розвали черені печі. Наступними розкопками відкрито залишки кам'яно-глиняних печей для солеваріння, велику кількість уламків посуду (рисунок 6). Форма і орнаментация корчаг дуже близька до амфор культури Гава та Речь у Трансільванії. Культурний шар пам'ятки відрізняється насиченістю, тут було знайдено понад 470 кг керамічних уламків. М. Бандрівський вважає, що космацький доісторичний солевидобувний центр припинив своє функціонування не пізніше ІХ ст. до н. е.⁴

Вірогідно, що солевидобуток на цій території був продовжений у наступні періоди, можливо, що на цій ділянці солеваріння відбувалося і в новий час. Солеварня в Космачі була закрита наприкінці ХVІІІ ст.⁵

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., Клапчук М. М., Арсенич П. І., археологічна розвідка, 1978 р.⁶. Дослідження археологічної експедиції відділу археології Інституту українознавства НАН України імені І. П. Крип'якевича, 1994 р.

Кочкін І. Т., обстеження соляного джерела, нанесення на карту, 2010 р.

Рисунки 2, 3
Село Космач,
соляне джерело-
криниця «Соровиця
в Медвежім»,
альтанка над
криницею

Рисунок 4
Село Космач, соляне
джерело-криниця
«Соровиця в
Медвежім». Интер'єр
альтанки. Вид з
сходу

1. Томенчук Б.П.,
Клапчук М.Н.,
Арсеньч П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. —
С. 414.

2. Kaminski Z. O
wytworczosci soli //
Przewodnik Naukowy
i Literacki. — Lwów,
1911. — Т. 39. — С. 262.

3. Томенчук Б.П.,
Клапчук М.Н.,
Арсеньч П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. —
С. 414.

4. Бандрівський М.,
Мацкевий Л.,
Мацюк О., Сіреджук П.
Старожитності
Косівщини. Історичні
нариси. — Івано-
Франківськ: Лілея-НВ,
1997. — С. 68.

5. Гошко Ю.Г. Промисли
й торгівля в Українських
Карпатах XV — XIX ст. —
К.: Наук. думка. 1991. —
С. 25.

6. Томенчук Б.П.,
Клапчук М.Н.,
Арсеньч П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. —
С. 414.

Рисунок 5
Село Космач,
урочище
"Томчуччина",
на задньому
плані – територія
солевиробничого
осередку біля
соляного джерела
«Соровиця в
Медвежім»

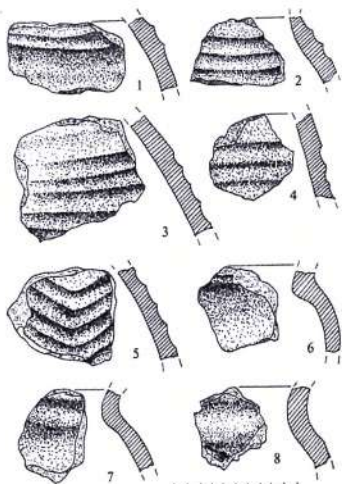

Рисунок 6
Фрагменти
керамічного
посуду з розкопок
солевиробничого
осередку біля
соляного джерела
«Соровиця в
Медвежім» (за
М. Бандрівським)

КОСМАЧ II

Село Космач
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в селі Космач

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване на лівому березі р. Пістинька в глибокому ярі, по якому тече потік і впадає у згадану річку (рисунки 1, 2, 6). Географічні координати джерела-криниці: 48° 20' 14,2" Пн. ш. 24° 48' 40,1" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця та солевиробничий комплекс

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Криниця обрамлена дерев'яним цямринням, виготовленим з тесаних прямокутних колод (рисунок 3). Джерело використовувалося місцевим населенням до 2008 р.

ІСТОРІЯ

Соляні джерела в селі Космач згадує польський дослідник З. Камінські.

Вірогідно, що солевидобуток доби середньовіччя на цій території був продовжений у наступні періоди. За даними Ю. Г. Гошка, солеварня в Космачі була закрита наприкінці XVIII ст. В. Шайноха повідомляє більш точну дату – 1786 р. У наш час соляний розчин з цього джерела використовувався місцевим населенням. У 2008 р. сильний зсув знищив криницю (рисунки 4, 5, 7). Соляне джерело в цьому районі продовжує існувати на невеликій віддалі від цього місця (див. Космач III).

Рисунок 1
Село Космач,
урочище Мел. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Карта
Візіком – Україна

Рисунок 2
Село Космач,
урочище Мел. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Видгляд з
південного сходу

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., обстеження соляного джерела, нанесення на карту, 2010 р.

1. Томенчук Б. П., Кляпчук М. Н., Арсенюк П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

2. Kaminski Z. O wytwor-zosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1911. – Т. 39. – С. 262.

3. Гошко Ю. Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV – XIX ст. – К.: Наук. думка. 1991. – С. 25.

Рисунок 3
Село Космач,
урочище Мел.
Місце розташування
солевидобувного
об'єкта. Соляне
джерело-криниця
до зсуву 2008 року

Рисунок 4
Село Космач,
урочище Мел. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Схил яру
із слідами зсуву
2008 року. Вигляд із
заходу

Рисунок 5
Село Космач,
урочище Мел. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта після зсуву
2008 р. Вигляд з
півдня

Рисунок 6
Село Космач,
урочище Мел.
Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта

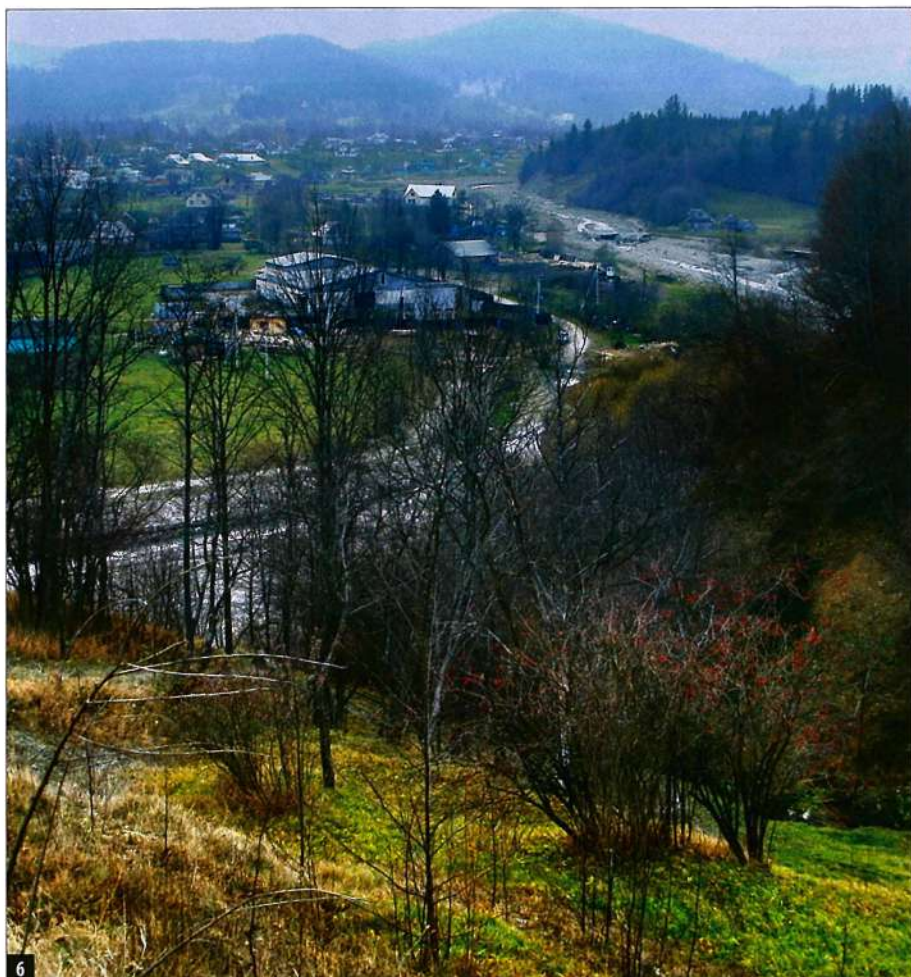

Рисунок 7
Село Космач,
урочище Мел.
Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Залишки
дерев'яних
конструкцій,
засипаних зсувом.
Вигляд з півдня

КОСМАЧ ІІІ

Село Космач
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в селі Космач

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване в присілку Мел на схилі лівого берега р. Пістинька (рисунки 1, 2, 3). Географічні координати джерела:

48° 20' 15" Пн. ш.

24° 48' 40" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Новітній час

Рисунок 1
Село Космач,
урочище Мел. Місце
розташування
діючого соляного
джерела. Карта
Візіком-Україна

Рисунок 2
Село Космач,
урочище Мел. Місце
розташування
діючого соляного
джерела. Видляд
з півдня, з правого
берега ріки

ОПИС

Джерело використовувалося місцевим населенням після 2008 р., коли було знищене зсувом джерело-криниця (див. Космач ІІ). Завдяки високому дебіту для створення більш зручних умов мешканці села використали пластикову трубу для ви-

ведення соляного розчину (рисунки 4, 5), частково підходи вимощені каменями та уламками дерев'яних колод (рисунок 4). Поверхня ґрунту поблизу джерела вкрита кристалізованою сіллю (рисунки 4, 5).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Кочкін І. Т., детальне обстеження соляного джерела, картографування, 2010 р.

Рисунок 3
Село Космач,
урочище Мел.
Місце розташування
діючого соляного
джерела. Вигляд
з південного
сходу

Рисунок 4
Село Космач,
урочище Мел.
Діюче соляне
джерело. Вигляд
з південного
заходу

Рисунок 5
Село Космач,
урочище Мел.
Діюче соляне
джерело. Вигляд
з південного
сходу

КРАСНА I

Село Красна
Надвірнянського району

Рисунок 1
Село Красна, місце
розташування
солевидобувних
об'єктів Красна I
і Красна II.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 2
Село Красна, місце
розташування
солевидобувного
об'єкта Красна I.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Місце давнього солевидобутку в селі
Красна, урочище Баньки

РОЗТАШУВАННЯ

У північно-східній частині села Красна (рисунки 1, 2), на віддалі 0,7 км на північний схід від приміщення Краснянської загальноосвітньої школи, на мисоподібному виступі між двома рукавами потоку Красний, в урочищі Баньки.

Географічні координати:

48° 35' 01" Пн. ш.

24° 42' 09" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Місце давнього солевидобутку

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий час

ОПИС

За повідомленням мешканця села Федора Васильовича Кухарчука, традиційно вважається, що в урочищі Баньки місцем розташування солеварні був мисоподібний виступ берега двох рукавів потоку Красний. Тут спостерігається близький до горизонтального майданчик (рисунки 3, 4), зручний для розташування солевидобувних споруд, який нині заріс чагарником і деревами.

ІСТОРІЯ

Польські дослідники В. Шайноха² та З. Камінські³ згадують у цьому селі соляне джерело. Вірогідно, в селі існувала солеварня, яка припинила свою діяльність. В. М. Клапчук називає датою завершення її роботи 1789 р.⁴ У новітній час це джерело не використовується, на поверхні місцевості Баньки під час обстеження 2010 р. його ознак не зафіксовано.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

1. Томенчук Б.П., Клапчук М.Н., Арсенюч П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

2. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicyi. — Krakow, 1891. — S. 20; Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik

Naukowy i Literacki. — Lwów, 1893. — S. 977.

3. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1911. — T. 39. — S. 266.

4. Клапчук В.М., Клапчук М.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. — Делятин, 2007. — С. 211.

3

Рисунок 3
Село Красна, місце розташування солевидобувного об'єкта Красна І. Дорога до урочища Баньки. У центрі – урочище Баньки. Вигляд з південного заходу

Рисунок 4
Село Красна, місце розташування солевидобувного об'єкта Красна І, урочище Баньки. Вигляд із заходу

4

КРАСНА ІІ

Село Красна
Надвірнянського району

Рисунок 1
Село Красна, місце
розташування
солевидобувного
об'єкта Красна ІІ.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-копанка в селі Красна

РОЗТАШУВАННЯ

У північно-східній частині села
(рисунок 1) на віддалі 1,92 км на
північний схід від Краснянської
загальноосвітньої школи, на схилі яру.

Географічні координати:

48° 35' 35" Пн. ш.

24° 42' 43" Сх. д.

Висота 462 м

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-копанка

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело-копанка (рисунки 2, 3)
знаходиться на схилі яру, неподалік від
старого соляного джерела (рисунок 4),
яке розташоване у руслі потічка, що тече
в північному напрямі. Резервуар-збірник
викопаний мешканцями села. Резервуар
заповнений соляним розчином невисокої
концентрації. Об'єкт використовується як
джерело соляного розчину для господар-
ських потреб.

ІСТОРІЯ

Дивись статтю Красна І.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., Клапчук М. М., Арсе-
нич П. І., археологічна розвідка, 1978 р.

1. Томенчук Б. П.,
Клапчук М. М.,
Арсенюк П. И.
Разведки на
юго-западном
пограничье Руси //
Археологические

открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. — С. 414.

Рисунок 2
Село Красна, місце
розташування
соляного джерела-
копанки Красна ІІ.
Вигляд з південного
заходу

Рисунок 3
Село Красна, соляне
джерело-копанка
Красна II.
Вигляд з півдня

Рисунок 4
Село Красна, місце
розташування
покинутого соляного
джерела-копанки
поблизу об'єкта
Красна II. Вигляд з
південного заходу

ЛАНЧИН I

Селище міського типу Ланчин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляні джерела на березі р. Прут у
Ланчині

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело-копанка розташоване на лівому березі ріки Прут на віддалі 75 м від мосту через цю ріку (рисунки 1, 2), та на віддалі 0,48 км на схід від території середньої школи, де раніше була розташована солеварня. Географічні координати:

48° 33' 06" Пн. ш.
24° 45' 28" Сх. д.

Висота 354 м

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹

ОПИС

Джерело соляного розчину виходить на поверхню на лівому березі ріки Прут (в заплаві) неподалік від місця розташування старого соляного виробництва. Резервуар-збірник соляного розчину (рисунок 3) викопаний у шарі глини синього кольору, має розміри 2,5х2,5 м. Глибина резервуару близько 0,5 м. На оголенні берега простежується соленосний шар; соляний розчин, який сочиться з нього, під дією повітря і сонця висихає, сіль кристалізується (рисунок 4).

ІСТОРІЯ

Про соляні джерела і солеваріння в Ланчині повідомляють польські дослідники В. Шайноха², З. Камінські³. І. Янко вважає, що Ланчинський солеварний осередок мав два центри. Один з них був розташований на берегах р. Кобилиця, інший – над Прутом, у центрі населеного пункту⁴. Промислове виробництво солі в Ланчині тривало до кінця 30-х років. ХХ ст. В. М. Клапчук повідомляє, що станом на 2007 р. у Ланчині було 2 соляних джерела.⁵

Рисунок 1
Селище Ланчин,
місце розташування
солевидобувних
об'єктів: Ланчин-
завод, Ланчин I,
Ланчин II. Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 2
Селище Ланчин,
місце розташування
соляного джерела-
копанки Ланчин I.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка,
1978 р.

Кочкін І., детальне обстеження і картографування, 2010 р.

1. Томенчук Б.П., Клапчук М.Н., Арсенюк П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

2. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicji. – Krakow, 1891. – S. 20; Kopalnie i warzelnie soli w Galicji // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1893. – S. 978.

3. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1911. – T. 39. – S. 261.

4. Янко І. Солеварні комплекси долини річки Прут/ Іван Янко//Обрії: науково-педагогічний журнал. – 2007. – №1 (24). – С. 83.

5. Клапчук В.М., Клапчук М.М. Делятинщина: історико-географічне дослідження. – Делятин, 2007. – С. 35.

Рисунок 3
Селище Ланчин,
місце розташування
соляного джерела-
копанки Ланчин І.
Вигляд з півдня

Рисунок 4
Селище Ланчин,
місце розташування
соляного джерела-
копанки Ланчин І.
Вигляд зі сходу

ЛАНЧИН ІІ

Селище міського типу Ланчин
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в урочищі
Ворюк

РОЗТАШУВАННЯ

Знаходиться за 2 км на південь від
мосту через Прут у селищі Ланчин,
на лівому березі потоку Ворюк, біля
урочища Панське Поле (рисунки 1, 2).

Географічні координати:

48° 32' 01" Пн. ш.

24° 45' 12" Сх. д.

Висота 451 м

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

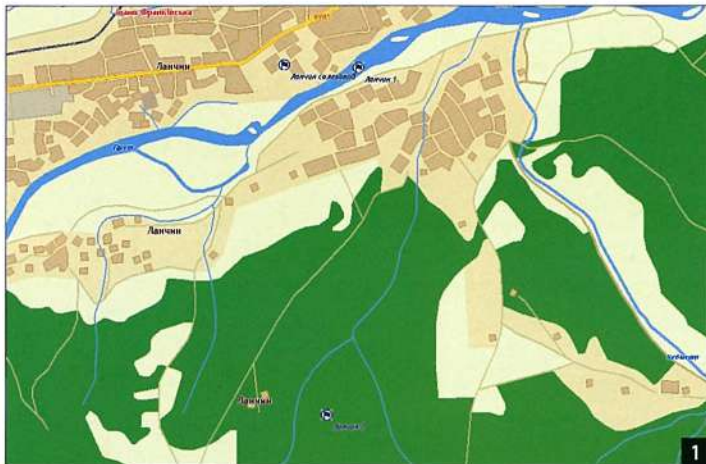
Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело-криниця має дерев'яне
цямриння, складене з тесаних, прямо-
кутних у перетині колод (рисунки 3, 4). На
сучасній поверхні ґрунту збереглося тільки
одне вінце цямриння. Дерев'яні колоди
з пласкою поверхнею утворюють поміст
біля шахти колодязя (рисунок 3). Нижче
за течією потічка спостерігаються залишки
дерев'яних берегоукріплюючих конструк-
цій, вірогідно, пов'язаних із солеви-
добувним об'єктом (рисунок 5). Мешканці
Ланчина користуються цим джерелом для
видобутку соляного розчину. За повідо-
мленням Я. Г. Мельника, доцента При-
карпатського національного університету
імені Василя Стефаника, біля джерела за-
вжди багато слідів диких копитних тварин
(кабанів, оленів), які приходять сюди.

Рисунок 1
Селище Ланчин,
урочище Ворюк,
соляне джерело-
криниця Ланчин ІІ.
Карта Візіком-
Україна

Рисунок 2
Селище Ланчин,
урочище Ворюк,
русло однойменного
потічка.
Вигляд з півдня

ІСТОРІЯ

Дивись статтю Ланчин І.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., Клапчук М. М., Арсе-
нич П. І., археологічна розвідка, 1978 р.

1. Томенчук Б.П.,
Клапчук М.Н.,
Арсенюк П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. –
М.: Наука, 1979. –
С. 414.

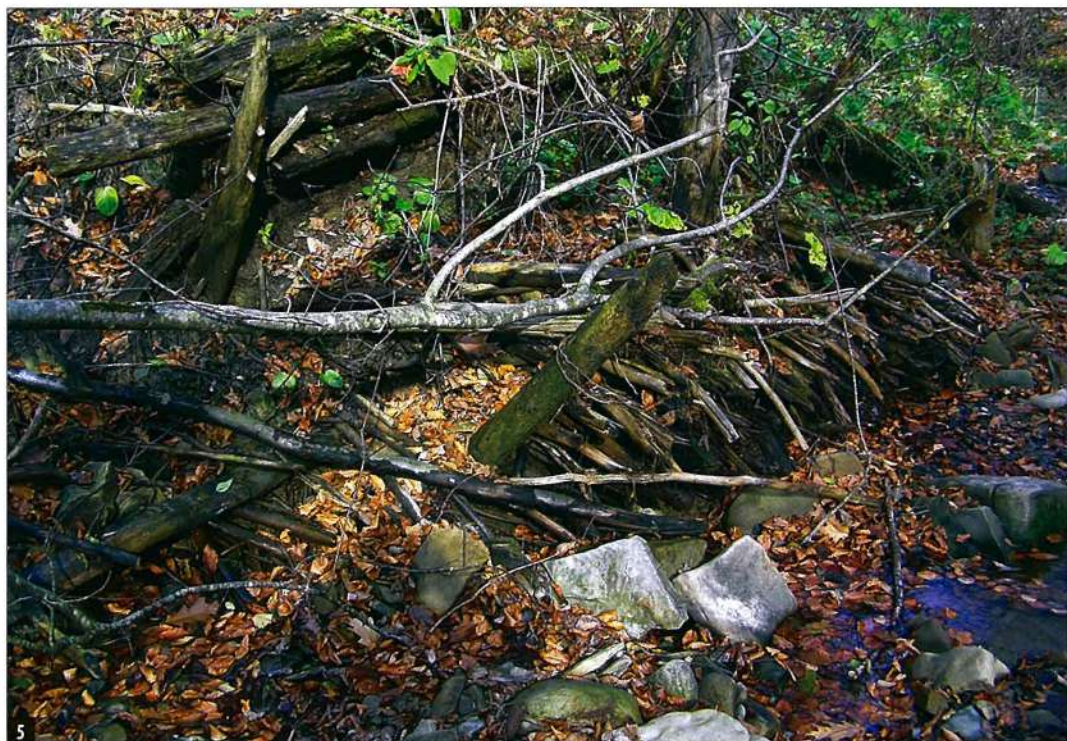
ЛАНЧИН II

Рисунок 3
Селище Ланчин,
урочище Ворюк,
соляне джерело-
криниця Ланчин II.
Вигляд з північного
сходу

Рисунок 4
Селище Ланчин,
урочище Ворюк,
соляне джерело-
криниця Ланчин II.
Вигляд з північного
сходу

Рисунок 5
Селище Ланчин,
урочище Ворюк,
соляне джерело-
криниця Ланчин II.
Залишки дерев'яних
конструкцій,
пов'язаних із
солевидобувним
об'єктом. Вигляд
з півдня

ЛОЄВА І

Село Лоєва
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело (тепер не існує) і місце давнього солевидобутку в урочищі Куштиль

РОЗТАШУВАННЯ

Солевидобувне поселення (рисунки 1, 2, 3) розташоване на підвищеній ділянці (рисунк 3) між потічками Лоєвець, Цирилівка та її притокою, а також мочарами¹. Одне стародавнє джерело знаходилося у центрі поселення (рисунки 4, 5), друге – у східному боці урочища².
Географічні координати:
48° 34' 17" Пн. ш.
24° 36' 08" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляні джерела (тепер не існують) і місце давнього солевидобутку в урочищі Куштиль

ДАТУВАННЯ

Енеоліт (пізній етап трипільської культури), бронзовий вік (межановицька культура, комарівська культура, культура Ноа, культура Гава-Голігради)³, середньовіччя⁴, новий час

ОПИС

Соляні джерела нині не функціонують. На поверхні поля в урочищі Куштиль трапляються фрагменти ліпної кераміки і печини.

ІСТОРІЯ

Під час розкопок, проведених Л. Крушельницькою у 1981⁵, 1984 і 1988 роках було досліджено 550 кв. метрів площі солевидобувного поселення. Культурний шар залягав на глибині 0,15 – 0,4 м. Виявлені артефакти та об'єкти трипільської культури (пізній етап), межановицької культури, комарівської культури, культури Ноа, культури Гава-Голігради⁶. Розкопками виявлено

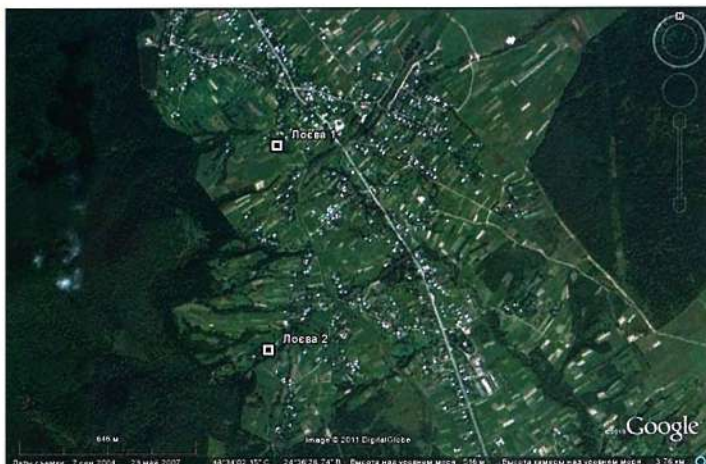

Рисунок 1
Село Лоєва, пункти Лоєва І і Лоєва ІІ. Супутниковий знімок Google Планета Земля

Рисунок 2
Село Лоєва, урочище Куштиль. Місце давнього солевидобутку. Супутниковий знімок Google Планета Земля

дерев'яний відстійник соляної ропи – першу збережену дерев'яну споруду пізньобронзового періоду на наших землях.⁷

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Крушельницька Л. І., археологічні розкопки, 1981, 1984, 1988 роки.

Романець В., Томенчук Б., Кочкін І., детальне обстеження, картографування, 2009 р.

1. Крушельницька Л. Пам'ятка солеваріння рубежу ранньої і середньої бронзи в північно-східних Карпатах // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. ССХІV. – Праці археологічної комісії. – Львів, 2002. – С. 140.

2. Там само.

3. Крушельницька Л., Бандрівський М. Солеваринництво на Гуцульщині в доісторичні часи // Гуцулія. – 1999. – Ч. 56. – С. 27.

4. Томенчук Б.П., Кляпчук М.Н., Арсеньч П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

5. Крушельницька Л.И., Конопля В.М. Раскопки и разведки в Карпатах // Археологические открытия 1981 года. – М.: Наука, 1983. – С. 279.

6. Крушельницька Л. Пам'ятка солеваріння рубежу ранньої і середньої бронзи в північно-східних Карпатах // Записки Наукового Товариства імені Шевченка. – Т. ССХІV. – Праці археологічної комісії. – Львів, 2002. – С. 141.

7. Крушельницька Л., Бандрівський М. Солеваринництво на Гуцульщині в доісторичні часи // Гуцулія. – 1999. – Ч. 56. – С. 29.

Рисунок 3
Село Лоєва,
урочище Куштіл.
Місце давнього
солевидобутку.
Вигляд з південного
заходу

Рисунок 4
Село Лоєва,
урочище Куштіл.
Місце давнього
солевидобутку.
План урочища
і розкопів (за
Л. І. Крушельницькою)

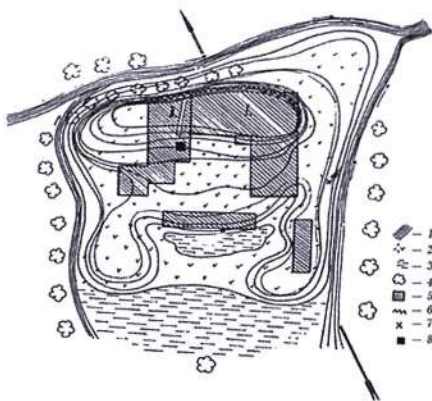
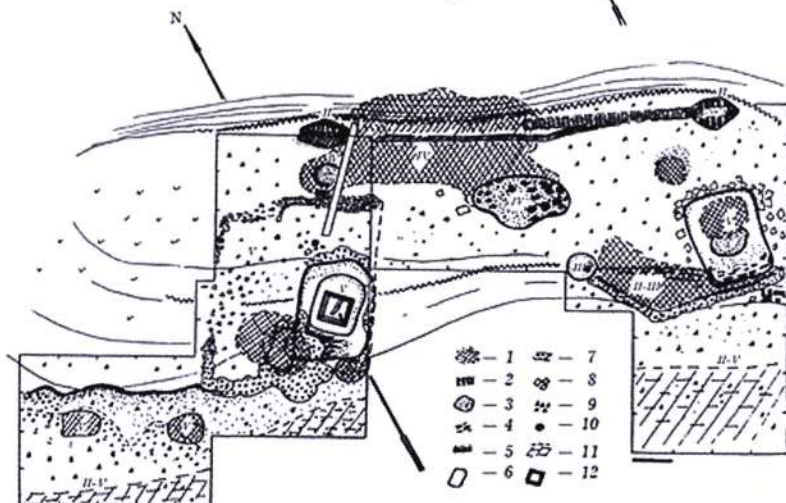

Рисунок 5
Село Лоєва,
урочище Куштіл.
Місце давнього
солевидобутку.
План розкопів:
I – скупчення кераміки
трипільської культури;
II – дві ями і матеріали
періоду ранньої
бронзи;
III – залишки споруд
комарівської культури;
IV – об'єкти
культури Ноа (за
Л.І. Крушельницькою)

ЛОЄВА ІІ

Село Лоєва
Надвірнянського району

Рисунок 1
Село Лоєва,
пункт Лоєва ІІ.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 2
Село Лоєва,
урочище Солянка.
Північно-західний
берег яру із
струмком.
Вигляд з
південного
заходу

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в селі Лоєва

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване в південно-західній передгірській частині села Лоєва (рисунок 1), в урочищі Солянка, в яру у руслі струмка, який тече в північно-східному напрямі (рисунок 2, 3).

Географічні координати джерела-криниці:

48° 33' 43,3" Пн. ш.

24° 36' 5,9" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело фіксується двома дерев'яними кадубами, які виконують функції резервуарів – збірників соляного розчину (рисунок 3, 5, 6). Діаметр першого (рисунок 5) від крайньої хати кадуба становить 51 – 52 см; другого – 54 см (рисунок 6). Товщина стінок – 8 см. Висота кадуба від рівня ґрунту – 35 см. На схід від кадубів у руслі струмка простежуються залишки дерев'яних конструкцій, вірогідно, пов'язаних із солевидавничим комплексом (рисунок 7, 8). На захід від кадубів розташований колодязь з дерев'яним цямринням зрубного типу. Наземна частина зрубу не збереглася (рисунок 4). За повідомленням мешканця села І. М. Грицюка, над цією криницею, яка мала глибину 24 м, була дерев'яна будівля. Сировиця з цього колодязя у колгоспі використовувалася на потреби тваринництва.

ІСТОРІЯ

Соляне джерело могло експлуатуватися в епоху середньовіччя². В. Шайноха згадує село Лоєва як місце, де знаходиться соляне джерело і солеварня³. Солеваріння припинилося у 1786 році⁴. Соляним джерелом користуються мешканці села Лоєва.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., Томенчук Б. П., детальне обстеження, 2006 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

Рисунок 3
Село Лоєва,
урочище Солянка.
Вигляд з північного
сходу

Рисунок 4
Село Лоєва,
урочище Солянка.
Колодязь для
видобутку сировиці.
Вигляд зі сходу

1. Томенчук Б.П.,
Клалчук М.Н.,
Арсеньч П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. —
С. 414.

3. Szajnocha W. Kopalnie i
warzelnie soli w Galicyi //
Przewodnik Naukowy
i Literacki. — Lwów,
1893. — S. 977.

4. Ibidem. — S. 981.

2. Там само.

Рисунок 5
Село Лосва,
урочище Солянка.
Перший кадуб.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 6
Село Лосва,
урочище Солянка.
Другий кадуб.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 7
Село Лоєва,
урочище Солянка.
Рештки дерев'яної
споруди в руслі
струмка. Вигляд
з північного сходу

Рисунок 8
Село Лоєва,
урочище Солянка.
Рештки дерев'яної
споруди в руслі
струмка. Вигляд
з північного сходу

МАРКІВКА

Село Марківка
Коломийського району

Рисунок 2
Село Марківка,
соляне джерело-
криниця в урочищі
Солонець. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Під'їзна
дорога.
Вигляд з півдня

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в селі
Марківка

РОЗТАШУВАННЯ

Пам'ятка розташована в місцевості
Солонець, на схилі глибокого яру
на південно-східній околиці села
(рисунок 1, 2, 3) на віддалі 100 – 150 м
від крайніх будинків. Назву Солонець
місцеві жителі також використовують
для цієї криниці¹.

Географічні координати джерела-
криниці:

48° 30' 14" Пн. ш.

24° 50' 41" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Доісторичний період (?),
середньовіччя² – новітній час

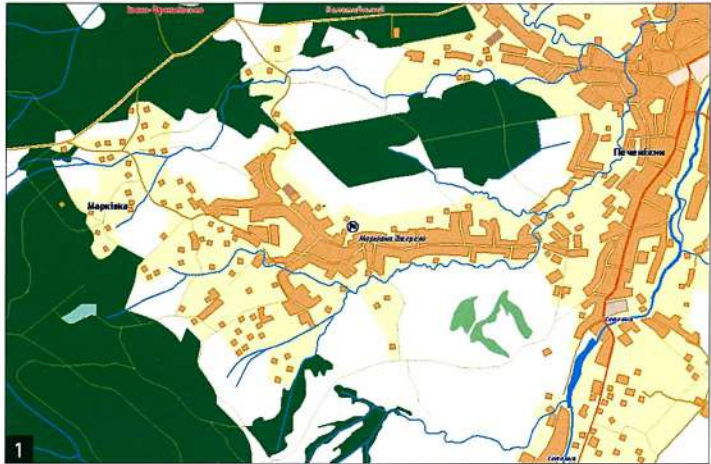

Рисунок 1
Село Марківка,
соляне джерело-
криниця в урочищі
Солонець. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Карта
Візіком – Україна

ОПИС

Колодязь первинно був обрамлений
дерев'яним цямринням зрубного типу,
пізніше встановлено в наземній частині
бетонне кільце діаметром 1,5 – 1,8 м, висо-
тою 1 м. Нижче цього рівня дерев'яне цям-
риння збереглося. Над колодязем побудо-
вано дерев'яну альтанку-навіс (рисунок 2,
3, 4), накриту бляшаним дахом. Частина
сировиці з криниці-джерела витікає назо-
вні (рисунок 3). У дерев'яній стелі навісу
вмонтовано металічний блок для підняття
сировиці (рисунок 5) з криниці. У сучасний
період мешканці села використовують си-
ровицю для харчування і господарських
потреб.

ІСТОРИЯ

Соляні джерела в селі Марківка згадує
польський дослідник З. Камінський³. В селі
діяла солеварня, яка припинила свою діяль-
ність у XVIII ст.⁴

ЛЕГЕНДИ

Легендарна традиція пов'язує викорис-
тання цього джерела з прадавніх часів.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка,
1978 р.⁵

Кочкін І., Вуянко М., Кіт І., детальне обсте-
ження соляного джерела, картографування
пам'ятки, 2010 р.

1. Габорак М. Гідронімія
Івано-Франківщини:
етимологічний
словник-довідник. –
Івано-Франківськ:
Місто НВ, 2010. –
С. 432.

2. Томенчук Б.П.,
Клалчук М.Н.,
Арсенчюк П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978
года. – М.: Наука,
1979. – С. 414;
Грабовецкий Б.В.
Солеварни промысли
Прикарпаття в период
Киевской Руси //
Киевская Русь: культура,
традиции. Сборник

наукowych праць. – К.,
1982. – С. 37.

3. Kaminski Z. O.
wytworczosci soli //
Przewodnik Naukowy
i Literacki. – Lwów,
1911.–T. 39. – S. 262.

4. Гошко Ю.Г.
Промисли й торгівля в
Українських Карпатах
XV – XIX ст. – К.: Наук.
думка, 1991. – С. 25.

5. Томенчук Б.П.,
Клалчук М.Н.,
Арсенчюк П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. –
М.: Наука, 1979. –
С. 414.

Рисунок 2
Село Марківка, соляне джерело-криниця в урочищі Солонець. Місце розташування солевидобувного об'єкта. Під'їзна дорога. Вигляд з півдня

Рисунок 3
Село Марківка, соляне джерело-криниця в урочищі Солонець. Місце розташування солевидобувного об'єкта. Загальний вигляд яру. Вигляд із заходу

Рисунок 4
Село Марківка, соляне джерело-криниця в урочищі Солонець. Учасники обстеження соляної криниці М. Вуяно та І. Кіт за збором інформації

Рисунок 5
Село Марківка, соляне джерело-криниця в урочищі Солонець. Металічний блок для підняття сировиці у дерев'яній стелі навісу криниці

МОЛОДКІВ

Село Молодків
Надвірнянського району

Рисунок 1
Село Молодків,
місце розташування
соляного джерела.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Джерело-криниця з природним
соляним розчином (сировицею)

РОЗТАШУВАННЯ

В центрі села Молодків (рисунок 1) у
урочищі Базиліни (Під Ксьондзовим
Берегом), за 22 м на південний схід від
новозбудованої церкви (рисунок 2).

Географічні координати:

48° 39' 38,6" Пн. ш.

24° 29' 29,7" Сх. д.

Висота 425,3 м

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Новий і новітній час

ОПИС

Діюче джерело обладнано порівняно
недавно, а сировицею з нього, крім одно-
сельців, користуються мешканці сусідніх
сіл Гвізд, Маркова, Бабче. Джерело обра-
млено стандартним бетонним колодазним
кільцем (рисунок 5), над яким споруджено
дерев'яний навіс (рисунок 3, 4). Через село
тече потік Солонець.

ІСТОРІЯ

За повідомленням Ганни Степанівни Ко-
валюк, солевидобувний комплекс (криниця
і солеварня) був на території, яку нині за-
ймає сільська загальноосвітня школа. Про
соляне джерело та солеварню, що існувала
тут до 1821 р. згадують польські дослідники
В. Шайноха¹ та З. Камінський², а також україн-
ські – Б. Грабовецький³, Ю. Гошко⁴ та інші.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Кочкін І. Т., детальне обстеження, карто-
графування, 2010 р.

Рисунок 2
Село Молодків,
місце розташування
соляного джерела.
Вигляд з півдня

1. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicji. — Krakow, 1891. — S. 20; Kopalnie i warzelnie soli w Galicji // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1893. — S. 976.

2. Kaminski Z. O wytwor-
zosci soli // Przewodnik
Naukowy i Literacki. —

Lwów, 1911. — T. 39. —
S. 261.

3. Грабовецький Б.
Прикарпатська сіль
// Жовтень. — 1981. —
№12. — С. 118.

4. Гошко Ю. Г. Промисли
й торгівля в Українських
Карпатах XV — XIX ст. —
К., 1991. — С. 14.

Рисунок 3
Село Молодків,
соляне джерело.
Вигляд з північного
заходу

Рисунок 4
Село Молодків,
соляне джерело.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 5
Село Молодків,
соляне джерело.
Вигляд з північного
заходу

ПІСТИНЬ І

Село Пістинь
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Джерело-криниця з природним соляним розчином (сировицею) у Горішньому Куті села Пістинь

РОЗТАШУВАННЯ

Джерело-криниця розташоване в Горішньому Куті села Пістинь, на віддалі близько 0,2 км на південний захід від перехрестя шосе Коломия – Косів та дороги Пістинь – Шешори, справа від цієї дороги. Колодязь розташований біля садиби Гринюка П. Ф., вул. Лесі Українки, 10, село Пістинь.

Географічні координати:

48° 21' 29" Пн. ш.

24° 00' 58" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело, місце видобутку сировиці

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

На північ від садиби знаходиться недіючий колодязь із дерев'яним цямринням та дашком (рисунок 5). Близьче до садиби – діюче джерело, обрамлене дерев'яним дощаним цямринням та такою ж огорожею (рисунок 3, 4, 5, 6, 7).

ІСТОРІЯ

Під пагорбом є покинутий колодязь, який, за словами Ганни Петрівни Гринюк (рисунок 8), був побудований Коломийським ДОЗ-ом для забезпечення лікувальних потреб свого санаторію в Шешорах. Діюче джерело розкопав і побудував дерев'яне цямриння, огорожу колодязя Петро Федорович Гринюк, 1943 р. н., мешканець села Пістинь.

Джерело утворилося внаслідок розчи-

нення підземними водами відкладів солі воротищенської свити².

В Пістині діяла солеварня, яка припинила роботу в 1797 р.³

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., Кваснюк Я. Б., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

Рисунок 1
Село Пістинь, соляне джерело-криниця в Горішньому Куті. Місце розташування солевидобувного об'єкта. Супутниковий знімок Google Планета Земля

Рисунок 2
Село Пістинь, соляне джерело-криниця в Горішньому Куті. Вид на садибу П. Гринюка і джерело-криницю з боку дороги Пістинь – Шешори

1. Томенчук Б. П., Клапчук М. Н., Арсенчук П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

2. Опис стану довкілля громади Косівщини Івано-Франківської області станом на лютий 2003 року // Програма місцевих екологічних дій. Регіональний Центр громадських ініціатив. – Косів, 2003. – С. 21.

3. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1911. – Т. 39. – С. 263.

Рисунок 3
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому Куті.
Вигляд із заходу

Рисунок 4
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому Куті.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 5
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому
Куті. Стара соляна
криниця, яка нині не
використовується.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 6
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому Куті.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 7
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому Куті.
Учасник обстеження
криниці Я. Кваснюк
бере пробу соляного
розчину

Рисунок 8
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому
Куті. Мешканка
села Пістинь
Ганна Гринюк, яка
разом з батьком
Петром Гринюком
опікується соляним
джерелом-
криницею

ПІСТИНЬ ІІ

Село Пістинь
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Криниця з природним соляним розчином (сировицею) в урочищі Зарінок села Пістинь

РОЗТАШУВАННЯ

Джерело-криниця розташоване в урочищі Зарінок села Пістинь (рисунки 1, 2).

Географічні координати:

48° 21' 11" Пн. ш.

25° 01' 17" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело, місце видобутку сировиці

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Колодязь має дерев'яне цямриння зрубного типу (рисунки 3, 4, 5). Над цямринням облаштовано дашок та дощані стінки з дверцятами.

ІСТОРІЯ

Колодязь розміщений під пагорбом. Джерело, як і в Горішньому Куті, утворилося внаслідок розчинення підземними водами відкладів солі воротищенської світи².

У Пістині діяла солеварня, яка припинила роботу в 1797 р.³

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

Рисунок 1
Село Пістинь, соляне джерело-криниця в урочищі Зарінок. Місце розташування солевидобувного об'єкта. Супутниковий знімок Google Планета Земля

Рисунок 2
Село Пістинь, соляне джерело-криниця в урочищі Зарінок. Вигляд зі сходу

1. Томенчук Б.П., Клалчук М.Н., Арсенюч П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

2. Опис стану довкілля громади Косівщини Івано-Франківської області станом на лютий 2003 року // Програма місцевих екологічних дій. Регіональний Центр громадських ініціатив. — Косів, 2003. — С. 21.

3. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1911. — Т. 39. — С. 263.

Рисунок 3
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому Куті.
Вигляд з південного
заходу

Рисунок 4
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому Куті.
Вигляд зі сходу

Рисунок 5
Село Пістинь, соляне
джерело-криниця
в Горішньому
Куті. Частина
дерев'яного
цямриння
криниці.
Вигляд з північного
заходу

РУНГУРИ I

Село Рунгури
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в Рунгурах (урочище
Кругленький)

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване на території села Рунгури на віддалі 1,45 км на південний схід від школи, неподалік від будинку №44, вул. Лесі Українки (близько 0,1 км на південний захід), в урочищі Кругленький (рисунки 1, 2).

Географічні координати джерела-криниці:

48° 28' 32" Пн. ш.
24° 52' 42" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело

ДАТУВАННЯ

Доісторичний період (?),
середньовіччя¹ – новітній час

ОПИС

Джерело сировиці (рисунки 3, 4) розташоване в місці виходу галогенних глин на правому березі яру, по дну якого протікає безіменний потік. Соляне джерело обрамлене вкопаною в глину дерев'яною діркою діаметром 0,8 м і висотою 1 м. Діжка височіє над рівнем сучасної поверхні на 0,4 м (рисунком 5). Сировиця на момент обстеження була на рівні ґрунту. Крізь щілини діжки просочується сировиця, яка стікає у бік потічка. Поверхня глини і дрібних камінців біля місця витікання сировиці має іржаве забарвлення (рисунком 6). Поблизу джерела простежуються рештки дерев'яних колод, фіксується чорне забарвлення ґрунту, притаманне для виробничих зон, пов'язаних із солеварінням.

ІСТОРІЯ

Соляні джерела в селі Рунгури згадує польський дослідник З. Камінський². В Рунгурах існувала солеварня, яка припинила свою діяльність у XVIII ст.³

ЛЕГЕНДИ

Легендарна традиція пов'язує використання цього джерела з прадавніх часів.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б., Кляпчук М., Арсенич П., Томенчук Б., археологічна розвідка, 1978 р.⁴
Кочкін І., Вуянок М., Кіт І., детальне обстеження соляного джерела, картографування пам'ятки, 2010 р.

Рисунок 1

Село Рунгури, соляні джерела, місце розташування: Рунгури I – соляне джерело в урочищі Кругленький; Рунгури II – соляні джерела і осередок солевидавничого об'єкта. Супутниковий знімок Google Планета Земля

Рисунок 2

Село Рунгури, соляне джерело в урочищі Кругленький (Рунгури I). Місце розташування солевидавничого об'єкта. Супутниковий знімок Google Планета Земля

1. Томенчук Б.П., Кляпчук М.Н., Арсенич П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414; Грабовецкий Б.В. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі //

Київська Русь: культура, традиції. Збірник наукових праць. – К., 1982. – С. 37.

2. Kaminski Z. O wytworzcosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1911. – T. 39. – S. 262.

Рисунок 3
Село Рунгури,
соляне джерело
в урочищі
Кругленький.
Вигляд з півночі

Рисунок 4
Село Рунгури,
соляне джерело
в урочищі
Кругленький.
Вигляд з півночі

3. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 25.

4. Томенчук Б.П., Кляпчук М.Н., Арсеньч П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

Рисунок 5
Село Рунгури,
соляне джерело
в урочищі
Кругленький. Місце
розташування
солевидобувного
об'єкта. Вид з
півночі

Рисунок 6
Село Рунгури,
соляне джерело
в урочищі
Кругленький.
Іржаве забарвлення
поверхні глини і
дрібних камінців
біля місця
витікання сировиці

РУНГУРИ II

Село Рунгури
Коломийського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця, осередок
солевидобутку в селі Рунгури

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване на території села Рунгури (рисунок 1) на віддалі 0,6 км на схід від школи та 0,94 км на південний схід від першого соляного джерела, на лівому (рисунок 2, 3) і правому березі (рисунок 4, 5) потоку біля ґрунтової дороги у місці виходу галогенних глин. Географічні координати джерела-криниці:
48° 28' 32" Пн. ш.
24° 52' 42" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця, осередок
солевидобутку

ДАТУВАННЯ

Доісторичний період (?),
середньовіччя¹, новий і новітній час.
Осередок солевидобутку датуються
XII – XIII ст.

ОПИС

У цій місцевості підземний соленосний шар має кілька виходів. Перший, що знаходиться на правому березі потічка, обрамлений новим дерев'яним цямринням з тесаних колод (рисунок 2, 3). На віддалі 26 м вгору за течією потічка є інший вихід цього соляного джерела. Для його обрамлення використано кадуби: перший – дерев'яний (рисунок 5), другий – виготовлений із з'єднувального кільця азбестоцементної труби (рисунок 6). Поверхня соляного розчину в кадубах на момент обстеження була на рівні ґрунту. У сучасний період мешканці села використовують сировицю з цих джерел для харчування і господарських потреб. Сюди за сировицею приїжджають

Рисунок 1
Село Рунгури,
соляні джерела.
Місцезоташування
солевидобувного
об'єкта.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

також мешканці Печеніжина, Марківки (повідомлення І. Кота).

Під час обстеження тераси пагорба, яка розміщена на висоті 3 – 4 м над рівнем потічка, на поверхні ріллі зібрано фрагменти керамічних виробів XII – XIII ст. (рисунок 7). Ґрунт, який складає поверхню цієї тераси, має чорне забарвлення, відмінне від бурого гірського ґрунту, який є навколо (рисунок 4).

ІСТОРІЯ

Соляні джерела в селі Рунгури згадує польський дослідник З. Камінський². В Рунгурах існувала солеварня, яка припинила свою діяльність у XVIII ст.³

ЛЕГЕНДИ

Легендарна традиція пов'язує використання цього джерела з прадавніх часів.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б., археологічна розвідка, 1978 р.⁴

Романець В., Кочкін І., Вуянко М., Кіт І., детальне обстеження соляного джерела, обстеження території осередку солевидобутку

XII – XIII ст., збирання підйомного матеріалу, картографування пам'ятки, 2010 р.

1. Томенчук Б.П., Клапчук М.Н., Арсенюк П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414; Грабовецкий Б.В. Солеварни промисли Прикарпаття в період Київської Русі // Київська Русь: культура, традиції. Збірник наукових праць. – К., 1982. – С. 37.

2. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1911. – Т. 39. – С. 262.

3. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV–XIX ст. – К.: Наук. думка, 1991. – С. 25.

4. Томенчук Б.П., Клапчук М.Н., Арсенюк П.И., там само.

Рисунок 2
Село Рунгури, соляні джерела. Ділянка з двома кадубами. Вигляд з південного заходу

Рисунок 3
Село Рунгури, соляні джерела. Місце розташування першого джерела. Вигляд з півдня

Рисунок 4
Село Рунгури, соляні джерела. Ділянка з двома кадубами. Вигляд з північного заходу

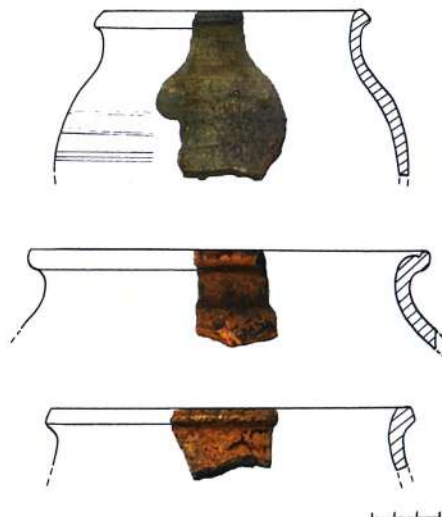

Рисунок 7
Село Рунгури,
соляні джерела.
Фрагменти вінець
керамічних
посудин XII –
XIII ст., зібрані
на поверхні ріллі
біля соляного
джерела

Рисунок 5
Село Рунгури, соляні
джерела. Ділянка
з двома кадубами.
Дерев'яний кадуб.
Вигляд з південного
заходу

Рисунок 6
Село Рунгури,
соляні джерела.
Ділянка з двома
кадубами. Кадуб
з азбоцементної
труби. Вигляд з
південного заходу

СТАРІ КУТИ

Село Старі Кути
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Місце давнього солевиорництва в селі Старі Кути

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване у північно-східній частині села в кінці вулиці Карат, яка відходить від вулиці Банської, на віддалі 0,26 км від неї, та на віддалі 1,35 км від початку цієї вулиці (рисунки 1, 2, 3, 4).

Географічні координати:

48° 16' 26,2" Пн. ш.

25° 09' 34,3" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Місце давнього солевиорництва

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Криниця не збереглася. Місце, де вона була, вказав мешканець села Старі Кути Степан Михайлович Цикаляк (рисунок 5).

ІСТОРІЯ

Соляне джерело в Старих Кутах згадує В. Шайноха, який також повідомляє, що солевиорництво тут було до 1790 р.²

Соляне джерело і солевиорництво тут відмічають З. Камінські³, Ю. Г. Гошко⁴.

У першій половині ХХ ст. в Старих Кутах «солянкою відала громада і щомісяця розподіляла ту солянку між мешканцями села». У повоєнний період видобуток сировиці ще деякий час відбувався, пізніше криниця була засипана.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

Рисунок 1

Село Старі Кути, місце розташування солевиорничного об'єкта в кінці вулиці Карат. Супутниковий знімок Google Планета Земля

Рисунок 2

Село Старі Кути, місце розташування солевиорничного об'єкта в кінці вулиці Карат. Вигляд з південного сходу

1. Томенчук Б.П., Кляпчук М.Н., Арсенчик П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

2. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicji. — Krakow, 1891. — S. 21; Szajnocha W. Kopalnie i warzelnie soli w Galicji

// Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1893. — S. 262 — 263.

3. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1911. — T. 39. — S. 979.

4. Гошко Ю.Г. Промислий торгівля в Українських Карпатах XV — XIX ст. — К., 1991. — С. 15.

5. Близнюк В. Старі Кути // Гуцулія. — 1972. — Ч. 3 — 4 (23-24). — С. 18.

Рисунок 3
Село Старі Кути,
місце розташування
солевидобувного
об'єкта в кінці
вулиці Карат.
Вигляд з південного
сходу

Рисунок 4
Село Старі Кути,
місце розташування
солевидобувного
об'єкта в кінці
вулиці Карат.
Вигляд зі сходу

Рисунок 5
Село Старі Кути,
місце розташування
солевидобувного
об'єкта в кінці
вулиці Карат.
Мешканець села
Старі Кути Степан
Цикаляк вказує
на місце, де була
соляна криниця.
Вигляд з південного
сходу

СТАРУНЯ

Село Старуня
Богородчанського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляна криниця в селі Старуня,
урочище Бані

РОЗТАШУВАННЯ

Соляна криниця розташована в південно-східній частині села Старуня в урочищі Баня, на віддалі 1,25 км на захід від дороги Надвірна – Богородчани, біля дороги, яка веде через Старуню на Монастирчани і Солотвин (рисунок 1). Від асфальтної дороги до криниці прокладено ґрунтову дорогу, вкриту гравієм (рисунок 2). Криниця розташована в западині рельєфу (рисунок 3).

Географічні координати:

48° 41' 55,5" Пн. ш.

24° 31' 28,7" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляна криниця

ДАТУВАННЯ

Новий і новітній час

ОПИС

Дерев'яне цямриння колодязя (рисунок 5) має розміри 2,05x1,66 м. Проміряна глибина шахти криниці перевищує 15 м. Над колодязним цямринням споруджено навіс із двосхильним, виступаючим в передній частині дахом (рисунок 4, 5). Покриття даху здійснено хвилястим шифером. У передній стінці облямівки над цямринням вмонтовані дерев'яні дверцята. З-під південної стінки цямриння колодязя витікає соляний розчин (рисунок 6).

ІСТОРІЯ

Джерело і солеварню в селі Старуня згадують В. Шайноха¹, З. Каміньський², Ю. Гошко³. Жоден із названих авторів не вказує рік завершення роботи солеварні. В. Шайноха

Рисунок 1
Село Старуня, місце
розташування
соляної криниці.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 2
Село Старуня, місце
розташування
соляної криниці.
Вигляд з півночі

(кінець XIX ст.) вважав, що видобуток солі припинився давно⁴.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

1. Szajnocha W. Źródła mineralne Galicyi. — Krakow, 1891. — S. 20; Szajnocha W. Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1893. — S. 976.

2. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1911. — T. 39. — S. 261.

3. Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Українських Карпатах XV – XIX ст. — К., 1991. — С. 14.

4. Szajnocha W. Op. cit.

Рисунок 3
Село Старуня, місце
розташування
соляної криниці.
Вигляд з північного
сходу

Рисунок 4
Село Старуня,
соляна криниця.
Вигляд з півночі

Рисунок 5
Село Старуня,
соляна криниця.
Вигляд з північного
заходу

Рисунок 6
Село Старуня,
соляна криниця.
Південна частина
криниці

ТЕКУЧЕ

Село Текуче
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело та солевидобувний комплекс

РОЗТАШУВАННЯ

Присілок Гнилиця, потічок Солонець біля садиби Василя Олексійовича Габорака (рисунки 1, 2, 3). В центрі села Текуче, на пагорбі в урочищі «Біля сировиці», біля ріки Варятки та джерела соляної ропи, що витікає з підніжжя пагорба. Місце солевидобувного комплексу розташоване поруч із джерелом.

Географічні координати:

48° 22' 19,8" Пн. ш.

24° 48' 7,8" Сх. д.

Висота – 503,4 м

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Солевидобувний комплекс і поселення

ДАТУВАННЯ

Пізньобронзовий період (гальштатська культура)¹, римський час, середньовіччя², новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело розташоване на дні яру. Як резервуар-збірник соляного розчину використана дерев'яна діжка без дна (рисунки 3, 4, 5). На схід від діжки-резервуару відмічені вертикально вкопані у землю дерев'яні колоди, які, вірогідно, мають відношення до більш раннього етапу існування цього солевидобувного об'єкта.

ІСТОРІЯ

Про соляні джерела в селі Текуче повідомляє польський дослідник З. Камінські³. М. Бандрівський згадує в с. Текуче п'ять солевиробничих осередків, які досліджені на початку 1980-х років Л. Крушельницькою⁴.

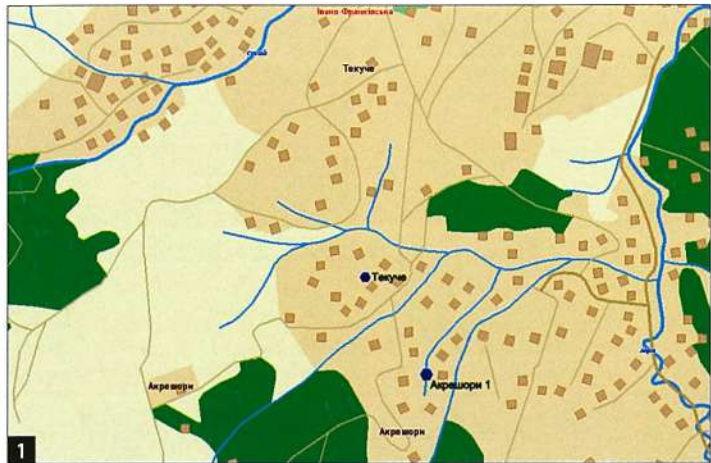

Рисунок 1
Село Текуче,
присілок Гнилиця,
соляне джерело.
Місце розташування
солевидобувного
об'єкта. Карта
Візіком-Україна

Одне з виробничих поселень знайдено в урочищі Лазок на віддалі близько 20 м від соляного джерела, що витікає з-під гори Труфанівка⁵. Це поселення відкрив П. Арсенич у 1960-х роках. Л. Вакуленко розпочала археологічні дослідження у 1980 р., а з 1981 р. ці роботи продовжила Л. Крушельницька⁶. На поселенні було досліджено розкопками 40 квадратних метрів площі.⁷ Під час розкопок, проведених Л. Крушельницькою, знайдено наземну споруду з вогнищами і майданчиком, де виготовляли сіль (рисунки 7). Виявлено нашарування уламків та роздавлених посудин товщиною близько 1 м. Виділяються посудини конічної форми, що, імовірно, використовувалися для фасування солі (рисунки 8).

Вірогідно, в с. Текуче солевидобувна діяльність продовжувалася і в пізньо-римський час. Б. Януш повідомляв, що при кожній оранці однієї ділянки поля у присілку Гнилиця знаходять римські монети «часів цісарства», які, вірогідно, входили до складу скарбу⁹. Л. Вакуленко вважає, що монетні знахідки пізньоримського часу в цьому регіоні пов'язані з населенням культури карпатських курга-

1. Крушельницька Л.И., Павлів Д.Ю. Работы в Ивано-Франковской области // Археологические открытия 1985 года. — М.: Наука, 1987. — С. 354 — 355.

2. Томенчук Б.П., Клапчук М.Н., Арсенич П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

3. Kaminski Z. O wytworczosci soli // Przewodnik Naukowy i Literacki. — Lwów, 1911. — Т. 39. — С. 262.

4. Бандрівський М., Мацкевий Л., Мацюк О., Среджук П. Старожитності Косівщини. Історичні нариси. — Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. — С. 67

5. Крушельницька Л., Бандрівський М. Солевиробництво на Гуцульщині в доісторичні часи // Гуцулія. — 1999. — Ч. 56. — С. 29.

6. Крушельницька Л.И., Конопля В.М. Раскопки и разведки в Карпатах // Археологические открытия 1981 года. — М.: Наука, 1983. — С. 279.

7. Крушельницька Л., Бандрівський М. Солевиробництво на Гуцульщині в доісторичні часи // Гуцулія. — 1999. — Ч. 56. — С. 29.

8. Пелещин М.А., Крушельницька Л.І. Етнічна історія Східних Карпат у бронзовому віці // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Том І. Археологія та антропологія. — Львів, 1999. — С. 144.

Рисунок 2
Село Текуче,
соляне джерело в
урочищі Баньки.
Вигляд з
південного сходу

нів¹⁰.

Солевидобуток в с. Текуче засвідчений і в новий час. Б. Грабовецький і П. Сіреджук повідомляють також, що солевари бані с. Текуче, що належала шляхтичу Свірському, заснували своє поселення під назвою Баня Свірська, яке відокремилася у нове село¹¹. Баня Свірська була розташована на захід від села Текуче.

Відомо, що промисловий видобуток солі був припинений у 1786 р.¹² Експлуатація цього джерела продовжується мешканцями села і в наш час.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Вакуленко Л. В., археологічні розкопки, 1980 р.

Крушельницька Л. І., Павлів Д. Ю., археологічні розкопки, 1981, 1985 рр.

Кочкін І.Т., детальне обстеження, картографування пам'ятки, 2010 р.

9. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. — Lwów, 1918. — С. 177.

10. Вакуленко Л. Українські Карпати у пізньоримський час (етнокультурні та соціально-економічні процеси). — К.: ІА НАН України, 2010. — С. 185.

11. Грабовецький Б.В., Сіреджук П.С. Солеварні промисли Прикарпаття // Народна творчість і етнографія. — 1985. — №4. — С. 46.

12. Вайгель Л. Нарис про місто Коломию. — Коломия, 2008. — С. 111.

Рисунок 5
Село Текуче, соляне джерело в урочищі Баньки. Дерев'яна діжка-резервуар. Вигляд із заходу

Рисунок 3
Село Текуче, соляне джерело в урочищі Баньки. Дерев'яна діжка-резервуар. Вигляд із заходу

Рисунок 4
Село Текуче, соляне джерело в урочищі Баньки. Дерев'яна діжка-резервуар. Рештки дерев'яних конструкцій, пов'язаних із солевидабутком. Вигляд зі сходу

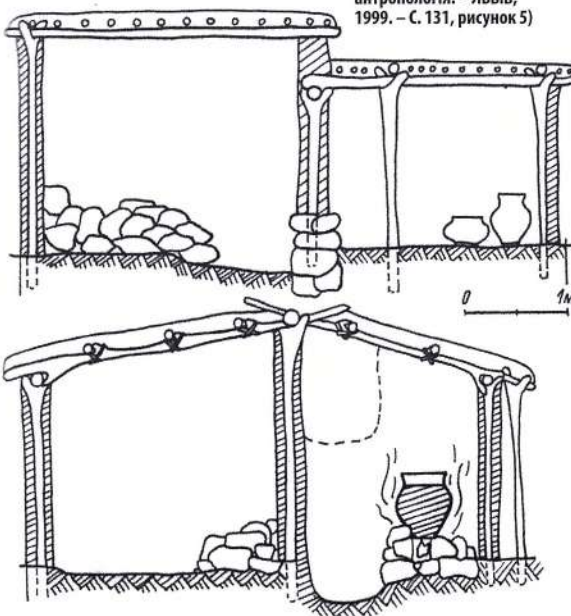

Рисунок 6
Село Текуче. Графічна реконструкція солевиробничого комплексу доби пізньої бронзи, розкопаного в урочищі Лазок (Пелешишин М. А., Крушельницька Л. І. Етнічна історія Східних Карпат у бронзовому віці // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Том І. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 131, рисунок 5)

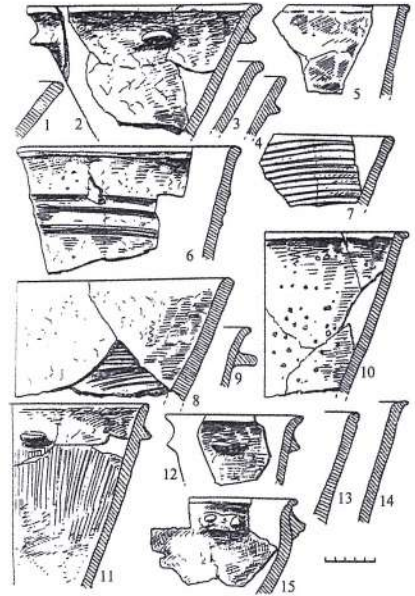

Рисунок 7
Село Текуче. Конічні горщики для брикетажного формування солі із заповнення солеварні ранньогальштатського періоду (Пелешишин М. А., Крушельницька Л. І. Етнічна історія Східних Карпат у бронзовому віці // Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Том І. Археологія та антропологія. – Львів, 1999. – С. 137, рисунок 9)

УТОРОПИ I

Село Уторопи
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляна криниця в урочищі Бані

РОЗТАШУВАННЯ

Соляна криниця розташована в центрі села Уторопи на правому березі р. Кошелівка біля садиби В. П. Лесишина (рисунки 1, 2, 8, 9, 10)

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Середньовіччя, новий і новітній час

ДАТУВАННЯ

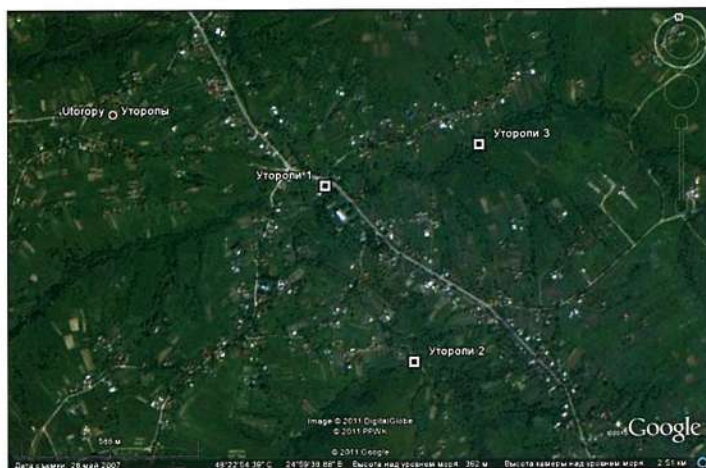
Доісторичний період (?), середньовіччя¹, новий і новітній час. Осередок солевидобутку датується XII – XIII ст.

ОПИС

Соляна криниця розташована поблизу мосту через р. Кошелівка, справа від дороги Коломия – Косів. Криниця розташована в дерев'яному приміщенні розмірами 4x3,5 м (рисунк 3). Приміщення з дерев'яним каркасом побудоване на бетонних фундаментних блоках, стіни обшиті дошками (рисунк 4). Дах двосхильний, низький, перекритий хвилястим шифером. Дерев'яна споруда була збудована за ініціативою та активною участю Василя Петровича Лесишина, 1934 р. н., мешканця села (рисунк 7). За його словами, колодязь був закиданий сміттям і його довелося тривалий час розчищати.

Цямриння колодязя зрубного типу виготовлено з підтесаних колод. Над рівнем підлоги є 4 вінця цямриння криниці, його розміри 1,75 x 1,15 м (рисунк 5). Підлога у приміщенні земляна. Шахта колодязя має глибину близько 25 метрів, у перетині нагадує трапецію витягнутої форми. Нижче рівня сучасної поверхні ґрунту збереглася первинна облямівка шахти колодязя (рисунк 6).

Рисунк 1
Село Уторопи, місце розташування
солевидобувних об'єктів
Уторопи 1, 2, 3. Супутниковий знімок
Google Планета Земля

ІСТОРІЯ

Солеваріння в Уторопах у письмових джерелах згадується з XIV ст.: в 1367 р. польський король Казимир III надав Вахну Тептюховичу з Тисмениці солеварню в Уторопах². Про «соляну воду» у «вікні» (криниці) в Уторопах біля Пістині зустрічається інформація в актових записах від 23 червня 1482 р.³ В. В. Грабовецький вважає, що топонім Уторопи утворився від сполучення двох слів «утор» (з латини – «вживати в їжу») та «ропа» – розчин солі⁴.

ЛЕГЕНДИ

Професор В. В. Грабовецький наводить легенду, яку розповідали в селі: «... три монахи з Києво-Печерського монастиря приїхали сюди, до солеварних джерел, в Уторопи, де

Рисунк 2
Село Уторопи, місце розташування
соляної криниці (шахти) Уторопи 1.
Супутниковий знімок Google Планета
Земля

ще не було оселі, поселилися тут прожили якийсь час, спорудили біля солеварних бань хатини і проживали із зваричами. Поступово до них прибували жителі з околиць, і таким чином виникло село в горах»⁵.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування пам'ятки, 2010 р.

Рисунок 3
Село Уторопи,
дерев'яна споруда
над соляною
криницею (шахтою)
Уторопи І.
Вигляд з півночі

3

Рисунок 4
Село Уторопи,
дерев'яна споруда
над соляною
криницею (шахтою)
Уторопи І.
Вигляд з південного
сходу

4

Рисунок 5
Село Уторопи,
надземна частина
дерев'яного
цямриня соляної
криниці (шахти)
Уторопи І. Вигляд з
північного сходу

5

1. Томенчук Б.П.,
Клапчук М.Н.,
Арсенюк П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. —
С. 414.

2. Грабовецький В.
Нариси історії
Прикарпаття з
найдавніших часів
до кінця XV століття.
Т. 1. — Івано-Франківськ,
1992. — С. 55.

3. Грабовецький В.В.
Гуцульщина XIII —
XIX ст. — Львів: Вища
школа, 1982. — С. 51.

4. Грабовецький В.
Уторопи: сторінки
історії. До 630-річчя
першої письмової
згадки. — Івано-
Франківськ, 1997. —
С. 19.

5. Там само. — С. 17.

Рисунок 6
Село Уторопи,
внутрішній
вигляд
дерев'яного
цямриння соляної
криниці (шахти)
Уторопи I

6

Рисунок 7
Село Уторопи.
Василь Петрович
Лецишин біля
дерев'яної
споруди над
соляною
криницею
(шахтою)
Уторопи I

7

Рисунок 8
Село Уторопи,
територія біля
соляної криниці
(шахти)
Уторопи I.
Залишки
дерев'яних
конструкцій,
пов'язаних із
солевидобувним
об'єктом. Вигляд
з північного
заходу

8

Рисунок 9
Село Уторопи,
територія біля
соляної криниці
(шахти)
Уторопи I.
Залишки
дерев'яних
конструкцій,
пов'язаних із
солевидобувним
об'єктом. Вигляд
з північного
заходу

9

Рисунок 10
Село Уторопи,
територія біля
соляної криниці
(шахти)
Уторопи I.
Природний вихід
соляного розчину
на лівому березі
р. Кошелівка.
Вигляд з
південного сходу

УТОРОПИ ІІ

Село Уторопи
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело в селі Уторопи в
урочищі Ринок

РОЗТАШУВАННЯ

В присілку Ринок, на південний схід від
вулиці Т. Шевченка, на правому березі
р. Кошелівки (рисунки 1, 2).

Географічні координати:

48° 22' 40,0" Пн. ш.

24° 59' 46,4" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело, що витікає зі старої
криниці (шахти)

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

У цій місцевості була розташована одна
із шахт, з якої видобувався соляний роз-
чин. Шахта частково засипана, вікно шахти
оконтурене дерев'яною огорожею (рису-
нок 3). Тріщина в березі, вірогідно, сполуча-
ється з шахтою. З тріщини у нашаруваннях
галогенних глин витікає соляний розчин
(рисунк 4). Місцеві жителі й мешканці су-
сідніх сіл використовують соляний розчин з
цього джерела для господарських потреб
(рисунк 5). Неповдалік від цього місця є
лійкоподібне заглиблення на місці ще од-
нієї із солевидобувних шахт (рисунк 6).

ІСТОРІЯ

Дивись статтю Уторопи І.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка,
1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, карто-
графування, 2010 р.

Рисунок 2
Село Уторопи,
правий берег ріки
Кошелівки. Оголення
нашарувань
галогенних глин
поблизу соляної
криниці-шахти
Уторопи ІІ.
Вигляд із заходу

1. Томенчук Б.П.,
Клалчук М.Н.,
Арсенчук П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. —
М.: Наука, 1979. —
С. 414.

Рисунок 3
Село Уторопи, місце
розташування
соляної криниці
(шахти) Уторопи ІІ.
Вікно шахти
оконтурено
дерев'яною
огорожею.
Вигляд із заходу

Рисунок 4
Село Уторопи,
солевидобувний
об'єкт Уторопи ІІ.
З тріщини у
нашаруваннях
галогеєних глин
витікає соляний
розчин.
Вигляд із заходу

Рисунок 5
Село Угорови.
Мешканець села
Яблунів набирає
соляний розчин
для господарських
потреб.
Вигляд з півдня

Рисунок 6
Село Угорови,
лійкоподібне
заглиблення на
місці однієї із
солевидобувних
шахт. Вигляд з
південного заходу

УТОРОПИ ІІІ

Село Уторопи
Косівського району

НАЗВА

Соляне джерело в селі Уторопи в
урочищі Під Діл

РОЗТАШУВАННЯ

Розташоване у північно-східній
частині села в урочищі Під Діл, біля
тваринницьких ферм (рисунок 1).

Географічні координати:

48° 23' 04" Пн. ш.

25° 00' 01" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя, новий і новітній час

ОПИС

В урочищі Під Діл розташована криниця із дерев'яним цямринням зрубного типу, побудована на береговому схилі (рисунок 2). Цямриння виготовлене з тесаних колод (рисунок 3). На цямринні збудовано дощані стіни і двосхильний дах, покритий шифером (рисунок 4, 5). Нині криниця не використовується, а у ХХ ст. з цього джерела соляний розчин набирали для потреб тваринницької ферми, яка була розташована поруч (повідомлення мешканця села Юрія Івановича Кошевця).

Нижче криниці є соляне джерело, обрамлене дерев'яною діжкою (рисунок 6), сировицю з якого в сучасний період місцеві жителі використовують для домашніх потреб (рисунок 7).

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, картографування, 2010 р.

1. Томенчук Б.П., Кляпчук М.Н., Арсеньч П.И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. — М.: Наука, 1979. — С. 414.

Рисунок 1
Село Уторопи, місце
розташування
соляної криниці
(шахти) Уторопи ІІІ
в урочищі Під Діл.
Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

Рисунок 2
Село Уторопи,
дерев'яна споруда
над соляною
криницею (шахтою)
Уторопи ІІІ. Видляд з
південного сходу

Рисунок 3
Село Уторопи,
дерев'яна споруда
над соляною
криницею (шахтою)
Уторопи ІІІ.
Вигляд
з північного
заходу

Рисунок 4
Село Уторопи,
дерев'яна споруда
над соляною
криницею (шахтою)
Уторопи ІІІ.
Вигляд
з південного
заходу

Рисунок 5
Село Уторопи,
дерев'яна споруда
над соляною
криницею (шахтою)
Уторопи ІІІ.
Вигляд
з північного
заходу

УТОРОПИ ІІІ

Рисунок 6
Село Уторопи,
дерев'яна діжка-
резервуар над
соляним джерелом
Уторопи ІІІ.
Вигляд з північного
заходу

Рисунок 7
Село Уторопи.
Мешканець села
Юрій Кошевка
набирає соляний
розчин для
господарських
потреб.
Вигляд з північного
сходу

ЧОРНІ ОСЛАВИ

Село Чорні Ослави
Надвірнянського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця в селі Чорні Ослави

РОЗТАШУВАННЯ

Соляне джерело-колодязь розташований на південно-західній околиці села, на віддалі 0,9 км на південний захід від середньої школи села Чорні Ослави, в урочищі Горишняк. Локалізовано біля потоку, що тече в яру, порослому чагарником і підліском, навколо якого росте сосновий ліс (рисунки 1, 2).

Географічні координати:

48° 27' 5,7" Пн.

24° 43' 32,7" Сх.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляна криниця

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Над криницею споруджено дерев'яний будиночок зрубного типу з дощаним двохсильним дахом (рисунки 2, 3, 5). Над входом у будинок розташована дерев'яна таблиця з написом: «Соляне джерело. Пам'ятка природи місцевого значення. Делятинський лісгосп. Білославське лісництво, кв. 29, діл. 1. Природно-заповідний фонд України. Охороняється законом» (рисунок 4).

Криниця має дерев'яне цямриння з трьох колод (рисунок 6). Зовнішні розміри цямриння 1,8х1,52 м, внутрішні розміри – 1,3х0,97 м. Глибина колодязя – 2 м. У приміщенні зроблена дерев'яна підлога. Дзеркало поверхні соляного розчину на момент обстеження було на рівні підлоги.

Біля соляного джерела є пласкі місця, де могли бути солеварні виробництва.

Рисунок 1
Село Чорні Ослави
Надвірнянського району. Місце розташування соляного джерела-криниці в урочищі Горишняк. Супутниковий знімок Google Планета Земля

ІСТОРІЯ

Про наявність соляного джерела в Чорних Ославах згадує польський дослідник XIX ст. В. Шайноха².

У сучасний період мешканці села використовують сировицю для харчування і господарських потреб.

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка, 1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження соляного джерела, картографування, 2010 р.

1. Томенчук Б. П., Клапчук М. Н., Арсенюк П. И. Разведки на юго-западном пограничье Руси // Археологические открытия 1978 года. – М.: Наука, 1979. – С. 414.

2. Szajnocha W. Kopalnie i warzelnie soli w Galicyi // Przewodnik Naukowy i Literacki. – Lwów, 1893. – S. 978.

Рисунок 2
Село Чорні Ослави
Надвірнянського
району. Дерев'яна
споруда над
соляним джерелом-
криницею. Вигляд
зі сходу

Рисунок 3
Село Чорні Ослави
Надвірнянського
району. Дерев'яна
споруда над соляним
джерелом-криницею.
На передньому
плані – рештки
дерев'яних
конструкцій,
пов'язаних з об'єктом
солевидобутку.
Вигляд зі сходу

Рисунок 4
Село Чорні Ослави
Надвірнянського
району. Дошка
над входом до
дерев'яної споруди
з інформацією про
пам'ятку природи –
соляне джерело

Рисунок 5
Село Чорні Ослави
Надвірнянського
району. Вхід до
дерев'яної споруди
над соляним
джерелом-
криницею. Вигляд з
північного сходу

Рисунок 6
Село Чорні Ослави
Надвірнянського
району. Соляне
джерело-криниця

ЯБЛУНІВ

Селище міського типу Яблунів
Косівського району

НАЗВА ПАМ'ЯТКИ

Джерело-криниця з природним
соляним розчином (сировицею)

РОЗТАШУВАННЯ

Розташовано в урочищі Баньки
(Копане) на межі між селами
Яблунів і Стопчатів, у нижній частині
яру, де протікає потік Дубовий
(рисунок 1, 2, 3).

Географічні координати:

48° 24' 36" Пн. ш.

24° 56' 44" Сх. д.

ТИП ПАМ'ЯТКИ

Соляне джерело-криниця, місце
видобутку сировиці

ДАТУВАННЯ

Середньовіччя¹, новий і новітній час

ОПИС

Соляне джерело, обкладене дерев'яним
цямринням, для спорудження якого викорис-
тано круглі колоди діаметром до 10 см, з'єднані
способом «в лапу» (рисунок 4). Цямриння част-
ково зруйноване, над поверхню землі розмі-
щений тільки один його вінець (рисунок 5).

ІСТОРІЯ

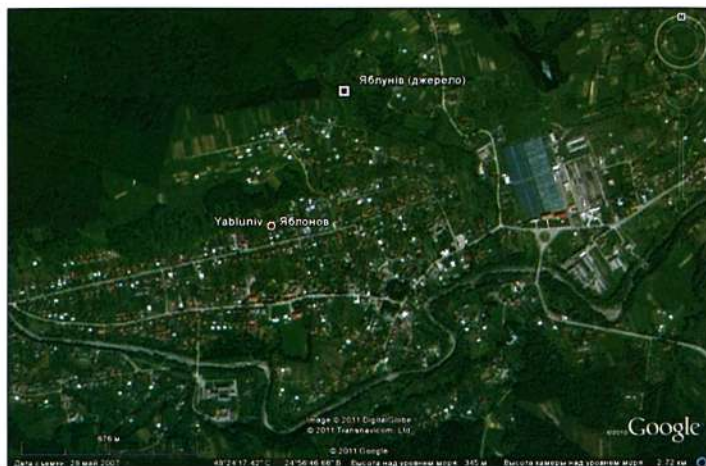
Перша письмова згадка про солеваріння
в Яблуніві належить до 1606 р., тоді «перед
банею і поза нею...» біля села Стопчатів було
засновано містечко Владків, яке у 1641 р.
було перейменоване у Яблунів². На думку
Б. В. Грабовецького та П. С. Сіреджука – це
один з прикладів виникнення населеного
пункту на основі великого солеварного під-
приємства³.

В. Шайноха згадує, що солеваріння в
Яблуніві було припинено в 1820 р.⁴

Соляним розчином з цього джерела і
нині користуються мешканці сіл Стопчатів
та Яблунів.

Рисунок 1
Селище міського
типу Яблунів,
соляне джерело в
урочищі Баньки.
Місце розташування
солевидобувного
об'єкта.
Супутниковий знімок
Google Планета Земля

Рисунок 2
Селище міського
типу Яблунів,
соляне джерело в
урочищі Баньки.
Місце розташування
солевидобувного
об'єкта. Супутниковий
знімок Google
Планета Земля

ДОСЛІДЖЕННЯ АБО ОБСТЕЖЕННЯ

Томенчук Б. П., археологічна розвідка,
1978 р.

Кочкін І. Т., детальне обстеження, карто-
графування, 2010 р.

1. Томенчук Б.П.,
Клапчук М.Н.,
Арсеньч П.И. Разведки
на юго-западном
пограничье Руси //
Археологические
открытия 1978 года. –
М.: Наука, 1979. – С. 414.

2. Грабовецький Б.В.,
Сіреджук П.С.
Солеварні промисли
Прикарпаття // Народна
творчість і етнографія. –
1985. – №4. – С. 46.

3. Там само.

4. Szajnocha W. Źródła
mineralne Galicyi. –
Krakow, 1891. – S. 20.

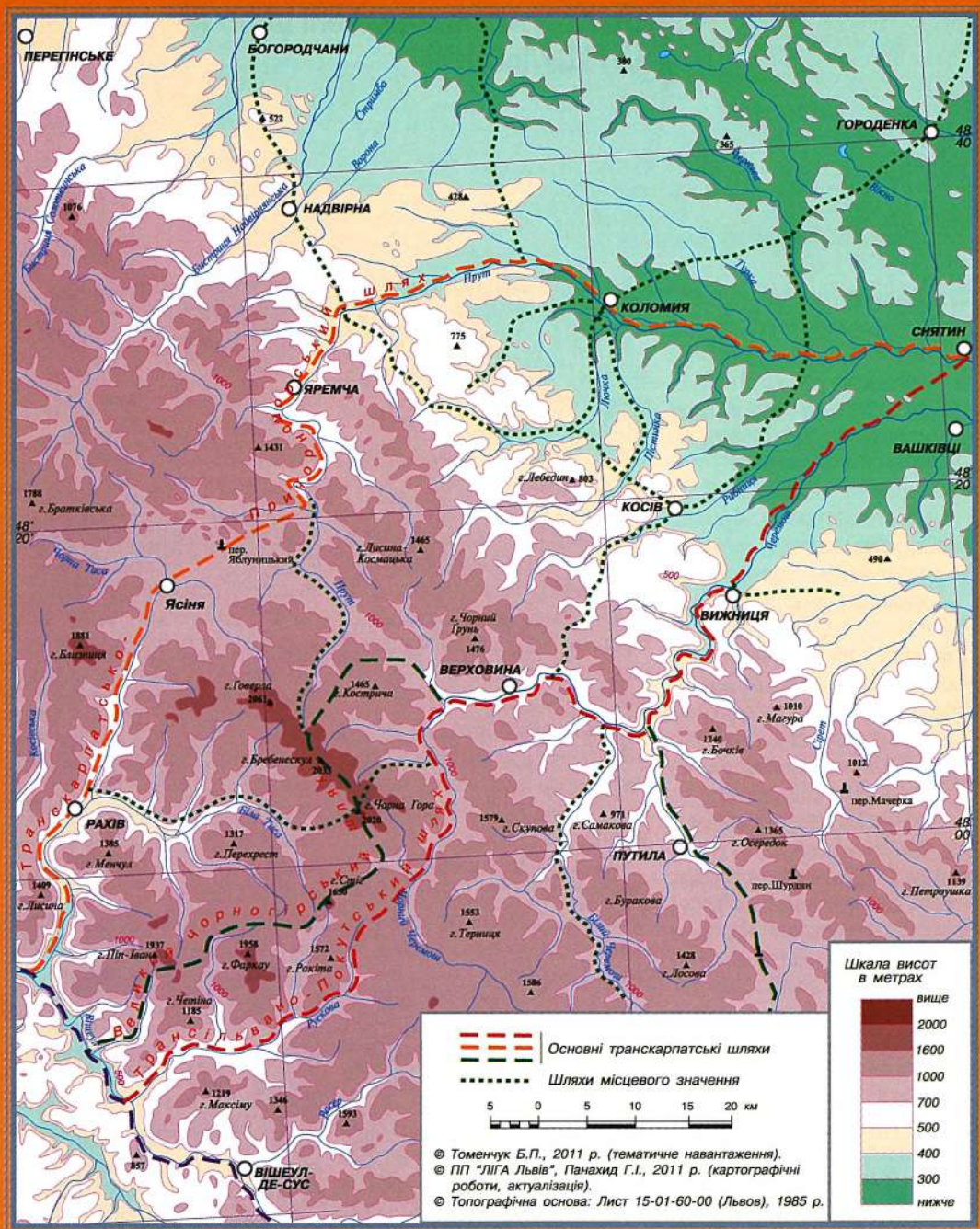
Рисунки 3, 4, 5
Селище міського
типу Яблунів,
соляне джерело в
урочищі Баньки.
Вигляд з півдня

розділ 4

ДАВНІ
ТРАНСКАРПАТСЬКІ
ШЛЯХИ НА
ГУЦУЛЬЩИНІ

Карта давніх транскарпатських шляхів на території Галицької Гуцульщини

ДАВНІ ТРАНСКАРПАТСЬКІ ШЛЯХИ НА ГУЦУЛЬЩИНІ

Надзвичайно важливим геополітичним фактором для усіх давніх цивілізацій, культур та держав були шляхи. Вони визначали як напрямки міграції і заселення, так і завоювання і колонізації. Врешті, вони мали особливо важливе значення в розвитку як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі. Перебуваючи під контролем раннях племінних об'єднань і пізніших держав, шляхи завжди мали і військово-політичне значення. Найчастіше, саме боротьба за оволодіння і контроль над цими шляхами і були причинами більшості давніх конфліктів. З другого боку, шляхи мали надзвичайно велике значення для розвитку державотворчих і містотворчих процесів.

Транскарпатські шляхи в зоні Гуцульщини (галицької і буковинської) мали загальноєвропейське і навіть євроазійське значення. Це, зокрема, Пруто-Серето-Дунайський трансєвропейський шлях – річковий і сухопутний, як частина знаменитого Східноєвропейського Бурштинового шляху (Балтійське море – Вісла – Західний Буг – Серет – Дністер – Прут – Серет Карпатський – Дунай – Чорне море)¹. Другим є Пруто-Тисо-Дунайський шлях, як частина трансєвроазійського шляху (Чорне море – Дністер – Прут – перевал – Тиса – Дунай)². Перший визначає напрямки міграцій прафракійських, праслов'янських і германських племен. Зокрема, населення неолітичної культури лінійно-стрічкової кераміки, енеолітичної

(трипільської, гумельницької, лендельської, лійчастого посуду та кулястих амфор), бронзової доби (культури шнурової кераміки, комарівсько-тшинецької, ноа, фракійського гальштату, голіградської), ранньозалізної доби (пшеворської, зарубинецької, липицької тощо). Надзвичайно велике значення його було в часи готських і слов'янських міграцій. Володіючи всім Східноєвропейським Бурштиновим шляхом, готи мали вихід як до Балтійського, так і до Чорного морів. Нижня ділянка Бурштинового шляху (Дністер – Прут – Серет Карпатський), очевидно, деякий час була кордоном остготів і вестготів. Останні зайняли карпатську Дакію (270 – 375 роки н. е.), яку після них захопили гепіди. Як і готська, слов'янська міграція старими янтарними шляхами з V (VI) ст., особливо добре простежується археологічно в напрямку поширення найдавніших слов'янських пам'яток празького (склавіни) і пеньківського (анти) типу на Середній Дунай через Дністер – Віслу – Мораву і через Дністер – Прут – Серет Карпатський на Нижній Дунай. Вперше виділившись (сформувавшись після загальної політичної і економічної кризи) з поліетнічної черняхівської культури на Середньому Подністров'ї (контактна зона фракійців, германців, слов'ян, сарматів), носії склавинської спільноти до кінця VII ст. освоїли землі Моравії, Словаччини, Чехії, антської Болгарії, Македонії, Сербії і Хорватії. Зокрема, прикарпатські

хорвати заселили традиційно близькі їм за природно-кліматичними умовами гірські і передгірські райони Верхньої Драви і Сави. Таким чином, балканські хорвати взяли під свій контроль південну частину Центральноєвропейського Бурштинового шляху з виходом до Адріатичного моря. Прикарпатські хорвати контролювали традиційно нижню ділянку Східноєвропейського Бурштинового шляху з виходом до Чорного моря і Дунаю.

З трансєвропейськими шляхами великою мірою були пов'язані і перші державотворчі процеси. Зокрема, в зоні Центральноєвропейського Бурштинового шляху утворилась держава Само (625 – 659 роки) і Велика Моравія, а в зоні Східноєвропейського – Велика Хорватія (середина – друга половина X ст.). За Володимира Святославовича, в результаті русько-хорватської війни (992–993 роки) було ліквідовано Велику білу нехрещену Хорватію, а її землі (Прикарпаття і Середнє Подністров'я) прилучено до Київської Русі. Це означало і взяття під контроль великокиївською владою Східноєвропейського Бурштинового шляху. Боротьба за приєднання земель сусідніх тиверців і уличів, які контролювали нижню ділянку Дністровського шляху, розпочалась ще в кінці IX ст.

В середині X ст. києворуські князі (Ігор, Святослав) здійснили декілька походів на Дунай, в зону Східноєвропейського Бурштинового шляху з метою і його підпорядкування (виходу на Дунай і Чорного моря).

В 981 р. Володимир Святославович завоював «червенські гради» і Перемишль, що означало взяття під контроль Вісло-Буго-Дністровської і Вісло-Сяно-Дністровської ділянок Центральноєвропейського Бурштинового шляху.

Східноєвропейський Бурштиновий шлях знав і періоди більш раннього його блокування аварами (568 – 799 роки) та уграми (кінець IX – X ст.) і Великою Болгарією (IX – X ст.), які в різний час панували в Карпатському регіоні.

У часи Галицького князівства (XII ст.) Східноєвропейський Бурштиновий шлях був під контролем галицьких князів. Подальше посилення його ролі і значення сприяло внутрішній політичній консолідації Галицької і Волинської земель, які на початку XIII ст. об'єдналися у Галицько-Волинську державу. У середині XIV ст., у зв'язку з включенням окремих галицько-волинських земель до складу Великого князівства Литовського, Польського і Угорського королівств та Молдавського князівства, проходить і переорієнтація Східноєвропейського Бурштинового шляху. Боротьба за контроль над ним і надалі визначала стосунки між князями і королями, між окремими містами і державами. Все ж, в епоху середньовіччя Дністро-Пруто-Серето-Дунайський шлях і надалі відіграв важливу роль як у зовнішній трансєвропейській торгівлі, так і в цілому у геополітичних відносинах між Польщею, Молдовою і Турецькою імперією.

Свідченням багатовікової історії (від неоліту до середньовіччя) функціонування цієї нижньої ділянки Східноєвропейського Бурштинового шляху є численні поселення і городища, розміщені в його стратегічно ключових ділянках. Вони забезпечували як його охорону, так і життєдіяльність.

Другий, трансєвропейський шлях проходив через центральну частину Галицької Гуцульщини. В давні часи цей транскарпатський шлях визначав основні напрямки міграції майже всіх кочових народів Сходу, які йшли Дністровським степовим коридором до Панонських степів. На Покутті (Буковині) він переходив до р. Прут, а далі піднімався вздовж неї до Яблунницького (Татарівського) перевалу, звідки опускався вже на тому боці Карпат в долину Тиси. Цей основний транскарпатський шлях мав ще два невеликі відгалуження. Зокрема, з Прута на Покутті він виходив на р. Черемош, а далі його долиною – до Марамороських гір (Руський Діл). По той бік гір він виходив на р. Рускаву і її долиною до р. Бишеу (ліва притока р. Тиси), а далі вже до Трансільванії. Цей Трансільвано-покутський шлях мав своє невелике відгалуження з Чорного Черемошу через Чорногору з виходом до р. Бишеу (Чорногірський шлях). Вищезазначені транскарпатські шляхи обслуговували не лише східний (азійський) чорноморський напрямок, але і північний та північно-західний. Зокрема, останній виходив на Бистрицю Надвірнянську – Бистрицю Со-

г.Баба
Скельне
святилище

Камінь
Довбуша

Надвірнянське
городище

Назавизівське
городище

Назавизівський
монастир

СТРАГОРА

лотвинську – Лімницю – Дністер, а далі – на Київський, або Львівський шлях. Цей шлях, зокрема, визначає основні напрямки давніх міграцій германських і слов'янських народів. У III – II ст. до н. е. тут з'явилися західні бастарни – латенізовані германці, а в середині I ст. до н. е. – германо-слов'янські носії пшеворської культури. З кінця I ст. з Подністров'я починається просування в Карпатський регіон і венеців. В III – V ст. н. е. по обидві сторони Карпат, в зоні транскарпатського шляху, сформувалася своєрідна фрако-слов'янська культура карпатських курганів, політичним стержнем якої стали тайфали (германці), давні союзники готів. У V ст. н. е. в передгір'ях Карпат з'явилися ранні поселення пражко-пеньківської культури склавинів і антів, що знаменувало початок слов'янського періоду в історії Прикарпаття, який мав продовження вже в подальшій історії хорватів, Великої Хорватії і Галицького князівства. Транскарпатський

шлях з усіма його відгалуженнями мав надзвичайно велике значення в їх економіці та в міжнародній і регіональній торгівлі.

Все ж, найперше, цей транскарпатський шлях був важливою частиною великого трансєвроазійського шляху. Зокрема, ним проходили окремі загопи киммерійців та скіфів, а потім сарматів. Частина сарматів осіла на Покутті і на Потиссі. В кінці V ст. н. е., йдучи до Паннонії, тут пройшли гуни, потім – авари (VI ст. н. е.), а ще пізніше – угри (кінець IX ст.). Добре знали цей шлях і печеніги та половці. Останніми з кочових народів транскарпатськими шляхами пройшли монголи. Все це в окремі періоди приносило не лише політичну нестабільність в даний регіон, але й нестабільність у функціонуванні самого шляху. Археологічним свідченням цього є городища, побудовані тут в часи військової небезпеки місцевими племенами і ранніми державними утвореннями.

Окремим питанням є характеристика численних транскарпатських переходів, стежок і бродів, які в основному мали місцеве, регіональне значення. Вони зв'язували між собою окремі села і полонини і були призначені для пересування місцевого населення і отар худоби. Їх роль і значення особливо посилилися в часи пізнього середньовіччя, коли різко збільшилася кількість населення на Гуцульщині і набуло розвитку товарне виробництво. Зокрема, набирає більшої ваги Соляний шлях з Карпат на Поділля і на Подніпров'я (Яблунів – Вербіж – Коломия – Ценява – Гвіздець – Городенка – Устечко – Чортків – Терехівля). Стає знаменитим і Воловий шлях з Молдавії (Волощини) через Покуття на Польщу і в Австрію (Молдавія – Чернівці – Снятин – Станіславів – Калуш – Болехів – Стрий – Дрогобич – Самбір – Перемишль). На Гуцульщині таким регіональним Воловим шляхом був шлях з Кутів до Заболотова, Торговиці і Городенки.

У період Австро-Угорської імперії почала різко змінюватися вся система шляхів, як місцевих, так і регіональних. Найперше вони почали «випрямлятися» – ставали прямими, широкими (4 – 5 сажнів) і часто з кам'яним мощенням. Найпершою мощеною дорогою став шлях, який проходив уздовж Карпат (Стрий – Станіславів – Коломия – Снятин) до молдавського кордону. Кам'яне мощення доріг з'явилося і в Гуцульщині, зокрема з Коломиї до Делятина та з Коломиї до Кут.

Проведені Карпатською експедицією дослідження дозволили підтвердити історичні відомості про давні транскарпатські шляхи. Виявлено окремі ділянки добре збережених старих шляхів і доріг. Простежено в окремих місцях їхню інфраструктуру, зокрема місця корчм, митниць, пограничної сторожі, торгів, ярмарок тощо. Але подібні обстеження лише розпочато.

1. Томенчук Б. Баварський Географ і річкові шляхи та гради в геополітиці середньовічної Європи // Карпати: Людина. Етнос. Цивілізація. – Івано-Франківськ, 2009. – № 1. – С. 54 – 67.

2. Глушко М. Шляхи сполучення і транспортні засоби в Українських Карпатах другої половини XIX – початку XX ст. – К., 1993. – С. 21 – 39; Грабовецький В. Гуцульщина XIII – XIX ст. Історичний нарис. –

Львів, 1982. – 150 с.; Клапчук М., Клапчук В. Транскарпатський шлях від доби палеоліту до кінця XVIII століття // Галичина. – 2005. – № 11. – С. 45 – 52; Шараневич И. Старинные пути руско-угорские через Карпаты и руско-польские через Сян и Вислу // Литературный сборник. – 1869. – Вып. I – IV; Halaga O. Porta Poloniae. W kwestii szlaków karpaccich we wczesnym szedniowieczu // AAC. – 1965. – № 1-2. – С. 5 – 33.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- Адам – 114.
Андрій, герцог – 15.
Андрій II, король – 15.
Андрій – 78, 106.
Андронік, король – 63.
Анжу – 64.
Антоніни – 62.
Арпади – 63.
Арсенич П. – 28, 31, 43, 106, 159, 161, 166, 170, 175, 176, 180, 183, 185, 188, 191, 192, 194, 199, 201, 203, 205, 210, 213, 217, 220, 222, 223, 225, 228, 232, 236, 239, 242, 245, 248.
Арсенич С. – 103.
- Бабій Д. – 114.
Баваров Ф. – 71.
Баварський Географ – 13.
Бакай О. – 159.
Бакс К. – 159.
Баліньський М. – 60.
Бандрівський М. – 17, 71, 155, 158, 159, 191, 192, 193, 207, 232.
Баран А. – 114.
Баран В. – 17.
Барановський А. – 88.
Бараньський К. (Barański K.) – 60, 72, 73, 77, 88, 89, 90, 91, 101, 103, 107, 111, 132.
Бартко – 104.
Бартоломей святий – 108, 148.
Барчук І. – 148.
Баторій Стефан – 107.
Батьків О. – 116.
Бахтинський Д. – 76.
Бебенко – 114.
Беднарчук Ф. – 76.
Бедюк – 116.
Бейко Д. – 114.
Бейсюк Т. – 158.
Бела III – 15.
Бела IV – 15.
Белзецький Адам Станіслав – 124.
Белзецький Б. – 77, 78, 86, 108.
- Белзецький Е. – 77, 78, 101.
Белзецький І. – 79.
Белзецький О. – 84.
Белзецький Т. – 77, 101.
Белзецькі – 69, 77.
Беноє П. – 150.
Бенчак Л. – 114.
Беньків В. – 114.
Береза – 116.
Березовський Л. – 71, 103.
Березовський Негрич Х. – 103.
Березовський С. – 103, 167.
Березовські – 71.
Бернацький – 148.
Беседовська Н. – 158.
Бесюк Г. – 61, 117.
Бетчак С. – 108.
Бігун В. – 158.
Біксешин Неграй І. – 97.
Білеренє П. – 104.
Біліньський С. – 76.
Білоус Ф. – 104.
Білявський В. – 132.
Бішата – 114.
Близнюк В. – 159, 228.
Богун І. – 124.
Богуш Г. – 114.
Боднар К. – 104.
Бойко С. – 104.
Бойко Ф. – 108.
Бойчук І. – 67, 148.
Болеслав, король – 63.
Болван – 114.
Боплан Г. – 83.
Боратковський С. – 104.
Борима І. Ф. – 142.
Боринський М. – 146.
Борис-Михаїл, князь – 13.
Борковський А. – 142.
Бородикович М. – 114.
Брись – 114.
Бросмачів О. – 104.
Бруніцький Ф. – 88.
Будзій Я. – 114.
- Будзів І. – 104.
Будилович Г. – 114.
Буків Л. – 114.
Буклашка С. – 67, 123.
Бурєбіста – 11.
Буяк Ф. (Vujak F.) – 154, 159.
- Вайгель Л. – 92, 93, 233.
Вакуленко Л. – 11, 17, 71, 155, 159, 161, 232, 233.
Валько П. – 116.
Варвадюк М. – 158.
Варвариця А. – 114.
Василяшук О. – 61, 148.
Василій святий – 127.
Ватаман Ю. – 104.
Ватулин Є. – 108.
Вацик М. – 158.
Велзський І. – 78, 106.
Верезовський П. – 71.
Верхратський І. – 154, 159.
Вечерський В. – 126.
Видзг І. – 107.
Видзг Л. – 107.
Винар Л. – 71.
Винокур І. – 42.
Височан Семен – 62, 66, 71, 78, 100, 106, 124.
Вишиванюк М. – 4.
Вільчинський І. – 129.
Владислав Ягаїло, король – 64, 92.
Влодек С. – 150, 151.
Возний І. – 16.
Войтович Л. – 71.
Володимир Великий (Святославович), князь – 15, 63, 253.
Володимирко Володаревич, князь – 15.
Волощук М. – 4, 47, 62, 74, 81, 92, 93, 96, 114, 116, 118, 135, 140, 144, 148, 150, 151.
Вуянко М. – 40, 46, 81, 114, 116, 158, 213, 214, 222, 225.

- Габінет М. – 159.
 Габорак М. – 158, 159, 175, 213.
 Гаврилів Б. – 115.
 Гаврилишин Н. – 104.
 Гаврилишин С. – 104.
 Гаврилів В. – 61, 117, 118.
 Гаврило – 114.
 Гакет Б. – 154.
 Галушко Д. – 114.
 Гандзюк Р. – 61, 108, 126.
 Генік-Березовський С. – 159.
 Гердза І. – 104.
 Геренчук К. – 159.
 Геродот – 11.
 Гішак – 116.
 Глодан Р. – 158.
 Глушко М. – 255.
 Гобошанка Т. – 114.
 Голинський-Гусак Р. – 71.
 Голинський-Кагар О. – 71.
 Голинський-Макогін О. – 71.
 Голиш І. – 104.
 Головата Ю. – 116.
 Головацький Я. – 154, 159.
 Головач К. – 116.
 Гончар Ф. – 114.
 Горбуля – 116.
 Горинь – 114.
 Горнова Е. (Hornova E.) – 77.
 Горн М. – 60.
 Гошко Ю. – 154, 155, 159, 161, 172, 175, 186, 192, 194, 213, 215, 223, 225, 228, 230.
 Грабовецький Б. – 71, 155, 159, 166, 213, 215, 222, 225, 233, 248.
 Грабовецький В. – 61, 71, 72, 73, 79, 86, 90, 91, 92, 93, 95, 100, 101, 106, 114, 116, 123, 125, 129, 133, 139, 140, 148, 155, 158, 159, 235, 236, 255.
 Грабовецький-Дідич Г. – 71.
 Грабовецький-Рошкович А. – 71.
 Грабовецькі – 71.
 Гречин А. – 114.
 Григір – 114.
 Григор – 104.
 Григорій – 104.
 Григорців М. – 104.
 Григорчук С. – 157, 159.
 Гринюк Г. – 158, 217, 219.
 Гринюк П. – 217, 219.
 Грицюк І. – 158, 209.
 Грицюк Л. – 158.
 Грицько – 114.
 Гуменюк В. – 158.
 Гуменюк Ю. – 178.
 Гурко Ю. – 114.
 Густав Адольф, король – 108.
 Гуца – 116.
 Гадків П. – 114.
 Гадків Ф. – 114.
 Гадомський Г. – 106.
 Гержинський Й. – 76.
 Гелетка І. – 114.
 Гріджук І. – 108.
 Гріджук П. – 108.
 Данило Романович, князь – 15, 63, 90.
 Данилюк С. – 148.
 Дволіжний Л. – 116.
 Дворниченко А. – 71.
 Делятинський А. – 104.
 Демарш – 114.
 Демидич Д. – 116.
 Демянів Г. – 116.
 Дерча М. – 78, 106.
 Дерчин Т. – 78, 106.
 Децебал – 11.
 Дзєватовський Л. – 146.
 Дзівановський Л. – 146.
 Димидецький А. – 88.
 Димидецький І. – 88.
 Димидецький К. – 88.
 Димидецькі – 88.
 Динис О. – 114.
 Дівочка М. – 114.
 Дідушицька С. – 95.
 Дідушицька Ю. – 144.
 Дідушицький Г. – 95.
 Дідушицький Д. – 76.
 Дідушицькі – 65, 94.
 Дікер Й. (Dieker J.) – 154, 159.
 Дмитрів О. – 108.
 Дмитрук Я. – 114.
 Добрий О. – 92.
 Добровольський В. – 158.
 Доброслав – 90.
 Доброславичі – 93.
 Довбуш Олекса – 61, 67, 133, 148.
 Долішній М. – 108.
 Домажирич Л. – 90.
 Домінік святий – 74.
 Драбчук І. – 93.
 Дуба І. – 104.
 Дудка В. – 108.
 Дудкевич І. – 114.
 Дуків Я. – 114.
 Дуца П. – 116.
 Дядьковичі – 93.
 Дяк Ф. – 116.
 Дянець П. – 78, 106.
 Єлизавета, королева – 79.
 Жардецький В. – 108.
 Желіборський С. – 101.
 Жилих – 116.
 Жук Ф. – 114.
 Журавські – 71.
 Заболотівський С. – 104.
 Запп К. – 107, 111.
 Засенчук Михайло – 114.
 Засенчук Мись – 114.
 Захарчук І. – 114.
 Зашкільняк Л. – 71.
 Заєць – 114.
 Зварич Ф. – 114.
 Здиковеж А. – 132.
 Здиковеж Л. – 132.
 Зеленчук С. – 148.
 Зембржидовський А. – 100.

Зембржидовський М. – 100.
Золин І. – 116.
Зубатий А. – 114.

Ібрагім-паша – 124.
Іваника – 114.
Іванов Є. – 155, 159.
Івашин О. – 104.
Ігнашко К. – 114.
Ігор, князь – 13, 253.
Ілля – 104.
Ілляш, воєвода – 92.
Ісаєвич Я. – 71, 155, 159.

Казимир III, король – 64, 92, 235.
Казимир Я. – 92, 100.
Казік М. – 114.
Каковський М. – 146.
Календич І. – 104.
Календич С. – 104.
Калиновський Л. – 67, 148.
Камінські З. (Kaminski Z.) – 159, 166,
169, 172, 176, 186, 191, 192, 194, 199,
203, 213, 215, 217, 220, 222, 225, 228,
230, 232.
Кардаш Г. – 123.
Каспер – 114.
Кваснюк Я. – 158, 217, 219.
Кіт І. – 158, 213, 214, 222, 225.
Клапчук В. – 77, 79, 106, 155, 159, 172,
175, 180, 188, 199, 203, 255.
Клапчук М. – 23, 28, 31, 43, 77, 79, 106,
155, 159, 161, 166, 170, 175, 176, 180,
183, 185, 188, 191, 192, 194, 199, 201,
203, 205, 207, 210, 213, 217, 220, 222,
223, 225, 228, 232, 236, 239, 242, 245,
248, 255.
Клим – 116.
Клим'юк Б. – 158.
Клим'юк П. – 158, 188.
Климик І. – 104.
Климко В. – 158.
Климов І. – 114.
Кліфас І. – 114.

Кліш М. – 104.
Клуник С. – 116.
Клюфас О. – 114.
Книгиницький М. – 71.
Кобринський Й. – 166.
Ковалюк Г. – 158, 215.
Ковтун В. – 93.
Кожан Л. – 116.
Козак Д. – 17.
Козловський М. – 158.
Коломан – 15.
Комісарова – 133.
Коник П. – 114.
Конопля В. – 17, 159, 207, 232.
Контний П. – 83, 98.
Копитко М. – 104.
Коритрук К. – 104.
Коритрук С. – 104.
Корицінський П. – 92.
Кормильчичі – 93.
Королько А. – 86, 101.
Корсак В. – 76.
Косаковська О. – 132.
Косевський Г. – 116.
Коссаковська С. – 132.
Коссаковський С. – 133.
Коссаковський Д. – 132.
Коста П. – 116.
Костинець Г. – 116.
Костишин Я. – 114.
Костянтин Багрянородний – 13, 14.
Коч М. – 114.
Кочкін І. – 4, 46, 108, 111, 161, 164,
167, 169, 172, 175, 178, 180, 183, 185,
186, 188, 191, 194, 197, 199, 203, 207,
209, 213, 215, 217, 220, 222, 225, 228,
230, 233, 235, 239, 242, 245, 248.
Кошевка Ю. – 158, 242, 244.
Кравець І. – 116.
Крашевський – 114.
Криж І. – 114.
Крип'якевич І. – 60, 83, 126, 191.
Крушельницька Л. – 17, 46, 71, 155,
158, 159, 161, 207, 208, 232, 233, 234.

Кугутяк М. – 4, 18, 20, 22, 23, 24, 28,
31, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 44, 47, 49,
51, 52, 54, 56, 62, 72, 74, 77, 79, 81, 84,
86, 88, 89, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105,
106, 108, 111, 112, 116, 118, 119, 120,
121, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133,
135, 136, 137, 140, 142, 144, 148, 149,
150, 151.
Кульчицькі – 93.
Курдвановський С. – 108.
Куропатва Г. – 107.
Куропатва О. – 124.
Куропатва П. – 124.
Куропатва Ю. – 108.
Куропатви – 66, 69, 107, 111, 125.
Курч – 116.
Кухарчук Ф. – 158, 199.
Кучерський І. – 114.
Кушнір В. – 114.
Кушнір Ф. – 78, 106.
Кушнірчук М. – 158.

Лаврентій святий – 78.
Лаврук М. – 16.
Лазаренко Є. – 159.
Лайош Анжуйський – 64.
Лайош І, король – 79.
Ланка – 101.
Ласло І, король – 101.
Левандовські – 105.
Левицький В. – 158, 175, 176.
Левицький П. – 107, 111.
Левкович Г. – 116.
Лейзор – 129.
Лесенилів С. – 104.
Лесишин В. – 158, 237.
Лещар Ф. – 108.
Лисин М. – 61, 105.
Лисичка – 114.
Лисишин А. – 105.
Литвин А. – 108.
Литвинів Д. – 114.
Лінле С. – 103.
Ліпінський Т. – 60.

- Лозінський В. (Losiński W.) – 77, 101, 140.
 Лозінський М. – 60.
 Лукомський Ю. – 111.
 Луляк Г. – 116.
 Луцик – 78, 106.
 Луцик Г. – 114.
 Лучицький М. С. – 129.
 Ляховецький К. – 108.
- Мазиброда – 114.
 Майоров О. – 17, 71.
 Макарів А. – 104.
 Макович І. – 114.
 Максим – 114.
 Максим'юк М. – 61, 71, 107, 111, 126.
 Максимко – 114.
 Малевська М. – 52.
 Малик – 114.
 Мандибур М. – 16.
 Манник – 114.
 Марія – 92.
 Мартин – 114.
 Марущенко О. – 158.
 Масан О. – 71.
 Масетник С. – 95.
 Матвій – 116.
 Мацкевий Л. – 192, 232.
 Мацюк О. – 62, 71, 95, 96, 105, 106, 112, 113, 118, 119, 137, 138, 140, 148, 151, 192, 232.
 Мацькович В. – 116.
 Мацьків І. – 114.
 Медуля Г. – 116.
 Мелень П. – 4.
 Мельник Г. – 104.
 Мельник І. – 114.
 Мельник М. – 114.
 Мельник С. – 104.
 Мельник Я. – 158, 205.
 Мигалевич П. – 78, 106.
 Микита, отаман – 114.
 Микита – 104.
 Микитич – 116.
- Микитич Ф. – 104.
 Мисько В. – 116.
 Миронюк І. – 4.
 Михайлина Л. – 17, 25, 42, 43.
 Михайло святий – 103.
 Михалко – 114.
 Михальців – 78, 106.
 Мицан М. – 61, 126.
 Мицей М. – 114.
 Мициків М. – 116.
 Мицько І. – 93.
 Миша Я. – 114.
 Міг – 132.
 Місевят Д. – 116.
 Молибожич І. – 90.
 Монолатій І. – 92, 93.
 Моця О. – 4, 17.
 Мурзін В. – 17.
 Муха – 62, 92.
 Мучило – 116.
- Намісник А. – 78, 106.
 Насеровський А. – 88.
 Нестер – 114.
 Несторак М. – 158, 178.
 Німець О. – 100.
 Новиця Г. – 108.
- Обертинський О. – 72.
 Олег, київський князь – 13.
 Олекса, піп – 114.
 Олекса – 104.
 Олексин Я. – 114.
 Олтаревська Т. – 108.
 Олчич П. – 104.
 Онисів І. – 104.
 Онушко Д. – 104.
 Орлович М. (Orłowicz M.) – 60, 96.
 Осадця Г. – 116.
 Осадця К. – 108.
 Осадчин Г. – 108.
 Оссуховські В. (Ossuchowski W.) – 154, 159.
 Остап, отаман – 116.
- Остафійчук Б. – 4.
 Островський К. – 114.
 Отрощенко В. – 17.
- Павлів Д. – 159, 161, 232, 233.
 Павлюк С. – 4, 71, 108.
 Панько – 104, 114.
 Пасічник Т. – 114.
 Пачошинський Я. – 98.
 Пашко Г. – 116.
 Пелещин М. – 17, 232, 234.
 Петрик – 116.
 Петрик А. – 93.
 Петровчик – 146.
 Петруки – 157.
 Петрушевич А. – 148.
 Печенізький Г. – 114.
 Пешак М. – 93.
 Пивоваров С. – 4, 16.
 Пилип'юк Г. – 158, 178.
 Пилип'юк В. – 95.
 Пилип – 114.
 Пиндорак В. – 158.
 Підгірянка М. – 175.
 Підлетьчук І. – 94.
 Піестрак Ф. (Piestrak F.) – 154, 159.
 Плетенець Я. – 114.
 Пліхтяк Н. – 61, 117.
 Плосконос Ю. – 158.
 Пługатор Г. – 159.
 Пнівський В. – 104.
 Полесенко І. – 114.
 Полтак І. – 114.
 Поп'юк М. – 158.
 Попович Г. – 78, 106.
 Поташник – 114.
 Потоцька О. – 132.
 Потоцький А. – 78.
 Потоцький Б. – 118.
 Потоцький Д. – 129.
 Потоцький Й. – 98.
 Потоцький К. – 146.
 Потоцький М. – 108.
 Потоцький С. – 66, 114, 116.

- Потоцький Т. – 146, 148.
 Потоцький Х. – 146.
 Потоцький Я. – 129.
 Потоцькі – 67, 69, 139, 146.
 Прибиславський М. – 68, 127.
 Присяжний Г. – 116.
 Присяжний О. – 116.
 Приходнюк О. – 17, 71.
 Прохазка А. (Prohaska A.) – 60, 96, 125, 126, 140, 147, 148.
 Процик – 108.
 Прусик – 114.
 Пташицький С. – 142.
 Пукшій – 114.
 Пуряк І. – 76.
 Пушик С. – 101.
 П'ясти – 63, 64.
 Рабаровський С. – 146.
 Радущ Т. – 114.
 Раковський М. – 137.
 Ракоці Дьордь – 66.
 Ракоці Ференц – 66, 67, 68.
 Раппопорт П. – 52.
 Ратаїв Я. – 116.
 Ратич О. – 16, 34, 36, 52.
 Рибачук М. – 158.
 Рибчанський М. – 61, 105.
 Рожко М. – 17, 63, 71, 107, 108.
 Роман – 114.
 Роман Мстиславич, князь – 15.
 Романець В. – 46, 81, 108, 111, 114, 116, 158, 180, 182, 207, 225.
 Романовичі – 63.
 Романовська Г. – 158.
 Ростиславовичі – 15, 63, 101.
 Рудий К. – 78, 106.
 Русанівський В. – 93.
 Русанова І. – 28.
 Русанова Н. – 43.
 Рутковські Я. (Rutkowski J.) – 154, 159.
 Ручка С. – 114.
 Рушковський А. – 74.
 Рушиц Я. – 88.
 Рюриковичі – 63.
 Сава І. – 114.
 Савин Л. – 108.
 Савка – 114.
 Савчук М. – 74.
 Садовський А. (Sadowski A.) – 154, 159.
 Самберка П. – 114.
 Сапик – 114.
 Свилярський С. – 114.
 Святослав, князь – 253.
 Сегеда С. – 17.
 Семен – 114, 116.
 Семанко – 116.
 Сениця – 116.
 Сигизмунд Август – 92.
 Сигизмунд Люксембурзький – 64.
 Симота – 104.
 Ситник О. – 158.
 Сич О. – 4.
 Сіреджук І. – 158.
 Сіреджук П. – 4, 61, 62, 72, 74, 76, 79, 81, 84, 86, 89, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 108, 111, 112, 115, 116, 118, 126, 127, 129, 133, 137, 138, 140, 142, 144, 148, 151, 158, 159, 166, 191, 192, 232, 233, 248.
 Сливка Ю. – 125.
 Сливко О. – 159.
 Слободян В. – 159.
 Слюсарчук В. – 158.
 Смігарів Ф. – 78, 106.
 Смолій В. – 71.
 Сніцер Л. – 114.
 Собеський Я. – 103.
 Сокільницький – 142.
 Срулинович В. – 108.
 Старий Г. – 104.
 Старожинський А. – 133.
 Степан – 104.
 Стеф'юк В. – 61, 96.
 Стефан, король – 63.
 Стефаник В. – 4, 70, 98, 105, 111, 146, 148, 161, 205.
 Стринафонов В. – 95.
 Стринка В. – 104.
 Стролюк С. – 104.
 Струк Я. – 104.
 Суддич/Судиславович – 90, 93.
 Сулек – 116.
 Сулятицький Д. – 100.
 Сумцов М. – 158, 159.
 Сухар С. – 97.
 Табахарнюк В. – 158.
 Татомир Д. – 71.
 Тептюхович В. – 235.
 Тесля П. – 114.
 Тесляк – 114.
 Тимошенко Л. – 71.
 Тимощук Б. – 16, 17, 25, 28, 42, 43, 63, 71.
 Тирський І. – 175.
 Тисменецький Л. – 116.
 Ткач М. – 114.
 Ткач С. – 114.
 Толочко П. – 17, 71.
 Томашівський С. – 129.
 Томенчук Б. – 4, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 54, 56, 62, 72, 74, 77, 79, 81, 84, 86, 88, 89, 92, 96, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 111, 112, 114, 116, 118, 119, 120, 121, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 133, 135, 136, 137, 140, 142, 144, 148, 149, 150, 151, 155, 158, 159, 161, 164, 166, 167, 169, 170, 172, 175, 176, 180, 182, 183, 185, 186, 188, 191, 192, 194, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 210, 213, 217, 220, 222, 223, 225, 228, 232, 233, 235, 236, 239, 242, 245, 248, 255.
 Трембіцькі – 95.
 Треп'ятка, отаман – 114.
 Третяк М. – 114.
 Трицкан Ф. – 108.
 Труш Я. – 108.
 Турку – 144.
 Турська Я. (Turska J.) – 154, 159.

- Убиш К. – 72.
 Убиш М. – 86.
 Убиш О. – 72.
 Угерницький Г. – 71.
 Уторопчук І. – 158.

 Федір – 104.
 Федорашиць Т. – 104.
 Федорів Р. – 96.
 Федькович Ю. – 71.
 Фенюк В. – 105.
 Филипчук М. – 111.
 Филищук П. – 157, 158.
 Фриз В. – 97.
 Футулуйчук В. – 89.

 Хмельницький Богдан – 62, 66.
 Хратовський П. – 146.
 Хруслов Б. – 4, 18, 22, 23, 28, 33, 44, 47, 49, 51, 54, 74, 81, 84, 120, 121, 129, 132.

 Цетненери – 108, 125.
 Цетнер І. – 88, 108.
 Цикаляк С. – 158, 228, 229.
 Цина – 116.

 Чапка Ф. – 104.
 Чар – 116.
 Чарторійський І. – 138.
 Чачко Г. – 116.
 Чернякевич – 114.
 Чоловський А. (Czołowski A.) – 60, 71, 108, 125, 140, 150.
 Чорний Я. – 116.
 Чурилівна Б. – 95.

 Шайноха В. (Szajnoha W.) – 154, 155, 156, 157, 159, 161, 166, 169, 170, 172, 178, 188, 194, 199, 203, 209, 210, 215, 228, 230, 245, 248.
 Шараневич І. – 255.
 Швець М. – 114.
 Шептицький В. – 132.
 Шломович Д. – 74.

 Шнайдер А. – 151.
 Шпай – 104.
 Стефан Великий – 64.
 Шухевич В. – 158, 159.

 Щавінські – 88.
 Щиголь Р. – 60.

 Юрій – 114.
 Юсип – 114.
 Ючев П. – 124.

 Яблоновський М. – 150.
 Яблоновський С. – 88, 103, 104 – 105, 137.
 Яблоновський Я. – 103, 104.
 Яблоновські – 65, 69, 105, 150, 151.
 Ядвіга, королева – 64.
 Язловецькі – 94.
 Якимів Т. – 114.
 Якубович Іван – 104.
 Якубович Івасько – 104.
 Ямних – 114.
 Ян Ольбрахт – 64.
 Янко І. – 61, 81, 155, 157, 158, 159, 186, 203.
 Янковський А. – 88.
 Янський Г. – 132.
 Януш Б. (Janusz B.) – 34, 36, 232, 233.
 Ярема – 114.
 Ярослав Осмомисл, князь – 15.
 Ясінський – 132.
 Ясько – 116.
 Яхнів – 116.
 Яцків Л. – 116.
 Яцовчик – 116.
 Яцьків П. – 114.

 Baliński M. – 99.

 Domanowski A. – 101.

 Falkowski J. – 159.

 Górka D. – 71.

 Halaga O. – 255.
 Horn M. – 95.

 Lipinski T. – 99.

 Novak T. – 105.

 Szczygiel R. – 95, 107.

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

- Аварський каганат – 12.
Австрія – 67-68, 254.
Австро-Угорська імперія – 254.
Адріатичне море – 253.
Акра, річка – 164.
Акрешори, село – 155, 157, 161-165.
Антонів, село – 95.
- Баба, урочище – 31, 254.
Бабче, село – 156, 215.
Баварія – 158.
Базиліни, урочище – 215.
Балкани – 12.
Балканська (хрещена) Хорватія – 14.
Балканський Південь – 9.
Балтійське море – 252.
Баненка, річка – 191.
Бані, урочище – 178, 179, 191, 230, 235.
Банний потік – 158.
Банська, річка – 158.
Банське, озеро – 158.
Баня, урочище – 88, 230.
Баня-Березів, село – 155-159, 166-171.
Банянка, потік – 158.
Баня-Свірська, село – 155, 158, 233.
Баня-Соляна, криниця – 158.
Баньки, урочище – 199, 200, 233, 234, 248, 249.
Береза, село – 116.
Березів, село – 77.
Бистриця Надвірнянська – 9, 34, 52, 123, 156, 253.
Бистриця Солотвинська – 9-10, 49, 132, 253.
Битків, село – 156.
Бишеу, річка – 253.
Білі Ослави, село – 61, 72, 73, 84, 155, 156, 175-177, 188.
Біля сировиці, урочище – 232.
Богородчани – 132, 178, 230.
Богородчанський замок – 62, 68, 132, 133.
Богородчанський район – 20, 49, 129, 230.
Болгарія – 13, 14, 253.
- Болехів – 148, 157, 254.
Брацлавщина – 124.
Брустури, село – 18, 19, 66, 108, 146, 158.
Брустурівське городище – 18.
Будьковець, потічок – 131.
Буківець, присілок – 68.
Буковина – 9, 17, 62, 95, 156, 253.
- Вавель – 105.
Валахія – 64.
Вали, урочище – 120, 129, 130.
Варшава – 34, 61, 70, 95, 99, 105, 108, 147, 150.
Велесниця, річка – 44.
Велика Моравія – 13, 14, 253.
Велика Хорватія – 13-15, 71, 253, 254.
Велике князівство Литовське – 253.
Великий Євразійський Степ – 9.
Великий Ключів, село – 61, 69, 74, 156.
Великохорватське князівство (Велика Біла нехрещена Хорватія) – 14-16, 253.
Вербівці, село – 146.
Вербіж, село – 254.
Верецький перевал – 64.
Верхнє Повісліяння – 13.
Верхнє Подністров'я – 12.
Верхній Прут – 16, 17.
Верхній Серет – 16.
Верхній Ясенів – 76, 148.
Верхня Драва – 253.
Верховина – 159.
Верховинський район – 62, 76, 98.
Верховинщина – 98, 148.
Вижній Березів – 157, 172, 173, 174.
Вільно – 144.
Вісла – 13, 71, 252, 253, 255.
Влодків – 150, 151, 248.
Вовчківці – 92.
Водична Баня, річка – 175.
Водишній, урочище – 175.
Водишнянка, річка – 175, 176.
Волинська волость – 15.
Волинь – 11, 12, 17.
Воловий шлях – 254.
Волощина – 95, 254.
- Ворона, річка – 9.
Ворюк, урочище – 205-206.
Воскресинецьке городище – 47, 48.
Воскресинці, село – 47, 48, 63.
Вроцлав – 95, 105.
- Галицька Гуцульщина – 4, 18, 20, 22-24, 33, 36, 39, 40, 44, 46, 47, 51, 52, 54, 56, 61-62, 65, 66, 68-70, 72, 76, 79, 107, 126, 156, 158, 159, 253.
Галицька земля – 9, 10, 13, 15-17, 60, 81, 92, 93, 108, 124, 139.
Галицьке князівство – 15, 90, 253, 254.
Галицьке Прикарпаття – 10.
Галицький гродський суд – 78, 79, 88, 100, 101, 103, 106-108, 118, 129, 144, 148.
Галицько-Буковинське Прикарпаття – 9, 13, 16, 17, 25.
Галицько-Волинська держава – 15, 253.
Галицько-Волинське князівство – 90.
Галич – 10, 15-17, 63, 66, 93.
Галичина – 18, 20, 22-24, 33, 36, 39, 40, 44, 46, 47, 49, 51, 52, 54, 56, 60, 63, 64, 79, 111, 125, 126, 141, 143, 255.
Ганусівці, село – 77.
Ганьківці, село – 114.
Гвізд, село – 156, 178, 179, 215.
Гвіздець, місто – 118, 148, 254.
Гірське, село – 155.
Глушків, село – 104.
Гнилиця, присілок – 232.
Гнилиця, річка – 127.
Гнилиця, урочище – 161-163.
Гориш, село – 155, 156.
Горишняк, урочище – 245.
Горішній Кут, урочище – 217-221.
Город, село – 63.
Городенка – 66, 254.
Городенківщина – 76, 188.
Городець, урочище – 51.
Городище, урочище – 22, 23, 25, 31, 33, 34, 42, 49, 51, 52, 56.
Городище-Замчище, урочище – 27, 46.
Готія (Римська Дакія) – 11, 252.

- Грабовець, село – 20, 21.
 Грабовецьке городище – 20, 21, 255.
 Гуцульщина – 4, 9, 10, 13, 16, 60-70, 79, 83, 95, 101, 103, 106, 108, 125, 146, 148, 150, 151, 155-157, 159, 166, 169, 172, 180, 207, 232, 236, 252-256.
- Дакія – 11, 252.
 Двір панський, урочище – 84, 85, 106.
 Двір, урочище – 74, 75, 86, 87.
 Двір-Костел, урочище – 88.
 Дебеславське городище – 22.
 Дебеславці, село – 22, 63, 105.
 Делятин – 23, 24, 60, 63, 69, 77-80, 103, 104, 106, 124, 155, 156, 159, 175, 180-183, 185, 199, 203, 255.
 Делятинське городище – 23, 24.
 Делятинський замок – 62, 77, 78.
 Делятинщина – 67, 77, 78, 159, 175, 180, 188, 199.
 Джурків, село – 88.
 Дзвиняч, село – 156.
 Димидче, село – 88, 95, 104.
 Діл, урочище – 97, 242.
 Дніпро, річка – 13, 25, 43.
 Дністер, річка – 11-13, 16, 17, 71, 103, 252-253.
 Дністровський степовий коридор – 11, 253.
 Дністровський шлях – 13, 253.
 Дністро-Пруто-Серето-Дунайський шлях – 12, 253.
 Дністро-Серето-Дунайський шлях – 12.
 Добрилів – 77.
 Добротів, село – 62, 69, 78, 81, 82, 106, 129, 186, 187.
 Добротівський замок – 62, 81.
 Довгополе, село – 61, 69, 83.
 Долина – 157.
 Долинщина – 95.
 Дрогобич – 71, 93, 159.
 Дубовий потік – 248.
 Дулібський племінний союз – 12.
 Дунай, річка – 11-13, 252-253.
- Європа – 9, 11, 16, 60, 64, 71, 255.
 Єзупіль – 66.
- Жаб'є – 66, 95.
 Жуків, село – 95.
 Журавно – 124.
 Жураки, село – 156.
- Забережжя, урочище – 123.
 Заболотів – 66, 114, 132, 254.
 Заболотівщина – 104.
 Завоєли, присілок – 68.
 Задубрівці, село – 95, 104, 114.
 Закарпаття – 16-17, 52, 66, 68.
 Заліщанщина – 103.
 Залуччя, село – 104.
 Замкова гора – 114-116.
 Замок, урочище – 90.
 Замок-двір, урочище – 103, 105, 118, 151.
 Замчиська, урочище – 144, 145.
 Замчисько, урочище – 146, 147, 149.
 Замчище Мале, урочище – 33.
 Замчище, урочище – 24, 46, 47, 67.
 Зарінок, урочище – 220.
 Заріччя, село – 65, 67, 69, 84, 85, 155, 156, 175, 188-190.
 Західна Україна – 154.
 Західний Буг, річка – 11, 252.
 Західнокарпатський регіон – 13.
 Звенигородське князівство – 15.
 Золота Орда – 16.
- Іванів потік – 86.
 Іванівка, село – 155, 157.
 Іванівське городище – 62.
 Іванівці, село – 61, 86-88, 155.
 Івано-Франківськ – 17, 25, 71, 73, 81, 86, 93, 97, 106, 108, 113, 115, 125, 139, 151, 159, 172, 175, 192, 213, 217, 220, 232, 236, 255.
 Івано-Франківська область – 16, 217, 220.
 Івано-Франківщина – 175, 213.
 Ісаків, село – 71.
 Іспас, село – 88, 104.
- Калуш – 157, 254.
 Кам'янець-Подільський – 67, 132, 146.
 Камінь, урочище – 112, 113.
 Карат, вулиця – 228, 229.
 Карпати – 4, 9, 11, 16-17, 25, 43, 60-63, 71, 72, 81, 84, 93, 97, 98, 108, 118, 125, 126, 133, 154-159, 161, 172, 175, 186, 192, 194, 207, 213, 215, 223, 225, 228, 230, 232-233, 254-255.
 Карпато-Дунайський Південь – 9.
 Карпатське підгір'я – 14.
 Карпатський регіон – 9-13, 71, 253, 254.
 Карпатський хребет – 60, 63, 69.
 Каштани, урочище – 105.
 Келехів, село – 95.
 Кернична, гора – 148.
 Києво-Печерський монастир – 235.
 Кієворуська держава – 13, 15.
 Київ – 16.
 Київська Русь – 15, 159, 213, 222, 225, 253.
 Київський шлях – 253.
 Кишинів – 16.
 Клева, урочище – 56.
 Ключів, село – 61, 69, 74, 155, 156.
 Княздвір, село – 28, 61, 62, 69, 88, 155-159.
 Княздвір-Баня, село – 155.
 Княздвірка, село – 88.
 Княздвірське городище – 28, 29.
 Кобаки, село – 25, 27, 63, 138.
 Кобакське городище – 25-27.
 Кобилиця, річка – 203.
 Коломийська волость – 90.
 Коломийська гімназія – 92.
 Коломийський замок – 90, 92.
 Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини імені Йосафата Кобринського – 166.
 Коломийський повіт – 81.
 Коломийський район – 22, 28, 40, 46-47, 62, 74, 81, 86, 88, 114, 131, 135, 150, 213, 222, 225.
 Коломийщина – 78, 95, 125, 167.
 Коломия – 61, 63, 66, 69-71, 78, 90-93,

- 116, 139, 159, 167, 234, 235, 254, 255.
 Копана гора – 42.
 Копане, урочище – 248.
 Корнів, село – 95.
 Кородище, урочище – 18.
 Королівство Польське – 64.
 Косів – 60-62, 65, 69, 94-97, 100, 104, 117, 139, 146, 148, 155, 157, 159.
 Косівський замок – 95.
 Косівський район – 18, 25, 27, 31, 33, 51, 62, 97, 98, 100, 103, 106, 112, 117, 120-121, 127, 137-139, 144, 146, 149, 158, 161, 164, 166, 169, 172, 191, 194, 197, 217, 220, 228, 232, 235, 239, 242, 248.
 Косівщина – 62, 71, 104, 106, 108, 113, 118, 125, 148, 149, 151, 159, 192, 217, 220, 232.
 Космач, село – 62, 65, 66, 68, 69, 97, 104, 148, 155, 157, 161, 191, 194, 197.
 Кошелівка, річка – 135, 235.
 Краків – 61, 95, 105, 111, 161, 166, 170, 178, 199, 203, 215, 228, 230, 248.
 Краківська академія – 103.
 Красна, село – 78, 106, 155, 156, 199, 201.
 Красний двір – 107.
 Красний потік – 199.
 Краснополе – 129.
 Криворівня – 95.
 Кримське ханство – 64.
 Кричка, село – 156.
 Кругленький, урочище – 222, 224.
 Куманська єпископія – 15.
 Кути – 31, 60, 61, 63, 65, 69, 98-100, 129, 138, 155, 157, 159, 228, 254, 255.
 Кутська Слобідка – 98.
 Кутське городище – 62.
 Кутський замок – 62, 65, 138.
 Куштіль, урочище – 207-208.
- Лазок, урочище – 232.
 Ланчин – 86, 101-102, 106, 203, 205.
 Ластівка, урочище – 175, 188.
 Литва – 16.
 Лімниця, річка – 156, 253.
- Лісна Тарнавиця, село – 108, 142.
 Лоєва, село – 155-156, 207-212.
 Лоєвець, потік – 207.
 Лойовець, потік (річка) – 24, 77.
 Лондон – 73.
 Лука Райковецька – 13.
 Луковець Великий, річка – 49.
 Лунга, річка – 172.
 Любіжня, потічок, річка – 24, 185.
 Любківці, село – 104.
 Люблін – 78, 88, 95, 101, 107.
 Люча, річка – 112.
 Люча, село – 61-62, 67, 69, 103-106, 151, 157.
 Лючанський замок – 68, 103-106.
 Лючка, річка – 51, 106, 114, 131, 135, 150.
 Лючки, село – 157.
 Львів – 16-17, 70-71, 73-74, 79, 81, 83-84, 86, 89, 93, 95, 97, 99-101, 103, 105, 106, 108, 113, 115-117, 119, 125-127, 130, 132-133, 137-139, 142, 144, 147, 148, 159, 207, 232, 234, 236, 253, 255.
 Львівська область – 124, 159.
 Львівський історичний музей – 166, 175.
 Львівський шлях – 253.
 Львівщина – 95.
- Македонія – 252.
 Мала Галицька земля – 15.
 Мала Кам'янка, село – 155, 156.
 Манява, село – 156, 157.
 Марамароські гори – 253.
 Марамарош, комітат – 63, 64.
 Маріямпіль – 103.
 Марківка, село – 213, 214, 225.
 Маркова, село – 215.
 Медвежий, присілок – 191-193.
 Межиріччя, присілок – 84.
 Мел, урочище – 194-197.
 Микитинецьке городище – 33.
 Микитинці, село – 33.
 Микуличин, село – 107.
 Мишин, село – 155, 157.
 Міська гора – 95, 96.
- Молдавія – 16, 64, 254.
 Молдавське господарство – 92.
 Молдова – 9, 12, 13, 66, 253.
 Молдавське князівство – 92, 253.
 Молодків, село – 156, 178, 215, 216.
 Молодятин, село – 155, 156.
 Монастир Благовіщення Пресвятої Богородиці – 92.
 Монастир Діви Марії отців домініканців – 90.
 Монастирська гора – 38.
 Монастирська, село – 157.
 Монастирище, село – 155.
 Монастирок, урочище – 40, 90.
 Монастирчани, село – 230.
 Монгольська імперія – 16.
 Морава, річка – 13, 252.
 Моравія – 13-14, 253.
 Москалівка, село – 95.
- Надвірна – 34-37, 71, 107, 108, 111, 126, 175.
 Надвірнянське городище – 34.
 Надвірнянський замок – 107, 108, 125.
 Надвірнянський район – 23, 24, 38, 44, 52, 72, 77, 84, 101, 123, 142, 175, 178, 180, 183, 185-186, 188, 199, 201, 203, 205, 207, 209, 215, 245.
 Надвірнянщина – 108, 125.
 Назавізів, село – 38, 39, 63.
 Назавізівське городище – 38, 39, 254.
 Назавізівський монастир – 38, 254.
 Нижнє Подністров'я – 15, 16.
 Нижній Березів – 62, 69, 103, 112, 113, 164.
 Німеччина – 70, 158.
 Нові Кути – 98-100.
 Новоселиця, село – 95, 104, 105.
- Обертин – 66, 72, 88, 104.
 Оболонь – 97.
 Овідієва гора – 31.
 Олешків, село – 27, 95, 104, 132.
 Опрашина, село – 156.
 Ослава – 72, 77.
 Ославка, річка – 72, 175, 176.

- Отинія – 66, 156.
Оттоманська Порта – 64.
- Паннонія – 253-254.
Панонські степи – 253.
Панське поле, урочище – 205.
Паризький університет – 103.
Пасічна, село – 108.
Перемишль – 15, 253, 254.
Перемишльське князівство – 15.
Перерів (Перерив), село – 104, 114.
Перше Болгарське царство – 13.
Печеніжин – 40-41, 61, 114-116, 155, 156, 225.
Печеніжинське городище – 40, 41.
Печеніжинський замок – 70, 114, 116.
Пилипи, село – 63.
Північна Буковина – 17, 62.
Північне Прикарпаття – 18, 44.
Північне Причорномор'я – 12, 90.
Під Діл, урочище – 242.
Під Ксьондзовим Берегом, урочище – 215.
Підгайчики, село – 104, 114.
Підгородище, урочище – 20.
Підзамчисько, урочище – 131-134.
Підкарпаття – 159.
Піскова гора – 94.
Пістинь, село – 62, 63, 65, 66, 69-70, 117-122, 148, 155, 157, 217-221, 235.
Пістинька, річка – 66, 117, 121.
Пістинський замок – 62, 68.
Пйотрков – 92.
Плісененськ – 63.
Пнів, село – 60-61, 66, 69, 123-126, 156.
Пнівський замок – 60, 62, 66, 67, 69-71, 107, 111, 123-126.
Погребнич, гора – 77.
Погрібич, урочище – 77.
Поділля – 9, 11, 157, 167, 254.
Подніпров'я – 11, 90, 254.
Подністров'я – 10-13, 15-16, 252-254.
Покуття – 9, 15, 63, 65-66, 83, 95, 124, 146, 148, 253, 254.
Польща – 16, 60, 62, 64-66, 68, 70, 92, 105, 253-254.
Пониззя – 16, 64.
Попруття – 17.
Посіч, урочище – 183.
Потисся – 11.
Празький університет – 103.
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника – 4, 70, 98, 111, 161, 205.
Прикарпатський регіон – 17, 71, 126.
Прикарпаття – 9-14, 16, 17, 36, 52, 61, 65, 66, 68, 70-71, 73, 79, 93, 95, 100, 101, 103, 106, 115, 139, 148, 150, 154, 155, 159, 166, 213, 215, 222, 225, 233, 236, 248, 253, 254.
Прип'ять – 13, 71.
Причорномор'я – 12, 90.
Прокурава, село – 66, 146.
Пруссія – 68.
Прут, річка – 10, 12, 16, 17, 43, 63, 64, 71, 81, 84, 86, 90, 155-156, 159, 186, 203, 252, 253.
Пруто-Бистрицьке підгір'я – 7-58.
Пруто-Серето-Дунайський трансєвропейський шлях – 252.
Пруто-Тисо-Дунайський шлях – 252.
- Радянський Союз – 52.
Раковець, село – 129.
Ратундзєва, річка – 166, 167.
Ратуша-Базар, урочище – 150, 151.
Рахія, село – 95.
Рибне, село – 138.
Рибниця, річка – 95.
Ринок, урочище – 239.
Рівне, село – 146.
Річ Посполита – 60, 65-68, 127, 129.
Роднянський перевал – 64.
Рожнів, село – 61, 62, 68, 69, 95, 104, 127, 144.
Російська імперія – 68.
Росія – 70.
Росохач, село – 118.
Рудники, село – 42, 43.
Рудницьке городище – 42, 43.
Румунія – 9, 12.
- Рунгури, село – 155-156, 222, 225-227.
Рускаву, річка – 253.
Руське воєводство – 66, 81, 103.
Руський Діл – 253.
- Сава, річка – 253.
Саджавка, село – 86, 155, 156.
Самбір – 254.
Санкт-Петербург – 17, 71.
Семаківці, село – 104.
Сербія – 252.
Середній Дністер – 13, 16, 17.
Середній Дунай – 12.
Середній Майдан, село – 44, 45.
Середньомайданське городище – 44-45.
Серет Карпатський, річка – 9, 11-12, 252.
Серет, річка – 11, 16, 63, 64, 252.
Серето-Дунайський шлях – 10, 253.
Серето-Пруто-Дністровське межиріччя – 16, 63.
Слобідка, село – 98, 114, 116.
Слобода, село – 116.
Слобожниця, річка – 186.
Словащина – 252.
Снятин – 90, 92, 103, 254, 255.
Снятинське передмістя – 98.
Снятинський район – 42.
Соколівка, село – 104, 105, 148.
Солоне, джерело – 158.
Солонець, потік – 158, 215, 232.
Солонець, урочище – 213, 214.
Солонці, урочище – 186.
Солотвино – 66, 69, 108, 129, 130, 156.
Солотвинський замок – 62, 129, 130.
Соляний шлях – 254.
Солянка, урочище – 209-211.
Сопів, село – 69, 131, 137, 155-156.
Сопівка, річка – 131.
Соровиця в Медвежім, джерело-криниця – 191.
Сороки, село – 118, 146.
Спас, село – 46, 62, 63, 65, 88, 104.
Спаське городище – 46.
СРСР – 60, 69, 94, 159.

- Станіслав (Станіславів) – 66, 107, 124, 254-255.
 Старе Село, урочище – 166-169.
 Старий двір, урочище – 90.
 Старий Косів – 94, 157.
 Старі Богородчани – 61, 69, 132-134.
 Старі Воскресінці, хутір – 47.
 Старі Кути – 98, 138, 157, 159, 228.
 Старунське городище – 49, 50.
 Старуня, село – 49-50, 156, 178, 230.
 Столпчате – 135.
 Стопчатів, село – 51, 61, 69, 104, 135-136, 150, 155, 157, 248.
 Стопчатівське городище – 51.
 Стрий – 254, 255.
 Стримба, річка – 107.
 Суворичинка, урочище – 169-171.
 Суруп, урочище – 161, 164, 165.
 Східна Європа – 64, 71.
 Середнє Подністров'я – 10, 11, 13, 252-253.
 Східні Карпати – 17, 71, 232.
 Східноєвропейський Бурштиновий шлях – 11-13, 252-253.
 Східнокарпатський регіон – 11, 17.
- Татаринка, річка – 54.
 Татарівське городище – 54.
 Татарський перевал – 66, 84, 90, 253.
 Татарський потік – 54.
 Текуче, село – 104, 108, 137, 161, 232-234.
 Теребовля – 15, 103, 254.
 Теребовлянська земля – 13.
 Теребовлянське князівство – 15.
 Теребовлянський градський суд – 146.
 Тернопіль – 71.
 Тиса, річка – 13, 252, 253.
 Тисмениця – 235.
 Товмачик (Тлумачик), село – 88.
 Томчуччина, урочище – 191, 193.
 Торговиця, село – 146, 254.
 Трансільванія – 62, 65-67, 191, 253.
 Трійця, село – 104.
 Тростянець, село – 95, 132.
 Труфанівка, гора – 232.
- Тулухів, село – 104.
 Турецька імперія – 253.
 Турка, село – 77, 78.
 Тюдів, село – 138.
- Угорське королівство – 15, 79, 90, 92, 253.
 Угорщина – 14-16, 64.
 Україна – 1, 6, 9, 12, 17, 61, 70, 71, 73, 74, 79, 81, 83, 84, 86, 89, 93-101, 103, 106, 108, 113, 115-117, 119, 125-127, 130, 132, 133, 137-139, 142, 144, 146-148, 150-151, 154, 156, 159, 161, 191, 205, 232-233, 245, 256.
 Українські Карпати – 2, 4, 16-17, 71, 97, 125, 155, 159, 161, 172, 175, 186, 192, 194, 215, 223, 225, 228, 230, 232-234, 255.
 Устечко – 103, 254.
 Уторопи, село – 60-62, 65, 69, 104, 135, 139-141, 146, 148, 155-157, 160, 235-244.
 Уторопський замок – 139.
- Фабрика, урочище – 135, 136.
 Фитьків, село – 52, 53, 142, 143.
 Фитьківське городище – 52, 53, 255.
- Хімчин, село – 61, 62, 69, 95, 144, 145.
 Хінгану – 9.
 Хмелеве, село – 63.
 Хмелів – 63, 71.
 Хоминський гірський хребет – 31.
 Хомчин – 144.
 Хорватія – 14-15, 17, 63, 71, 252-254.
 Хотинська височина – 14.
- Центр, урочище – 121, 122.
 Центральноевропейський Бурштиновий шлях – 253.
 Центральна-Східна Європа – 9, 11, 71.
 Ценява, село – 254.
 Церква, урочище – 22.
 Цецина, фортеця – 63.
 Цирилівка, потік – 207.
 Цісарка, дорога – 106.
- Черемош, річка – 10, 63, 98, 253.
 Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича – 6, 71, 256.
 Чернівці – 16-17, 63, 71, 254.
 Чехія – 70.
 Чорна Бистриця, річка – 123.
 Чорне море – 11, 252-253.
 Чорний ліс – 9.
 Чорний потік, річка – 90.
 Чорний потік, село – 112.
 Чорний Черемош, річка – 253.
 Чорні Ослави, село – 72, 155-156, 188, 245-247.
 Чорногора – 253.
 Чорногірський шлях – 253.
 Чортівець, село – 114, 116.
 Чортків – 254.
- Шевелівка, село, присілок – 155, 156, 180-182.
 Шеніт, село – 146.
 Шенітське городище – 18.
 Шешори, село – 61-62, 66, 69, 70, 146-149, 217.
 Шешорівський замок – 62, 66-67, 146, 148, 149.
 Шипинська земля – 63.
 Шипот, село – 63.
 Шкрабан, урочище – 117.
 Штурбак, урочище – 117, 118.
- Яблуницьке городище – 54, 55.
 Яблуниця, село – 54, 55.
 Яблуницький перевал – 84.
 Яблунів, село – 103, 146, 150, 151, 248.
 Яблунівський замок – 150.
 Ямна, село – 56, 57.
 Ямненське городище – 56, 57.
 Яремчанська міська рада – 54, 56.
 Яричів – 95.
 Ясенів, село – 76, 148.

**Редакційна рада і Редакційна колегія висловлює щиру подяку за
сприяння у підготовці видання**

Архієпископу Івано-Франківському і Галицькому
Київського патріархату УПЦ Іоасафу
Ієромонаху Хресто-Воздвиженського Манявського Скиту
Феогносту (Ярославу Бодоряку)
Миколі Бандрівському
Юрію Боберському
Роману Водвуду
Марії Вуянко
Роману Глодану
Володимирі Грабовецькому
Оксані Дрогобицькій
Ігорю Каганцю
Яремі Кваснюку
Володимирі Клапчуку
Богдану Клим'юку
Роману Кобильнику
Ігорю Ковалю
Миколі Козловському
Андрію Корольку
Петру Костючку
Івану Коту
Ларисі Крушельницькій
Федору Кухарчуку
Тарасу Лавруку
Василіу Левицькому
Оксані Липай
Тарасу Маланюку
Христині Мартинюк
Ігорю Олійнику
Миколі Палійчуку
Галині Панахид
Уляні Паньків
Михайлу Паньківу
Василіу Пиндораку
Миколі Поп'юку
Євгену Романишину
Василіу Романцю
Олександрю Ситнику
Василіу Ткачівському
Марії Ткачівській
Ярославу Токаруку
Борису Хруслову
Івану Янку

УДК 930.85:728.81(477)
ББК 63.5(4УКР) – 4
К – 88

ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСНА РАДА
ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ І ПОЛІТОЛОГІЇ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ, ЕТНОЛОГІЇ І АРХЕОЛОГІЇ КАРПАТ

СТАРОЖИТНОСТІ ГУЦУЛЬЩИНИ

ДЖЕРЕЛА З ЕТНІЧНОЇ ІСТОРІЇ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ
КАТАЛОГ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ

У 2-Х ТОМАХ

**Автор ідеї, головний редактор
і керівник авторського колективу
Микола Кугутяк**

Художнє оформлення
Борис Великголова

Технічна редакція
**Андрій Лотоцький
Андрій Кісь**

Літературна редакція
**Галина Пославська
Михайлина Маїк**

Англійський переклад
Тетяна Бенько

РЕДАКЦІЙНА РАДА:
**Михайло Вишиванюк
Микола Кугутяк
Петро Мелень
Іван Миронюк
Богдан Остафійчук
Олександр Сич**

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:
**Мирослав Волощук
Ігор Кочкін
Микола Кугутяк
Петро Сіреджук
Богдан Томенчук
Борис Хруслів**

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Степан Павлюк –
доктор історичних наук, професор,
академік НАН України (Інститут
народознавства НАН України)

Олександр Моця –
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
(Інститут археології НАН України)

Сергій Пивоваров –
доктор історичних наук, професор
(Чернівецький національний
університет імені Юрія Федьковича)

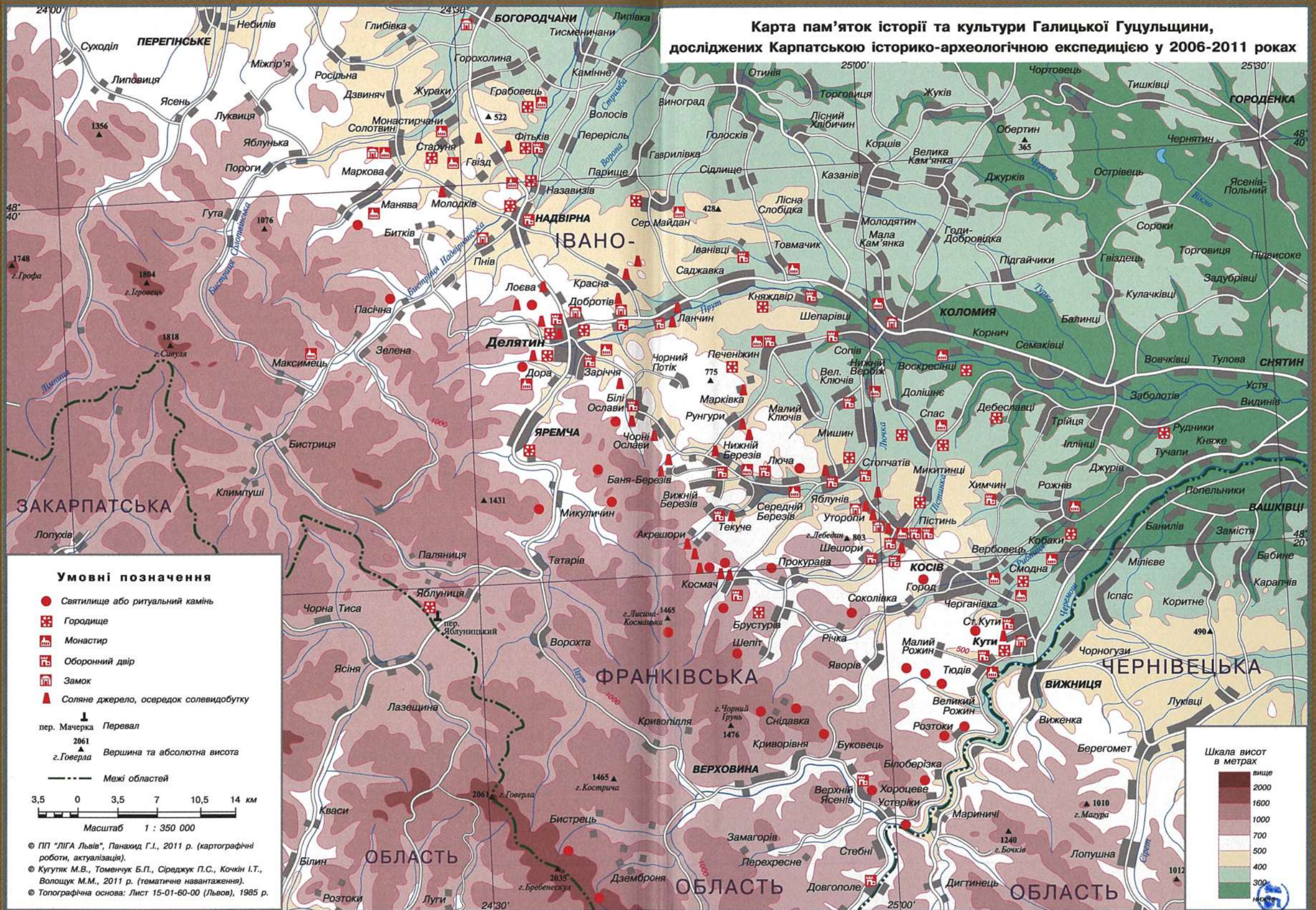
видавництво
"МАНУСКРИПТ-ЛЬВІВ"
2011

© Микола Кугутяк, 2011
© ПП "Манускрипт-Львів", 2011

Замовлення № 11-334.
Віддруковано на ПАТ
"Білоцерківська книжкова фабрика",
09117, м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, 4.
Свідоцтво серія ДК № 4063 від 11.05.2011р.

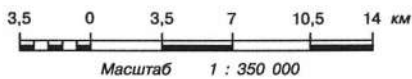
ISBN 978-966-2067-11-8

Карта пам'яток історії та культури Галицької Гуцульщини, досліджених Карпатською історико-археологічною експедицією у 2006-2011 роках

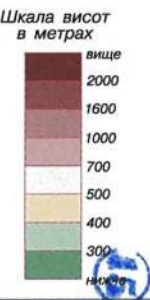

Умовні позначення

- Святинище або ритуальний камінь
- ⊠ Городище
- ⊠ Монастир
- ⊠ Оборонний двір
- ⊠ Замок
- ▲ Соляне джерело, осередок солевидобутку
- ⬇ пер. Мачерка Перевал
- ▲ 2061 Вершина та абсолютна висота
- ▲ г.Говерла
- Межі областей

© ПП "ЛІГА Львів", Панахид Г.І., 2011 р. (картографічні роботи, актуалізація).
 © Кугутяк М.В., Томенчук Б.П., Сіреджук П.С., Кочкін І.Т., Волошук М.М., 2011 р. (тематичне навантаження).
 © Топографічна основа: Лист 15-01-60-00 (Львів), 1985 р.

Томенчук Богдан Петрович

Народився 3 вересня 1950 р. в с. Ценява Коломийського району Івано-Франківської області. Кандидат історичних наук, доцент кафедри етнології і археології. Провідний фахівець Інституту історії, етнології і археології Карпат. Спеціаліст у галузі слов'яно-руської археології, керівник Галицької археологічної експедиції. Автор понад 150 наукових праць, з них 9 монографій (6 колективних). Праці: «Олешківська ротонда. Археологія дерев'яних храмів Галицької землі XII – XIII ст.» (2005), «Археологія некрополів Галича і Галицької землі. Одержавлення. Християнізація» (2006), «Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали досліджень 1976 – 2006» (2008).

Сіреджук Петро Степанович

Народився 16 липня (за паспортом 23 листопада) 1949 р. в с. Космач на Косівщині. Доктор історичних наук, професор. Провідний фахівець Інституту історії, етнології і археології Карпат. Працює також на кафедрі загальноекономічних і гуманітарних дисциплін Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільської академії народного господарства МОН України (з 2006 р. – Тернопільський національний економічний університет).

Автор понад 400 різноманітних публікацій, у тому числі – 150 наукових праць. Співатор колективних робіт “Гуцульщина” (1989), “Старожитності Косівщини” (1997), I–IV томів “Гуцульщини” (1999–2002). Лауреат премії ім. Івана Крип'якевича. Почесний член Гуцульського дослідного інституту в Чикаго та Почесний краєзнавець Прикарпаття. Сьогодні працює над дослідженням історико-демографічних процесів на Галицькій землі в XIV–XVIII ст.

Кочкін Ігор Тарасович

Народився 23 липня 1959 р. в Івано-Франківську. Викладає в Інституті історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, а також працює в Інституті історії, етнології і археології Карпат. Наукові інтереси – проблеми неоліту та енеоліту Центральної і Східної Європи, історія давніх виробництв, військова археологія. Має понад 60 наукових публікацій, є співавтором колективних видань «Енциклопедія трипільської цивілізації» (2004), «Прикарпаття: спадщина віків» (2006), «Покуття: історико-етнографічний нарис» (2010).

Волощук Мирослав Михайлович

Народився 2 липня 1979 р. в с. Черганівка Косівського району Івано-Франківської області. З 2003 р. працює на кафедрі всесвітньої історії Інституту історії і політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. У 2005 р. захистив кандидатську дисертацію на тему «Військово-політичні стосунки Угорського королівства з Галицьким і Галицько-Волинським князівством (кінець XII – XIII ст.)». Сфера наукових зацікавлень – русько-угорські історичні зв'язки доби Середньовіччя (IX – XIV ст.). Автор понад 50 статей у наукових періодичних виданнях шести країн (Неизвестные страницы биографии галицкого боярина Володислава Кормильчича (1214 – 1232 гг.) // *Specimina nova. Pars prima. – Sectio mediaevalis.* – P.5. – Pécs, 2009. – S.41–58; Доброслав Суддич: спроба біографічного нарису // Карпати: людина, етнос, цивілізація. – Івано-Франківськ: Плай, 2010. – Вип. 2. – С.20–31; До питання східнослов'янського походження Петра Петуні // Український історичний журнал. – 2011. – №3. – С.20–33).